

ISSN 2959-7803

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ» - И
ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА»
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО АППАРАТА ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

STATE INSTITUTION «NATIONAL LIBRARY» OF THE EXECUTIVE OFFICE OF
THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2023, № 3 (3)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2023, № 3 (3)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2023, № 3 (3)

Душанбе – 2023

ТДУ 027.54(575.3)
ТКБ - 78.34(2) (2 тоҷик)
П-14

Паёми Китобхонаи миллӣ: маҷаллаи илмӣ / сармуҳаррир Қ. Х. Файзализода; муҳаррири масъул Ш. Комилзода. – 2023. – № 3 (3). – 154 с.

Муассиси маҷалла: Китобхонаи миллӣ

Файзализода Қумахон Хол

САРМУҲАРРИР

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи миллӣ» - и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Комилзода Шариф

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД «Китобхонаи миллӣ» - и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ, ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа

Саидзода Раҳим Ҳамро

доктори илмҳои техникаӣ, профессор, вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Олимов Кароматулло Олимович

доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АМИТ, сарҳодими илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло

доктори илмҳои таърих, профессор, ректори МДТ ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Низомӣ Муҳриддин Зайниддин

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори МДТ ДДФСТ ба номи М. Турсунзода

Латифзода Диловаршо

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, муовини ректори МДТ КМТ ба номи Т. Сатторов

Сӯфизода Шодимуҳаммад

доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори КМИ ба номи И. Гандии АМИТ

Муҳиддинов Сайдалӣ Раҷабович

доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании МДТ Донишгоҳи Русияву Тоҷикистон (славянӣ)

Шосаидзода Сафар

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2021 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №220/МҶ-97 аз 27 сентябри соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992 37) 221-04-83;

E mail: rayom@kmt.tj

Сомонаи ПКМ: rayom.kmt.tj

Дарачаи илмии мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Бознашири мавод танҳо бо ризоияти идораи нашрия ва истинод ба маҷалла сурат мегирад.

Матни мукаммали маводи ҷойи дар сомонаи расмии ПКМ ҷойгир карда шудааст.

УДК 027.54(575.3)
ББК – 78.34(2) (2 таджик)
В -38

Вестник Национальной библиотеки: научный журнал / главный редактор Дж. Х. Файзализода; ответственный редактор Ш. Комилзода. – 2023. – № 3 (3). – 154 с.

Учредитель журнала: Национальная библиотека

Файзализода Джумахон Хол

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Комилзода Шариф

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ, помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью

Саидзода Раҳим Ҳамро

доктор технических наук, профессор, министр образования и науки Республики Таджикистан

Олимов Кароматулло Олимович

доктор философских наук, профессор, академик НАНТ, главный научный сотрудник Национальной академии наук Таджикистана

Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло

доктор исторических наук, профессор, ректор ГОУ ТГПУ имени С.Айни

Низоми Мухриддин Зайниддин

доктор филологических наук, профессор, ректор ГОУ ТГИКИ имени М. Турсунзаде

Латифзода Диловаршо

доктор педагогических наук, профессор, заместитель ректора ГОУ НКТ имени Т. Сатторова

Суфизода Шодимухаммад

доктор филологических наук, профессор, директор ЦНБ имени И. Ганди НАНТ

Мухиддинов Сайдали Раджабович

доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории ГОУ РТСУ

Шосаидзода Сафар

кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Журнал основан в 2021 году.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №220/МЧ-97 от 27 сентября 2021 года.

Адрес: 734024, Республика Таджикистан, улица Тегеран 5. Тел.: (+992 37) 221-04-83;

E mail: raalom@kmt.tj Сайт ВНБ: raalom.kmt.tj

За степень научности материалов, достоверности цифр, фактов и ссылок несут ответственность авторы. Перепечатка материалов осуществляется только с разрешения редакции издания и ссылок на журнал.

Полный текст печатных материалов размещён на сайте ВНБ.

© НБ, 2023

UDC 027.54(575.3)
LBC – 78.34(2) (2 tajik)
B-98

Bulletin of the National Library: scientific journal / Chief editor J. Kh. Faizalizoda; executive editor Sh. Komilzoda. – 2023. – №3 (3). – 154 p.

Founder of the journal The National Library

Faizalizoda Jumakhon Khol

CHIEF EDITOR

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

RESPONSIBLE EDITOR

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin

EDITORIAL BOARD:

Doctor of Juridical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, assistant to the President of the Republic of Tajikistan on social development and republic relations

Saidzoda Rahim Hamro

Doctor of Technical Sciences, Professor, Minister of Education and Sciences of the Republic of Tajikistan

Olimov Karomatullo Olimovich

Doctor of Philosophy, Professor, academician NAST, chief Researcher of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo

Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the SEI TSPU named after S. Aini

Nizomi Muhridin Zayniddin

Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector of SEI TSICA named after M. Tursunzoda

Latifzoda Dilovarsho

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Rector of the SEI NCT named after T. Sattorova

Sufizoda Shodimuhammad

Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the CSL named after I. Gandi of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Muhiddinov Saydali Rajabovich

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History and National History SEI RTSU

Shosaidzoda Safar

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director's Advisor of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

The journal was founded in 2021.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №220/MG-97 from 27 September 2021.

Address: 734024, Republic of Tajikistan, Tehran Street 5. Tel: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj
BNL website: payom.kmt.tj

The authors are responsible for the degree of scientific content, reliability of figures, facts and references. Reprinting of materials is carried out only with the permission of the administration of the publishing house and links to the journal.

The full text of the printed materials is available on the BNL website. The full text of printed materials is available on the NL website.

МУНДАРИЧА

Китобхонашиносӣ

Файзализода Қ. Х. Нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳо – сарчашмаи асосии такмили фонди китобхона.....	8
Аминов Ф. А. Мафҳуми «китобхона» ва моҳияти он ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ.....	17

Библиографияшиносӣ

Комилзода Ш. Фаъолияти библиографии Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар дар даврони истиқлол.....	27
---	----

Забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва публицистикашиносӣ

Раҳматуллозода С., Зоитова М. Мазмуну моҳият ва хусусиятҳои диалектизмҳо.....	38
Ҳадиятуллоҳи Амриддин. Мадҳ ва ситоиш дар шеърӣ муосири тоҷик.....	47
Баёнов М. Б. Таъсирпазирии Саҳобии Астарободӣ аз адабиёти гузашта.....	54
Муродӣ М. Б. Мулоҳизаҳои танқидӣ доир ба кинофилмҳо ва намоишномаҳои театрий (дар мисоли маводи матбуоти даврии тоҷик, солҳои 1920-1930).....	62
Атозода М. «Бухорои шариф» ва сарчашмаҳои иттилоотии он.....	72
Ҳочазод С. Гурӯҳбандии манбаъҳои иттилоот ва имкони истифодаи онҳо.....	78

Фарҳангшиносӣ

Шосаидзода С. Ҳ. Сиёсати фарҳангӣ ва масъалаҳои худшиносии миллӣ дар даврони истиқлолияти давлатӣ.....	85
Набизода В. М., Усмонзода А. И., Қобилов З. З. Инъикоси мероси фарҳангии халқи тоҷик дар асарҳои академик Бобочон Ғафуров.....	101
Ҷумъаев М. О., Шарифзода Ф. Баррасии масъалаҳои фарҳангшиносӣ дар «Осор»-и Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот.....	109
Саидзода О. С. Радиодраматургия: инкишоф ва дурнамо (дар мисоли радиои «Тоҷикистон»).....	118

Педагогика ва психология

Файзалиев Қ. Қ. Академик Файзулло Шарифзода оид ба ҷойгоҳи арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар раванди таълиму тарбия.....	126
---	-----

Таърих

Раҷабова С. С. Вазъи нашри корҳои олимону мутахассисони соҳаи китобдорӣ Тоҷикистон дар солҳои 60-уми асри XX.....	135
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Библиотечковедение

- Файзализода Ч. Х.** Бесплатные обязательные экземпляры документов – основной источник комплектования библиотечного фонда..... 8
- Аминов Ф. А.** Понятие «библиотека» и ее значение как социального института..... 17

Библиографоведение

- Комилзода Ш.** Библиографическая деятельность Государственной республиканской детской библиотеки имени Мирсаида Миршакара в период независимости..... 27

Языкознание, литературоведение и публицистиковедение

- Рахматуллозода С., Зоитова М.** Сущность, содержание и характеристики диалектизмов..... 38
- Хадиятуллохи Амридин.** Воспевание и восхваление в современной таджикской поэзии..... 47
- Баёнов М. Б.** Влияние на Сахаби Астарабади творчества предшествующих поэтов..... 54
- Муроди М. Б.** Критические заметки о кинофильмах и театральных постановках (на примере материалов таджикской периодической печати, 1920-1930 гг.)..... 62
- Атозода М.** «Бухорои шариф» и ее источники информации 72
- Хочазод С.** Группировка источников информации и возможности их использования... 78

Культурология

- Шосайдзода С. Ӳ.** Культурная политика и вопросы национального самосознания в период государственной независимости..... 85
- Набизода В. М., Усмонзода А. И., Кабилов З. З.** Освещение культурного наследия таджикского народа в трудах академика Бободжона Гафурова..... 101
- Джумаев М. О., Шарифзода Ф.** Исследование проблем культурологии в «Трудах» Научно-исследовательского института культуры и информации..... 109
- Саидзода О. С.** Радиодраматургия: развитие и перспективы (на примере радио «Таджикистан»)..... 118

Педагогика и психология

- Файзалиев Дж. Дж.** Академик Файзулло Шарифзода о месте национальных и общечеловеческих ценностей в процессе обучения и воспитания..... 126

История

- Раджабова С. С.** Состояние публикации работ учёных и специалистов по библиотечному делу Таджикистана в 60-и годы XX века..... 135

CONTENT

Library science

- Faizalizoda J. Kh.** Free mandatory copy of documents – the main source of improvement of the library fund 8
- Aminov F.A.** The meaning of «library» and its essence as a social institute 17

Bibliography

- Komilzoda Sh.** Bibliographical activities of the State republican children's library named after Mirsaid Mirshakar during the period of independence 27

Linguistics, literary studies and journalistic studies

- Rahmatullozoda S. R., Zoitova M.** The content, essence and features of dialectisms 38
- Hadiyatullohi Amriddin.** Chanting and praise in modern Tajik poetry 47
- Bayonov M. B.** The influence of Sahabi Astarabadi from poets of the past 54
- Murodi M. B.** Critical notes on films and theatrical productions (on the example of the materials of the Tajik periodical press, 1920-1930) 62
- Atozoda M.** Bukharai Sharif and its sources of information 72
- Khojazod S.** Grouping of information sources and the possibility of their use 78

Culturology

- Shosaidzoda S. Kh.** Cultural policy and issues of national self-awareness during the period of state independence 85
- Nabizoda V. M., Usmonzoda A. I., Qobilov Z. Z.** Coverage of the cultural heritage of the Tajik people in the works of academician Bobojon Gafurov 101
- Jumaev M. O., Sharifzoda F.** Consideration of cultural issues in “works” of the Scientific Research Institute of Culture and Information 109
- Saidzoda O. S.** Radiodramature: development and perspective (on the example of Radio “Tajikistan”) 118

Pedagogy and psychology

- Fayzaliev J. J.** Academician Fayzullo Sharifzoda on the place of national and human values in the education process 126

History

- Rajabova S. S.** The condition of publication of the works of scientists and specialists in librarianship of Tajikistan in the 60s of the xx century 135

КИТОБХОНАШИНОСӢ

ТДУ 02+020+021/025.2+655.4/5+659.13/17+091

ТКБ 78.34 (2 тоҷик)+78.36+78.38+76.11+76.17+37.8

НУСХАИ ҲАТМИИ РОЙГОНИ ҲУЧЧАТҲО – САРЧАШМАИ АСОСИИ ТАКМИЛИ ФОНДИ КИТОБХОНА

Файзализода Чумахон Хол

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нусхаҳои ҳатмӣ асоситарин ва муҳимтарин сарчашмаи такмили фонди китобхона ва таъмини саривақтиву беминнати истифодабарандагон бо маводи ҷопӣ дар китобхона мебошад. Дар радифи дигар сарчашмаҳо ва манобеи пуррагардонии фонд аз қабилҳои харидорӣ аз шахсони алоҳида, аз ҳисоби муаллифон ва тухфаҳои расида аз шахсони воқеиву ҳуқуқӣ, нусхаҳои ҳатмӣ сарчашмаи боэътимод ва муҳимми мукамалгардонии фонд ба ҳисоб меравад. Маҳз ба ин хотир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2011 таҳти рақами 792 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нусхаи ҳатмӣ ҳуҷҷатҳо»-ро [2] ба тасвиб расонид ва дар ин замина 31-уми августи соли 2012 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Номгӯи гирандагони нусхаҳои ҳатмӣ ройгони ҳуҷҷатҳо» таҳти №453 [1] тасвиб шуд.

Мутобиқи моддаи 4-уми Қонуни мазкур «мақсади ташкили низоми нусхаи ҳатмӣ ҳуҷҷатҳо чунин аст: пуррагардонии фонди миллии китобхонавӣ ва иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон; амалӣ намудани бақайдгирии давлатии нусхаи ҳатмӣ ҳуҷҷатҳо; ташкили нигоҳдории доимии нусхаи ҳатмӣ ҳуҷҷатҳо дар фонди миллии китобхонавӣ ва иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон; истифодаи нусхаи ҳатмӣ ҳуҷҷатҳо барои хизматрасонии иттилоотиву библиографӣ ва китобхонавии истифодабарандагон; бақайдгирии давлатии (библиографӣ ва оморӣ) ҳуҷҷатҳои ватанӣ, омода намудани иттилооти давлатии библиографӣ (ҷорӣ ва тарҷеӣ) ва оморӣ; таҳия ва нашри каталогҳои ҷомеъ, мутгалъасозии ҷомеа аз ҳамаи намудҳои нусхаи ҳатмӣ ҳуҷҷатҳо; ташаккули маҷмӯи нусхаи ҳатмӣ ҳуҷҷатҳои маҳаллӣ; амалӣ намудани мубодила бо фондҳои миллии китобхонавӣ ва иттилоотии кишварҳои дигар» [2].

Қонун ва қарори болозикр заминаҳои ҳуқуқии воридоти нусхаҳои ҳатмӣ ройгони ҳуҷҷатҳоро фароҳам оварда, номгӯи муассисаҳои дорои ҳуқуқи дарёфти нусхаи ҳатмӣ ройгони ҳуҷҷатро муайян намудааст. Инчунин, талаботи санадҳои мазкур муассисаҳои нашриявиро муваззаф месозад, ки тибқи талаботи бандҳои қонуни зикргардида аз тамоми маводи ҷопӣ ба нашр расонидааш 3 нусхаи ҳатмӣ ройгонро ба муассисаҳои дорои ҳаққи дарёфти нусхаи ҳатмӣ, аз ҷумла Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон супоранд.

Тибқи моддаи 6-и Қонуни зикршуда ба тавлидкунандагони ҳуҷҷатҳо: ташкилотҳои полиграфӣ; муассисаву ташкилотҳои телевизион ва радио; киностудияҳо, ташкилотҳои видео ва кинематографӣ; муассисаву ташкилотҳои илмию тадқиқотӣ ва таҳсилоти олий; муассисаву ташкилотҳои лоихақашию конструкторӣ; дигар ташкилотҳои тавлидкунандаи намудҳои гуногуни ҳуҷҷатҳо дохил мешаванд [2] ва маҳз ин ташкилоту муассисаҳо вазифадоранд, ки барои саривақт, тибқи нишондоди қонунгузорӣ супоридани нусхаҳои ҳатмӣ ройгони ҳуҷҷатҳо тадбирҳои мушаххас андешанд. Афзун бар ин, Қонуни мазкур уҳдадорихои тавлидкунандагони ҳуҷҷатҳоро муайян намудааст ва тибқи моддаи 8-и он тавлидкунандагони ҳуҷҷатҳо уҳдадоранд, ки

нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳоро ба гирандағони ҳуччатҳо ба таври ройгон расонанд; хароҷоти таҳия, нашр ва ирсол нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳоро ба арзиши аслии ҳуччатҳое, ки ҷузъи таркибии нусхаи ҳатмии ҳуччатҳо мебошанд, илова намоянд; нусхаи ҳатмии ҳуччатҳои нуқсондорро ба дархости гирандағони ҳуччатҳо дар муддати як моҳ иваз намоянд [2]. Ҳамзамон, дар моддаи 9-и Қонуни мазкур низоми дастрас гардонидани нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳо муайян карда шудааст ва мутобиқи он истехсолкунандагон ба гирандағони ҳуччатҳо се нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳоро дар муҳлати 10 рӯзи пас аз интишори теъдоди наشري аввалин ва наشريяхоро дар рӯзи интишори ҳар як шумора ирсол менамоянд [2]. Дар моддаи 11-и Қонуни зикршуда пешбинӣ шудааст, ки ирсол нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз ҳудуди он тавассути почта бо тахфифи панҷоҳдарсадии таърифаи барои ташкилотҳои бучетӣ муқарраргардида анҷом дода мешавад [2].

Дар навбати худ гирандағони нусхаҳои ҳатмӣ низ вазифадоранд, ки оид ба воридоти нусхаҳои ҳатмӣ ба ниҳодҳои давлатӣ ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ маълумот пешниҳод намоянд. Ин матлаб дар моддаи 13-и қонуни мазкур чунин ифода ёфтааст: «Гирандағони ҳуччатҳо вобаста аз намуди нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳои дастрасшаванда тибқи дархости мақомоти давлатӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳо ва шахсони воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуччатҳо маълумот пешниҳод менамоянд» [2]. Ҳамзамон дар моддаи 15-и Қонуни-мазкур зикр шудааст, ки назорати ба гирандағони ҳуччатҳо дастрас гардонидани нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳо аз тарафи мақомоту ташкилотҳои ваколатдор амалӣ карда мешавад ва дар ҳолати дастрас нагардидани нусхаи ҳатмии ҳуччатҳо гирандаи ҳуччатҳо уҳдадор аст, ки дар ин хусус ба мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи фарҳанг иттилоъ диҳад [2].

Мутобиқи моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуччатҳо» ва моддаи 51 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «**Дар бораи Номгуи гирандағони нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуччатҳо**» аз 31 августи соли 2012, таҳти № 453 ба тасвиб расид ва тибқи талаботи қарори мазкур тамоми муассисаҳои нашриявӣ вазифадор шудаанд, ки ба Китобхонаи миллии 3 нусхаи ройғони ҳуччатҳои зеринро супоранд: «Нусхаи намудҳои гуногуни ҳуччатҳои чопии дорои хусусиятҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ (китоб, албом, китобча, автореферат, рисолаи илмӣ, рӯзнома, маҷалла, моҳнома, солнома, ҳуччатҳои расмӣ), ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он бо фармоиши мақомоти давлатӣ, муассисаҳо, корхонаҳо, дигар ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ барои паҳнкунии ҷамъиятӣ ба таъъ расидаанд, инчунин намудҳои гуногуни ҳуччатҳо, ки бо фармоиши ғайррезидентҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр ё ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудаанд» [4].

Мувофиқи маълумоти оморӣ айни замон фонди Китобхонаи миллии дорои бештар аз **3 миллион нусха** китоб ва дигар маводи чопӣ мебошад. Чунонки таҳлилҳо нишон медиҳанд дар такмили мунтазами фонди китобхона воридшавии нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуччатҳо аҳамияти калон дорад, яъне нақши муассисаҳои нашриявӣ дар пурагардонии фонди Китобхонаи миллии ниҳоят бузург аст.

Мутаассифона, бо вучуди он ки Китобхонаи миллии бойғонии ягона ва бузурги миллат буда, рисолати ҳифзу ниғаҳдорӣ ва ба ин восита интиқоли китобу маводи чопӣ ба наслҳои ояндаро бар дӯш дошта, дар баланд бардоштани сатҳи донишу маънавияти наслҳои имрӯзу фардои Ватан нақши калидӣ дорад, раванди супоридани нусхаҳои ҳатмии ҳуччатҳо аз ҷониби муассисаҳои нашриявии кишвар хеле суст ва нигаронкунанда мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки раванди воридоти нусхаҳои ҳатмӣ ба Китобхонаи миллии бойси ташвиши ҷиддист ва ҷараёни такмили фонди Китобхона аз ҳисоби ин сарчашмаи муҳим хеле нигаронкунанда гардидааст.

Китобхонаи миллӣ бо мақсади беҳтар намудани раванди супоридани нусхаҳои хатмӣ ҳуҷҷатҳо ва иҷрои саривақтӣ пурраи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нусхаи хатмӣ ҳуҷҷатҳо” ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Номгӯи гирандагони нусхаҳои хатмӣ ройғони ҳуҷҷатҳо” пайваста тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ намуда, бо муассисаҳои нашриявӣ ҳамкориҳои судмандро ба роҳ мондааст. Аз ҷумла, дар архи се соли охир, ҳар сол мучаддадан аз тарафи Китобхонаи миллӣ ба унвони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ вилоят ва шаҳру ноҳияҳо ва нашриёти алоҳидаи давлатӣ хусусӣ мактубҳои расмӣ ирсол шуда, иҷрои талаботи қонуни зикршуда тақозо шудааст, аммо ҷойи таъсуф аст, ки аз ҷониби иҷрокуандагони қонун бепарвоӣ зоҳир гардида, ханӯз ҳам ба таври зарурӣ талаботи санадҳои меъриҳои ҳуқуқии мазкур иҷро карда намешавад.

Мавриди зикр аст, ки соли 2021 дар доираи иҷрои лоиҳаи “*Бунёди захири электронии библиографии Пешивои миллат барои солҳои 2019-2021*”, ки аз тарафи Медиатекаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шуда буд, кормандони Китобхонаи миллӣ давра ба давра ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва вилоятҳои Суғду Хатлон сафарҳои корӣ анҷом дода, дар натиҷа иҷрои талаботи қонун ва қарори болозикр аз масъулини шаҳру ноҳияҳо талаб шуда буд. Пас аз анҷоми сафарҳои корӣ раванди супоридани нусхаҳои хатмӣ то андозае беҳтар гардида, чанде аз муассисаҳои нашриявӣ, ки тамоман нусхаи хатмӣ намесупориданд ғайр аз гардиданд, аммо ин раванд дер давом накард ва боз ҳам бепарвоӣ ба ин масъала бештар гардид.

Ҳамчунин, 11 июли соли 2022 бо ташаббуси Медиатекаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон семинари илмӣ-машваратӣ таҳти унвони “*Медиатека – ганҷина ва бойгонии нодири миллат*” баргузор шуд ва дар кори он намояндаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, намояндагони вазорату идораҳои дахлдор, муовинони соҳавӣ раисони вилоят ва шаҳру ноҳияҳо ва намояндагони муассисаҳои нашриявӣ пойтахт иштирок намуданд.

Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, пас аз баргузориҳои чорабинӣ мазкур як давраи муайян воридоти нусхаҳои хатмӣ ба Китобхонаи миллӣ беҳтар гардид, аммо боз ҳам ин раванд рӯ ба коҳиш ниҳодааст, то ҷое ки таъмини саривақтии истифодабарандагон бо маводи ҷопӣ тозанаҳр мушкил гардидааст ва хонанда китоби мавриди ниёзашро наметавонад пайдо кунад.

Ин ҷо ба унвони мисол раванди воридшавии нусхаҳои хатмӣ китоб ва рӯзномаву маҷаллаҳо давоми се соли охир, яъне, солҳои 2020-2023 ба таҳлил мебарем, ки чунин аст. Масалан дар соли 2020 аз ҳисоби ҳафтаномаҳои “*Ваҳдат*”, “*Дунё*”, “*Инсон ва қонун*”, “*Паёми Душанбе*”, “*Городок*”, “*Известия*”, “*Культура*”, “*Независимая газета*” маҷаллаҳои “*Авҷи зуҳал*”, “*Бонқдорӣ, Тараққиёт, Ҷаҳонишавӣ*”, “*Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон*”, “*Илм ва техника*”, “*Қонуният*”, “*Маорифи Тоҷикистон*”, “*Ниғаҳдории тандурустии Тоҷикистон*”, “*Садои Шарқ*”, “*Сафинаи умед*”, “*Фарҳанг ва санъат*”, “*Ҳамшираи тиб ва момодоя*”, “*Ҳаёти ҳуқуқӣ*” ва “*Чашима*” ягон шумора нусхаи хатмӣ ба Китобхона ворид нагардидааст.

Ҳамин тавр, давоми солҳои 2021-2022 аз ҳисоби ҳафтаномаҳои “*Мароми пойтахт*”, “*Нақлиёт*”, “*Паёми Душанбе*”, маҷаллаҳои “*Авҷи зуҳал*”, “*Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон*”, “*Кино*” (нашрияи “*Тоҷикфилм*”), “*Қонуният*”, “*Маорифи Тоҷикистон*”, “*Родмардони ватан*”, “*Садои Шарқ*”, “*Сафинаи умед*”, “*Симург: (маҷалаи илмӣ тиббӣ)*”, “*Тибби Буалӣ*”, “*Фарҳанг ва санъат*”, “*Ҳаёт ва қонун*”, “*Ҳаёти ҳуқуқӣ*” ва чанде дигар низ тамоман нусхаи хатмӣ ройгон ба Китобхона ворид нашудааст.

Мавриди зикр аст, ки баъзе аз рӯзномаву маҷаллаҳо, ки ба сифати нусхаҳои хатмӣ ройғони ҳуҷҷатҳо ба Китобхонаи миллӣ ворид нашудаанд, аз лиҳози илмӣ арзишманд буда, хонандагони зиёд низ доранд. Масалан маҷаллаи “*Садои Шарқ*”, ки

яке аз маҷаллаҳои арзишманд ва бонуфузи соҳаи адабиёти кишвар мебошад ва хонандагони зиёд низ аз маводи он истифода мебаранд, давоми се соли охир ягон нусха аз ин маҷалла ҳамчун нусхаи ҳатмӣ ба Китобхона ворид нашудааст.

Ҳамчунин раванди воридоти нусхаҳои ҳатмӣ аз ҷониби муассисаҳои нашриявӣ, яъне, ҷопхонаҳо низ хеле нигаронкунанда буда, аз тарафи баъзе нашриёт аққалан 10% маводи ҷопиашон ба Китобхонаи миллии супорида намешавад. Метавон гуфт, ки раванди супоридани нусхаҳои ҳатмии ройгон аз ҷониби нашриёти “Донишварон”, “Лавҳ”, “Истеъдод”, “Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик”, “Промэкспо” маҷаллаҳои “Адаб”, “Амнияти озуқаворӣ”, “Анохито”, “Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ”, “Ахбори Суди конституционии ҶТ”, “Даво”, “Илм ва ҷомеа”, “Истиқбол”, “Иқтисодчӣ”, “Илм ва ҳаёт”, “Қаломии табиб”, “Кишоварз”, “Маърифати омӯзгор”, “Меъморӣ” ҳафтаномаҳои “Нақлиёт”, “Самак”, “Ҷаҳони паём”, “Агроинформ”, “Парвин”, “Пайк”, “Олами хунар”, “Инсон ва қонун”, “Минбари ҳуқуқшинос”, “Қонун ва ҷомеа”, “Мароми пойтахт”, “Новый Хатлон” ва ҷанде дигар хеле нигаронкунанда мебошад, зеро қариб 20 дарсад маводи ҷопиашон ба Китобхона ворид намешавад.

Барои муаррифии вазъи воқеии интиқоли нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуҷҷатҳо аз ҷониби муассисаҳои интишороти давлатию хусусӣ ва ташкилоту муассисаҳои давлатӣ, илмӣ ва таълимӣ ба Китобхонаи миллии мо зарур донистем, ки интиқобан раванди супоридани нусхаҳои ҳатмиро дар фаъолияти ҷунин ташкилоту муассисаҳо: Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, АМСРСБК – «Ҷонаи китоби Тоҷикистон», КВДК «Шарқи озод», КВДН «Қонуният», Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази таҳия, нашр ва муомилоти китобҳои дарсӣ, илмию методии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, муассисаҳои давлатии таълимии «ДДЗТ ба номи С.Улуғзода», «ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино», «ДДОТ ба номи С.Айнӣ», «Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон», «Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон», муассисаҳои давлатии «Маркази илмии Камоли Хучандӣ», «Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот», муассисаҳои нашриявии «Адабиёти бачагона», «Адиб», «Дониш», «Ирфон», «Маориф», «Сарредаксияи илмии ЭМТ», ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуди (ЧДММ) «Абдулло ва Искандар Ко», «Ашуриён», «Донишварон», «Истеъдод», «Контраст», «Меъроҷ», «Меҳроҷ-граф», «Ношир», «Промэкспо», «Сифат-Офсет», «Хуросон», «Эр-граф», мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Ҷунонки таҳлил нишон дод (муфассалтар ниг. ба ҷадвали №1), раванди интиқоли нусхаҳои ҳатмӣ аз ҷониби бештари муассисаҳои нашриявӣ тибқи нишондоди қонунгузорӣ бо таври бояду шояд иҷро нашудаанд. Масалан, нашриёти «Адабиёти бачагона» тӯли солҳои 2021-2022 ва нимаи аввали соли 2023 ҳамагӣ 32 номгӯи китоб ҷоп кардааст. Аммо аз ин шумора ягон нусха ҳам ба ҳайси нусхаи ҳатмӣ ба Китобхонаи миллии насупоридааст. Ҳол он, ки дар Китобхонаи миллии Шуъбаи адабиёти кӯдакону наврасон амал мекунад ва хонандагони ин шуъба пайваста ба мутолиаи адабиёти тозанашри бачагона саҳт эҳтиёҷ доранд.

**ВАЗЪИ ВОРИДШАВИИ НУСXAҲОИ ХАТМИИ РОЙГОНИ ХУҶҶАТҲО
БА КИҶОБХОНАИ МИЛЛИ**

(аз нашриётҳои давлатии хусусӣ ва ташкилоти муассисаҳои давлатӣ, илмию таълимӣ)

	Соли 2021		Соли 2022		Нимаи якуми соли 2023			Ҷамағи нусхаи хатмӣ ба КМ ворид шуд	
	Ҷамағи нашр шудааст	Аз ин ҳисоб нусхаи хатмӣ ворид шудааст	Ҷамағи нашр шудааст	Аз ин ҳисоб нусхаи хатмӣ ворид шудааст	Ҷамағи нашр шудааст	Аз ин ҳисоб нусхаи хатмӣ ворид шудааст		Ном -гӯй	Нус -ха
						Номгӯй	Номгӯй		
Унвони нашриёту ҷопхона ва ташкилоти муассисаи давлатӣ, илмию таълимӣ									
Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	-	-	-	-	1	1	4	1	4
Агентии омили назди Президенти ҶТ	-	-	-	-	22	1	5	1	5
Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон	5	5	14	-	11	11	21	16	35
АМСРСБК – «Ҳонаи китоби Тоҷикистон»	-	-	-	11	8	8	24	19	57
КВДК «Шарқи озод»	-	-	-	-	8	-	-	-	-
КВДН «Қонуният»	6	6	18	64	38	38	114	108	321
Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	-	-	-	1	-	-	-	1	2
Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	-	-	-	21	24	24	72	45	135
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	-	-	-	1	-	-	-	1	5

Маркази таҳия, нашр ва муомилоти китобҳои дарсӣ, илмию методӣ ВМИЦТ	-	-	-	24	24	72	11	11	33	35	105
МДТ «ДДЗТ ба номи С.Улуғзода»	-	-	7	7	10					7	10
МДТ «ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино»	22	22	10	10	23		12	12	31	44	114
МДТ «ДДОТ ба номи С.Айнӣ»	-	-	10	10	11		33	13	15	23	26
МДТ «Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон»	-	-	3	3	3		-	-	-	3	3
МДТ «Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон»	-	-	3	3	12		-	-	-	3	12
МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»	-	-	-	-	-		11	11	30	11	30
МД «Пажӯҳишгоҳи илмӣ-татқиқотии фарҳанг ва иттилоот»	-	-	-	-	-		46	46	59	46	59
МН «Адабиёти бачагона»	12	-	17	-	-		3	-	-	-	-
МН «Адиб»	37	-	78	61	186		10	-	-	61	186
МН «Дониш»	47	30	79	67	98		37	27	48	124	215
МН «Ирфон»	31	14	41	-	-		5	-	-	14	62
МН «Маориф»	32	22	39	21	42		29	8	15	51	101
МН «Сарредаксияи илмии ЭМТ»	8	-	10	10	45		7	7	21	17	66
ҚДММ «Абдулло ва Искандар Ко»	6	6	17	10	30		3	3	9	19	56
ҚДММ «Ашуриён»	32	32	76	36	123		32	32	92	100	291
ҚДММ «Донишварон»	10	10	10	8	8		7	-	-	18	18
ҚДММ «Истеъдод»	8	6	39	17	-		14	14	17	20	56
ҚДММ «Контраст»	-	-	41	41	41		-	-	-	41	41
ҚДММ «Меъроҷ»	-	-	97	97	97		17	17	71	114	168
ҚДММ «Меҳроч-граф»	7	7	79	6	64		20	6	18	75	218
ҚДММ «Ношир»	62	12	12	37	-		8	4	4	16	16
ҚДММ «Промэкспо»	-	-	6	6	10		9	9	12	15	30
ҚДММ «Сифат-Офсет»	-	-	15	15	15		7	-	-	15	15
ҚДММ «Хуросон»	23	23	23	23	23		5	5	13	51	62
ҚДММ «Эр-граф»	162	124	171	132	64		51	46	46	234	281

Албатта, дар ин радиф баъзе муассисаҳои нашриявӣ ва рӯзномаву маҷаллаҳои фаъол низ ҳастанд. Аз ҷумла, муассисаи нашриявии «Дониш», КВДН «Қонуният», ҶДММ «Ашуриён», ҶДММ «Эр-граф», ҶДММ «Меҳроч-граф», ҶДММ «Хуросон», ҶДММ «Абдулло ва Искандар Ко», МДТ «ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино», нашрияҳои даврии «Навиди патентӣ», «Бонувони Тоҷикистон», «Фирӯза», «Ҷумҳурият», «Молия ва ҳисобдорӣ», «Маърифати омӯзгор», «Дин ва ҷомеа», «Ҷавонони Тоҷикистон», «Паёми Душанбе», «Народная газета», «СССР», «Имруз нюз» ва «Дайджест пресс», кӯшиш кардаанд, ки ҷиҳати саривақт супоридани нусхаҳои ҳатмӣ сахм гузоранд.

Дар баробари ин, месазад таъкид намуд, ки иҷро накардани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо» амали қонуншиканӣ буда, тибқи талаботи қонуни мазкур ҷавобгарӣ низ пешбинӣ шудааст. Масалан, дар моддаи 16-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо» зикр шудааст, ки: *«Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои вайрон кардани талаботи қонуни мазкур мутобиқи қонунгузориш Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд»*. Аз ҷумла, тибқи муқаррароти қисми якум ва дуюми моддаи 509-и Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон «1. Барои риоя накардани тартиби муқарраргардидаи ройгон фиристодани нусхаҳои назоратии матбуоти даврӣ ва маводи ҷопӣ аз ҷониби воситаҳои ахбори омма ва корхонаҳои полиграфӣ, ки чунин маводро нашр мекунад, – ба шахсони мансабдор ба андозаи аз даҳ то бист нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад. 2. Барои дар давоми як соли баъди таъйини ҷазои маъмуриӣ тақроран содир намудани кирдори дар қисми якуми ҳамин модда пешбинишуда, – ба андозаи аз сӣ то чил нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад» ва ё тибқи моддаи 520-и ҳамин Кодекс дар мавриди риоя накардани тартиби расонидани нусхаи ҳатмӣ «Барои аз тарафи истехсолкунанда дер ё нопурра расонидани ҳуҷҷатҳои нусхаи ҳатмӣ ба мақомоти дахлдори давлатӣ ва ташкилотҳо, – ба шахсони мансабдор ба андозаи аз панҷ то даҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад» [3].

Бояд гуфт, ки раванди воридоти нусхаҳои ҳатмӣ аз ҷониби муассисаҳои нашриявии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳури нигаронкунанда буда, баргузориҳои таҳқиқоти вижаро тақозо мекунад.

Ҳамин тавр, риояи талаботи қонун ва қарори зикршуда, ҷиҳати саривақт интиқол додани нусхаи ҳатмии ройгони ҳуҷҷатҳо ба муассисаҳои дорой ҳуқуқи дарёфти ин нусхаҳо вазифа ва масъулияти ҷонии муассисаҳои нашриявӣ ба ҳисоб рафта, иҷро накардани он боиси коста гардидани раванди тақмили фонди миллии китобхонаҳо, бақайдгирии давлатӣ ва китобноманигорӣ адабиёти тозанаشري ватанӣ шуда, барои паёмрасонӣ ба ҷомеа аз ҳамаи намудҳои нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо ва истифодаи мақсадноки онҳо дар фаъолияти китобдорӣ библиографӣ монеа эҷод мекунад. Аз ин рӯ, мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи фарҳангро зарур аст, ки дар ҳамкорӣ бо муассисаҳои дорой ҳуқуқи дарёфти нусхаҳои ҳатмии ройгони ҳуҷҷатҳо низоми воридоти нусхаҳои ҳатмиро зерӣ назорати доимӣ қарор дода, ҷиҳати татбиқи муқаррароти қонунгузорӣ тадбирҳои мушаххас андешанд.

Адабиёт

1. Дар бораи Номгӯи гирандагони нусхаҳои ҳатмии ройгони ҳуҷҷатҳо [Матн]: қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 31 августи соли 2012, № 453 // Роҳнамои китобдор: маводи роҳбарикунанда / мураттиб Қ. Фуломзода. – Душанбе: Ирфон, 2022. – С. 196.

2. Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 декабри соли 2011, № 792 // Ҷумҳурият. – 2012. – 5 январ.

3. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 31 декабри соли 2008, №455 [Матн] // [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://mmk.tj/content/кодекси-ҳуқуқвайронкунии-маъмурии-ҷумҳурии-тоҷикистон>

4. Номгӯи гирандагони нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуччатҳо [Матн]: Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "31" августи соли 2012, №453 тасдиқ шудааст // Роҳнамои китобдор: маводи роҳбарикунанда / мураттиб Қ. Гуломзода. – Душанбе: Ирфон, 2022. – С. 198.

НУСХАИ ҲАТМИИ РОЙҒОНИ ҲУЧЧАТҲО – САРЧАШМАИ АСОСИИ ТАКМИЛИ ФОНДИ КИТОБХОНА

Дар мақола муаллиф бар пояи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуччатҳо» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи номгӯи гирандагони нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуччатҳо» вазъи воқеии интиқоли нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуччатҳо ба Китобхонаи миллии мавриди омӯзиш қарор додааст. Таъкид мегардад, ки аз ҷониби муассисаҳои нашриявӣ ва чопхонаҳо маводи чопшуда ба сифати нусхаҳои ҳатмӣ ба муассисаҳои дорои ҳуқуқи дарёфти нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуччатҳо саривақт интиқол намеёбанд. Ҳолати кунунии воридшавии нусхаҳои ҳатмӣ ба Китобхонаи миллии аз ҷониби муассисаҳои нашриявии давлатию хусусӣ ва ташкилоту муассисаҳои давлатӣ ва илмию таълимӣ таҳлил ва дар шакли ҷадвал пешниҳод шудааст.

Ба андешаи муаллиф, риояи талаботи қонун ва қарори зикршуда, чихати саривақт интиқол додани нусхаи ҳатмии ройғони ҳуччатҳо ба муассисаҳои дорои ҳуқуқи дарёфти ин нусхаҳо вазифа ва масъулияти ҷонии муассисаҳои нашриявӣ ба ҳисоб рафта, иҷро накардани он боиси коста гардидани раванди такмили фонди миллии китобхонаҳо, бақайдгирии давлатӣ ва китобноманигории адабиёти тозанаشري ватанӣ шуда, монеи огоҳсозии ҷомеа аз ҳамаи намудҳои нусхаи ҳатмии ҳуччатҳо ва истифодаи мақсадноки онҳо дар фаъолияти китобдорӣ библиографӣ мегардад.

Калидвожаҳо: Китобхонаи миллии, қонунгузорӣ, нусхаи ҳатмӣ, гирандаи нусхаи ҳатмӣ, нашриёт, матбаа, муассисаҳои нашриявӣ, матбуоти даврӣ, интиқол, такмили фонди китобхона, масъулияти ташкилот ва муассисаҳо.

БЕСПЛАТНЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ ЭКЗЕМПЛЯРЫ ДОКУМЕНТОВ – ОСНОВНОЙ ИСТОЧНИК КОМПЛЕКТОВАНИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ФОНДА

Опираясь на Закон Республики Таджикистан “Об обязательном экземпляре документов” и Постановление Правительства Республики Таджикистан “О Перечне получателей бесплатных обязательных экземпляров документов”, автор статьи подверг анализу и изучению реальное состояние передачи Национальной библиотеке обязательных экземпляров документов, на безвозмездной основе. Подчеркивается, что издательские и полиграфические учреждения не передают свои печатные материалы в качестве обязательных экземпляров учреждениям, обладающим правом получения обязательных экземпляров на безвозмездной основе.

Анализировано и представлено в форме таблицы нынешнее состояние поступления в Национальную библиотеку обязательных экземпляров документов от государственных и частных издательских учреждений, государственных организаций и научных и учебных учреждений.

По мнению автора, соблюдение требований вышеупомянутого закона и постановления, предусматривающих своевременную безвозмездную передачу обязательных экземпляров учреждениям, обладающим правом получения этих

документов, считается неременной обязанностью и ответственностью издательских учреждений, и не выполнение этих требований приводит к торможению процесса комплектования национального фонда библиотек, государственной регистрации и библиографирования новоизданной отечественной литературы, и препятствует информированию общества о всех видах обязательных экземпляров документов и целевому их использованию в библиотечно-библиографической деятельности.

Ключевые слова: Национальная библиотека, законодательство, обязательный экземпляр, получатель обязательного экземпляра, издательство, полиграфия, издательские учреждения, периодическая печать, передача, комплектование библиотечного фонда, обязанность организаций и учреждений.

FREE MANDATORY COPY OF DOCUMENTS – THE MAIN SOURCE OF IMPROVEMENT OF THE LIBRARY FUND

In the article, the author, in the context of the Law of the Republic of Tajikistan "on mandatory copies of documents" and the Decree of the Government of the Republic "On the list of recipients of free mandatory copies of documents", studied the actual state of the transfer of free paper copies to the National Library. It is emphasized that printed materials are not transferred as mandatory copies to institutions with the right to receive free mandatory copies of documents by publishing institutions. The current state of receipt of mandatory copies in the National Library was analyzed by public and private publishing institutions, state and scientific and educational organizations and institutions and presented in the form of a table.

According to the author, compliance with the requirements of the law and mentioned resolution, in order to promptly transfer the mandatory free copies of documents to institutions entitled to receive these copies, is considered the duty and responsibility of publishing institutions, the failure of which entailed blasphemy of the process of improving the national library fund, state registration and bibliography of newly published national literature, they create an obstacle for informing the public about all types of mandatory copies of documents and their targeted use in librarian and bibliographic activities.

Keywords: National Library, legislation, mandatory copy, recipient of mandatory copy, publishing house, printing house, publishing institutions, periodical press, delivery, improvement of library fund.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзализода Чумахон Хол – доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи милли»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Теҳрон 5, тел.: (+992) 2218956; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Сведения об авторе: Файзализода Джумахон Хол – доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5, тел.: (+992) 221 89 56; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Information about the author: Faizalizoda Jumakhon Khol – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5, tel: (+992) 2218956; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

ТДУ 02+020+021/024+025/027+371+371.302

ТКБ 78.3+78.32+78.34(2 тоҷик)+78.36/38+74.200+74.202

МАФҲУМИ «КИТОБХОНА» ВА МОҲИЯТИ ОН ҲАМЧУН НИҲОДИ ИҶТИМОӢ

Аминов Фирдавс Аминҷонович

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Инсон мавҷуди иҷтимоӣ аст, дар ҷамъият зиндагӣ карда, барномаи ирсӣ ва иҷтимоиро, ки ҷамъият ташаккул додааст, амалӣ мегардонад. Дар маҷмуаи ниёзҳои фард табиӣёт ва иҷтимоӣёт ба ҳам пайванди ногусастанӣ доранд, зеро одам на танҳо намояндаи яке аз намудҳои биологӣ, балки узви ҷамъият ҳам мебошад. Ҳар як фард, пеш аз ҳама организми биологӣ буда, мавҷудияти иҷтимоии он ба қонеъсозии ниёзҳои моддӣ (об, ғизо, гармӣ ва ғайра) вобастагӣ дорад. Қонеъ гардондани эҳтиёҷоти биологӣ барои инкишофи ниёзмандиҳои мураккабтар, яъне ниёзҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Таърихи инсоният ҳамонро таърихи инкишофи ниёзмандиҳои шахсият, ба вучуд овардани воситаҳои моддӣ ва роҳҳои қонеъ гардондани онҳо мебошад. Дар аввал танҳо эҳтиёҷоти биологӣ қонеъ мешуд. Минбаъд талаботи сифатан нав – эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ба миён меояд. Қобилияти васеъ кардани доираи талабот ва ба вучуд овардани талаботи нав асоси инкишофи тамаддун мебошад.

Баробари тараққиёти ҷамъият шаклҳои меҳнат ва ҳифзи манфиатҳои муштарак мураккаб мешаванд. Талаботи инсон на танҳо аз он ҷиҳат иҷтимоӣ мешавад, ки онҳо ба кӯшиши одамони зиёд қонеъ гардонда мешавад, балки қонеъ гардондани онҳо танҳо бо шароити зисти одамон вобаста аст. Дар ин замина эҳтиёҷоти иҷтимоӣ дар ҷараёни муошират ва ташкили амалу фаъолияти муштарак инкишоф меёбад.

Хусусияти талабот ва роҳҳои қонеъ гардондани онҳо падидаҳои таърихӣ буда, ба дараҷаи маданияти ҷамъият вобаста аст. Сарчашмаи инкишофи эҳтиёҷоти шахс вобастагии байни истехсол ва истеъмоли неъматҳои моддӣ ва маънавӣ мебошад. Эҳтиёҷоти моддӣ ба вазифаҳои биологӣ инсон ва талаботи маънавӣ бо шавқу рағбат, машғул шудан ба илм, санъат ва фалсафа алоқаманд мебошанд.

Яке аз талаботи муҳимтарини инсон ниёзи вай ба маълумот мебошад. Маълумот ба доираи манфиатҳои асосии шахс дохил шуда, қисми зиёди олимони эҳтиёҷ ба иттилоотро тавассути ба даст овардани иттилооти илмӣ ё дигар маълумоти махсус қонеъ мегардонанд. Барои фаъолияти самараноки шахс маълумот хело зарур аст, қонеъ гардонидани одитарин талабот, ҷӣ дар марҳилаҳои аввали инкишофи инсон ва ҷӣ дар ҷомеаи муосир ҳамеша бо иттилоот алоқамандӣ дорад.

Роҳи қадимтарин ва асосии ба даст овардани иттилоот мушоҳидаи олами атроф мебошад, ки барои иҷрои фаъолиятҳо ва қонеъ кардани талабот кофӣ буда метавонад. Агар ин иттилоот кифоя набошад ё гирифтани маълумот бо ягон сабаб душворӣ ба миён орад, субъект метавонад, ки аз ноил шудан ба ҳадаф худдорӣ кунад ва ё бо роҳи дигар, масалан, бо иртибот бо шахсони дигар ҷустуҷӯро идома диҳад.

Муоширати шахсӣ яке аз қадимтарин ва маълумтарин роҳи интиқоли иттилоот мебошад. Агар маълумоти гирифташуда кофӣ бошад, он гоҳ субъект барои қонеъ кардани талабот ба фаъолият оғоз мекунад. Бо кофӣ набудани маълумот, субъект мумкин аст ба низоми иттилоотии ба таври сунъӣ сохташуда муроҷиат кунад. Ба вучуд омадан ва инкишофи низоми иттилоотӣ бевосита бо такмили иттилооти пештара ва ба

вучуд омадани фаъолияти нав алоқаманд аст. Талабот нисбати ахбор меафзояд, ва барои пайдоиши намуди нави фаъолият – фаъолияти иттилоотӣ, ки яке аз чузъҳои таркибии он китобхона мебошад, замина мегузорад. Инсоният кайҳо боз муассисаҳои иҷтимоиро бунёд намудааст, ки намудҳои гуногуни адабиётро чамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва паҳн мекунад.

Китобхонаҳо аснод ва маълумотхоро чамъоварӣ карда, дар маҳзанҳо нигоҳ медорад ва тибқи дархост ба истифодабарандагон пешкаш мекунад. Ин маълумот асоси тараққиёти маориф, илм, маданият ва истеҳсолоти саноат мебошад. Ба вучуд омадани китобхонаҳо дар ҷомеа ин аз афзоиши мунтазами ҳаҷми иттилоот аст, зеро барои фаъолияти гуногуни инсон зарур мебошад. Сабаби таъсиси китобхона ҳамчун муассисаи иҷтимоӣ, зарурат ба иттилоот барои дар амал татбиқ намудани фаъолияти гуногуни иҷтимоӣ буд.

Китобхонаҳои аввалин дар Миср, Шумер ва Ошур, пеш аз ҳама ҳамчун хазина барои ҳуҷҷатҳо будаанд. Китобхонаҳо дар назди қасрҳо, дайрҳо, муассисаҳои давлатӣ ва мактабҳо арзи вучуд доштанд ва захираи онҳо калон набуд. Ба ақидаи О. П. Коршунов «Агарчанде, ҷараёни ташаккули китобхонаҳои нахустин дар таърихи гузаштаи дур равшан нанамояд ҳам, бо боварии калон гуфтан мумкин аст, ки онҳо ҳазораи III пеш аз мелод дар Шумери Қадим пайдо шудаанд» [8, с. 23].

Бо вучуди тадқиқоти сершумор, олимони соҳаи китобхона дар бораи моҳияти китобхона ба як ҳулосаи умумӣ наомадаанд. Дар натиҷа шумораи таърифиҳои истилоҳи «китобхона» дар охири асри XX - ибтидои асри XXI на танҳо кам нашуд, балки баръакс афзуд. Дар аввал, ҳангоми таърифи китобхона ба ҷанбаи меъмории ва идеяи ҳифзи китобҳо аҳамият дода мешуд, зеро вожаи «китобхона» дар юнонӣ маънои хазинаи китобро дошт. Таърифи китобхона ҳамчун хазинаи китоб то солҳои 1930 ва дар баъзе мавридҳо то солҳои 50-уми асри XX боқӣ монд.

Аз охири асри XVIII китобхона ҳамчун маҷмуи китобҳо низ фаҳмида мешуд. Мувофиқи тадқиқоти китобхонашинос Ю. Н. Столяров мафҳуми «китобхона» бори нахуст соли 1785 дар Россия истифода гардид [18, с. 23]. Маънои китобхона ҳамчун маҷмуи китобҳои ба низом даровардашуда то имрӯз боқӣ монда, дар як қатор асноди байналмилалӣ ва миллий инъикос ёфтааст.

Аз миёнаҳои асри XX сар карда истилоҳи «китобхона» дар фаҳмиши шуури касбӣ аз сохтори меъмурию коллексияи китобҳо ба истилоҳи муассиса иваз карда шуд. Ин фаҳмиши китобхона дар нашрияҳои касбӣ, таълимӣ ва санадҳо инъикос ёфтааст, аммо навъи муассиса ва самти фаъолияти онро мутахассисон яқдилона муайян накардаанд. Аксар вақт китобхонаро муассисаи таълимӣ, фарҳангӣ, маърифатӣ, идеологӣ меномиданд. Муаллифони стандарти истилоҳот китобхонаро ҳамчун муассисаи идеологӣ, фарҳангӣ, маърифатӣ ва иттилоотӣ муайян кардаанд. Ин мафҳуми китобхона дар қонуни ИҶШС «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ дар СССР» ва луғати истилоҳӣ, ки китобхона ҳамчун «муассисаи ахбороти идеологӣ, фарҳангӣ, маърифатӣ ва илмӣ» таъриф шуда буд, аз ҷиҳати қонунӣ ба таври дақиқтар ифода ёфт [15, с. 9-20].

Дар нимаи аввали солҳои 80-ум китобхона ба як муассисаи фарҳангӣ дохил шуда, вазифаҳои идеологӣ, тарбиявӣ, иттилоотӣ, таълимӣ ва ғайраро иҷро мекард. Дар миёнаҳои солҳои 90-ум китобхона аллақай ҳамчун муассисаи иттилоотӣ муайян карда шуда, китобхона мақоми расмӣ гирифт ва дар як қатор асноди ҳуқуқӣ сабт гардид. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» китобхона чунин таъриф дода шудааст: «**китобхона** - муассисаи иттилоотӣ, фарҳангӣ ва омӯзишии дорои фонди муташаккили ҳуҷҷатҳост, ки онҳоро барои истифодаи муваққатӣ ба ихтиёри истифодабарандагон гузошта, инчунин хизматрасониҳои дигари китобдориро ба анҷом мерасонад» [3].

Бояд кайд намоем, ки мафҳуми «китобхона» ҳамчун як муассиса гуногунрангии ин падида ро пурра фаро гирифта наметавонад, зеро китобхонаро воҳидҳои сохтори муассисаҳо, корхонаҳо, ташкилотҳо ва фонди шахсии шахрвандони гуногун ташкил медиҳад. Дар охири асри XX аз ҷониби мутахассисон изҳорот пайдо шуд, ки китобхона ҳамчун муассиса як ҳолати махсуси китобхона буда, аз ҷиҳати миқдор ин қисм хурдтарин аст. Китобхона гуфта, танҳо муассисаи алоҳидаро фаҳмидан мумкин нест, зеро он муассисаест, ки дорои фонди шахсии аснод, қисми сохтори ташкилотҳо ва корхонаҳоро идораҳо мебошад.

Дар даҳсолаҳои охири асри XX як қатор муҳаққиқони тоҷику рус: А. Раҳимов [13], С. Сулаймонӣ [20], Ҷ. Шерматов [32], С. Шосаидзода, Ш. Комилзода, Қ. Абдурахимзода [23-30], М. И. Акилина [1], С. Басов [2], М. Я. Дворкина [4], Н. В. Жадко [5], В. П. Леонов [9], Р. С. Мотулский [10, 11], Е. И. Полтавская [12], Е. Т. Селиверстова [16], А. В. Соколов [17], Ю. Н. Столяров [18, 19], И. П. Тикунова [21], Л. В. Федорева [22], В. Р. Фирсов [31] ва дигарон китобхонаро ҳамчун муассисаи иҷтимоӣ номиданд. Китобхона, ки шакли нисбатан устувори ташкили ҳаёти иҷтимоӣ, таъмини устувори робита ва муносибатҳои дохилии ҷомеа мебошад ва бо боварии том онро ниҳоди иҷтимоӣ номида метавонем. Воқеан, китобхона дар ҷомеаи имрӯза ба як ниҳоди бузурги иҷтимоӣ иттилоотӣ табдил ёфтааст.

Мафҳуми «китобхона – ниҳоди иҷтимоӣ» маънои китобхонаи алоҳидаро надорад, балки маконе аст, ки дар кишварҳои мухталиф китобхонаҳо бо шакли навҳои гуногун, бо вазифагузорӣ ва вақтҳои гуногун фаъолият намуда, аз ҷумла бо хусусиятҳои муассисаи алоҳида буданаш, ҳамчун қисми сохтори ташкилотҳо, корхонаҳоро идораҳо ё фонди шахсии аснод амал менамояд. Китобхона ҳамчун муассисаи иҷтимоӣ ба аъзоёни ҷомеа имконият медиҳад, ки эҳтиёҷоти иттилоотии худро тавассути маҷмӯи асноди дар фонд ҷамъшуда, қонеъ гардонад, инчунин бо ин мақсад аз захираҳои иттилоотии китобхонаю муассисаҳои дигар истифода барад. Дар баробари ин, эҳтиёҷоти иттилоотии истифодабарандагон ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои худ дар самти фаъолияти касбӣ ва ҳаёти рӯзмараи одамон характери гуногун дошта метавонад.

Китобхона ба истифодабарандагони худ маълумоти заруриро барои дар амал татбиқ намудани фаъолияти гуногун таъмин намуда, бо ҳамин ба рушди истеҳсолоти саноатӣ ва баланд шудани дараҷаи некуаҳволии моддии ҷамъият ёрӣ мерасонад. Захираҳои иттилоотии китобхонаҳо ба рушди ҷараёни фалсафӣ, идеологӣ, динӣ ва сиёсӣ мусоидат намуда, бо ёрии онҳо равияҳои гуногуни фарҳангу санъат ташаккул меёбанд. Китобхона истифодабарандагони худро бо маълумоти гуногун таъмин намуда, амали аъзоёни ҷамъиятро дар доираи муносибатҳои муқарраргардида танзим менамояд.

Китобхона дар фонди худ доир ба тамоми самтҳои гуногуни соҳа маълумот гирдоварӣ намуда, барои рушди босуръати ҷомеа шароит фароҳам овардааст. Китобхона ба ҷомеа имкон медиҳад, ки дар лаҳзаҳои садаҳои техногенӣ ва табaddулоти иҷтимоӣ бо мақсади барқароркунии муносибатҳои истеҳсолӣ, иҷтимоӣ, амният ва расидан ба сатҳи нави рушди иҷтимоӣ кӯмак намояд. Ҳамин тавр, китобхона устувори ҳаёти ҷамъиятиро таъмин менамояд.

Ҷамъоварии захираҳои иттилоотӣ дар китобхона аз рӯи соҳаҳои гуногун ба фаъолияти шахс имкон медиҳад, ки дар давоми ҳаёт ҳангоми таҳсил дар мактаб ва дигар муассисаҳои таълимӣ, дар ҷараёни фаъолияти касбӣ, такмили ихтисос, баланд бардоштани малакаи худ, таълиму тарбияи кӯдакон, фаъолияти ҳаррӯза, дар инкишоф додан ва такмил додани шавқу завқи худ, истироҳат ва вақти холии худ ва вақтҳои аз ин захираҳо истифода барад. Китобхона барои расидан ба мақсадҳо ва манфиатҳои афрод шароити мусоидро таъмин менамояд.

Китобхона дорои захираҳои иттилоотии гуногун ва ҳуҷҷатҳои мебошад, ки арзишу меъёрҳои ҷомеаро дар марҳилаҳои муайяни рушд нигоҳ медоранд. Аз ин рӯ, китобхона чунин вазифаҳо дорад:

- барои қонеъ гардонидани талабот ва манфиатҳои аъзоёни ҷомеа фароҳам овардани имкониятҳо;
- танзими рафтору кирдори аъзоёни ҷамъият дар доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ;
- таъмини устувории ҳаёти ҷамъиятӣ;
- расидан ба мақсаду маромҳо, амалҳо ва манфиатҳои шахсони алоҳида;
- амалисозии назорати ҷамъиятӣ.

Фаъолияти ҳар як муассисаи иҷтимоӣ бо маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, ки дар низоми муайян ташаккул ёфтаанд, сурат мегирад. Китобхона яке аз унсурҳои ҷомеа буда, бо сохторҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, идеологӣ ва арзишӣ ба таври органикӣ муттаҳид шудааст. Дар натиҷаи ҳамкориҳои чандинасраи ҷомеа ва китобхона асосҳои маънавию ҳуқуқии фаъолияти он қонунӣ гардида, ба танзим даромада аст. Дар ҳар як мамлакат чунин система вобаста ба хусусиятҳои системаи сиёсӣ, анъанаю меъёрҳои миллӣ ва як қатор омилҳои дигар ташаккул меёбад.

Асоси низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, ки фаъолияти китобхонаҳоро дар Тоҷикистон танзим мекунад, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ», «Дар бораи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳифзи иттилоот», «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма», «Дар бораи реклама», «Дар бораи таъбу нашр», «Дар бораи содирот ва воридоти сарватҳои фарҳангӣ» ва ғайра мебошанд.

Китобхона дорои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки як муассисаи иҷтимоӣ буданашро тасдиқ мекунад, аммо олимони дар бораи ҷи гуна институти иҷтимоӣ будани он ба як ҳулоса наомадаанд. Дар айни замон ду равиш барои баррасии моҳияти китобхона ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ муқаррар шудааст: иттилоотӣ ва фарҳангӣ. Китобхона яке аз унсурҳои низоми эҷод ва паҳнкунии иттилоот дар ҷомеа буда, ҳамчун ҳифзкунанда ва паҳнкунандаи мавод, дар раванди қонеъ гардонидани талабу дархости иттилоотии хонандагон, миёнаравӣ байни маводу истифодабаранда ва барои эҷоди иттилооти нав иштирок мекунад. Китобхона, инчунин ба сифати ҳаммуаллифӣ баромад карда, намудҳои библиографӣ, таҳлилий, рефератӣ ва дигар маълумотҳоро омода мекунад, ки минбаъд дар чунин намуди аснод, аз қабилҳои баргаҳо, феҳристҳо, манобеи электронӣ, нашрияҳои мустақил – маҷаллаҳо, маҷмӯаҳо, монографияҳо имкон медиҳад, ки китобхона ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ-иттилоотӣ пазируфта шавад.

Агар маданиятро маҷмӯи қомебиҳои башарият фаҳмем, маълумоте, ки дар китобхона маҳфуз аст ва тамоми фаъолияти инсониятро инъикос мекунад, таҷассумгари маданияти он мебошад. Бинобар ин, китобхона дар натиҷаи фаъолияти инсон ва ҳамчун нигоҳдорандаи маълумот дар бораи натиҷаҳои амалии онҳо ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ фарҳангӣ баромад мекунад. Бо ин равиш дар робита ба китобхона мафҳумҳои «фарҳанг» ва «иттилоот» ҳаммаъно ба назар мерасанд: фарҳанг ҳама чизест, ки аз ҷониби инсон офарида шудааст ва иттилоот инъикоси офаридаҳои инсон мебошад. Дар ин маврид китобхонаро ҳамчун як ниҳоди ҳамгироии иҷтимоӣ, аз ҷумла ҷузъҳои иттилоотӣ ва фарҳангӣ баррасӣ кардан лозим аст.

Мақсади асосии китобхона қонеъ гардонидани талаботи иттилоотии хонандагон мебошад, ки дар фазо ва вақт тавассути ҷамъоварӣ ва паҳн кардани мавод ба даст меояд. Мазмуни иттилооти паҳншаванда, ки башарият тавассути аснод ба он ниёз дорад, хусусияти универсалӣ дошта, ба соҳаҳои гуногуни фаъолият дахл дорад.

Интиқолдиҳандагони моддӣ, ки дар онҳо иттилоот сабт шудааст, шаклҳои гуногун доранд, ки доимо тағйир ва такмил меёбанд, аммо на ҳама намуди маълумот ва шакли аснод ҳамчун мавод ба фонди китобхона дохил карда мешавад. Ин ба китобхона ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки шаклу намудҳои гуногуни иттилоот ва расонахоро чамъоварӣ, коркард, гурӯҳбандӣ ва хифз намуда, иттилооти марбут ба рушди илм, маориф, истеҳсолот, фарҳанг, арзишҳои маънавӣ ва эстетикиро дастраси хонандагон гардонад [14, с. 44].

Азбаски ҳар санаде мумкин аст имрӯз ё дар оянда аз ҷониби хонандагон дархост карда шавад, бояд ин китобхона ҳамчун як муассисаи иҷтимоии ҷаҳонӣ дар маҳзани худ ҳадди ақал як нусхаи ҳамаи аснодро сарфи назар аз ҷой ва вақти таҳияаш нигоҳ дорад. Аз ин рӯ, вазифаҳои асосии китобхонаҳо барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти иттилоотии хонандагон чамъоварии бештари мавод ва нигоҳдории асноди дарозмуҳлат, новобаста аз мазмуну муҳтаво ва шаклашон таъмини дастрасии ройгони истифодабарандагон ба захираҳои асноди мавҷуда мебошад. Аз сабаби афзоиши босуръати шумораи аснод ва бар замми ин зарурати кам намудани сарфу харҷи моддӣ барои очилан дастрас намудани он ба хонандагон вазифаи асосии китобхонаҳо ба ҳисоб меравад [6, с.8].

Бо пайдо шудани воситаҳои нави техникаӣ корбарон (китобдорон) ҳуҷҷатҳои электронӣ ва асноди қаблан дар дигар ҷой нашршударо ба шакли электронӣ дароварда, дар як ҷо чамъ менамоянд ва бо истифода аз шабакаи Интернет аз маҳзани электронии дигар китобхонаҳо истифода бурда метавонанд. Фароҳам овардани дастрасии бемамониати хонандагон аз нуқтаҳои гуногуни дунё мушкили умумичаҳонии китобдориро аз байн бурд, ки хеле афсонавӣ менамояд. Чи тавре, ки таҳқиқотҳои илмӣ ва фаъолияти амалӣ нишон медиҳад, ҷустуҷӯи адабиёт, мутолиаи адабиёт ва чамъоварии мавод бо истифодаи техникаи компютерӣ сифати қор ва иҷроиши онро сабук менамояд.

Меъёри асосии интихоби адабиёт ба фонди китобхона чи аз ҷиҳати мазмун ва чи аз ҷиҳати шаклашон аз аҳамияти иҷтимоӣ ҳолӣ нест. Аҳамияти як маълумотро муаллиф ва истифодабаранда метавонад ба таври гуногун арзёбӣ кунанд, зеро маълумоти дар адабиёт сабтшуда нуқтаи назари муаллифро ҳамчун фарди дорои ақидаҳои муайяни идеологӣ, ахлоқӣ ва дигар андешаҳо нисбат ба ҳаёт инъикос менамояд. Ҳатто ҳангоми эҷоди адабиёт маълумоти дар он сабтшуда метавонад дигар барои аксари корбарони пешбинишудаи муаллиф қонеъкунанда набошад ва ё баръакс, талаботи қисми зиёди ҷомеаро қонеъ созад. Бо мурури замон аҳамияти он метавонад кам ё зиёд шавад.

Азбаски шахс аҳамияти иттилоотро аз нуқтаи назари як фард, гурӯҳ ё ҷомеа дар маҷмӯъ арзёбӣ мекунад, он барои хонандагони шароити дигару ҷомеаи дигар ё замони дигар муфид мебошад. Дар баъзе аз адабиёт, бахусус осори ҷопи дастӣ, китобҳо ва дастнависҳои нодирӣ кӯҳна, ба лиҳози шаклу мундариҷаи ҳосе, ки доранд, инсон маълумоти муҳим ба даст оварад. Дар ин маврид адабиёти омодашуда ба теъдоди нашр, шакл ва тарҳ (*ҳуруф, таркиби химиявии рангҳо ва ғайра*) аҳамияти дода мешавад.

Ҳамин тариқ, китобхона адабиёти дар макону замонҳои гуногун ва аз ҷониби ҳар гуна муаллиф омодашударо дар як ҷойи муайян чамъоварӣ намуда, навъҳои гуногуни адабиётро сабт карда метавонад, то ки аз ин маҳзани иттилоот на танҳо наслҳои имрӯз, балки наслҳои оянда низ истифода бурда тавонанд. Дар асри ХХ пешниҳодҳои пайдо шуданд, ки мафҳуми «китобхона»-ро иваз кунанд ва ё дар баробари он истилоҳоти навро ба мисли «маҳзани аснод», «медiateка», «захираҳои иттилоотӣ» ва «китобхонаи виртуалӣ»-ро ба луғати касбӣ ворид кунанд. Аллақай мафҳумҳои фонотека – «маҳзани сабт», видеотека – «маҳзани видео» ва графотека – «маҳзани расм» васеъ паҳн шудаанд.

Дар назария ва амалияи хориҷии даҳсолаҳои охир истилоҳи «медiateка» васеъ паҳн шудааст. Аз таҳлили асарҳои эҷодкорони медiateка ва мутахассисон ба чунин

хулоса омадан мумкин аст, ки фаъолияти баъзе медиатекаҳо ба ягон намуди фаъолияти китобхонаҳо хос нест ва вазифаи китобхонаҳоро ба ҷо оварда наметавонад. Таркиби фонд ва самтҳои фаъолияти онҳо имкон медиҳад, ки медиатека бо роҳи таблиғ ё маркетингӣ адабиёти гуногунро ҷамъоварӣ намуда, ба хонандагон дар сатҳи хуб хизматрасонӣ мекунад, ки китобхонаи муосир номида мешавад.

Фонотека – «маҳзани сабт», видеотека – «маҳзани видео», графотека – «маҳзани расм» аз ҷумлаи он муассисаҳои мебошанд, ки мутаносибан ба ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва истифодаи маводи аудио ва видеоӣ, асарҳои санъати тасвирӣ нигаронида шудаанд. Онҳо чун қоида қисми сохтори китобхонаҳо ё дигар муассисаҳо буда, онҳоро яке аз намудҳои китобхонаҳо ҳисоб кардан лозим аст.

Солҳои охир дар адабиёти соҳавӣ мафҳумҳои «китобхонаи рақамӣ», «китобхонаи электронӣ», «китобхонаи электронии анъанавӣ», «китобхонаи электронии маҷозӣ», «китобхонаи компютерӣ» ва «китобхонаи гибридӣ» мавриди баҳс қарор гирифтаанд. Истилоҳи «китобхонаи виртуалӣ ё маҷозӣ» аз ҳама бештар паҳн шудааст. Таҳлили нашрияҳои китобхонаи виртуалӣ (маҷозӣ) нишон медиҳад, ки аксари муаллифон дар бораи аснод ва захираҳои виртуалӣ сухан ронда, ин мафҳумҳоро бо истифодаи захираҳои иттилоотии аз ҷиҳати ҷуғрофӣ пароканда дар ҳолати дастрасии дурдаст бо истифода аз шабакаҳои компютерӣ алоқаманд мекунанд. Адабиёт дар китобхонаҳои электронӣ ё анъанавӣ ҷойҳои махсуси нигоҳдории худро доранд. Масалан, ба андешаи муҳаққиқ М. Комилов зери мафҳуми «китобхонаи электронии анъанавӣ» китобхонаҳои дар назар дошта шудааст, ки дар захираҳои худ матни электронии китобҳои ҷопиро бо низоми муайян ва дастрас ба хонанда нигоҳ дошта, новобаста аз пайвастишавӣ ба шабакаи байналмилалӣ Интернет фаъолият менамоянд. Бахусус ин навъи китобхонаҳо баъд аз пайдоиши компютерҳо дар бештари китобхонаҳои муқаррарии мамлакат ташкил карда шуданд ва баъзе аз онҳо фаъолияти хуби хизматрасониро ба роҳ мондаанд. Зери мафҳуми «китобхонаи электронии маҷозӣ» (виртуалӣ) муҳаққиқ М. Комилов китобхонаҳоро дар назар дорад, ки бо шабакаи байналмилалӣ Интернет пайваст буда, дар захираҳои худ матни электронии китобҳои ҷопиро бо низоми муайян ва дастрас ба хонандаи дурдаст нигоҳ дошта, хизматрасонии фосилавиро ба роҳ мемонанд. Ин навъи китобхонаҳо, ба андешаи муҳаққиқ, асосан дар китобхонаҳои арзи вучуд доранд, ки онҳо ҷо воситаҳои нави иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба шабакаи байналмилалӣ Интернет пайваст аст [7, с. 136-137].

Сарфи назар аз тафовути равишҳо ҷонибдорони китобхонаҳои рақамӣ онҳоро аз китобхонаҳои анъанавӣ ҷудо намекунанд ва аксари мутахассисон китобхонаҳои рақамиро як ҷузъи китобхонаҳои анъанавӣ медонанд. Масъулини китобхонаҳо матнҳои пурраи китобҳоро интихобан аз Интернет дастрас намуда, дар серверҳояшон ҷой медиҳанд ва ташкили нигоҳдории доимӣ дастраси хонандагон гардонидани маводро яке аз вазифаҳои асосиашон медонанд ва намегузоранд, ки ин корро ташкилотҳои берун аз китобхона анҷом диҳанд. Аммо новобаста аз он ки китобхона ҷӣ ном хоҳад гирифт ва дар ҷӣ гуна маҳзан маълумот нигоҳ дошта мешавад, китобхона то замоне, ки эҳтиёҷи инсон ба нигоҳдорӣ ва интиқоли иттилоот мавҷуд аст, вучуд хоҳад дошт.

Адабиёт

1. Акилина, М. И. К вопросу о классификации библиотек [Текст] / М. И. Акилина // Научно-технические библиотеки СССР. – 1989. – №12. – С. 3-9.
2. Басов, С. А. Библиотечный социальный институт как фундаментальная категория библиотекведения [Текст] / С. А. Басов // Библиотечное дело - 2011: библиотечно-информационная деятельность в условиях модернизации общества:

Скворцовские чтения: материалы шестнадцатой междунар. науч. конф., Москва, 27-28 апр. 2011 г. – М., 2011. – С. 10-14.

3. Дар бораи фаъолияти китобдорӣ [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2003. – №8. – мод.455; 2008. – №12. – Қ.2. – мод.1013.

4. Дворкина, М. Я. Институционализация библиотек [Текст] / М. Я. Дворкина // Библиосфера. – 2011. – № 4. – С. 7-10.

5. Жадько, Н. В. Факторы стабилизации библиотеки как социокультурного института в условиях переходного периода [Текст]: дисс ... канд. пед. наук: 05.25.03 / Наталья Викторовна Жадько. – Москва, 1996. – 160 с.

6. Китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият: вазъ ва тамоюли рушд [Матн]: маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ, шаҳри Душанбе, 27 майи соли 2021 / мураттибон: С. Шосайдзода, Ф. Аминов; муҳаррир Г. Маҳмудов; зери назари доктори илмҳои педагогӣ, профессор Ҷ. Х. Файзализода. – Душанбе, 2021. – 176 с.

7. Комилов, М. Истиқлолият ва рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1991-2011) [Матн]: рисола / М. Комилов; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 260 с.

8. Коршунов, О. П. Библиографоведение [Текст]: общий курс / О. П. Коршунов. – М.: Кн. палата, 1990. – 232 с.

9. Леонов, В. П. Пространство библиотеки [Текст]: Библиотечная симфония / В. П. Леонов. – М.: Наука, 2003. – 123 с.

10. Мотульский, Р. С. Библиотека как социальный институт [Текст] / Р.С. Мотульский. – Минск: Бел. гос. ун-т культуры, 2002. – 374 с.

11. Мотульский, Р. С. Общее библиотековедение [Текст]: учебное пособие для вузов / Р. С. Мотульский. – М.: ЛИБЕРИЯ, 2004. – 224 с.

12. Полтавская, Е. И. Конкретизация категории "библиотека" посредством экспликации понятий "Библиотека-социальный институт" и "Личная библиотека" [Текст]: дисс ... канд. пед. наук: 05.25.03 / Полтавская Елена Игоревна; [Место защиты: Челяб. гос. акад. культуры и искусства]. – Челябинск, 2009. – 185 с.

13. Рахимов, А. Китобхона [Матн] Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик / сармуҳаррир Н. Амиршоҳӣ / А. Раҳимов. – Душанбе: СИЭМТ, 2015. – Ҷ.1. – С. 465.

14. Роҳҳои тадбиқи инноватсия дар фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 85-солагии таъсисёбии Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва Рӯзи китоб, 3-юми сентябри соли 2018, ш. Душанбе / мураттиб Г. Маҳмудов; муҳаррирон Р. Додихудоев, Б. Сулаймонов. – Душанбе, 2018. – 144 с.

15. Руководящие материалы по библиотечному делу [Текст]: справочник. – М., 1988. – 288 с.

16. Селиверстова, Е. Т. Функциональный характер потребностей как основа типологии библиотек [Текст] / Е. Т. Селиверстова // Научно-технические библиотеки СССР. – 1991. – №4. – С. 6-12.

17. Соколов, А. В. Библиотеки и гуманизм [Текст]: Миссия библиотеки в глобальной техногенной цивилизации / А. В. Соколов. – СПб.: Профессия; М.: Гранд-Фаир, 2012. – 400 с.

18. Столяров, Ю. Н. Библиотека: структурно-функциональный подход [Текст] / Ю. Н. Столяров. – М.: Книга, 1981. – 255 с.

19. Столяров, Ю. Н. Что такое библиотека? [Текст]: о ее сущности и исходных функциях / Ю. Н. Столяров // Библиотековедение. – 1999. – №7/12. – С.20-33.

20. Сулаймонӣ, С. Китобхонашиносӣ [Матн]: китоби дарсӣ барои донишҷӯён / С. Сулаймонӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. – 147 с.
21. Тикунова, И. П. Концептуальная модель современной библиотеки: социально-философский анализ [Текст]: автореф. дис. ... канд. философ. наук: 09.00.11 / Ирина Петровна Тикунова; Помор. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Архангельск, 2007. – 18 с.
22. Федореева, Л. В. Библиотека как социальный институт в период социальной трансформации: на примере формирования регионального информационно-библиотечного центра в Хабаровском крае [Текст]: автореф. дис. ... канд. социолог. наук: 22.00.04 / Людмила Васильевна Федореева; Тихоокеан. гос. ун-т. – Хабаровск, 2005. – 22 с.
23. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] / таҳияи Қ. Бӯриев; муҳаррир С. Ҳ. Шосаидов. – Душанбе: Ирфон, 2013. – К. III – 192 с.
24. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] / таҳияи Қ. Бӯриев; муҳаррир С. Ҳ. Шосаидов. – Душанбе: Истеъдод, 2013. – К. IV. – 184 с.
25. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] / таҳияи Қ. Бӯриев; муҳаррир С. Ҳ. Шосаидов. – Душанбе: Ирфон, 2013. – К. V. – 240 с.
26. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] / таҳияи Қ. Бӯриев; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Ирфон, 2017. – К. VI. – 640 с.
27. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] / таҳияи Қ. Бӯриев; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Ирфон, 2018. – К. VII. – 480 с.
28. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] / таҳияи Қ. Б. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Ирфон, 2019. – К. VIII. – 636 с.
29. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] / таҳияи Қ. Б. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Ирфон, 2020. – К. IX. – 480 с.
30. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн]: хрестоматия / мурағибон С. Ҳ. Шосаидов, Қ. Б. Бӯриев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 200 с.
31. Фирсов, В. Р. Государственное законодательное регулирование деятельности библиотек [Текст] / В. Р. Фирсов. – СПб.: Изд-во РНБ, 2000. – 225 с.
32. Шерматов, Ҷ. Таснифи услубҳои фаъолияти иттилоотӣ-педагогии китобхона [Матн] / Ҷ. Шерматов // Султони мулки Ваҳдат: маводи конфронси илмию амалӣ бахшида ба 800 – солагии Мавлоно Ҷалолиддин Балхӣ ва 10 – солагии Ваҳдати миллӣ, 26 апрели соли 2007. – Душанбе: Эҷод, 2007. – С. 21-22.

МАФҲУМИ «КИТОБХОНА» ВА МОҲИЯТИ ОН ҲАМЧУН НИҲОДИ ИҶТИМОӢ

Дар мақола мафҳум ва моҳияти «китобхона» ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ва вазифаҳои асосии он дар ҷомеа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф сабаби таъсису рушди китобхонаҳоро ба талаботи асосии хонандагон ва ҷомеа мансуб дониста, бо таҳлили мавод мафҳуми китобхонаро бо зикри мушаххас нишон додааст, аз сӯи дигар, моҳияти китобхонаҳоро ба қонеъ гардонии талабу дархости иттилоотии хонандагон алоқаманд медонад. Ба андешаи муаллиф, мафҳуми «китобхона – ниҳоди иҷтимоӣ» маънои китобхонаи алоҳидаро надорад, балки маконе аст, ки дар бисёре аз кишварҳои муҳталиф китобхонаҳо бо шаклу навъҳои гуногун, бо вазифагӯзорӣ ва вақтҳои гуногун фаъолият намуда, аз ҷумла бо хусусиятҳои муассисаи алоҳида буданаш, ҳамчун қисми сохтори ташкилотҳо, корхонаҳову идораҳо ё фонди шахсии аснод амал менамояд. Китобхона ҳамчун муассисаи иҷтимоӣ ба аъзоёни ҷомеа имконият медиҳад, ки эҳтиёҷоти иттилоотии худро тавассути маҷмӯи асноди дар фонд ҷамъшуда, қонеъ гардонад, инчунин бо ин мақсад аз захираҳои иттилоотии китобхонаю муассисаҳои дигар истифода барад. Аз ин рӯ, муаллиф ишора мекунад, ки дар айни

замон ду равиш барои баррасии моҳияти китобхона ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ муқаррар шудааст: иттилоотӣ ва фарҳангӣ.

Ҳамзамон дар мақола мафҳумҳои «махзани сабт», «махзани видео», «махзани расм», «китобхонаи рақамӣ», «китобхонаи электронӣ», «китобхонаи электроники анъанавӣ», «китобхонаи электроники маҷозӣ», «китобхонаи компютерӣ» ва «китобхонаи гибридӣ» шарҳу эзоҳ дода шудааст.

Калидвожаҳо: китобхона, китобхонаи электронӣ, иҷтимоӣ, ҷамъият, фарҳанг, маҳзан, иттилоот, талабот, ҳуҷҷат, муассиса, хонанда.

ПОНЯТИЕ «БИБЛИОТЕКА» И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ КАК СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА

В статье рассматриваются понятие и сущность «библиотеки» как социального института и ее основные задачи в обществе. Причину создания и развития библиотек автор связывает с основными потребностями читателей и общества и, анализируя материалы, аргументированно объясняет понятие библиотеки. Сущностью библиотек он считает удовлетворение информационных потребностей читателей. По мнению автора, понятие «библиотека – социальное учреждение» означает не отдельную библиотеку, а места, где во многих разных странах библиотеки функционируют в разных формах и типах, с разными задачами и в разное время, в том числе с особенностями отдельного учреждения, как структурная часть организаций, предприятий и учреждений или личный фонд документов. Как социальный институт библиотека позволяет членам общества удовлетворять свои информационные потребности посредством сбора документов, собранных в фонде, а также использовать для этой цели информационные ресурсы библиотеки и других учреждений. Таким образом, автор указывает, что в настоящее время сложилось два подхода к рассмотрению сущности библиотеки как социального института: информационный и культурный.

При этом, в статье включены понятия «база данных записей», «база видеоданных», «база данных изображений», «цифровая библиотека», «электронная библиотека», «традиционная электронная библиотека», «виртуальная электронная библиотека», «компьютерная библиотека» и «гибридная библиотека».

Ключевые слова: библиотека, электронная библиотека, социальное, общество, культура, фонд, информация, потребность, документ, учреждение, читатель.

THE MEANING OF «LIBRARY» AND ITS ESSENCE AS A SOCIAL INSTITUTE

The article examines the meaning and essence of the “library” as a social institution and its main tasks in society. The author explained the reason for the creation and development of libraries by the basic needs of readers and society and, analyzing the material, showed the concept of a library with a specific mention; on the other hand, he considers the essence of libraries to be the satisfaction of the information needs of readers. According to the author, the concept of “library - social institution” does not mean a separate library, but a place where in many different countries libraries function in different forms and types, with different tasks and at different times, including the characteristics of a separate institution, as a structural part of organizations, enterprises and institutions or a personal fund of documents. As a social institution, the library allows members of society to satisfy their information needs through the collection of documents collected in the collection, as well as to use the information resources of the library and other institutions for this

purpose. Thus, the author points out that currently there are two approaches to considering the essence of the library as a social institution: informational and cultural.

At the same time, the article includes the concepts of “record database”, “video database”, “image database”, “digital library”, “electronic library”, “traditional electronic library”, “virtual electronic library”, “computer library” and “hybrid library”.

Keywords: library, electronic library, social, society, culture, fund, information, need, document, institution, reader.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аминов Фирдавс Аминҷонович – директори Муассисаи давлатии «Китобхонаи ҷумҳуриявии илмию тиббӣ»-и Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шевченко 41, тел.: (37) 227-55-27; +992 93 999 99 32, E-mail: Firdavs_2300@mail.ru

Сведения об авторе: Аминов Фирдавс Аминджонович – директор Государственное учреждение «Республиканская научная медицинская библиотека» Министерство здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Шевченко 41, тел.: (37) 227-55-27; +992 93 999 99 32, E-mail: Firdavs_2300@mail.ru

Information about the author: Aminov Firdavs Aminjonovich – director of the State Institution «Republican Scientific Medical Library» Ministry of Health and Social Protection of the Republic of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Shevchenko 41, Tel.: (37) 227-55-27; +992 93 999 99 32, E-mail: Firdavs_2300@mail.ru

БИБЛИОГРАФИЯШИНОСӢ

ТДУ 011/016+01(09)+9точик+02+027.84+025+024
ТКБ 78.34(2точик)+78.5+63.3(2точик)+78.39+91.9:78

ФАЪОЛИЯТИ БИБЛИОГРАФИИ КИТОБХОНАИ ДАВЛАТИИ БАЧАГОНАИ ҶУМҲУРИЯВИИ БА НОМИ МИРСАИД МИРШАКАР ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Комилзода Шариф

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фаъолияти библиографии Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар (минбаъд КДБҶ) дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан дар ҷаҳор самт: бунёди дастгоҳи маълумотӣ-библиографии анъанавӣ ва электронӣ; ташкили низоми мукаммали хадамоти библиографӣ; китобноманигорӣ; омӯзиш ва тарғиби донишҳои библиографӣ зухур ёфтааст. Илова бар ин, ҳар як самти фаъолияти библиографӣ дар КДБҶ бо дарназардошти хусусиятҳои хосси синнусолии хонандагон ва веҷаҳои фаъолияти роҳбарони хониши онҳо (падару модарон, мураббихо, омӯзгорон ва китобдорон) роҳандозӣ шудааст.

Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти библиографӣ, ки барои муаррифии шоиста ва тарғиби саривақтии фонди китобхона мусоидат карда, хонандаро ҷиҳати пажӯишу дарёфти китоби зарурӣ пайваста раҳнамун месозад – дастгоҳи маълумотӣ-библиографӣ (минбаъд ДМБ) мебошад. Ташкили дурусти ДМБ имкон медиҳад, ки раванди хадамоти китобдорӣ-библиографӣ бо дарназардошти қонеъ намудани талабу дархости хонандагон роҳандозӣ шавад.

ДМБ барои омӯзиш, таҳлил, такмили мазмуну мундариҷаи фонди китобхона ва истифодаи он созмон дода мешавад. Дар ин робита, мақсади асосии дастгоҳи маълумотдихӣ-библиографӣ – ёрӣ расонидан ба хонандагон ҷиҳати дастёбии озодона ба фонди китобӣ ва интиҳоби адабиёти ниёзи хониш мебошад.

ДМБ асосан аз чунин қисмҳо таркиб меёбад: фонди нашрҳои анъанавӣ ва электронии маълумотдихӣ-библиографӣ, системи феҳрсту картотекаҳо ва захираи (бойгонии) маълумотномаҳои иҷрошуда (фонди дастурҳои библиографии ҷопнашуда).

Фонди нашрҳои анъанавӣ ва электронии маълумотдихӣ-библиографӣ (ФНАЭМБ) барои таъмин намудани эҳтиёҷоти гуногуни хонандагон ба иттилооти зарурӣ, муайяну мушаххас намудани шарҳи мафҳуми ба ин ё он масоил ихтисосдошта, очилан муайян кардани манбаъҳои пажӯишӣ мусоидат карда, имкон медиҳад, ки талаботи хонандагон ҷиҳати пайдо намудани адабиёти дархостшаванда сари вақт қонеъ гардад. ФНАЭМБ-и КДБҶ аз нашрияҳои расмӣ, донишномаҳо, луғатҳо, луғатҳои энциклопедӣ, маълумотномаҳо, тақвимҳо, роҳнамоҳо, маҷмуаҳои оморӣ ва дастурҳои библиографӣ иборат аст. Дар ФНАЭМБ-и КДБҶ нашрҳои маълумотдиханда, аз қабилӣ «Донишномаи мухтасари кӯдакон ва наврасон» (ҷопӣ ва электронӣ), «Энциклопедияи Миллии Тоҷик» (альфон дар 9 ҷилд, ҷопӣ ва электронӣ), «Энциклопедияи Советии Тоҷик» дар 8 ҷилд (ҷопӣ ва электронӣ), «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» дар 3 ҷилд (ҷопӣ ва электронӣ), «Донишномаи бачагона» («Детская энциклопедия») дар 12 ҷилд, донишнома барои хонандагони синни хурди мактабӣ «Что такое? Кто такой?» дар 3 ҷилд, луғатҳои энциклопедии

«Энциклопедический словарь юного спортсмена» (1979), «Энциклопедический словарь юного астронома» (1980, 1986), «Энциклопедический словарь юного техника» (1980, 1987), «Энциклопедический словарь юного географа-краеведа» (1981), «Энциклопедический словарь юного натуралиста» (1981), «Энциклопедический словарь юного химика» (1982), «Энциклопедический словарь юного художника» (1983), «Энциклопедический словарь юного земледельца» (1983), «Энциклопедический словарь юного физика» (1984), «Энциклопедический словарь юного филолога» (1984), «Энциклопедический словарь юного музыканта» (1985), «Энциклопедический словарь юного математика» (1985, 1989), «Энциклопедический словарь юного биолога» (1986), «Энциклопедический словарь юного историка» (литературоведа) (1988), «Энциклопедический словарь юного зрителя» (1989), донишномаҳо доир ба шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ: «Душанбе», «Хучанд», «Кӯлоб» ва ғ. барои истифода пешниҳод шудаанд. Илова бар ин, дар ФНАЭМБ-и КДБЧ нашрҳои маълумотдиҳанда доир ба соҳаҳои гуногуни дониш ҳифзу нигоҳдорӣ шуда, пайваста мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар КДБЧ барои пажӯиши адабиёти дархостшаванда ва сари вақт дастрас намудани он **системи феҳристу картотекаҳо** созон дода шудааст, ки бо истифода аз онҳо дастёбии хонандагон ба номгӯи ҳуҷҷатҳои фондҳои китобхона таъмин мегардад. Дар КДБЧ **барои мактаббачагон** – феҳристҳои алифбой, мураттабӣ, картотекаҳои адабиёти кишваршиносӣ, картотекаи мақолаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо (барои хонандагони синфҳои 4-5 ва 6-8) ва **барои роҳбарони хониш** – феҳристҳои алифбой ва мураттабии хидматӣ (барои хонандагони синни томактабӣ ва синфҳои 1-3), феҳристи сарлавҳаи адабиёти бадеӣ, картотекаи маводи методӣ ва библиографӣ созон дода шудааст, ки истифодаи онҳо барои пажӯиш ва интиҳоби маводи зарурӣ саривақт мусоидат менамоянд.

Дар феҳристи алифбой навиштаҷоти библиографӣ бо тариқи алифбоии ному насаби муаллифон ва ё унвони асарҳо ҷо ба ҷо гузошта мешаванд. Бо истифода аз ин намуди феҳрист дар фонд нигоҳ дошта шудани асари ин ё он муаллиф муайян карда мешавад. Дар феҳрист баргаҳо (карточка) тибқи ҷобҷогузори алифбой аввал бо ҳичоҳо, сипас бо тартиби ҷойгиршавии ҳарфҳо паси ҳам гузошта мешаванд. Агар муаллифон ҳамнасаб бошанд, ҷобҷогузори алифбоии номи онҳо истифода мешавад. Дар феҳристи мураттабӣ бошад, навиштаҷоти библиографӣ аз рӯи соҳаҳои дониш тибқи ҷадвали таснифоти китобдорӣ-библиографӣ ҷобҷо гузошта мешаванд. Бо ёрии ин намуди феҳрист мавҷуд будани адабиёт доир ба ин ё он соҳаҳои дониш муайян карда мешавад.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти библиографии КДБЧ **таҳияи китобномаҳо** барои мактаббачагон ва роҳбарони хониши онҳо мебошад. Аз ҷониби кормандони КДБЧ доир ба масоили мубрами ҳар як давраи рушди ҷомеа дастурҳои библиографӣ таҳия шуданд ва вазифаҳои худро мутобиқ ба тақозои ҳамон айём то андозае иҷро кардаанд. Қисме аз онҳо қимати услубию иттилоотӣ ва тавсиявии худро то имрӯз нигоҳ дошта, дар тарғиби адабиёти марбут ба ин ё он мавзӯ муфид мебошанд.

Дастурҳои библиографии солҳои охир ҷопкардаи Китобхона [7-9, 13-14] **барои кӯдакону наврасон** ҳамчун роҳнамо метавонанд дар интиҳоби хониши китобҳои шавқовар мусоидат намоянд. Нишондиҳандаҳои библиографии таҳиянамудаи Мухаббати Юсуф таҳти унвони ягонаи «Китобҷаҳои заррин» иборат аз се қисм, аз нигоҳи банду баст, вежагиҳои таҳияи дастур, гурӯҳбандиву ороиши бадеӣ ба талаботи феҳристнигорӣ муосир ҷавобгӯӣ буда, дар онҳо услубҳои муассири тавсифнигорӣ истифода шудаанд.

Тавсифнигорӣ раванди мураккаби эҷодӣ буда, аз мураттиб-библиограф дониши мукаммали касбӣ, зеҳни борик, маҳорати баланди эҷодӣ ва бар замми ин амиқ

донистани мабҳаси (объекти) фаъолияти хеш – системи «Аснод – истеъмолкунанда» («китоб-хонанда»)-ро тақозо мекунад. Ҳар як калимаю ибораҳои ба тавсиф воридшаванда бояд ҳадафи муайяну мантиқи комил дошта, ба хусусиятҳои хоси синнусолӣ, дараҷаи фаҳмишу дониш, ҷаҳонбинӣ ва тафаккури кӯдакон мувофиқу созгор бошанд. Муваффақияти тавсифнигорӣ бештар дар он зоҳир мегардад, ки агар мураттиб аз дастовардҳои илми китобдорӣ, адабиётшиносию танқиди адабӣ бохабар бошад, усул ва услуби таҳлили адабиёти кӯдакро хуб донанд ва ба моҳияти ҳодисаю воқеаҳои дар асар тасвиршуда дуруст сарфаҳм равад. Дар таҷрибаи тавсифнигорӣ барои ба ҳадаф расидан мураттибон бештар усулҳои муассири шарҳи мазмуни аснодро истифода мебаранд. Аз ҷумла, усули гузоштани саволҳои шавқангез, иқтибос овардани лаҳзаҳои нисбатан ҷолиби ҳодисаю воқеаҳои дар асар тасвиршуда, истифодаи тақриси мунаққидону адабиётшиносон ба асноди тавсифшаванда, афкори муаллиф ба фаъолияти эҷодӣ худ ва ғайраҳо. Нигориши тавсиф ба осори назмӣ нисбат ба дигар жанрҳои адабӣ муносибати ҷиддиро тақозо мекунад. Дар ин маврид, бештар дар радифи баёни мазмуни асар, порчаҳо аз осори назмӣ иқтибос мешаванд, ки тавсифро ҷолибу диққатҷалбкунанда мегардонанд.

Дар китобномаҳои барои хонандагони синни хурди мактабӣ таълифшуда усулҳои нақли нотамоми мазмуни мухтасари асар, саволу ҷавоб бо кӯдакон оид ба китоби тавсияшаванда, масъалагузорӣ ва ҷалби тавачҷуҳи кӯдакон ба лаҳзаҳои муассири асар, бештар истифода мешаванд. Ин усулҳо бисёр моҳирона ва бамаврид дар дастурҳои библиографии «Китобҷаҳои заррин» истифода шудаанд ва метавон ин китобномаҳоро ба сифати беҳтарин намунаи дастурҳои тавсиявӣ муаррифӣ кард [7, 8]. Дар ин китобномаҳо мураттиб барои шарҳ додани мазмуни китобҳои шавқовар бештар усули саволу ҷавобро истифода карда, бо суҳанони боварибахшу ҳидояткунанда кӯдаконро ба хониш даъват менамояд. Масалан, нигаред ба навиштаҷоти зер: *«Қофиябозиро дӯст намедорӣ? Дӯст медорӣ. Ин тавер бошад китобҷаи «Қофиябозӣ»-ро кушо. Надорӣ? Ба Китобхонаи бачагонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар шитобу аз китобдорон пурсон шав. Онҳо мушкилатро осон месозанд. Ман як қофияеро мехонам. Яку дую сею чор, дар лона мехазад...? Мор. Бале, дуруст ҷавоб додӣ. Ба ҷойи нуқтаҳои мисраи дуюм калимаи мор меояд. Китобҷаи қофиябозиро биёбу бо ҷӯраҳоят ва ё додари хоҳарат ба ҷойи нуқтаҳо калимаҳои мувофиқ гузор. Наметавонӣ? Охир он хеле осон аст. Назди ҳар байт расмҳои лозим кашида шудааст»* [7, с. 7].

Дар мавридҳои зарурӣ мураттибон барои ҷалби тавачҷуҳи хурдсолон ба китоби тавсияшаванда ва роҳбаладӣ кардан ба хониши он дар тавсиф маълумотҳои иловагиро оид ба китоб ва муаллифи он пешниҳод мекунанд, ки дарки мазмуни тавсифро осон гардонид, ба раванди интихоби китоб мусоидат мекунанд. Масалан, тавачҷуҳ намоед ба мазмуни тавсифи зер: *«Филми тасвирии «Биникадуча»-ро тамошо кардаӣ? Бале, дар он Якови ҷавонро кампири аҷуза бо сеҳру ҷоду айбдор намуда, ба ҷангал мебарад. Филмро доништан хуб, вале медонӣ ки онро навиштааст? «Не», бошад ман нависандаашро ба ту шинос мекунам. Ин афсонаи ҷолибу муассир ба қалами нависандаи олмонӣ Вилҳилм Хауфф тааллуқ дорад. Вилҳилм Хауфф ҳамагӣ биступанҷ сол умр дида бошад ҳам тавонистааст, ки дар ин умри кӯтоҳ барои шумо афсонаҳои ҷолиб нависад. «Афсонаҳои барои писарону духтарони аҳли савод», «Дили сангин», «Мағораи Ситинфолӣ», «Паканамук» ва «Биникадуча» аз афсонаҳои ҷолибу хонданиш уянд. Хондани ин китоб аз тамошои филм шавқовартар аст. Шитобу китоби «Биникадуча»-ро дастрас намо. Онро бихон ва эҳтиёт бош, ки боз чун Яков ту ҳам ба дасти аҷузакампири ҷодугар ба доми фиреб наафтӣ»* [8, с. 7]. Аз мазмуни тавсиф маълум мегардад, ки мураттиб дар баробари шарҳи мазмуни мухтасари асар тавонистааст ба хонандагон дар бораи муаллифи асар, синну сол, намояндаи кадом миллат будани ӯ, ҷаҳор асари дигари муаллиф ва аз рӯи асари тавсияшаванда таҳия шудани филм, маълумотҳои иловагиро пешниҳод намояд.

Нашри навбатии китобномаи «Китобчаҳои заррин: Қисми 3» [9] барои хонандагони синни миёна ва калони мактабӣ таъйин шудааст. Дар пешгуфтори он мураттибон ба истифодабарандагони дастур бо чунин суханон муроҷиат кардаанд: «Наврасон ва ҷавонони азиз! Шумо тавассути китобҳои дарсӣ дар бораи ҳаёт ва ғаъолияти саромадони сухани ноби форсӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Ҷалолуддини Рӯмӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Низомии Ганҷавӣ, Сайиди Насафӣ, Камоли Хуҷандӣ, Асадии Тусӣ, Унсурулмаолии Кайковус, Фаридуddини Аттор ва суханварони муосир ошноӣ доред ва аз ширинии лаҳни онҳо вокифед». Сипас дар идомаи сарсухан оид ба ҳадафу вазифаҳои дастур ва аҳамияти он дар пажӯҳишу дарёфти адабиёт маълумот дода шудааст. Дар ин дастур намунаи осори адибони болозикр ва муаллифони дигар бо сабки хосса ва мутобиқ ба дарку ҷаҳонбинии наврасону ҷавонон пешниҳод шудааст.

Дар хулосаи библиографии «Нури маърифат: Қисми 2» [14] мураттибон ба хонандагони синни калони мактабӣ 23 китоб, аз ҷумла «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров, «Тоҷикон дар оинаи таърих»-и Эмомалӣ Раҳмон, «Сомониён: замон ва макон»-и Абдусаттор Мухторов, «Таърихи тоҷикони ҷаҳон»-и Мансур Бобохонов ва дигар китобҳои илмию илмӣ-оммавиरो тавсия намудаанд, ки мутолиаи онҳо барои шинохти таъриху тамаддуни миллати тоҷик мусоидат менамоянд.

Китобномаҳои **барои роҳбарони хониш** таъйиншуда аз китобномаҳои барои кӯдакону наврасон таъйиншуда бо як қатор хусусиятҳои фарқ мекунанд. Дар китобномаҳои барои роҳбарони хониш таъйиншуда дар радифи шарҳи мазмуни аснод тавсияҳои услубӣ оид ба интиҳоб ва тарзу усули мутолиаи китоб, дуруст дарк кардану ҳамвора сарфаҳм рафтан ба мазмуну мухтавои асар ва расмҳои дар он тасвиршуда, ҳамроҳ бо кӯдакон муҳокима намудани китоби хондашуда, услуби тартиб додани нақшаи хониш, роҳбарӣ кардан ба раванди хониши кӯдакону наврасон ва ташаккули инкишоф додани майлу рағбатҳои хониши онҳо, пешниҳод мешаванд. Чунин тавсияномаҳо, бахусус барои яке аз гурӯҳҳои роҳбарони хониш – падару модарон хеле муфид мебошанд. Ба сифати беҳтарин намунаи хулосаи адабиёт «**Шоҳнома**» **ниҳоди илҳомии олимону адибон**» [27]-ро метавон пешниҳод намуд, ки барои роҳбарони хониши кӯдакону наврасон (китобдорону омӯзгорон) таъйин шудааст.

КДБҶ дар радифи таҳияи навҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ барои роҳбарони хониш, ба китобноманигории осори ашхоси муътабар, бахусус адибони адабиёти бачагонаи тоҷик тавачҷуҳи хосса зоҳир намудааст. Бо ташаббуси кормандони КДБҶ силсилаи китобномаҳои шарҳиҳолӣ бахшида ба ҷеҳраҳои шинохтаи илму адаб ва фарҳангу санъати тоҷик таҳияву интишор шудаанд. Аз ҷумла, китобномаҳои шарҳиҳолии «Ҳимматбаланде аз ошени баланд» [24] бахшида ба Мирсаид Миршакар, «Баҳористони Баҳорӣ» [3] бахшида ба Абдумалик Баҳорӣ, «Маҳбуби дилҳо» [11] бахшида ба Алӣ Бобоҷон, «Наримон Бақозода» [12], «Ҷӯра Ҳошимӣ» [25], «Тараннумгари олами вухуш» [19] бахшида ба Мачид Салим, «Сарбаланде аз деҳи Баланд» [17] бахшида ба Назар Табарзодаи Деҳбаландӣ, «Одина Ҳошимов» [15], «Ҷӯрабек Муродов» [26], «Зафар Нозимов» [4] ва ғайраҳо чоп шудаанд.

Чунонки, таҳлили мазмуну мухтавои дастурҳои нашршуда нишон дод, мутаассифона бештари мураттибон ҳангоми таҳияи дастурҳои библиографӣ интиҳоб, тасвир ва ҷобачогузори тақризҳои ба китобҳо навишташударо дуруст муайян накардаанд. Дар бисёр маврид тақризҳо дар қисми адабиёт дар бораи нависанда ҷойгир карда шудаанд. Мувофиқи талаботи тасвири библиографӣ тақризҳо бояд зери асари тақризшаванда бе нишон додани рақами қайд гузошта шаванд. Яъне, зери як рақам ҳам асари нависанда тасвир мешавад ва ҳам тақризи ба он нашршуда. Масалан, дар дастури библиографии «Маҳбуби дилҳо» [11] мураттибон тақризҳои ба асарҳои Алӣ Бобоҷон навишташударо, ки дар саҳифаҳои рӯзномаҳои «Комсомоли Тоҷикистон», «Газетаи

муаллимон», «Тоҷикистони советӣ», «Адабиёт ва санъат», «Ҷавонони Тоҷикистон» ба таъб расидаанд дар қисми 6-уми дастур - «Адабиёт дар бораи Алӣ Бобоҷон» ҷой додаанд. Ҳол он ки мумкин буд тақризи ҷопшударо зери асарҳои Али Бобоҷон «Парвози орзу», «Некӣ ба некӣ», «Нахустқаҳрамони тоҷик» ва «Зардолуи мохтобӣ» гузошт. Чунин муносибат дар дастури библиографии «Баҳористони Баҳорӣ» [3] низ ба мушоҳида мерасад. Ин ҷо мураттибон зери сарлавҳаи «Тақризи ба осори Абдумалик Баҳорӣ» номгӯи ҳуди тақризиҳо бе нишон додани асари тақризишуда пешниҳод кардаанд, ки тавассути онҳо муайян кардани ба кадом асари адиб бахшида шудани кадом тақризи, душвор гардидааст. Бисёр хуб мешуд, ки агар дар дастури библиографии «Баҳористони Баҳорӣ» асарҳои Абдумалик Баҳорӣ аввал ба се қисми мустақил: «Назм», «Наср», «Драматургия» тақсим шуда, сипас ҳар як қисм боз ба зерқисмҳои «Нашри алоҳида» ва «Осори адиб дар нашриҳои даврӣ, ғайридаврӣ ва давомдор» ҷудо мегардид. Чунки на ҳамаи сарлавҳаи қисмҳои дастур ба адабиёти фароғирфташуда мувофиқат мекунад. Масалан, зери сарлавҳаи «Асарҳо ва тарҷумаҳои Абдумалик Баҳорӣ» танҳо асарҳои тарҷумакардаи адиб пешниҳод шудаанд.

Дар дастури библиографии «Ҷӯрабек Муродов» [26] ягон маводи электронӣ марбут ба фаъолияти эҷодии Ҷӯрабек Муродов шомил нашудааст, гарчанде, ки дар пешгуфтори дастур ишора шудааст, ки «Китобнома маводи ҷопию электронии солҳои 1964-2014 нашршударо фаро мегирад» [26, с. 3]. Илова бар ин, дар ин дастур тасвири библиографии филмномаҳои марбут ба Ҷӯрабек Муродов тибқи талаботи стандартҳои маъмул номнавис нашудаанд. Масалан, дар тасвириҳо на ҳамаи унсурҳои библиографӣ истифода шудаанд, аз ҷумла, дар бораи коргардонҳо, наворбардорҳо, оҳангсозон, рассомон ва дигар дастандаркорони филм дар тасвириҳои библиографӣ маълумот дода нашудааст [26, с. 23].

Мураттибон ҳангоми таҳияи кумакфехристи алифбоии асарҳо ба ғалатҳо роҳ додаанд. Аз ҷумла, дар радифи асарҳои соҳибҷашн ва ё нависандае, ки китобнома ба ӯ бахшида шудааст, сарлавҳаи асарҳои муқарризон ва қасоне, ки оид ба эҷодиёти соҳибҷашн асар эҷод кардаанд, низ шомил шудаанд. Чунин иштибоҳҳо дар дастурҳои библиографии «Маҳбуби дилҳо» [11, с. 139-151], «Баҳористони Баҳорӣ» [3, с. 102-114], «Ҳимматбаланде аз ошени баланд» [24, с. 83-96] ва «Ҷӯрабек Муродов» [26, с. 26-28] низ вучуд доранд.

Адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик тавассути дастурҳои «Шӯҳрати ҷаҳонии «Шоҳнома» [27], «Китоби Аҷам» [5], «Шоир, китобхона ва кӯдакон (тарғиби асарҳои шоир Убайд Рачаб)» [28], «Пӯлод Толис – адиби дӯстдоштаи кӯдакон» [16], «Адиби дӯстдоштаи кӯдакону наврасон (бахшида ба 90-солагии зодрӯзи Мирсаид Миршакар)» [1], «Ашӯри Наримон Бақозода пур аз меҳру вафост» [2], «Тарғиби осори Алӣ Бобоҷон дар китобхонаҳо» [20], «Ҳафтаи китоби кӯдакон ва наврасон» [23] мавриди тарғибу ташвиқ қарор гирифтаанд.

Дастурҳои нашркардаи ҚДБҶ аз нигоҳи услуб, таъйини хонандагӣ ва мақсади дастурҳо яқсон нестанд ва тафовут бештар дар интиҳоби матн, шарҳдиҳии мазмуни аснод ва навъи дастур мушоҳида мешавад. Дар бештари дастурҳои ба ном методӣ, маводи библиографӣ низ ҷой дода шудааст. Масалан, дар дастурҳои «Шоир, китобхона ва кӯдакон» [28], «Корнамои ҷовидона» [10], «Шӯҳрати ҷаҳонии «Шоҳнома» [27], «Тарғиби осори Алӣ Бобоҷон дар китобхонаҳо» [20], «Файзбахши зиндагӣ» [27] ҳам маводи услубӣ барои созмондиҳии чорабиниҳо бахшида ба мавзӯ ва ҳам маводи библиографӣ, ки қисми ҷудогонаи дастурро ташкил медиҳанд, пешниҳод шудаанд.

Илова бар ин, мутахассисони Китобхона дар бештари дастурҳои таҳиякардаи худ зарур донистанд, ки барои тарғиби ҳамаҷонибаи масоили дар дастур матраҳшуда теъдоди муайяни номгӯи дастурҳои методӣ ва библиографиро тавсия намоянд ва бо ҳамин васила барои пайдоишу шаклгирии библиографияи дараҷаи дуҷум, яъне,

китобномаҳо оид ба китобномаҳо замина гузоранд. Масалан, дар равзанҳои алоҳидаи «Рӯйхати дастурҳои методӣ-библиографӣ»-и дастурҳои «Фурӯғи маърифат» [22] – 52, «Табиат ва кӯдакон» [18] – 20, «Ҳафтаи китоби кӯдакон ва наврасон» [23] – 14, «Корнамоии ҷовидона» [10] – 10 номгӯи дастурҳои методию библиографӣ тавсия шудаанд.

Ҷалби хонандагон ба китобхона ва тарғиби донишҳои китобдорӣ дар байни онҳо яке аз самтҳои дигари фаъолияти КДБҶ мебошад. Баргузориҳои машғулиятҳои китобдорӣ барои шинос кардани талабагон ба хусусиятҳои хоси интиҳоби адабиёт аз захираи китобхона, сари вақт дарёфт кардани китоби лозим, омӯхтани услуби пажӯҳиши адабиёт бо истифода аз манбаҳои маълумотдиҳанда (донишномаҳо, луғатҳо, луғатҳои энциклопедӣ, маълумотномаҳо, тақвимҳо, роҳномаҳо), феҳристу картотекаҳо, китобномаҳо ва дигар воситаҳои тарғиботӣ шароит муҳайё сохта, ба шаклгирию рушдҳои хониши онҳо пайваستا мусоидат менамояд. Бо ҳамин мақсад китоби «**Китобхона олами афсона**» [6] интишор ёфт ва ба хонандагони хурдсоли ҷумҳурӣ пешниҳод шуд. Ин китоб бо забони содаву ба хонандаи хурдсол фаҳмо, бо меҳру ихлос ва иродату самимият ба китобу китобхона навишта шудааст, ки мутолиаи он тавачҷуҳи ҳар нафарро ба хонишу донишандӯзӣ ҷалб менамояд. Тавачҷуҳ фармоед ба сарлавҳаи ҳар як қисми китоб: «Дӯсти хурдсоли ман» (пешгуфтор ва суҳбати самимӣ ба хонанда дар бораи нақшу мақоми китоб дар ҳаёти ҷомеа, таърих, сохтор ва самтҳои асосии фаъолияти КДБҶ, маълумотҳо оид ба оғоз ёфтани сохтмони бинои нави Китобхонаи миллӣ ва эълон гардидани «Рӯзи китоб» аз ҷониби Президенти мамлакат); «Қадамҳои нахустин ба китобхона» (дар ин қисм муаллифгон хонандагони хурдсолро ба қоидаҳои сабти ном дар китобхона шинос кардаанд); «Аз абонемент чӣ тавр бояд истифода кард?» (ин ҷо сараввал мафҳуми «абонемент» шарҳу эзоҳ ёфта, сипас дар бораи қоидаҳои муваққатан гирифтани китоб аз фонди китобхона барои мутолиа кардан дар хона ва сари вақт баргардонидани китоб пас аз хониши он, маълумот дода шудааст); «Толори хониш барои чӣ хизмат мекунад?» (ин қисми китоб ба масъалаҳои ҷойгоҳи толори хониш дар раванди хизматрасонии хонандагон ва ташкилу баргузориҳои чорабиниҳои гуногуни оммавӣ, аз қабили баргузориҳои фестивали «Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасон» дар толори хониш, бахшида шудааст); «Дар китобхона чӣ бештар ба мушоҳида мерасад?» (ин ҷо доир ба фонди китобхона, тарзу усули ҷобачогузориҳои китобҳо дар рафҳои китоб тибқи соҳаҳои дониш, забони нашр ва ҳамзамон оид ба «фолклор» ва яке аз жанрҳои он «Афсона» маълумоти муфассал дода шудааст); «Китобҳо дар бораи диёри ҳамешабахор – Тоҷикистон» (дар ин қисм бо истифода аз шеърҳои Мирсаид Миршакар «Ҷон Тоҷикистон» ва Гулҷеҳра Сулаймонова «Тоҷикистон» оид ба ситоиши кишвари офтобии дорои кӯҳҳои пур аз ганҷ, рудҳои муссафо ва табиати нотақрор – Тоҷикистон, маълумот дода шудааст. Дар идомаи ин қисми китоб муаллифгон барои бештару хубтар ошноӣ пайдо кардани хонандагон ба таърих, ҳаёти сиёсӣ ва илмиву фарҳангии Тоҷикистон мутолиаи китобҳои «Тоҷикистон» (муаллифаш Қаҳҳори Расулиён), «Тоҷикистон аз нигоҳи дӯстон», «Тоҷикон дар оинаи таърих: аз Ориён то Сомониён», «Тоҷикистон: даҳ соли Истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ», «Тоҷикистон дар асри XX ва ибтидои асри XXI», «Давлати Тоҷикбунёди Сомониён», «Таърихи халқи тоҷик (аз солҳои 60-уми асри XX то соли 1924)»-ро тавсия додаанд); қисмҳои «Китобҳо дар бораи табиати кишварамон» ва «Китобҳо дар бораи илм ва техника» бо истифода аз адабиёти мавҷуда дар фонди КДБҶ, оид ба тарғиби адабиёти соҳаҳои табиатшиносӣ ва илмию техникӣ, маълумот медиҳанд. Дар қисми «Хабарҳо аз тамоми олам» маълумоти мушаххас дар бораи нақшу мақоми рӯзномаву маҷаллаҳои бачагона дар интишору паҳши иттилоот, аз ҷумла рӯзномаҳои «Анбоз», «Зангула», «Гул-гул», «Гулчин», «Парвин», «Ворисони

Сомониён» ва маҷаллаҳои «Чашма», «Ахтарон», «Рангинкамон», «Офтобак», «Истиқбол», пешниҳод шудааст.

Қисми «Бо роҳи техника ва технологияи навини иттилоотӣ» хонандаи китобро бо тарзу усули истифодаи Интернет ва тавассути сайти КДБҶ ба сохтор, фаъолияти хадамотӣ ва ношири китобхона, шинос менамояд. Қисми «Бо китоб чӣ гуна муносибат кардан лозим» роҷеъ ба тарзи муносибат ба китоб ҳангоми мутолиа, тозаву озода нигоҳ доштани солим баргардонидани он ба китобхона ва эҳтирому арҷгузорӣ ба китоб ҳамчун ақдаси муқаддасот дар радифи Модар ва Ватан (бо истифода аз суханони Пешвои муаззами миллат), маълумот медиҳад. Дар қисми «Ошноӣ ба мазмун ва мундариҷаи китоб» муаллифон дар бораи дастгоҳи маълумотдиҳандаи китоб, аз қабилӣ пешгуфтору мундариҷа, варақаҳои титулӣ маълумот додаанд. Дар қисми «Китоб чӣ гуна тавлид мешавад?» сухан дар бораи давраҳои таҳаввули китоб, яъне аз шакли дастнавис то ба дасти чоп расидани он меравад. Дар қисми «Калидҷаи тиллоӣ» мафҳумҳои «библиография» ва «фехрист» шарҳу эзоҳ ёфта, оид ба тарзи истифодаи дастурҳои библиографӣ, фехристу картотекаҳои анъанавӣ ва электронии китобхона, маълумот дода шудааст. Дар қисми «Тараннумгарони олами рангин» маълумотномаи мушаххаси шарҳиҳолӣ доир ба зиндагӣ ва эҷодиёти адибони тоҷик: Садриддин Айни, Мирсаид Миршакар, Гулҷеҳра Сулаймонова, Убайди Раҷаб, Бобо Ҳоҷӣ, Али Бобочон, Наримон Бақозода, Насим Раҷаб, Сафияи Носир, Ҷӯра Ҳошимӣ, Юсуфҷон Аҳмадзода, Латофат Кенҷаева, Маҳбуба Неъматова ва Маҷид Салим пешниҳод шудааст. Қисми «Китобҳоро кӣ ороиш медиҳад?» дар бораи заҳмати рассомону ороишгарони китоб нақл мекунад.

Ҳамин тавр, омӯзиши фаъолияти библиографии КДБҶ дар даврони истиқлол нишон дод, ки кормандони китобхона бо дарназардошти аҳамияти масоили мубрами давр ба таҳияю вироиши дастурҳои библиографӣ тавачҷуҳи амиқ зоҳир намуда, тавассути наشري онҳо дар тарғиби адабиёти гуногунмазмуну гуногунсоҳа саҳм гузоштаанд.

Барои тақвияти фаъолияти библиографии КДБҶ, ба андешаи мо, ҳалли чунин масъалаҳо зарур мебошад:

– фаъл гардонидани саҳифаи Интернетии КДБҶ (<http://www.kdbj-mirshakar.tj/>) ва дар заминаи он бунёди захираи муқаммали ҳуҷҷатҳои электронӣ ва таъмини дастрасии хонандагон ба он;

– таҳия ва интишори силсилаи дастурҳои библиографии тавсиявии чопӣ ва электронӣ барои мактаббачагон доир ба ҳаёт ва эҷодиёти ҳар як нависандаи адабиёти кӯдакону наврасони тоҷик;

– таҳия ва интишори дастурҳои библиографии тарҷеӣ (ретроспективӣ) чопӣ ва электронӣ оид ба адабиёти кӯдакону наврасони тоҷик;

– таҳия ва интишори дастурҳои библиографии илмӣ-ёрирасони чопӣ ва электронӣ доир ба ҳар як фанни таълимӣ барои мактаббачагон ва роҳбарони хониши онҳо (омӯзгорон ва китобдорон);

– бунёди дастгоҳи муқаммали маълумотӣ-библиографии электронӣ;

– истифодаи васоити нави иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар омӯзиш ва тарғиби донишҳои библиографӣ.

Адабиёт

1. Адиби дӯстдоштаи кӯдакону наврасон [Матн]: маводи методию библиографӣ барои китобдорони китобхонаҳои бачагона бахшида ба пешвози 90-солагии зодрӯзи Мирсаид Миршакар / мураттиб Ҷ. Раҷабов; муҳаррир Т. Назаров. – Душанбе, 2002. – 28 с.

2. Ашъори Наримон Бақозода пур аз меҳру вафост [Матн]: маводи методию библиографӣ барои китобдорон / мураттиб Қ. Авғонов; муҳаррир Ҷ. Раҷабов. – Душанбе: Санадвора, 2006. – 28 с.
3. Баҳористони Баҳорӣ [Матн]: маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолӣ / мураттибон: Б. Гуленова, Ш. Аҳмадова; муҳаррири адабӣ Албобочон; муҳаррири библиографӣ Қ. Гуломзода; зери назари Ҳ. Сафарзода. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 132 с.
4. Зафар Нозимов [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолӣ / мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Авғонов; муҳаррир М. Юсупова. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 48 с.
5. Китоби Аҷам [Матн]: маслиҳатҳои методӣ ба ёрии китобдорон оид ба тарғиб ва таҷлили ҳазораи «Шоҳнома» - и А. Фирдавсӣ / мураттибон: С. Шосаидов, Б. Холов; муҳаррир Р. Холов; таҳрири библиографии Н. Нуралиев. – Душанбе, 1993. – 20 с.
6. Китобхона олами афсона [Матн]: сайёҳат ба Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар / муаллифон: Қ. Авғонов, М. Юсупова; муҳаррирон: М. Салим, М. Аслиева. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.
7. Китобчаҳои заррин (Барои кӯдакони синфҳои 5-8) [Матн]: хулосаи адабиёт / мураттиб М. Юсупова; муҳаррир Ҷ. Раҷабов; зери назари Қ. Авғонов. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 16 с.
8. Китобчаҳои заррин (Барои синни хурди мактабӣ) [Матн]: хулосаи адабиёт. Қисми 2. / мураттиб М. Юсупова; муҳаррир М. Аслиева; зери назари Қ. Авғонов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 24 с.
9. Китобчаҳои заррин (Барои синни миёна ва болои мактабӣ) [Матн]: хулосаи адабиёт. Қисми 3. / мураттибон: Қ. Авғонов, М. Юсуфова; зери назари С. Ҳасанзода. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 80 с.
10. Корнамоии ҷовидона [Матн]: дастур барои китобдорон / таҳия ва вироиши Ш. Тошев. – Душанбе: Санадвора, 2000. – 28 с.
11. Маҳбуби дилҳо [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолӣ / мураттиб Қ. Гуломзода; муҳаррирон: С. Шосаидзода, М. Юсупова; зери назари Ҳ. Сафарзода. – Душанбе: Истеъдод, 2018. – 176 с.
12. Наримон Бақозода [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолӣ / мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Авғонов; муҳаррир М. Юсупова. – Душанбе: Истеъдод, 2015. – 80 с.
13. Нури маърифат [Матн]: хулосаи адабиёт оид ба соҳаи табиатшиносӣ. Қисми 1. (Барои талабагони синфҳои 9-11) / мураттиб Ҷ. Раҷабов; муҳаррир М. Юсупова; зери назари Қ. Авғонов. – Душанбе: Санадвора, 2009. – 20 с.
14. Нури маърифат [Матн]: хулосаи адабиёт оид ба таърихи халқи тоҷик. Қисми 2. (Барои талабагони синфҳои 9-11) / мураттибон: Ҷ. Раҷабов, С. Камолова; муҳаррир М. Юсупова; зери назари Қ. Авғонов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 32 с.
15. Одина Ҳошимов [Матн]: китобномаи шарҳиҳолӣ / мураттибон: Қ. Авғонов, С. Надиров; муҳаррир ва муаллифи пешгуфтор: Қ. Авғонов. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 48 с.
16. Пӯлод Толис – адиби дӯстдоштаи кӯдакон [Матн]: маводи методию библиографӣ / мураттиб Қ. Авғонов; муҳаррир Ш. Тошев. – Душанбе, 1999. – 15 с.
17. Сарбаланде аз деҳи Баланд [Матн]: маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолии Назар Табарзодаи Деҳбаландӣ / мураттибон Қ. Авғонов, Ҷ. Раҷабов; муҳаррир М. Юсупова; пажӯҳиши библиографии Х. Пираева, Г. Азизова; зери назари Қ. Авғонов; КДБҶ ба номи М. Миршакар. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 56 с.

18. Табиат ва кӯдакон [Матн]: тавсияҳои методӣ библиографӣ ба ёри китобдорони китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ / мураттиб Ҷ. Раҷабов; муҳаррир Т. Назаров. – Душанбе, 2002. – 17 с.
19. Тараннумгари олами вухуш [Матн]: китобномаи шарҳиҳолии Мачид Салим / мураттиб ва муаллифи мақолаи муқаддимаӣ Қ. Авғонов; зери назари М. Юсупова. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.
20. Тарғиби осори Алӣ Бобочон дар китобхонаҳо [Матн]: тавсияҳои методӣ ба ёри китобдорони китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ / мураттиб Ҷ. Раҷабов; муҳаррир Қ. Авғонов. – Душанбе: Санадвора, 2006. – 22 с.
21. Файзбахши зиндагӣ [Матн]: дастури таълимӣ-методӣ барои донишҷӯён ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ / мураттибон: Қ. Ғулумзода, М. Юсупова; муҳаррир: С. Шосаидзода; зери назари: Ҳ. Сафарзода. – Душанбе: Хирадмандон, 2020. – 48 с.
22. Фурӯғи маърифат [Матн]: тавсияҳо барои китобдорони китобхонаҳои бачагонаи ноҳиявӣ шаҳрӣ ва вилоятӣ оиди созмондиҳии ҳафтаи китоби кӯдакон ва наврасон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / мураттиб Ҷ. Раҷабов; муҳаррир Қ. Авғонов. – Душанбе: Санадвора, 2007. – 24 с.
23. Ҳафтаи китоби кӯдакон ва наврасон [Матн]: услубҳои педагогӣ-иттилоотии тарғиби китоб: тавсиф ба китобдор / таҳияи Ҷ. Шерматов, С. Шосаидов; муҳаррир Қ. Авғонов. – Душанбе, 2005. – 40 с.
24. Ҳимматбаланде аз ошени баланд [Матн]: феҳристи адабиёт / мураттибон: Қ. Авғонов, Г. Азизова; муҳаррир М. Юсупова; зери назари умумии Қ. Авғонов; КДБЧ ба номи М. Миршакар. – Душанбе: ҶДММ «Ҳочи Ҳасан», 2012. – 104 с.
25. Ҷӯра Ҳошимӣ [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳоли / мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Курбон Авғонов; муҳаррир Муҳаббат Юсупова. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 48 с.
26. Ҷӯрабек Муродов [Матн]: маҷмуаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳоли / мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Қ. Авғонов; муҳаррир М. Юсупова. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 32 с.
27. Шарофзода Р. Шӯхрати ҷаҳонии «Шохнома» [Матн]: маводу тавсияҳо барои китобдорон / муҳаррири масъул Қ. Авғонов. – Душанбе, 2005. – 48 с.
28. Шоир, китобхона ва кӯдакон [Матн]: мулоҳизаҳо оид ба тарғиби асарҳои шоир Убайд Раҷаб дар китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ / мураттиб Ҷ. Раҷабов муҳаррир Н. Нуралиев. – Душанбе, 1992. – 24 с.

ФАЪОЛИЯТИ БИБЛИОГРАФИИ КИТОБХОНАИ ДАВЛАТИИ БАЧАГОНАИ ҶУМҲУРИЯВИИ БА НОМИ МИРСАИД МИРШАКАР ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола вазъи фаъолияти библиографии Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар (минбаъд КДБЧ) дар даврони истиқлол мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки дар даврони истиқлол аз ҷониби КДБЧ ҳам барои мактаббачагон ва ҳам барои роҳбарони хониши онҳо (падару модарон, мураббихо, омӯзгорон ва китобдорон) дастурҳои библиографии тавсиявӣ ва илмӣ-ёрирасон таҳияву интишор шудаанд. Аз нигоҳи вежагиҳои услуби таҳияи дастурҳои библиографӣ, фарогирии мавод, гурӯҳбандӣ ва тавсифнигории осори ҷопӣ дастурҳои библиографии ба мактаббачагон таъйиншудаи “Китобҷаҳои заррин” ба талаботи китобноманигории адабиёт ҷавобгӯӣ буда, ҳамчун нақша ва роҳнамои хониш ба хонандагони хурдсол кумак мерасонанд.

Ҳамзамон, қайд мегардад, ки дар радифи дастовардҳо мураттибон ҳангоми таҳияи дастурҳои библиографӣ ба як қатор саҳву хато роҳ додаанд. Аз ҷумла, тасвири библиографии такризҳо, филмномаҳо ва таҳияи кумакфехристҳои алифбоии сарлавҳаи асарҳо ба нишондоди стандартҳои маъмул мувофиқат намекунанд.

Дар охири мақола муаллиф ҷиҳати беҳтар намудани фаъолияти библиографии КДБЧ дар самти таҳияи китобномаҳо барои мактаббачагону роҳбарони хониши онҳо бо истифода аз воситаҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ тавсияҳои мушаххас пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: КДБЧ, китобнома, фаъолияти библиографӣ, дастурҳои библиографӣ, библиографияи тавсиявӣ, библиографияи илмӣ-ёрирасон, китобноманигорӣ, тавсифнигорӣ, мактаббачагон, роҳбарони хониш.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ ДЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКИ ИМЕНИ МИРСАИДА МИРШАКАРА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматривается состояние библиографической деятельности Государственной республиканской детской библиотеки им. Мирсаида Миршакара (далее ГРДБ) в период независимости. Отмечается, что в период независимости ГРДБ разрабатываются и публикуются рекомендательные и научно-вспомогательные библиографические пособия, как для школьников, так и для руководителей их чтения (родителей, воспитателей, преподавателей и библиотекарей). С точки зрения особенностей методики составления библиографических пособий, охвата материалов, группировки и аннотирование произведений печати, библиографические пособия “Золотые книжки”, предназначенные школьникам, отвечают требованиям библиографирования литературы и помогают молодым читателям в качестве плана и руководства по чтению.

Вместе с тем, в статье отмечается, что наряду с успехами, составителям при разработке библиографических пособий допущены ряд недостатков. В том числе библиографические описания рецензий, кинофильмов и составление алфавитных вспомогательных указателей заглавий произведений не соответствуют требованиям существующих стандартов.

Для улучшения библиографической деятельности ГРДБ, автор в конце статьи предложил конкретные рекомендации по разработке библиографических пособий для школьников и руководителей их чтения с использованием современных информационно-коммуникационных средств.

Ключевые слова: ГРДБ, библиография, библиографическая деятельность, библиографические пособия, рекомендательная библиография, научно-вспомогательная библиография, библиографирования, аннотирования, школьники, руководители чтения.

BIBLIOGRAPHICAL ACTIVITIES OF THE STATE REPUBLICAN CHILDREN'S LIBRARY NAMED AFTER MIRSAID MIRSHAKAR DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article examines the state of bibliographic activities of the State Republican Children's Library named after Mirsaid Mirshakar (hereinafter SRCHL) during the period of independence. It is noted that during the period of independence of the SRCHL, advisory and scientific-auxiliary bibliographic aids have been developed and published, both for schoolchildren and for their reading

leaders (parents, educators, teachers and librarians). From the point of view of the peculiarities of the methodology for compiling bibliographic aids, coverage of materials, grouping and annotation of printed works, the bibliographic aids “Golden Books” intended for schoolchildren meet the requirements of bibliography of literature and help young readers as a plan and guide for reading.

At the same time, the article notes that along with the successes, the compilers made a number of shortcomings in the development of bibliographic aids. Including bibliographic descriptions of reviews, films and the compilation of alphabetical auxiliary indexes and titles of works do not meet the requirements of existing standards.

To improve the bibliographic activities of the SRCHL, at the end of the article, the author offered specific recommendations for the development of bibliographic aids for schoolchildren and their reading leaders using modern information and communication tools.

Keywords: SRCHL, bibliography, bibliographic activity, bibliographic aids, recommendatory bibliography, scientific auxiliary bibliography, bibliography, annotations, schoolchildren, reading leaders.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Комилзода Шариф** – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; E mail: komilzoda1958@mail.ru

Сведения об авторе: **Комилзода Шариф** – кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан,. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; Электронная почта: komilzoda1958@mail.ru

Information about the authors: **Komilzoda Sharif** – Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (992) 900-67-18-06; Email: komilzoda1958@mail.ru

ЗАБОНШИНОСӢ, АДАБИЁТШИНОСӢ ВА ПУБЛИТСИСТИКАШИНОСӢ

ТДУ 8тоҷик+81.28+82 тоҷик+891.550
ТКБ 81тоҷик+81.2тоҷик-4+83.3(2тоҷик)+74.261

МАЗМУНУ МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ДИАЛЕКТИЗМҲО

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Зоитова Моҳира

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи ривочу равнаки ҳаматарафаи забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он зимни суханрониҳои мутааддидашон аҳамияти махсус дода, ба забон ҳамчун пояи миллат ва яке аз арзишҳои муқаддами миллӣ муносибат менамоянд. Дар қашни Истиқлолият 11-уми сентябри соли 2003 баён намуда буданд, ки “мо бояд аз лаҳҷаҳо дурдонаҳо пайдо кунем ва дастраси умум гардонем”. Дастраси умум шудани калимаҳои лаҳҷавӣ боиси умри дубора دیدани онҳо шуда, барои ташаккули таркиби луғавии забон мусоидат мекунад.

Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ ба унвони як қабати махсуси лексикӣ дар осори адибони давраҳои гуногуни таърихи илму адаби тоҷик истифода шудаанд ва имрӯз ҳам барои баровардани ниёзҳои забонии худ аз онҳо баҳрабардорӣ сурат мегирад ва ин аст, ки онҳо барои инкишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ мусоидат менамоянд.

Дар забоншиносии тоҷик аз нимаи дуҷуми солҳои 30-и асри ХХ диққати олимони ба масъалаи истифодаи унсурҳои забони зиндаи халқӣ ҷалб шуда буд. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки ба масъалаи калимаҳои лаҳҷавӣ - диалектизмҳо дар забоншиносии тоҷик аввалин шуда, устод С. Айни дахл карданд ва на танҳо аҳли илму адабро борҳо ба истифодаи “ҳазинаи забони зиндаи халқ” [1, с. 562] талқин карданд, балки ҳуди устод дар ҷамъоварӣ ва дар дохили луғати таҳиянамудашон ҷамъ кардани онҳоро зарур донистанд. Дар “Дебоҷа”-и “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”, ки 5. 07. 1938 дар Самарқанд навишта шудааст, менигоранд, ки “як хел луғатҳоеро ғун кардам, ки онҳо аз ҳазинаи забони зиндаи имрӯзаи тоҷик буда, то ҳол ба ҷойе ғун нагардида аст” ва ба гуфти ҳуди устод ин воҳидҳои луғавӣ дар навиштаҳо низ истифода нашудаанд [1, с. 563]. Тавре маълум аст, устод С. Айни на танҳо ба ин масъала нависандагонро ҳидоят мекарданд, балки дар истифодаи дурусти онҳо низ ботаваҷҷуҳ ва эҳтиёткор буданро зарур шумурдаанд, то ки боиси олоиши забони онҳо нагардад. Устод С. Айни бемавқеъ истифодаи кардани диалектизмҳои “ким, қачан, ҷӯред”-ро дар ҳикояи П. Толис «Студентшавандаҳо» дида, адибро сарзашиш намуда, таъкид менамоянд, ки «... шумо, рафиқ Толис, забони вайрони ба мурдан маҳкумшударо дар ҳикояи мазкур зинда кардан хостед» [2, с. 37-40]. Дар ҳамин мақола устод мегӯянд, ки “Дар забони зиндаи халқи тоҷик чунин ҳазинаҳо ҳастанд, ки пур аз дурдонаҳои пурқимат мебошанд. Вазифаи мо, нависандагон, ана ҳамон дурдонаҳоро ёфта ба омма тухфа кардан аст” [1, с. 40].

Баъдан аз солҳои 50-уми асри 20 сар карда, дар осори олимони зимни нишон додани забони асарҳои бадеӣ Н. Маъсумӣ, Р. Ғафоров, Б. Камолитдинов, Х. Ҳусейнов,

А. Абдуқодиров, К. Тохирова, Х. Ҳусейнов, С. Сабзаев, О. Алиев, Ш. Раҳимова, Н. Саидов, Ҷ. Саидова ва дигарон доир ба зарурият ва моҳияти истифодаи диалектизмҳо дар осори адибони гуногун андешаҳои ҷолиб иброз намуданд. Аз ҷумла, Н. Маъсумӣ истеъмоли диалектизмҳоро дар услуби бадеӣ «... вобаста ба хусусияти мавзӯ, жанр, метод, приёмҳои эҷодӣ, услуб ва тарзи ифода» мувофиқ мешуморад [10, с. 91].

Истифодаи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар осори бадеӣ ва баррасии илмӣ онҳо диққати олимону донишмандонро ҳанӯз аз замони таҳқиқи забон ва услуби повести «Марги судхӯр»-и С. Айни, ки бо қалами устод Н. Маъсумӣ сурат гирифтааст, ҷалб намуда буд. Фикру андешаҳои ин донишманд доир ба забон ва услуби повести «Марги судхӯр» дар китоби маъруфе бо номи «Очеркҳо доир ба инкишофи забони адабии тоҷик» [10] ҷамъбаст шуда дар он фасли махсусе ба масъалаи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар забони повест бахшида мешавад, ки ин қабати луғавӣ ба таври муфассал мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ба андешаи эшон “боигарии забони халқро санъаткорона истифода бурдан боиси ифоданокӣ, рагомезиҳои табиӣ, содагӣ, халқият ва реализми сухани бадеӣ мегардад... Сухани халқ бо самимияти хоси худ пур аз фикру ҳисси ҳаётӣ, пур аз тобишҳои нозуки маъногӣ мебошад ва ба забони асарӣ бадеӣ дохил шуда, ба асар қувваи ғавқулода зиндаи ҳаётӣ ва табиӣ мебахшад” [10, с. 117]. Ин омил муҳим боис шудааст, ки нависандагони бузург ва устодони каломи бадеӣ ба масъалаи истифодаи забони зиндаи халқ аҳамияти махсус зоҳир карда, дар эҷодиёти худ аз унсурҳои халқӣ - гуфтугӯӣ, ки табиат ва руҳи халқӣ доштани асарҳои онҳоро тақвият медиҳад, истифода менамоянд. Дар баробари ин, калимаҳои халқӣ - гуфтугӯӣ ҷанбаҳои эҳсосотию муассирии забони осори адибон, ба таври табиӣ ба риштаи тасвир кашидани ҳодисаю воқеаҳо, фардиқунонии сухани қаҳрамонҳоро таъмин менамоянд. Хусусияти аз ҳама муҳими истифодаи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ аз он иборат аст, ки онҳо тавассути осори бадеӣ забонзад шуда, умумистеъмом мегарданд ва барои ташаккули таркиби луғавии забони меъёр мусоидат менамоянд. Истифодаи ин қабати луғавӣ дар осори адибони бузургамон боис шудааст, ки ба масъалаи таҳқиқи илмӣ онҳо як теъдод олимони соҳа даст зананд. Аз ҷумла, Р. Ғаффоров оид ба “Забон ва услуби романи «Одамони ҷовид» - и Р. Ҷалил” [1966], И. Ҳасанов роҷеъ ба “Лексика ва фразеологияи романи Ҷ. Иқромӣ «Духтари оташ»” [1966], Б. Камолитдинов дар хусуси “Забон ва услуби ҳикояҳои Ҳаким Карим” [1967], Ҳ. Юсупов перомунӣ “Хусусиятҳои лексикӣи забони осори С. Айни [1971], М. Холов оид ба “Лексикаи романи «Дохунда» [1972], М. Юсупова роҷеъ ба “Фразеологияи романи С. Айни «Дохунда» [1972], Х. Ҳусейнов доир ба “Забон ва услуби повести «Одина»-и С. Айни [1973], Т. Шокиров дар бораи “Хусусиятҳои лингвистии асарҳои Ф. Муҳаммадиев” [1986], Ш. Раҳимова перимунӣ “Унсурҳои лаҳҷавӣ ва вазифаҳои услубии диалектизмҳо дар адабиёти бадеӣ (дар асоси маводи асарҳои Ҷ. Иқромӣ)” [1992], Н. Ҳикматуллаев дар хусуси “Хусусиятҳои семантикӣ-услубии синонимҳои лексикӣ дар сегонаи Ҷ. Иқромӣ «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро», [1993], М. Олимҷонов дар бораи “Вижагиҳои лексикӣ-услубии насри таърихӣ зимни эҷодиёти С. Улуғзода [2002], Н. Саидов «Лексические и фразеологические особенности рассказов Абдулхамида Самада» [2014], Мирзоева М. М. “Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни” [2017], Саидова Ҷ. С. “Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А. Самад” [2019] ва дигарон тадқиқот анҷом додаанд. Дар ин пажӯҳишҳо зимни баррасии хусусиятҳои лексикӣи осори нависандагон ба масъалаи истифодаи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ низ дахл карда, зимни ташреҳи анвои диалектизмҳо (фонетикӣ, лексикӣ, морфологӣ, калимасозӣ ва ғ.) ғановати забони зиндаи халқ равшан инъикос мегардад.

Зикри ин нукта зарур аст, ки истифодаи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар осори марбут ба назм низ дида мешавад. Ҳарчанд наср барои комилтар инъикос кардани

таркиби луғавии забон шароитҳои фарохтар дорад ва «барои пурратар акс кунонидани вазъияти забони адабӣ, махсусан хусусиятҳои синтаксисӣ ва услубии он, имконияти наср бештар ва майдони амалиёти он фарохтар аст» [11, с. 36], аммо дар осори назмӣ ҳам метавон дид, ки унсурҳои халқӣ-гуфтугӯӣ истифода шудаанд, халқияти онҳоро таъмин карда, ба онҳо ҷаззобияти махсус додаанд. Таҳқиқи осори назмӣ таваҷҷуҳи олимоне чун А. Абдуқодиров “Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода [1998], С. Сабзаев “Забон ва услуби шоирони маорифпарвар” [1991], Қ. Мухторӣ “Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ” [2006], Ю. Нурмуҳаммадов “Категорияҳои лексикӣ ва хусусиятҳои услубӣ дар эҷодиёти Лоик Шерали” [2007], С. Расулов “Вижагиҳои лексикӣ-услубии назми Туғрал” [2011] ва дигаронро ҷалб кардааст. Дар осори илмӣ мазкур ба масъалаҳои гуногуни забони асарҳои шоирону нависандагон даст зада, андешаҳои муҳими илмӣ баён намуда, доир ба истифодаи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ ва, махсусан, диалектизмҳо дар фаслҳои алоҳида аҳамияти махсус додаанд. Истифодаи калимаҳои маҳаллӣ дар асарҳои нависандагон бояд ба мақсади муайян сурат гирад ва ҷиҳатҳои хуби луғавӣ халқӣ интихоб гардида, барои такмили тараққи забони адабӣ мусоидат намоянд. Доир ба ин масъала худи С. Айнӣ қайди махсус доранд, ки мефармоянд: «Ба фаҳми ман, дар қор фармудани луғатҳои маҳаллӣ бисёр эҳтиёт кардан, аммо ҷизҳои нағзи онро аз назар нагурезондан лозим аст» [2, с. 39].

Дар баробари осори назмию насрӣ дар манобеи лексикографии таърихи забонамон низ калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дарҷ гардидааст, ки барои ниғаҳдошт ва хифзи онҳо аз нобудшавӣ мусоидат кардаанд. Яке аз ҳамин гуна луғатномаҳо “Луғавӣ нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айнӣ мебошад, ки дар он унсурҳои халқӣ-гуфтугӯӣ ба таври фаровон истифода шудааст. Доир ба истифодаи онҳо устод С. Айнӣ дар “Дебӯча”-и луғавӣ мазкур чунин менигорад: “ман дар ин китоб як хел луғатҳоеро даровардам, ки онҳо барои ғоида бурдан аз адабиёти классикӣ ёрӣ медиҳанд, як хели дигари луғатҳоеро даровардам, ки онҳо барои фаҳмида хондани адабиёти нафисаи имрӯза заруранд ва, инчунин, як хел луғатҳоеро ғун кардам, ки онҳо аз хазинаи забони зиндаи имрӯзаи тоҷик буда, то ба ҳол ба ҷое ғун нагардида ва дар навиштаҷот қор фармуда нашудаанд, ё ин ки бисёр қор фармуда шудаанд ва баъзан дар маъноҳои хато ба қор бурда шудаанд. *Ин қисм луғатҳо бештарин барои он қасоне лозиманд, ки ҳаваси нависандагӣ ё ин ки журналистӣ доранд, аммо забони зиндари қамтар медонанд.

Агар мо мундариҷоти ин китобро, ки бештар аз ёздаҳҳазор луғат аст, ба хелҳои дар боло ном бурдашуда ҷудо карда нишон диҳем, тақрибан ба ҳамин натиҷа меоям: 50 қарсади ин луғатҳо аз забони зиндаи халқӣ тоҷиканд, ки то ба ҳол дар китобе ғун карда нашудаанд ва панҷоҳ қарсади дигарашон аз китобҳои луғат ва адабиёт гирифта шудаанд; нимаи ин панҷоҳ қарсади охири он луғатҳоанд, ки барои ғоида бурдан аз адабиёти классикӣ тоҷик дарқор мешавад ва нимаи дигараш он луғатҳо аст, ки феълан ба адабиёти нафисаи имрӯзаи тоҷик қор фармуда шуда истодаанд, аммо маъноҳои онҳо ба оммаи навсавод ва ҷавонони наврас равшан нестанд.

Манбаҳои ин китоб дар панҷоҳ протсенти охири «Ғиёсу-л-луғот» ва «Бурҳони қотъ» барин китобҳои луғавӣ қуҳна ва китобҳои адабӣ буда, дар панҷоҳ протсенти яқум забони зиндаи халқ аст, ки дар муддати умри он қадар қуҳна набудани қуҳна дар дафтари хотири қуҳна ғун шудаанд [1, с. 562-563].

* Ҷунончи дар баъзе матбуоти тоҷик дида мешавад, ки «қорқард» - ро ба ҷои «қор» ба қор мебаранд ва масалан меғӯянд «қорқарди тобиствонии пахта суғт меравад» ва ҳол он ки қалимаи «қорқард» дар забони зинда ба ду маъно меояд: «муғди қор», дуғом «маҳсули қор» ва дар баъзе газетаҳо дида шуд, ки «қорам» ба ҷои «қишт» ба қор бурдаанд ва ҳол он ки дар забони зинда «қорам» сифати замин буда «замини қорам» гуфтан «замини феълан қишту қор шуда истода» гуфтан аст.

Тавре аз гуфтаҳои устод С. Айнӣ маълум мегардад, дар ҷамъоварӣ ва истифодаи калимаҳои халқӣ мақсади муайяне нуҳуфтаст, ки он ба манфиати забони миллимон мебошад. Гузашта аз ин, ба андешаи устод “бояд китобҳои луғате дошта бошем, ки ба воситаи онҳо ҷавонон аз адабиёти нафисаи классикӣ фоида баранд ва низ китобҳои дошта бошанд, ки ба воситаи онҳо ҷавонон ба ҳазинаи забони зиндаи тоҷик роҳ ёбанд ва инчунин ин китобҳои луғат бояд забони зиндаи халқро пеши коркунони илмӣ ва адабии тоҷик мисли як материал тайёр карда монанд” [1, с. 562].

Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ чунин унсурҳои забонанд, ки на танҳо дар доираи шеваю лаҳҷаҳои забон, балки ҳамчун воҳидҳои луғавии аз таҷрибаи рӯзгор гузашта дар осори назмию насрӣ дар баробари унсурҳои забони адабии меъёр ба ҳайси синониму антоними калимаҳои адабӣ фаъолият карда метавонанд. Д. Э. Розентал ва А. М. Теленкова ба ин ақидаанд, ки «Диалектизмҳо номи маҳаллии ашӯву ҳодисоте мебошанд, ки дар забони адабӣ он номҳо муродифҳои дигар доранд» [16, с. 96].

Баррасии ин масъала аз тарафи лаҳҷашиносон бештар ба назар мерасад, зеро зимни таҳқиқи лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ ба калимаҳои сирф лаҳҷавӣ бештар рӯ ба рӯ гардида, барои муайян сохтани умумият ва аломатҳои фарқкунандаи онҳо андешаҳои муҳими илмӣ баён менамоянд. Аз ҷумла, яке аз аввалин донишмандон дар ин масъала В. С. Расторгуева мебошад, ки ҳангоми таҳқиқи мухтасари лексикаи лаҳҷаҳои гурӯҳи Хучанд – Конибодом [13, с. 113]. доир ба диалектизмҳои ин лаҳҷаҳо ибдоли ҳуруф кардааст. Минбаъд, дар солҳои баъдӣ, ба ин масъала А. Л. Хромов зимни баррасии ғӯйиши тоҷикони ноҳияи Мастҷох [22], Эшнӣёзов М. ҳангоми таҳқиқи шеваи ҳардурӣ [27], М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев зимни тадвини “Луғати шеваҳои ҷанубӣ” (макети ҳарфи «Д») [8] дида мешавад, ки андешаҳои ҷолиб баён шудаанд. Аммо мақолаи Ҷӯраев, Ғ. “Калимаҳои ҳоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он” [23] бо он фарқ мекард, ки дар он нишонаҳои асосӣ, ҳел, сарчашмаҳои ба вучуд омадани диалектизмҳо, фарқи онҳо аз калимаҳои меъёрӣ мавриди баррасии илмӣ қарор мегирад ва асарҳои минбаъдаи ин олим масъалаи диалектизмҳо бештар ба риштаи таҳқиқи қашаида мешавад [5]. Соли 1977 Т. Мақсудов низ ҳангоми таҳқиқи лексикаи лаҳҷаҳои тоҷикони Исфара ба ин масъала дахл карда, дар гурӯҳбандии онҳо саҳм мегирад [7].

Дар баррасӣ ва таснифоти калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ муаллифи боби «Таркиби луғавии забон» Ҷ. Рауфов дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [14, ҷ. 1] саҳм гирифта, андешаҳои муҳим иброз менамоянд. Ҷамчунин, дар таснифоти диалектизмҳо Ҷ. Маҷидов [9] мулоҳизаҳои муҳими илмӣ пешниҳод намудааст, ки аз тарафи муҳаққиқон тарафдорӣ пайдо кардаанд.

Муҳаққиқон дар сатҳи забоншиносии умумӣ доир ба ин масъала барвақт даст зада, онро бо истилоҳи “диалектизм” ифода менамоянд. Аз ҷумла, дар “Энциклопедический словарь” [26] гуфта мешавад, ки «Калима ё ифодаҳое, ки ба ягон лаҳҷа ё минтақаи ҷудогона мансуб буда, дар забони адабии умумихалқӣ истифода намешаванд, диалектизм мебошанд» [26, с. 247]. Ҷамчунин, донишмандон ба ин ақидаанд, ки калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар забони адабӣ дучор намеоянд [18, с. 222], ҳамчун воситаи муошират дар забони умумимиллӣ қор фармуда намешаванд [3, с. 94] ва изоглоси муайян доранд [20, с. 22], хатти интишори онҳо аз ин ё он ҳудуди ҷуғрофӣ убур карда наметавонанд [21, с. 171], онҳо дар системаи забони умумихалқӣ мавқеъ надоранд ва дар марзи интишори як ё якчанд лаҳҷаи забони умумихалқӣ истифода намешаванд [25, с. 117] ва доираи васеи қорӣ надоранд ва ба таркиби луғавии забони адабӣ дохил намешаванд [Русская диалектология 1973, 201] ва ғ.

Дар забоншиносии тоҷик диалектизмҳо бо истилоҳоти “луғати халқӣ”, “ҳазинаи забони зинда”, “калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ”, «калимаҳои лаҳҷавӣ», «калимаҳои ҳоси лаҳҷа», «калимаҳои шевагӣ», «калимаҳои ҳоси шева» ифода мегарданд.

Калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ ба андешаи мо дар се маврид мавриди омӯзиш қарор мегиранд:

Дар баррасии шевашиносӣ онҳоро ба ҳайси калимаҳои фарқкунанда миёни ин ё он лаҳча ва, ҳамчунин, барои муқоиса бо забони адабӣ баррасӣ мекунанд, ки дар натиҷаи пешрафти илму маориф ва наздик шудани ҳаёти деҳаҳо бо шаҳрҳо ва таъсири забони адабӣ теъдоди ин қабати луғавӣ камтар мешавад.

Зимни таҳқиқи забони асарҳои бадеӣ услубшиносон диалектизмҳоро чун унсурҳои таъмини бадеият, образнокии сухан, фардӣ кардани нутқи персонаж, омили оммафаҳм намудани забони асари бадеӣ ва муассир баромадани услуби тасвир муаррифӣ мекунанд. Дар баробари ин, калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ барои тақмили таркиби луғавии забони адабӣ воситаи муҳим шуморида мешавад. Аз ҷумла, Н. Маъсумӣ рӯйи ин ақида аст, ки «Боигарии забони халқро санъаткорона истифода бурдан боиси ифоданокӣ, таъсирнокӣ, борангубории табиӣ, содагӣ, халқият ва реализми сухани бадеӣ мегардад. Сирри ин кор на фақат дар боигарии луғавӣ ва ибораорӣ забони халқ аст, балки дар пуробутобии ҷиҳати маъногӣ ва гуногуннамудии истеъмоли услубии элементҳои он ҳам мебошад. Сухани халқ бо самимияти хоси худ пур аз фикру хисси ҳаётӣ, пур аз тобишҳои нозуки маъногӣ мебошад. Вай ба асари бадеӣ дохил шуда, ба асар қувваи ғавқуллода зиндаи ҳаётӣ ва табиӣ мебахшад» [10, с. 117]. Ҳанӯз Ф. Н. Филин ба ин андеша буд, ки «Калимаҳои лаҳҷавӣ дар забони адабӣ ва шеваҳо вазифаи яхела надоранд. Диалектизмҳо дар асарҳои бадеӣ чун категорияи услубӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд» [20, с. 19-20]. Ба ҳамин маънӣ, муҳаққиқон Н. М. Шанский ва В. В. Иванов ақида доранд, ки «Диалектизмҳо барои забони адабӣ бегона бошанд ҳам, дар адабиёти бадеӣ истифода мегарданд. Онҳо ба мақсади таъмини образнокии сухан ва бадеияти услуби тасвир ба кор бурда мешаванд» [24, с. 45].

Ҳангоми тадвини луғатномаҳо дар давраҳои гуногуни таърихи забонамон лексикографҳои пешин калимаю ибора ва фразеологизмҳои лаҳҷавиро дар луғатномаҳояшон ҷой дода ба макони истифодаи онҳо ишора мекунанд. Яке аз ҳамин гуна луғатшиносон, ки ба ҷамъоварии луғати лаҳча аҳамияти махсус зоҳир кардааст устод С. Айнӣ мебошад. Ҷамъоварии диалектизмҳо дар луғатномаҳо барои ниғаҳдошт ва истифодаи минбаъдаи онҳо мусоидат мекунанд.

Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки диалектизмҳо унсурҳои лаҳҷавие дар назар дошта мешавад, ки дар адабиёти бадеӣ, луғатномаҳо ва қорҳои илмӣ - тадқиқотӣ ба кор мераванд. Аммо барои дақиқ муайян кардани моҳияти ин қабати луғавӣ дар осори бадеӣ ва таркиби луғати ин ё он лаҳча ва ё луғатномаҳо гирдоварӣ ва муқоисаи онҳо яке аз масъалаҳои асосӣ шуморида мешавад. Забони адабӣ барои муқоисаи диалектизмҳо аз воситаҳои асосист. Моҳияти ҳар як унсури лаҳҷавӣ дар муқоиса бо забони адабӣ муайян шуда метавонад. Ҳанӯз Ф. П. Сороколетов гуфта буд, ки «Барои аниқ муайян гардидани диалектизмҳо зарур аст, ки ҳамаи боигарии лаҳча бо забони адабӣ муқоиса карда шавад» [19, с. 24].

Аммо ҳама унсурҳои лексикӣ грамматикӣ, ки дар лаҳҷаҳо истифода мегарданд, чун диалектизм ном бурдан ғайриимкон аст, зеро таркиби луғавии лаҳҷаҳои калимаҳои умумихалқӣ зиёдеро фаро мегиранд, ки барои ҳамаи лаҳҷаҳои забон фаҳмоанд. Дар таркиби луғати лаҳҷаҳо теъдоди муайяни калима, таркибу ибора ва воситаҳои грамматикӣ дида мешавад, ки ба меъёрҳои мавҷудаи забони адабӣ мувофиқат намекунанд ва онҳоро метавон диалектизм номид. Ин унсурҳо метавонанд чун маводи тайёри забонӣ дар асарҳои бадеӣ, тадқиқоти лаҳҷашиносӣ ва осори лексикографӣ истифода гарданд. Аз ин нуктаи назар диалектизмҳо маънои нисбатан фаррохро дар бар мегирад. Агар дар асарҳои бадеӣ хусусияти услубӣ пайдо кунанд, дар лаҳҷашиносӣ чун мақулаи (категорияи) махсуси назариявӣ буда, дар осори лексикографӣ ба ҳайси моддаи

луғавӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Дар робита ба истифодаи луғати лаҳча дар осори бадеӣ тадқиқот бурда, Р. Ғаффоров барҳақ изҳор менамояд, ки «... як қисми луғатҳои шевагӣ аз рӯи анъана бо мақсади айнияти тасвири ҳаёти воқеӣ, хубтар ошкор кардани характери персонажҳои асар ва дар баъзе мавридҳо ҳамчун манбаи ғизодиханда ва захираи бойкунандаи забони адабии тоҷик истифода мешаванд» [4, с. 45]. Дар тадқиқоти лаҳчашиносӣ «ҳангоме ки доир ба диалектизмҳо суҳан мегӯем, пеш аз ҳама, луғати ҳоси лаҳча дар назар аст» [6, с. 47]. Ҳамин андеша дар асару мақолаҳои шевашиносони тоҷик В. С. Расторгуева [1956], А. Л. Хромов [1962], Маҳмудов, Ҷӯраев [1971], Т. Мақсудов [1977], Ғ. Ҷӯраев [1980, 1992], Н. Ғадоев [2012], Ш. Исмоилов [2018] ва дигарон ҳам ба назар мерасад.

Истифодаи диалектизмҳо дар осори лексикографӣ барои аз байн нарафтани ва дар мавридҳои зарурӣ чун муродифоти тайёри вожаҳои адабӣ истифода шудани онҳо дар асарҳои бадеӣ мусоидат мекунад. Ҳатто чунин ақида аст, ки «Воҳидҳои луғавии лаҳча дар он ҳолат чун диалектизм шуда метавонанд, ки мурағатҳои онҳоро дар луғатҳо нишон дода бошанд» [12, с. 75]. Ба андешаи мо, ҳеҷ имкон надорад, ки ҳамаи унсурҳои лаҳчавӣ дар луғатномаҳо акс ёбанд. Диалектизмҳои ҳастанд, ки дар доираи лаҳчаҳои истифода шуда, дар лаҳча боқӣ мемонанд ва дар сурате умумихалқӣ шуда рангу бӯи адабӣ мегиранд, ки дар адабиёт истифода шаванд. Адибон онҳоро аз гарду ҷангу ғубор тоза карда, истифода мекунанд ва ин аст, ки калимаҳои лаҳчавӣ ба мурури замон тағйир меёбанд, мавқеи худро дигар мекунанд ва ба меъёрҳои забони адабӣ наздик мешаванд. Гирд омадани калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ дар луғатномаҳо низ боиси истифодаи онҳо мегардад ва дар мавридҳои муносиб дар услубҳои гуногуни забон (бадеӣ, публицистӣ, илмӣ) гардиш меҳӯранд ва ин имкон фароҳам меорад, ки қисме аз диалектизмҳо дар як давраи муайяни таърихӣ хусусияти меъёрӣ касб намоянд. Ин ҳолатро мо дар мисоли садҳо калимаи лаҳчавие мебинем, ки дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и С. Айни, ки солҳои сиёми асри гузашта гирд омада буданд, дида метавонем. Қисми зиёди калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ онвақта дар тули ин солҳо хусусияти умумихалқӣ гирифтаанд ва дар асарҳои бадеӣ услубҳои гуногун истифода шуда, хусусияти меъёрӣ пайдо кардаанд. Аз ин ҷиҳат андешаи М. И. Фомина дуруст аст, ки «Истифодаи диалектизмҳо дар асарҳои бадеӣ ва рӯзномаҳо яке аз воситаҳои дохил шудани онҳо ба забони адабист» [12, с. 75].

Яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ дар баррасии диалектизмҳо таснифот ва гурӯҳбандии онҳост, ки аз солҳои 50-уми асри гузашта шуруъ шудааст. Табиист, ки мутахассисон дар ин масъала ақидаҳои гуногун доранд. Аз ҷумла, услубшинос В. Н. Прохорова ҳангоми баррасӣ ва муайян намудани ҷойгоҳи диалектизмҳо дар забони асарҳои бадеӣ яке аз аввалинҳо шуда онҳоро ба: а) диалектизмҳои фонетикӣ; б) диалектизмҳои лексикӣ; в) диалектизмҳои морфологӣ; г) диалектизмҳои синтаксисӣ [Прохорова 1957, 5-6] ҷудо карда, мавриди таҳқиқи илмӣ қарор медиҳад. Соли 1964 мақолаи Х. Ҳусейнов «Диалектизмҳо дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим» ҷоп мегардад, ки дар он бо таъҷиб ба олимони рус диалектизмҳоро дар услуби бадеӣ ба гурӯҳҳои фонетикӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва лексикӣ ҷудо менамояд, ки дар забоншиносии тоҷик, аввалин таснифоти калимаҳои гуфтугӯӣ (диалектизмҳои лексикӣ) дар асари бадеӣ будааст, ки аз байни онҳо диалектизмҳои лексикӣ этнографизмҳоро ба таври алоҳида чун зергурӯҳ ба риштаи таҳқиқ мекашад [Ҳусейнов 1964, 59]. Дар баробари ин муаллифи мазкур худди диалектизмҳоро низ муҳим арзёбӣ карда, ду навъи диалектизмҳои лексикӣ а) диалектизмҳои лексикӣ маҳдудистеъмор; б) диалектизмҳои лексикӣ фарохистеъморро муайян месозад, ки қадамҳои ҷиддӣ дар таснифоти онҳо мебошад [Ҳусейнов 1964, 58-72]. Дар китоби «Лексика русского языка» муҳаққиқ А. В. Калинин диалектизмҳоро ба гурӯҳҳои а) диалектизмҳои фонетикӣ; б) диалектизмҳои

грамматикӣ; в) диалектизмҳои калимасоз; г) диалектизмҳои лексикӣ; ғ) диалектизмҳои семантикӣ; д) диалектизмҳои фразеологӣ [6, с. 120] ҷудо намудааст. Муҳаққиқ Н. М. Шанский дар китоби «Лексикология современного русского языка» [25] диалектизмҳои лексикиро тасниф карда, онҳоро ба гурӯҳҳои хосса, лексикӣ - фонетикӣ, лексикӣ - калимасоз, семантикӣ, этнографӣ ҷудо менамояд [25, с. 118]. Аммо муҳаққиқ Х. Рауфов дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [ҷ. 1] диалектизмҳоро ба ду гурӯҳ - фонетикӣ ва лексикӣ ҷудо мекунад, ки бо таъҷиб осори илмӣ ҳамон давраи забоншиносии сурат гирифтааст [14, с. 59]. Дар байни шевашиносон яке аз аввалинҳо шуда А. Л. Хромов зимни баррасии лаҳҷаи тоҷикони ноҳияи Мастҷоҳ диалектизмҳоро ба “калимаҳои лаҳҷавии муҳолиф” ва “калимаҳои лаҳҷавии ғайримуҳолиф” (противопоставленные) гурӯҳбандӣ карда, дар муқоиса бо забони адабии тоҷикӣ баррасӣ менамояд [22, с. 78-82]. Муҳаққиқи лаҳҷаи ҳардурӣ М. Эшнӣёзов соли 1967 дар монографияи “Шеваи ҳардурӣ” калимаҳои шевагиро ба “диалектизмҳои этнографӣ, касбу ҳунари ва агро” тақсим мекунад, ки маводи пешниҳоднамудааш ба он далолат менамояд [27, с. 108]. Соли 1976 Ғ. Ҷӯраев дар мақолаи “Калимаҳои хоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он” ба таҳқиқи диалектизмҳои лексикӣ пардохта онҳоро мутобиқи аломатҳои фарқкунандашон ба “диалектизмҳои лексикӣ пурра” ва “диалектизмҳои лексикӣ нопурра” [23, с. 23-38] ҷудо менамояд. Шевашинос Т. Мақсудов дар таҳқиқи лексикаи лаҳҷаҳои тоҷикони Исфара диалектизмҳоро ба гурӯҳҳои лексикӣ ва семантикӣ тақсим карда, диалектизмҳои лексикиро ба диалектизмҳои хосса, этнографӣ, фонетикӣ, ономастикӣ, топонимӣ ҷудо менамояд [7, с. 16-50].

Солҳои баъдӣ аҳли тадқиқ ба ин масъала бетаваҷҷуҳ набудаанд. Хусусиятҳои савтию луғавӣ ва грамматикӣ семантикӣ ба инобат гирифта, соли 1983 М. И. Фомина диалектизмҳоро ба гурӯҳҳои а) диалектизмҳои фонетикӣ; б) диалектизмҳои калимасоз; в) диалектизмҳои морфологӣ; г) диалектизмҳои лексикӣ [21, с. 171] мансуб дониста, мисли дигар мутахассисон диалектизмҳои лексикиро ба а) диалектизмҳои лексикӣ хосса; б) диалектизмҳои лексикӣ-семантикӣ; в) диалектизмҳои этнографӣ [21, с. 172] ҷудо менамояд, ки мантиқист. Муҳаққиқ Ш. Раҳимова доир ба вазифаҳои услубии диалектизмҳо дар услуби бадеӣ (дар асоси асарҳои Ҷ. Иқромӣ) тадқиқот анҷом дода, диалектизмҳои осори адибро ба диалектизмҳои лексикӣ ва фонетикӣ грамматикӣ табақабандӣ намуда, ба масъалаи зергурӯҳҳои ин диалектизмҳо - диалектизмҳои лексикӣ хосса, семантикӣ, этнографӣ ва фонетикӣ грамматикӣ (калимасоз, морфологӣ) аҳамияти махсус зоҳир менамояд [15, с. 14-19], ки дар таҳқиқот дар доираи забони осори адабӣ мавқеи муҳими илмӣ дорад. Андешаҳои муҳаққиқ Ҳ. Мачидов дар таснифоти диалектизмҳо муҳим мебошанд. Номбурда дар таълифоти худ дар асоси маводи услуби бадеӣ диалектизмҳоро ба панҷ гурӯҳ ҷудо менамояд: а) диалектизмҳои фонетикӣ; б) диалектизмҳои грамматикӣ; в) диалектизмҳои лексикӣ; г) диалектизмҳои семантикӣ; ғ) диалектизмҳои этнографӣ [9, с. 152-153], дар ростои муайянкунии диалектизмҳо, гурӯҳҳо, вазифаҳои услубӣ, зарурати будани онҳо дар адабиёти бадеӣ ҷойгоҳи хоса дорад.

Кори тозае, ки дар соҳаи таҳқиқи диалектизмҳо дар асари бадеӣ сурат гирифтааст диссертатсияи номзоди Ҷ. Саидова таҳти унвони “Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А. Самад” номгузори шудааст, ки дар он ин қабати луғавиро ба диалектизмҳои лексикӣ хосса, диалектизмҳои лексикӣ-семантикӣ ва этнографӣ гурӯҳбандӣ карда мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар ин рисола **диалектизмҳои лексикӣ хосса** ба зергурӯҳҳои:

- диалектизмҳои лексикӣ фарохистеъмол ва хелҳои он;
- диалектизмҳои лексикӣ хоссаи гуногунмаъно ва хелҳои он;
- диалектизмҳои лексикӣ хоссаи маҳдудистеъмол ва хелҳои он;

-диалектизмҳое, ки дорои савол, тасдиқ ва эҳтимол мебошанд, табақабандӣ шуда, мавриди баррасии амику ҳаматарафаи илмӣ қарор мегиранд [17].

Муҳаққиқ Ш. Исмоилов ба ин масъала бо диди А. Л. Хромов ҳамекида буда, диалектизмҳои лексикиро дар лаҳҷашиносӣ ба «диалектизмҳои лексикии муҳолиф» ва «диалектизмҳои лексикии ғайримуҳолиф» ҷудо карда меомӯзад [Исмоилов, 1999, 36].

Доир ба таснифот, гурӯҳбандӣ, фарқи диалектизмҳо аз дигар воҳидҳои луғавӣ, роҳҳои воридшавии онҳо ба забони адабӣ, манфиати истифодаи онҳо дар осори илмӣ олимоне чун Ғ. Ҷӯраев [1980], М. Каҳҳоров [1998], Ш. Исмоилов [2018], Н. Гадов [2009], З. Замонов [2009], Р. Сангинова [2012], Г. Абдуллоева [2013], М. Каримова [2018], И. Сулаймонов [2019], ки ба таҳқиқи лексикаи лаҳҷаҳои гуногуни Тоҷикистон бахшида шудаанд, низ дида мешавад, ки аз муҳим будани масъала гувоҳӣ медиҳад.

Хулоса, осори илмӣ мутахассисони ватанию хоричӣ гувоҳи он аст, ки масъалаи мазкур аз тарафи муҳаққиқони гуногун маврида баррасӣ қарор гирифта, гурӯҳҳои диалектизмҳои фонетикӣ, лексикӣ (хосса, семантикӣ, этнографӣ, иқтибосӣ) ва грамматикӣ (морфологӣ, калимасозӣ, синтаксисӣ) муайян гардидаанд, ки дар асоси ин таснифот таҳқиқотҳо сурат гирифта истодааст.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ. 12. [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, 1976. – 564 с.
2. Айнӣ, С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис [Матн] / С. Айнӣ // Шарқи сурх. – 1948. – №11. – С. 37-40.
3. Головин, Б. Н. Введение в языкознание [Текст] / Б. Н. Головин. – М., 1966. – 231 с.
4. Гаффаров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил [Матн] / Р. Гаффаров. – Душанбе, 1966. – 223 с.
5. Джураев, Г. Система диалектной лексики таджикского языка: на материале южных говоров [Текст]: автореф. дис. д-ра филол. наук. – Душанбе, 1992. – 30 с.
6. Калинин, А. В. Лексика русского языка [Текст] / А.В. Калинин. – М., 1966. – 231 с.
7. Мақсудов, Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара [Матн] / Т. Мақсудов. – Душанбе, 1977. – 197 с.
8. Маҳмудов, М., Ҷӯраев Ғ. “Луғати шеваҳои чанубӣ” (макети ҳарфи «Д») [Матн] / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1971. – 75 с.
9. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243 с.
10. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 294 с.
11. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1976. – 73 с.
12. Партонадзе, М. Х. К вопросу о терминах «диалектное слово», «областное слово» и «диалектизм» [Текст] / М. Х. Партонадзе // Известия АН СССР / сер. лит. и язык. – М., 1975. – Т. 34. – №1. – С. 72-83.
13. Расторгуева, В. С. Очерки по таджикской диалектологии [Текст]. – М., 1952-1961: Вып. 1. 1952; Вып. 2. 1952; Вып. 3. 1956; Вып. 4. 1961; Вып. 5. – М., 1963.
14. Рауфов, Ҳ. Таркиби луғавии забони тоҷикӣ [Матн] / Ҳ. Рауфов // Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1973. – С. 59.
15. Раҳимова, Ш. С. Диалектные элементы и их стилистические функции в художественной литературе (на основе произведений Джалола Икромии) [Текст]: автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.02. / Шахринисо Модыковна Раҳимова. – Душанбе, 1992. – 25 с.
16. Розентал, Д. Э., Теленкова М. А. Справочник лингвистических терминов [Текст]

/ Д. Э. Розентал, М. А. Теленкова. – М., 1972. – 495 с.

17. Саидова, Ҷ. С. Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А. Самад [Матн]: дисс... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ / Ҷамила Сибгатуллоева Саидова. – Душанбе, 2019. – 181 с.

18. Словарь иностранных слов [Текст]. – М., 1954. – 476 с.

19. Сороколетов, Ф. П. Диалектная лексика и ее отношение к словарному составу общенародного языка [Текст] / Ф. П. Сороколетов // Слово в русских народных говорах. – Л., 1968. – С. 221-229.

20. Филин, Ф. П. Проект «Словаря русских народных говоров» [Текст] / Ф. П. Филин. – М.-Л., 1961. – 385 с.

21. Фомина, М. И. Современный русский язык (лексикология) [Текст] / М. И. Фомина. – М., 1983. – 335 с.

22. Хромов, А. Л. Говоры таджиков Матчинского района [Текст] // Труды АН Тадж. ССР. – Душанбе, 1962. – Т. 107. – 216 с.

23. Ҷӯраев, Ғ. Калимаҳои ҳоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он [Матн] / Ғ. Ҷӯраев // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1976. – С. 123-138.

24. Шанский, Н. М., Иванов, В. В. Современный русский язык [Текст] / Н. М. Шанский, В. В. Иванов. – М., 1981. – Ч. 1. – 191 с.

25. Шанский, Н. М. Лексикология современного русского языка [Текст] / Н. М. Шанский. – М., 1972. – 327 с.

26. Энциклопедический словарь: в 3-х томах [Текст]. – М., 1953. – Т. 1. (ГИС.). – 781 с.

27. Эшнӣёзов, М. Шеваи ҳардурӣ [Матн] / М. Эшнӣёзов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 230 с.

МАЗМУНУ МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ДИАЛЕКТИЗМҲО

Яке аз қабатҳои муҳими таркиби луғавии забонро диалектизмҳо ташкил мекунанд, ки онҳо дар се маврид: зимни таҳқиқи забони асарҳои бадеӣ, ҳангоми тадвини луғатномаҳо ва дар баррасии шевашиносӣ мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Дар мақолаи мазкур масоили назариявии марбут ба диалектизмҳо матраҳ шуда, фикру андешаҳои донишмандони ватанию хориҷӣ перомони диалектизмҳои савтӣ, вожагонӣ ва грамматикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, мазмуну моҳият ва хусусиятҳои онҳо нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: диалектизмҳо, луғатнома, асари бадеӣ, шевашиносӣ, фонетика, грамматика, этникӣ, семантика, луғавӣ, тасниф, вожаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, назм, наср, забони адабӣ, муқоиса.

СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИАЛЕКТИЗМОВ

Одного из важных пластов лексического состава языка составляют диалектизмы, которые изучаются в трёх случаях: при исследовании языка художественных произведений, при составлении словарей и в диалектологических изысканиях.

В данной статье рассматриваются теоретические проблемы, связанные с диалектизмами, обсуждаются мнения отечественных и зарубежных учёных о фонетических, лексических и грамматических диалектизмах, а также показаны их сущность, содержание и характеристики.

Ключевые слова: диалектизмы, словарь, художественное произведение, диалектология, фонетика, грамматика, этническая принадлежность, семантика, лексический, классификация, народно-разговорные слова, проза, поэзия, литературный язык, сравнение.

THE CONTENT, ESSENCE AND FEATURES OF DIALECTISMS

One of the important layers of the lexical composition of a language consists of dialectisms, which are studied in three cases: when studying the language of works of art, when compiling dictionaries and in dialectological research.

This article examines theoretical problems associated with dialectisms, discusses the opinions of national and foreign scientists on phonetic, lexical and grammatical dialectisms, and also shows their content, essence and characteristics.

Keywords: dialectisms, dictionary, work of fiction, dialectology, phonetics, grammar, ethnicity, semantics, lexical, classification, colloquial words, prose, poetry, literary language, comparison.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло, доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ, муовини раиси Кумитаи забон ва истилохоти назди Ҳукумати ҚТ. Нишони: 734013, ш. Душанбе, к. Бехзод 25. Тел: 2275938; 919002178; e-mail: info@kumitaizabon.tj; saxidodi@list.ru.

Зоитова Моҳира. Ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, тел: 919-61-45-28.

Сведения об авторах: Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло, доктор филологических наук, профессор, заместитель председателя Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, член корр. НАНТ. Адрес: 734013, г. Душанбе, ул. Бехзод 25. Тел: 2275938; 919002178; e-mail: info@kumitaizabon.tj; saxidodi@list.ru.

Зоитова Моҳира. Ассистент кафедраи теорияи ва практикаи лингвистикаи Тоҷикӣ ҳолати давлатии педагогический университет имени Садриддина Айни, тел: 919-61-45-28.

Information about the authors: Rahmatullozoda Sahidod Rahmatullo. Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Vice chairman of the Committee on Language and Terminology under the Government of the Republic of Tajikistan. Address: 734013, Dushanbe, st. Bekhzod 25. Tel: 2275938; 919002178; e-mail: info@kumitaizabon.tj; saxidodi@list.ru.

Zoitova Mohira. Assistant of the chair theory and practice of linguistics of TSPU after name S. Ayni, тел: 919-61-45-28.

УДК 82тадж+82:398+891.550+821.0

ББК 84тадж7-5+83.3тадж+82.3(2тадж)

ВОСПЕВАНИЕ И ВОСХВАЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

Хадиятуллоҳи Амридин

Государственное учреждение «Национальная библиотека»
Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Хвала и сочинение хвалебных стихов – одна из старейших тем персидско-таджикской поэзии. Причина появления этого вида поэзии в том, что поэты впервые были замечены при дворе правителей, а правители использовали поэзию как важнейшее средство пропаганды своей политики и правления.

Поэтому содержание касыд на протяжении всей истории постоянно эволюционировало в соответствии с требованиями времени. Авторы статьи «Роль Санои в эволюции персидской касыды» о содержательной эволюции касыды пишут, что: «Содержание касыд вначале было в основном хвалебным, а предисловия к касыдам обычно были любовными, в воспевании природы или в воспевании вина. В середине V века (XI век нашей эры) персоязычные касыдописцы осознали необходимость изменения структуры и содержания персидской касыды, в которой роль Санои и Носири Хусрава является более заметной, чем роль других» [1, с. 52].

В наше время цель хвалы и прославления – это восхваление и освящение преданного самоотверженного труда кого-либо или выставление примером для других трудов и усилий верных сыновей и дочерей народа и нации, которые должны быть оценены справедливо и реалистично. Этот вид поэзии, сочетая в себе различные черты прославляемого, в литературе периода независимости Таджикистана развивается и расширяется. В творчестве поэтов периода независимости Таджикистана, наряду с другими достойными похвалы людьми, главное место отведено Основателю мира и национального единства – Лидеру нации, Президенту Республики Таджикистан уважаемому Эмомали Рахмону. Такой подход и оценка его личности литераторами являются логичными и реалистичными, так как роль Эмомали Рахмона в возрождении национальной государственности, установлении мира и стабильности в стране и обеспечении достойной жизни народа является предельно отчетливой. Разработчики сборника стихов «**Пешвои мо**» («Наш Лидер») отмечают, что: «В современной таджикской поэзии наряду с отражением социально – духовных тем отражение личности Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона занимает одно из значительных мест.

Многие таджикские поэты в связи с созидательной ролью, которую играет этот выдающийся политический и исторический деятель в развитии нашей любимой страны, связав его судьбу с судьбой народа, изобразили образ Лидера нации искренне, реалистично и с особым чувством» [4, с. 3].

Разные поколения поэтов, учитывая различные аспекты работы, деятельности и лучшие человеческие качества Лидера нации, создали изящные и трогательные стихи. В стихотворении Низома Косима «**15 сол – 15 бол**» («15 лет – 15 крыльев») изображается картина первых шагов Главы государства на пути государственности и построения государства, то есть происхождение из народа и целование флага Таджикистана на XVI сессии Верховного Совета. Это стихотворение состоит из 15 четырёхстрочных стихов, в которых пройденный путь Главы государства от начала его правления государством до достижения процветания Родины стал объектом художественного изображения:

*Ёд дорад зиндагӣ – чун бахти Шӯро шӯр шуд,
Аз миёни дилқарибонаш қаринӣ дур шуд.
Бар сари Эраҷ зи дигар ҷабри Салму Тӯр шуд,
Тоҷдорӣ, эй дарего, расми номанзур шуд.
Аз миён бархост ногаҳ тоҷбарсар тоҷике,
Мулкро кард аз хатар огоҳ бофар тоҷике.
Тоҷиконро чамъ овард аз ҳама дар тоҷике,
Зарра-зарра, ҳамчу аз реги равон зар, тоҷике.*

ПЕРЕВОД:¹

Помнит жизнь – когда удача Совета пошатнулась,
Из среды близких сердцами отдалилась искренность.

¹ Все стихи являются дословными переводами автора.

Над головой Эраджа снова навис гнёт Салма и Тура,
Быть венценосцем, увы, стало обычаем,
Не заслуживающего внимания.
Вдруг явился таджикский венценосец,
Страну об опасности предупредил таджик со сиянием.
Таджиков собрал из всех чужбин таджик,
Частицами, как из текучего песка золото, таджик.

Стихотворение написано в четверофрагментарной форме и в ритме аааа, бббб, гггг..., и достигает своей конечной точки – процветания Родины:

*Эй Ватан, поянда бод ин шодии беохират,
Бахти мой, кам мабодо қудрату бахтофарат.
Аз ҳазорон соли ту хонад ҳазорон дар барат,
Офарин гӯяд чаҳоне бар шукӯҳу бар фарат!* [2, с. 484].

ПЕРЕВОД:

О Родина, да продлится вечно эта твоя бесконечная радость.
Ты - наше счастье, пусть не убавится твоя мощь и удача.
О твоей тысячи лет тысячи читают рядом с тобой,
Честь и хвалу превозносят твоему величию и блеску!

Сафармухаммад Айюби подробно излагает всю работу и деятельность уважаемого Президента страны в стихотворении «**Ватанро сохиби аркони давлат кард**» («Он дал Родине столпы государства»). В этом стихотворении, после изложения правды о преодоленных трудностях и неустанных усилиях Главы государства, он считает его существование признаком счастья и гордости нации и призывает народ к изъявлению признательности:

*Хуш он қалбе, ки дорад мисли ӯ дилбанд,
Хуш он қавме, ки дорад мисли ӯ фарзанд.
Варо бар давлати мо гар Худо додааст,
Худоё, давлати мо худ худодод аст.
Ҳам Исмоил буду ҳам Наср мисли ӯ,
Бизояд хок дар даҳ аср мисли ӯ!* [6, с. 259].

ПЕРЕВОД:

Счастливо то сердце, имеющее такого любимого, как он,
Блаженна та нация, у которой есть такой сын, как он.
Его нашему государству дал Бог.
Боже, наше государство само дано Богом.
И Исмаил, и Наср были как он.
Рождает земля раз в десять веков такого как он!

«Бог, к счастью для нашего народа, наделил Эмомали Рахмона такой силой управления государством и созидания, что её достаточно для осуществления мечтаний и чаяний миллионов таджиков по всему миру. Эта сила не только строит государство, строит дороги, сады, дворцы, школы и больницы, она также стимулирует творческую деятельность поэтов и писателей, вдохновляет их сердца на создание произведений, актуальных для общества» [6, с. 4]. Эта вдохновляющая сила Лидера вызвала вдохновение у Мирзо Файзали спеть стихотворение с предельной искренностью и

сердцем, полным ощущения преданности и верности. Следующее стихотворение Мирзо Файзали повествует об ужасной жизни таджикского народа во время гражданской войны и неустанных усилиях Эмомали Рахмона по установлению мира и национального согласия:

*Вақте, ки Тоҷикистон дар хоку хун ниҳон буд,
Фармонравои мутлақ дорандаи камон буд,
Пиру ҷавони кишвар ларзон зи бими ҷон буд,
Сарсону хонавайрон аз дасти ҷохилон буд.
Ту омадӣ ба майдон, эй Пешвои миллат,
Гаштӣ ба рӯзи сахтӣ мушиқилкушои миллат.
Эй қахрамони миллат,
Зӯру тавони миллат,
Гардида решапайванд,
Ҷонат ба ҷони миллат [4, с. 73].*

ПЕРЕВОД:

Когда Таджикистан был покрыт землёй и кровью,
Абсолютным правителем был владелец ружья,
Старики и молодёжь страны дрожали от страха за жизнь,
Скитаясь и оставшись без крова от рук невежественных людей.
Ты пришёл на площадь, о Лидер нации.
Стал в тяжёлый день разрешителем бед нации.
О герой нации,
Сила и мощь нации,
Корнями соединилась
Твоя душа с душой нации.

Стихотворение, описывая тяжёлые дни нации и вступление Эмомали Рахмона на арену государственности, призывает людей учиться на недавнем опыте народа, и представляет заслуги Главы государства как важные и ценные. Это стихотворение состоит из шести шестистрочных фрагментов, а фрагменты подкрепления или стихи-припевы, состоящие из сочетаний «О Лидер нации, о герой нации», удваивают привлекательность стихотворения.

Разные поколения литераторов рассматривают жизнь Главы государства как образец для подражания для нынешнего и будущих поколений нации, и воспевают его благородные качества. В этом деле они, прежде всего, учатся на опыте Лидера. Поэт Озар считает его славный путь школой жизни:

*Омӯхтам зи мактаби ту дарси ҳолро,
Ирфони як буридаи нони ҳалолро.
Дарёфтам зи таҷрубаҳое, ки доштам,
Дар шахси ту барои бузургон мисолро.
Андар фазои хонаи ту пар кушодааст,
Он нақҳате, ки хос бувад Зулҷалолро.
Меъроҷи туст рашки малак, чун надоштӣ,
Ҳамчу фаришта бар тани худ ранҷи болро [3, с. 53].*

ПЕРЕВОД:

Я извлёк урок жизни из твоей школы,
Мудрость ломтика халяльного хлеба

Я нашёл на собственном опыте.
 В твоём лице для великих пример.
 В пространстве твоего дома раскрыло крылья
 То благоухание, которое есть у Зулджалола.
 Твоё вознесение – зависть ангелов, ибо у тебя не было,
 Как у ангела, на твоём теле страдания крыльев.

Стихи Мумина Каноата «Савори саманд» («Всадник скакуна»), «Харфи шукрона» («Благодарственное слово») Мехмона Бахти, «Қахрамони ваҳдат» («Герой единства») Бозора Собира, «Нозиш» («Гордость») Гулназара, «Пешво» («Лидер») Мухаммада Гоиба, «Ормон» («Мечта») Низома Косима, «Поянда бимон» («Оставайся твёрдым») Раънои Мубориз, «Ба Пешвои миллат» («Лидеру нации») Нихони и других поэтов были созданы с полной, настоящей и поэтической искренностью.

Ато Мирходжа - Неру понятие Родины рассматривает в гармонии с понятием Лидера. Следование его политической школе и нравственности – признак патриотизма:

*Бар касе, к-ӯ зи сари сидқ Ватан хоҳон аст,
 Шахси ту марҷаи тақлиди ватанхоҳон аст.
 Қади волои ту бошад қади волои Ватан,
 Сари болои ту бошад сари болои Ватан [4, с. 27].*

ПЕРЕВОД:

Для тех, кто искренне любит Родину,
 Твоя личность – это пример подражания для патриотов.
 Твой высокий стан – поднятый ввысь стан Родины,
 Твоя поднятая голова – поднятая голова Родины.

«Восхваление Родины, любовь к нации, призыв к единству и объединению, уважение к воде, земле и стране, уважение к её культуре и истории – особые достоинства Лидера нации» [5, 120]. Патриотизм Лидера нации не имеет границ, ведь в самые тяжёлые дни, когда отец стоял на баррикаде против своего сына и у никого не осталось ни доверия, ни надежды, он, подвергая свою жизнь опасности, много трудился, чтобы установить мир и единство. Принимая во внимание эти его усилия, Бозор Собир считает необходимым написать имя Лидера на арке Дворца Нации:

*Чун халқи холиқи мо ҳар сӯ зи ҳам ҷудо шуд,
 Бечо ба зери гардун барҷои мо зи ҷо шуд.
 Ҳарфи муҳаббати ту ҳарфи зи ваҳдати ту,
 Бар ҷумла ҷони хаста монандаи даво шуд.*

*Номи туро нависем, эй қахрамони ваҳдат,
 Бо оби ноби тилло дар тоқи Қасри миллат [4, с. 31].*

ПЕРЕВОД:

Когда наш созидательный народ на все стороны друг от друга разделился,
 Без места под небесным сводом на нашем месте уместился.
 Слово любви твоё, слово твоё о единстве
 Всем уставшим душам стали лекарством.

Напишем твое имя, о герой единства,
 Золотой водой на арке Дворца Нации.

Словом, усилия, самоотверженность и бесстрашие Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона не могут оставить литераторов в стороне. В связи с этим в честь этого великого деятеля на сцене таджикской государственности выпущены серия стихов и поэтические сборники стихов, такие как «Фархундапай» («Приносящий счастье») Мухаммада Гоиба, «Парчами Нанг» («Флаг чести») Нихони, «Эъҷози Раҳмон» («Чудо Рахмона»), «Пешвои мо» («Наш Лидер») и другие, в которых отображены все стороны деятельности Главы государства.

Сегодня в воспевание и прославление Лидера нации литераторами создаётся и публикуется много стихотворений, однако основная проблема таких стихов – это общие слова и повторение.

Литература

1. Зарқонӣ Саид Маҳдӣ., Ғариб Мустафо. Нақши Саной дар таҳаввули қасидаи форсӣ [Матн] / Саид Маҳдӣ Зарқонӣ, Мустафо Ғариб // Адабиёт ва забонҳо. – 1394 ҳ. – №26. – С.49-76.
2. Қосим, Н. Аз ассалом то вассалом [Матн] / Н. Қосим. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 864 с.
3. Озар. Ирфони хино [Матн] / Озар. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 112 с.
4. Пешвои мо [Матн]: маҷмуаи шеърҳо дар васфи Пешвои миллат – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2018. – 372 с.
5. Раҳимзода, Р. Ҳ. Фазилати Пешво: дастури таълимӣ [Матн] / Р. Ҳ. Раҳимзода. – Душанбе: 2019. – 148 с.
6. Эъҷози Раҳмон [Матн]: маҷмуаи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

МАДҲ ВА СИТОИШ ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОЧИК

Дар мақола масъалаи мадҳу ситоиш дар шеъри имрӯзи тоҷик ва ҳамчунин истиқболи адибон аз корнамоиҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таҳқиқ гирифта шудааст.

Дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон тасвири бадеии корнамоиҳои Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба яке аз мавзӯҳои шеъри тоҷик табдил ёфта, доир ба ин мавзӯ силсилашеърҳо, достону манзумаҳо ва маҷмуаҳои шеърӣ ба чоп расидаанд.

Шоирон заҳмату талош ва корнамоиҳои сарвари давлатро ба тасвир кашида, дар симои ӯ образи мондагори шучоату далерӣ, ватандӯстиву хештаншиносиро офариданд. Ашъори ба ин мавзӯ бахшидаи шоирон барои талқини худоғоҳӣ ва худшиносӣ дар симои Пешвои миллат барои наслҳои имрӯзу фардои Ватан мебошад.

Албатта, дар ин мавзӯ шеърҳои аз ҷониби шахсони тасодуфӣ ва шоирони касбӣ ҳам рӯйи чоп омадаанд, ки умумигӯӣ ва такрор дар онҳо зиёд аст, аммо дар мақолаи манзури хонанда кӯшиш шудааст, ки намунаҳои беҳтарин шеърҳо оварда шавад.

Ба андешаи муаллиф масъалаи тасвири бадеии образи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар назми даврони истиқлол ба таҳлили васеътар дар шакли рисолаи илмӣ ниёз дорад.

Муаллиф умедвор аст, ки шоирон паҳлуҳои гуногуни қору пайкори сарвари давлатро дар беҳтарин шакл ва мазмун ба тасвир хоҳанд кашид.

Калидвожаҳо: мадҳ, ситоиш, шоирон, пешвои миллат, худшиносӣ, президент, корнамой.

ВОСПЕВАНИЕ И ВОСХВАЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье рассматривается вопрос восхваления в современной таджикской поэзии, а также оценка литераторов заслуг Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

В годы независимости Таджикистана художественно-поэтическое изображение достижений уважаемого Лидера нации Эмомали Рахмона стало одной из актуальных тем таджикской поэзии.

Поэты отобразили трудолюбие и достижения Главы государства, создали в его образе неповторимые образцы мужества, патриотизма и национального самосознания. Творчества поэтов, посвящённые этой тематике, призваны способствовать повышению национального самосознания и самопознания нынешних и последующих поколений, демонстрируя образ Лидера нации как уникального примера для подражания.

Сегодня на эту тему написано огромное количество стихотворений, как профессиональными поэтами, так и любителями поэзии, содержащие массу обобщений и повторов, но в данной статье отобраны и анализированы лучшие образцы стихотворений таджикских поэтов.

По мнению автора, вопрос художественно-поэтического изображения образа Президента страны уважаемого Эмомали Рахмона периода независимости в настоящее время нуждается во всестороннем анализе в форме более глубокого научного исследования.

Автор надеется, что поэты создадут в своих произведениях яркий образ Главы государства в лучшей художественно-поэтической форме с всесторонним охватом его жизнедеятельности.

Ключевые слова: восхваление, воспевание, поэты, Лидер нации, самопознание, президент, выступление.

CHANTING AND PRAISE IN MODERN TAJIK POETRY

The article deals with the issue of praise in modern Tajik poetry, as well as the evaluation of the merits of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon by writers.

During the years of Tajikistan's independence, the artistic and poetic depiction of the achievements of the respected Leader of the nation Emomali Rahmon became one of the topical themes of Tajik poetry.

The poets reflected the diligence and achievements of the Head of State, created in his image unique examples of courage, patriotism and national identity. The works of poets devoted to this topic are designed to promote national self-awareness and self-knowledge of current and future generations, demonstrating the image of the Leader of the nation as a unique role model.

Today, a huge number of poems have been written on this topic, both by professional poets and poetry lovers containing a lot of generalizations and repetitions, but in this article the best samples of poems by Tajik poets have been selected and analyzed.

According to the author, the issue of artistic and poetic depiction of the image of the President of the country of the respected Emomali Rahmon of the period of independence currently needs a comprehensive analysis in the form of a deeper scientific study.

The author hopes that the poets will create in their works a vivid image of the Head of State in the best artistic and poetic form with a comprehensive coverage of his life.

Keywords: chanting, praise, poets, Leader of the Nation, self-knowledge, president, feat.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳадиятуллоҳи Амридин – номзади илмҳои филологӣ, сардори шуъбаи илмӣ-методӣ ва таҳқиқоти МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992) 918 26 80 83; E mail: muhsin2704@mail.ru

Сведения об авторе: Ҳадиятуллоҳи Амридин – кандидат филологических наук, заведующий научно-методическим и исследовательским отделом ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 918 26 80 83; E mail: muhsin2704@mail.ru

Information about the author: Hadiyatullohi Amriddin – Candidate of Philology, Head of the Scientific, Methodological and Research Department of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 918 26 80 83; Email: muhsin2704@mail.ru

ТДУ 82тоҷик+891.550+82:398+821.55
ТКБ 83.3(0)9+83.35+84.5эрон+81.2тоҷик-4

ТАЪСИРПАЗИРИИ САҲОБИИ АСТАРОБОДӢ АЗ АДИБОНИ ГУЗАШТА

Баёнов Маҳмаднабӣ Бачаҷонович

Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ

Дар таҳқиқи адабиётшиносӣ таъсирпазирӣ ва таъсиргузорӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад. Бидуни муайян кардани таъсирпазирӣ шоири мавриди таҳқиқ ҷаҳонбинӣ, ҷаҳоншиносӣ, дар кадом сатҳ қарор доштани шоир, ба кадом доираҳои адабӣ тавачҷуҳ доштани он ва дигар масоили ба ҳамин монандро наметавон дақиқ кард. Мавриди зикр аст, ки дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ангуштшуморанд шоироне, ки аз ин ё он шоири гузашта баҳра набардошта ё бевосита зерӣ таъсири шоирони гузашта қарор нагирифта бошанд. Яъне, таъсирпазирӣ шоире аз шоирони пешин амри маъмулӣ ва табиӣ буда, аммо таҳқиқи он кушояндаи муаммоҳои рӯзгору эҷодиёти ҳамон шоир мебошад. Аз сарчашмаҳои таърихӣ огоҳ мегардем, ки аксари бузургон маҳз аз мутолиаи осори шахсиятҳои бузурги пешин ба инқилоби фикрӣ дучор гардида, роҳи дурусти амалӣ кардани афкори эҷодии худро пайдо кардаанд. Мавриди зикр аст, ки аксари олимону адибон дар бораи осори якдигар андешаронӣ кардаанд, аммо агар жарфтар назар намоем, шахсиятҳои бузурги илму адаб бо эҷоди ашъор, тадқиқот ё кашфиёти худ дигар шахсиятҳои илму адабро мафтун кардаанд, ки сабаби эҷод ва таҳқиқоти наву тоза гардидааст. Бардошт аз осори оламшумули бузургони гузашта гуногун аст. Масалан, шоир ва нависандаи муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ бо ин ҳама бузургӣ қоил аст, ки он мушкилотеро, ки бо чашм медид ва ислоҳи онро дарк намекард, пас аз мутолиаи «Наводир-ул-вақоъ»-и маорифпарвари тоҷик Аҳмади Дониш дарк намуд ва инқилоби фикрие дар ӯ ба вучуд омад [1, с. 216]. Ҳамзамон, дар сарчашмаҳои таърихӣ фалсафӣ гуфта мешавад, ки агарчи дар қиёс бо фалсафаи гуногунпаҳлӯ ва аз лиҳози ҳаҷм басо бузурги Ибни Сино мероси фалсафии Хайём хеле ночиз ва аз ҷиҳати мазмун маҳдуд намояд ҳам, Умари Хайём ба мероси илмию адабии Ибни Сино мароқи беандоза доштааст. Мавлоно Убайди Зоконӣ аз Хайём таъсир ва илҳоми зиёд пазируфтааст. Дар таҳқиқот роҷеъ ба фалсафаи Хайём нахустин шореҳи фалсафа ва илҳомгирандагон аз ӯ мавлоно Убайди

Зоконӣ (в. 772 х.) ишорат карда мешавад. ӯ дар рисолаи «Ахлоқ-ул-ашроф», ки соли 740 ҳичрӣ навишта шудааст, хулосаи андешаҳои худро аз рубоӣ аз роҳи эътироз ва киноя ба номи «мазҳаби мухтор» унвон кардааст. Нахустин баҳши рисола, ки дар бораи ҳикмат баҳс мекунад, ишора ба ин ҳақиқат аст, ки дар қарни VIII х. рубоӣи Хайём ва фалсафааш бисёр мавриди таваҷҷуҳ ва инояти хосаи Убайди Зоконӣ будааст. Аз тарафи дигар рубоӣ, мутоибот ва ҳазлиёти Убайд, ки саросар перомуни нақди иҷтимоӣ мебошанд, моеа аз фалсафаи Хайём доранд [7, с. 26]. Аз ин ҷо метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки Убайди Зоконӣ шоир ва дабири асрҳои XIII–XIV аз муътақидони фалсафаи Хайём будааст. Гузашта аз ин, дар сарчашмаҳо аз донишманд ва нависандаи суриягӣ Адиб ат-Тақӣ ёд карда мешавад, ки ба фалсафаи Хайём таваҷҷуҳ намудааст. ӯ дар китобаш «Рубоӣи Аҳмад ас-Софӣ ан-Начафӣ» доир ба фалсафаи Хайём изҳори андеша кардааст. Аз мутолиаи рубоӣи Мирзо Абдулқодири Бедил низ зоҳир мегардад, ки рубоӣи Умари Хайём ба ӯ ҳам таъсир гузоштаанд.

Ин ҳама далели нақши бузург доштани осори адибони гузашта дар рушди адабиёту фалсафа ва илму маърифати пасояндагон мебошад. Саҳобии Астарободӣ низ чун дигар шоирон аз пешиниён баҳра бардоштааст. Аммо қабл аз рӯ овардан ба матлаби асосӣ бояд гуфт, ки вай дар баробари ғарқ буданаш дар баҳри улуми динию дунявӣ, инчунин ба адабиёти бадеӣ низ мароқи зиёд дошта, аз осори Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Умари Хайём, Шамси Табрзӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Камоли Хучандӣ, Бадриддини Ҳилолӣ баҳра бурдааст. Масалан, дар як ғазалаш аз Мавлоно Балхӣ ва Шамси Табрзӣ чунин ёдоварӣ намудааст:

Шуд чун дили Мавлоно офоқ зи ман равшан,
Набвад ачаб, ар гӯйӣ, Шамсулҳақи Табрзам [3, с. 446].

Байти мазкур агарчи ҳамчун фахрия аст, ки дар ашъори аксари шоирон мушоҳида мегардад, вале зикри номи Мавлоно ва Шамси Табрзӣ далели муҳаббат, самимият ва пайравӣ ба онҳо ва огоҳӣ аз осору зиндагӣшон мебошад. Дигар ин ки дар маснавии ба шоҳ Аббос бахшидааш як байт аз маснавии Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро тазмин низ кардааст, ки далели гуфтаҳои болост:

Ғайри ин маънӣ надорад, гар шавӣ
Воқифи мазмуни байти Мавлавӣ:
«Бишнава аз най, чун ҳикоят мекунад
В-аз ҷудоӣҳо шикоят мекунад» [2, с. 14 а].

Акбари Бехдорванд дар муқаддимаи девони Саҳобӣ зери сарлавҳаҳои «Саҳобӣ ва хайёмгунаҳо», «Саҳобӣ ва Саъдӣ» ва «Саҳобӣ ва Ҳофиз» доир ба таъсирпазирии Саҳобӣ аз шоирони мазкур ишораҳо кардааст. Масалан, доир ба баҳрабардории Саҳобӣ аз Хайём бо як ҷумла ишора карда мегӯяд: «Гоҳ-гоҳе тафаккуроти хайёмӣ дар шеъри Саҳобӣ дида мешавад...» [3, с. 50]. ӯ аз Саҳобии Астарободӣ ин байтхоро, ки воқеан хайёмгуна ҳастанд, мисол меоварад:

3-ин сон, ки масту беҳуд аз ин дайр меравем,
Даврон ба ҷуз пиёла насозад зи хоки мо.
****

То бад нашавад ҳоли ту аз давр, замоне
Аз даст мадеҳ ҷоми маю рӯи накуро.
****

Ҳарчанд дилу ҳастии мо ҳодиса фарсуд,
Ё Раб, ки шикасте нарасад ҷому сабуро.

****

Рехт аз ҳам қолаби фарсуда баҳри май, хушам,
Давр агар хоки маро хишти сари хум мекунад [3, с. 50].

Дар робита ба шоироне, ки пас аз Хайём рубой сурудаанд, бояд гуфт, ки қариб хамагӣ аз Хайём суд чустаанд. Дар мавриди Хайём ва Саҳобӣ метавон гуфт, ки Саҳобӣ дар рубоисарой аз Хайём баҳра бурда, ҳатто таъсири рубоиёти Хайём дар ғазалиёташ низ мушоҳида мегардад.

Ба махмурӣ, Саҳобӣ, лаззате аз зиндагӣ набвад,
Магар соқии даврон пур кунад паймонаи моро [3, с. 47].

Инчунин, таъсирпазирии Саҳобӣ аз Хайёмро ин ду рубой низ метавонад бозгӯ намояд:

Хайём:

Ҳаргиз дили ман зи илм маҳрум нашуд,
Кам монд зи асрор, ки маълум нашуд.
Ҳафтоду ду сол фикр кардам шабу рӯз,
Маълумам шуд, ки ҳеч маълум нашуд [8, с. 29].

Саҳобӣ:

Тақдири азалро Ҳабашу Рум шуданд,
Мавҷуд шуданду боз маълум шуданд,
Халқи олам дар ин назар, ки чизе
Маълум накарданд, ки маълум шуданд [2, с. 205 б].

****

Бас чаҳд намудем, Ҳабаш Рум нашуд,
Яъне, фалаки саркаш маҳкум нашуд.
Фарёд, ки ҳарчанд бар ин раҳ рафтем,
Фаръ абтар монду асл маълум нашуд [2, с. 264 б].

Муҳаққиқ А. Ҳабибов бар он назар аст, ки аз шоироне, ки баъд аз Саъдӣ пой ба арсаи суҳанварӣ ниҳодаанд, касеро натавон ёфт, ки ашъори нағзу суҳанҳои дилпазири ӯро нахонда ва ё ба онҳо тавачҷуҳ надоштаву ашъораш аз намаки гуфтаҳои Саъдӣ ҳолӣ бошад [9, с. 39]. Ашъори Саҳобӣи Астарободӣ низ аз мазмун ва намаки гуфтаҳои Саъдӣи бузургвор оӣ нест. Бехдорванд дар мавриди таъсирпазирии Саҳобӣ аз Саъдӣ низ бо як ҷумла: «Саҳобӣ чун аз пешгомони тарзи тоза аст, дар мафоҳим ва ҳатто радифу қавофӣи шеърӣ саҳт зерӣ таъсири шоирони мутақаддими ҳеш мебошад» [3, с. 51] иктифо карда, чанд байт аз Саъдӣ ва Саҳобӣ мисол меоварад:

Саъдӣ:

Дар он замон, ки бимирам, дар орзуи ту бошам,
Бад-ин умед диҳам чон, ки хоки кӯи ту бошам.

Саҳобӣ:

Агар ба бод равам, рӯи дил ба сӯи ту бошам
В-агар ғубор шавам, дар ҳавои кӯи ту бошам.

Саъдӣ:

Дарахт ғунча бар оварду булбулон мастанд,
Чаҳон ҷавон шуду ёрон ба айш биншастанд.

Саҳобӣ:

Ту қад кашидию хубон зи пой биншастанд,
Чу офтоб баланд аст, сояҳо пастанд [3, с. 51].

Акбари Бехдорванд ба он назар аст, ки ғазали «Агар ба бод равам, рӯи дил ба сӯи ту бошам»-и Саҳобӣ дар зери таъсири ғазали «Дар он замон, ки бимирам, дар орзуи ту бошам»-и Саъдӣ иншо гардидааст. Аммо ба назари ин ҷониб, дар ғазали мазкур таъсири ғазали Ҳилолӣ низ ҳаст, зеро монандиҳои он ба ғазали Ҳилолӣ низ ба мушоҳида мерасад:

То умр бувад, дар ҳаваси рӯи ту бошам
В-ар хок шавам, хоки сари кӯи ту бошам [10, с. 113].

Дар мавриди таъсирпазирии Саҳобӣ аз Ҳофиз, Бехдорванд бидуни шарҳу тавзеҳи илмӣ зери сарлавҳаи «Саҳобӣ ва Ҳофиз» ин абётро мисол овардааст:

Ҳофиз:

Камоли сирри муҳаббат бибин, на нақси гуноҳ,
Ки ҳар кӣ беҳунар афтад, назар ба айб кунад.

Саҳобӣ:

Мабин ба айб, Саҳобӣ, агар ҳунар дорӣ,
Ки ҳар кӣ кард назар сӯи айб, беҳунар аст.

Ҳофиз:

Тарсам, ки ашк дар ғами мо пардадар шавад
В-ин рози сарбамуҳр ба олам самар шавад.

Саҳобӣ:

Зи мардум сӯзи дил ҳамчун Саҳобӣ менуҳуфтам, лек
Ба охир боиси расвоиям ин чашми гирён шуд [3, с. 52].

Бо ҳамин чанд мисоле, ки ин ҷо зикр шуд, Акбари Бехдорванд доир ба таъсирпазирии Саҳобии Астарободӣ суҳанро ба итмом мерасонад. Бояд гуфт, ки ғолибан Бехдорванд ҳангоми таҳия ва таҳрири ғазалиёти Саҳобӣ мисраъҳои ҳаммонанд ба мисраъҳои дигар шоиронро, ки ба онҳо рӯ ба рӯ шуда, зикр кардааст, зеро, ҷунонки дар боло қайд кардем, зери сарлавҳаи «Саҳобӣ ва хайёмгунаҳо» танҳо аз Саҳобӣ мисолҳо оварда, аммо ба сабаби камии вақт ё дигар иллат мисраъҳои монандро аз рубоиёти Хайём ҷустуҷӯ ва иқтибос накардааст. Яъне, метавон хулоса кард, ки Акбари Бехдорванд танҳо доир ба таъсирпазирии Саҳобии Астарободӣ дар муқаддимаи «Девони ғазалиёти Саҳобии Астарободӣ» ишораҳо кардааст. Аммо аз пажӯҳиш дар ғазалиёти Саҳобӣ бармеояд, ки дар воқеъ ӯ аз Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз ва Бадриддини Ҳилолӣ баҳрабардорӣҳои зиёде намудааст. Ҳамон тавре ки Ҳофиз аз Ҳочуву Носири Бухорӣ ва Ҳилолӣ аз Амир Хусрави Деҳлавию Ҳасани Деҳлавӣ баҳраҳо бардоштаанд.

Мавриди зикр аст, ки суд гирифтани Саҳобӣ аз Ҳофизи Ҳилолӣ ва Саъдӣ дар ҷойи аввал аст. Дар мавриди таъсирпазирии Ҷомӣ аз Рӯдакӣ ҳаминро бояд гуфт, ки Ҷомӣ ба осори бозмондаи устод Рӯдакӣ хуб ошно будааст ва аз он дар мавридҳои зарурӣ суд ҷустааст ва бад-ин тартиб меросбари бузурги гузаштагон, аз ҷумла, Рӯдакӣ, будани худро исбот намудааст. Дар ин маврид ҳақ бар ҷониби адабиётшинос А. Сатторов аст, ки гуфтааст: «Инкишоф ва раванқи минбаъдаи адабиёту санъат бошад, бе омӯхтани таҷрибаи эҷодии гузаштагон амри маҳол буд. Аз тарафи дигар, дар таърихи адабиёте, ки мисли Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Низомӣ, Саъдӣ ва Ҳофиз барин шоирони гений дорад ва онҳо дар назму наср асарҳои бағоят зебо ва нодире офаридаанд, дар ҳар як давра замон, хусусан, дар асри XV ривҷ гирифтани назирагӯйиву тазминнависӣ як амри қонунист. Аз ин рӯ, ба эҷодиёти гузаштагони худ рӯ овардани гӯяндагони асри XV, аз ҷумла, Ҷомӣ низ табиист» [6, с. 80].

Баҳрабардориҳои Саҳобӣ дар радифу қофия, мазомин ва истифодаи таркибҳо аз Ҳофизу Ҳилолӣ ва Саъдӣ бамаврид буда, меросбари ниёғони хеш будани шоирро мефаҳмонад. Масалан, Саҳобӣ газали зеро дар татаббуи Ҳофиз навиштааст:

Аз Саҳобӣ:

Дар раҳи ишқ мурданам ҳавас аст,
 Чон ба чонон супурданам ҳавас аст.
 Гаштам аз шайху ҳарфи зуҳд малул,
 Соқиё, бода хӯрданам ҳавас аст.
 Баҳри ганҷу висоли симбаре
 Муттасил ранҷ бурданам ҳавас аст.
 Бе маҳи рӯйи ӯ зи қатраи ашқ
 Ҳар шаб ахтар шумурданам ҳавас аст.
 Дар шаби ҳаҷр бас, ки бадҳолам,
 Чун Саҳобӣ ба мурданам ҳавас аст [3, с. 156].

Аз Ҳофиз:

Ҳоли дил бо ту гуфтанам ҳавас аст,
 Хабари дил шунуфтанам ҳавас аст.
 Тамаъи хом бин, ки қиссаи фош
 Аз рақибон нухуфтанам ҳавас аст.
 Шаби қадре чунин азизу шариф
 Бо ту то рӯз хуфтанам ҳавас аст.
 Ваҳ, ки дурдонае чунин нозук
 Дар шаби тор суфтанам ҳавас аст.
 Эй сабо, имшабам мадад фармой,
 Ки сахаргаҳ шукуфтанам ҳавас аст.
 Аз барои шараф ба нӯги мижа
 Хоки роҳи ту руфтанам ҳавас аст.
 Ҳамчу Ҳофиз ба рағми муддаиён
 Шеърӣ риндона гуфтанам ҳавас аст [12, с. 57].

Дар газалиёти дигари Саҳобӣ низ таъсири Ҳофизро метавон дучор шуд. Наметавон гуфт, ки абёти ҳаммонанди Саҳобӣ ба Ҳофиз дар мазмуну муҳтаво аз газалиёти Ҳофиз бартарӣ доранд, аммо бо тобишҳои маъноӣ ва тасвирҳои бадеӣ аз Ҳофиз ба кулӣ фарқ мекунанд. Чунончи:

Аз Саҳобӣ:

Он ки ӯ асрорро маҳфӣ надорад, оқибат
 Бар сари дори бало мансурваш расво шавад [3, с. 344].

Аз Ҳофиз:

Гуфт он ёр, к-аз ӯ гашт сари дор баланд,
 Ҷурмаш он буд, ки асрор ҳувайдо мекард [11, с. 84].

Байти зерини Саҳобӣ, бидуни шак, зери таъсири Ҳофиз эҷод шудааст, аммо мавзӯ ва муҳтавои ин ду байт аз ҳамдигар ба кулӣ фарқ мекунанд:

Аз Саҳобӣ:

Шеърӣ ту, эй Саҳобӣ, муҳтоҷи хатти хуш нест,
 Рӯйи наку чӣ ҳочат бо хатту хол дорад?! [3, с. 342].

Аз Ҳофиз:

Зи ишқи нотамоми мо чамоли ёр мустағнист,
 Ба обу рангу холу хат чӣ ҳочат рӯи зеборо?! [12, с. 43].

Гарчанде дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ Бадриддини Ҳилолӣ ҳамчун шоири мутасаввиф ном бурда намешавад, аммо Саҳобӣ бо вучуди сӯфимашраб буданаш ўро пайравӣ намудааст. Ин аз он далолат мекунад, ки шоир новобаста ба ҷойгоҳи шоирони пешин ба эҷоди онҳо мароқи зиёд доштааст.

Саҳобӣ дар ғазалиёташ аз санъати тазмин низ истифода кардааст. Тазмин як навъ санъати бадеист, ки дар он шоир фикрашро бевосита баён накарда, балки барои тасдиқи он аз дигарон мисол меорад, шеърӣ худро ба вазну қофияи он мувофиқ месозад [4, с. 342]. Дар ғазали поин Саҳобӣ мисраи «В-ар мекунӣ, барои Худо, пеши ман макун»-ро аз ғазали «Аз рашк сӯхтам, ба рақибон сухан макун»-и Ҳилолӣ тазмин кардааст. Мавриди зикр аст, ки худи Ҳилолӣ низ ғазалҳои Ҷомиро татаббуъ кардаву мавриди тазмин қарор додааст. Чунонки Саҳобӣ дар пайравии ғазали Ҳилолӣ:

Аз рашк сӯхтам, ба рақибон сухан макун,
 Гар мекунӣ, барои Худо, пеши ман макун.
 Дар орзуи як суханам ҷон ба лаб расид,
 Ҷоно, туро кӣ гуфт, ки бо ман сухан макун?
 Ҳар ҷо, ки шамъи чамъ шудӣ, сӯхтам зи рашк,
 Баҳри Худо, ки рӯй ба ҳар анҷуман макун.
 Ошиқ манам, ҳикояти Фарҳод то ба кай?
 Ҷон канданам бибин, сухани Кӯҳкан макун.
 То чанд баҳри қатли ман озурда мешавӣ?
 Сулҳ аст бар ман ин ҳама, бар хештан макун.
 Эӣ, к-аз диёри ақл фитодӣ ба мулки ишқ,
 Ҳоли ғариби мо нигар, ин ҷо ватан макун.
 Гуфт, аз лабат Ҳилолию қадри шакар шикаст,
 Номаш ба ғайри тӯтии шаққаршикан макун [10, с. 138].

Саҳобӣ ин ғазалро суруда ва ҳамзамон як мисраи онро тазмин низ кардааст:

Паҳлуи ғайр ҷо, бути бадкешӣ ман, макун
 «В-ар мекунӣ, барои Худо, пеши ман макун».
 Теғи ту марҳам асту бар осудадил ҳаром,
 Онро ҳавола ҷуз ба дили реши ман макун.
 Мағшо ба ғайр он лаби ширин, маро мақуш,
 Чизе, ки ҷумла нӯш бувад, неши ман макун.
 Эӣ гул, агар ба рағми ман андеша мекунӣ,
 Гӯши ризо ба қавли бадандеши ман макун.
 Султони ман, гарат ба Саҳобӣ тарахҳум аст,
 3-ин гуна ҷавр бар дили дарвешӣ ман макун [3, с. 501].

Монандии мазмуну муҳтаво дар эҷоди ҳар ду шоир низ аҳёнан мушоҳида мегардад:

Саҳобӣ:

Ҳарчанд зи ёр ноз бошад,
 Аз ҷониби мо ниёз бошад [3, с. 332].

Ҳилолӣ:

То аз тарафи ту ноз хоҳад будан,
 Аз ҷониби мо ниёз хоҳад будан [10, с. 196].

Саҳобӣ:

Мурдам аз орзуи як суханат, баҳри Худо,
 Бикушо як нафас он лаъли масеҳосоро [3, с. 10].

Ҳилолӣ:

Дар орзуи як суҳанам ҷон ба лаб расид,
 Ҷоно, туро кӣ гуфт, ки бо ман суҳан макун? [10, с. 138].

Таъсири оятҳои қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ низ дар ашъори Саҳобӣ бисёр ба мушоҳида мерасад. Ғуломризо Мустаълии Порсо ва Ҳиво Ҳасанпур дар мақолаи худ «Таҷаллии оёту аҳодис дар рубоӣҳои Саҳобии Астарободӣ» муайян кардаанд, ки ӯ аз 43 сура дар рубоӣҳои худ баҳрабардорӣ кардааст. Аз ин 43 сура дар 128 рубоии худ ба 78 оят ишора кардааст [5, с. 166 -194]. Нуктаи шӯёнӣ зикр ин аст, ки Саҳобӣ ба сурати ошкоро аз Қуръон таъсирпазирӣ карда, вале ба аҳодиси набавӣ ба таври пӯшида ишораҳо намудааст.

Дар мавриди таъсиргузори Саҳобӣ ба шоирони пасин низ метавон изҳори назар намуд, зеро монандиҳо дар мухтаво ва истифодаи ташбеҳот дар эҷоди шоирони баъд, аз ҷумла, дар ашъори Соиб, Саййидо, Бедил ва Муҳаммад Иқбол ба назар мерасад. Албатта, ин масъала кори оянда маҳсуб мегардад.

Хулоса, масъалаи таъсирпазирӣ ва ё таъсиргузорӣ дар адабиёт яке аз масъалаҳои доманадор ва камтаҳқиқшуда аст. Дар воқеъ, ҳанӯз муайян нагардидааст, ки баъзе шоирони бузург аз кӣ баҳрабардорӣ кардаанд ва дар навбати дигар ба кадом шоирон таъсири худро гузоштаанд. Аз таҳлилу таҳқиқи ашъори Саҳобии Астарободӣ бармеояд, ки ӯ аз шоирони мазкур баҳраҳои зиёде гирифтааст, аммо тақлид накардааст, балки бо тобишу маонии дигаргуна ва ҳатто гоҳе содатару хубтару нозуктар мафҳуми маънихоро ба риштаи назм кашидааст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки Саҳобии Астарободӣ шоири огоҳу пурмутолиа будааст ва ба осори пешиниёну ҳамзамонони худ ба қадри кофӣ ошноӣ доштааст.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1954. – Ҷ. IV. – 426 с.
2. Астарободӣ, Саҳобӣ. Куллиёт [Матн]: дастхат / Саҳобии Астарободӣ. – Маҳфуз дар Китобхонаи Маҷлиси шурои миллии Эрон. – №87382.
3. Астарободӣ, Саҳобӣ. Девони ғазалиёт [Матн] / Саҳобии Астарободӣ; ба кӯшиши А. Бехдорванд. – Техрон: Заввор, 1387. – 602 с.
4. Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Т. Атахонов. – Душанбе: Шарқи озод, 2002. – 453 с.
5. Порсо, Мустаълӣ Ғуломризо, Ҳасанпур, Ҳиво. Таҷаллии оёт ва аҳодис дар рубоӣҳои Саҳобии Астарободӣ [Матн] / Ғуломризо Мустаълии Порсо, Ҳиво Ҳасанпур // Фаслномаи «Офоқи дин». – 1390. – №7. – С.166-194.
6. Сатторов, А. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 102 с.
7. Хайём, Умар. Расоили фалсафӣ [Матн] / Умари Хайём; тарҷума аз арабӣ, таҳия, таҳқиқ ва тавзеҳоти С. Сулаймонов. – Душанбе: Ирфон, 2000. – 320 с.
8. Хайём, Умар. Рубоӣёт [Матн] / Умари Хайём; таҳияи Иброҳими Наққош. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 44 с.
9. Ҳабибов, А. Рубоӣҳои халқӣ ва китобӣ [Матн] / А. Ҳабибов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 266 с.
10. Ҳилолӣ, Бадриддин. Ғазалиёт ва рубоӣёт [Матн] / Бадриддини Ҳилолӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 200 с.
11. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт [Матн] / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Техрон: Нашри замон, 1379/2001. – 356 с.
12. Шерозӣ, Ҳофиз Девон (Ахтарони адаб) [Матн] / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.

ТАЪСИРПАЗИРИИ САҲОБИИ АСТАРОБОДӢ АЗ ШОИРОНИ ГУЗАШТА

Дар ин мақола масъалаи таъсирпазирии Мавлоно Саҳобии Астарободӣ аз шоирони гузашта мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо далелҳои муътамад исбот кардааст, ки саҳми осори шоирони гузашта дар рушди адабиёту фалсафа ва илму маърифати пасояндагон бузург мебошад. Алалахусус, дар ин мақола исбот шудааст, ки Саҳобии Астарободӣ низ чун дигар шоирон аз пешиниён баҳра бардоштааст. Шоир дар баробари фарқ буданаш дар баҳри улуми динию дунявӣ, инчунин ба адабиёти бадеӣ низ мароқи зиёд дошта, аз осори Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Умари Хайём, Шамси Табрезӣ, Мавлоно Чалолиддини Балхӣ, Камоли Хучандӣ, Бадриддини Ҳилолӣ баҳра бурдааст. Ӯ аз шоирони мазкур баҳраҳои зиёде гирифтааст, аммо тақлид накардааст, балки бо тобишу маонии дигаргуна ва ҳатто гоҳе содатару хубтару нозуктар мафҳуму маъниҳоро ба риштаи назм кашидааст.

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ангуштшуморанд шоироне, ки аз ин ё он шоири гузашта баҳра набардошта ё бевосита зери таъсири шоирони пешин қарор нагирифта бошанд. Яъне, таъсирпазирии шоире аз шоирони гузашта амри маъмулӣ ва табиӣ буда, аммо таҳқиқи он кушояндаи муаммоҳои рӯзгору эҷодиёти ҳамон шоир мебошад.

Калидвожаҳо: Таъсирпазирӣ, Саҳобии Астарободӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Хайём, Саъдии Шерозӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Ғазал, рубоӣ.

ПОДВЕРЖЕННОСТЬ САХАБИ АСТАРАБАДИ ВЛИЯНИЮ ПРЕДШЕСТВУЮЩИХ ПОЭТОВ

В статье изучен и рассмотрен вопрос о подверженности Мауляна Сахабии Астарабади влиянию поэтов прошлого. Автор достоверно доказал, что поэты прошлого оказали явное влияние в развитии литературы, философии, науки и знаний, в том числе оставили заметный отпечаток на творчество последующих мастеров художественного слова. В статье доказывается, что Сахаби Астарабади, также, как и другие поэты, извлек пользу от своих предшественников.

Поэт, наряду с углубленным изучением религиозных и светских наук, также проявлял огромный интерес к художественной литературе. Особенно он извлек пользу из произведений Саади Ширази, Хафиза Ширази, Омара Хайяма, Шамси Табрези, Мауляна Джалалуддина Балхи, Камола Худжанди, Бадриддина Хилоли. При этом, следует отметить, что он не подражал им, а под другим оттенком и смыслом, иногда даже проще, лучше и тоньше нанизывал на нить поэзии свои стихи. В истории таджикско-персидской литературы единичные поэты не извлекали пользу из творчества того или иного поэта, или же не находились под непосредственным влиянием предшественников. То есть, подверженность влиянию поэтам прошлого обычное и естественное дело, но исследование этой проблемы позволяет раскрывать загадки жизни и творчества поэта.

Ключевые слова: Влияние, Сахаби Астарабади, Хафиза Ширази, Хайям, Саади Ширази, Бадриддина Хилали, газел, рубаи.

THE INFLUENCE OF SAHABI ASTARABADI FROM POETS OF THE PAST

This article discusses the influence of Mawlana Sahabi Astarabadi on the poets of the past. The author proved with reliable evidence that the contribution of the works of previous poets to the development of literature, philosophy, science and education of proverbs is great. In particular, in this article it was proved that Sahabi Astarabadi as other poets benefited from the predecessors. The

poet, in addition to being adamant in religious and secular sciences, also had a great relation to fiction and admired the works of Saadi Shirozi, Hafiz Shirozi, Omar Khayam, Shamsi Tabrezi, Mawlana Jalaluddin Balkhi, Kamoli Khujandi, Badriddin Hiloli. He received many arguments from these poets, but did not share them, but with a different radiance and even sometimes simpler, more beautiful and subtle, he connected concepts and meanings in poetry.

In the history of Tajik Persian literature, there are a handful of poets who did not break away from this or that poet of the past and were not directly influenced by previous poets. That is, the influence of a poet from past poets is generally accepted and natural, but his research reveals the mysteries of the existence and creativity of the same poet.

Keywords: influence, Sahabi Astarabadi, Hafiz Shirazi, Khayam, Saadi Shirazi, Badriddin Hiloli, ghazal, rubai

Маълумот дар бораи муаллиф: Баёнов Маҳмаднабӣ Бачаҷонович - Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, аспирант. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 918-26-80-92. E-mail: bayoni@mail.ru.

Сведение об авторе: Баёнов Маҳмаднаби Бачадҷонович – Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республика Таджикистан, аспирант. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 918-26-80-92. E-mail: bayoni@mail.ru.

Information about the author: Bayonov Mahmadvnabi Bachajonovich - Institute of Language and Literature. Rudaki Academy of Sciences Republic of Tajikistan, graduate student. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. Tel.: (+992) 918-26-80-92. E-mail: bayoni@mail.ru.

ТДУ 002+07+37точик+008+791точик+792+82точик
ББК 76.1+76.12+85.33(2точик)+85.373(2точик)+83.3(2точик)

МУЛОҶИЗАҶОИ ТАНҚИДӢ ДОИР БА КИНОФИЛМҶО ВА НАМОИШНОМАҶОИ ТЕАТРИ (Дар мисоли маводи матбуоти даврии тоҷик, солҳои 1920-1930)

Муродӣ Мурод Бердӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Синамо нисбат ба дигар навъҳои санъат ҷавонтар буда, дар маҷмуъ дастоварди охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX аст. Аз ҷумла синамои тоҷик дар охири солҳои бистум, дар заминаи синамои шуравӣ, ба вучуд омада, солҳои сиёми қарни XX ташаккул ёфтааст. Албатта, ҳарчанд кинематограф дар Туркистон ва Бухоро дар ибтидои садаи XIX пайдо шудааст, аммо дар байни тамоми халқ, аз ҷумла тоҷикон машҳур набуд.

Муҳаққиқони кино таърихи кинематографи шуравӣ, таърихи кинематографи ҷумҳуриҳои миллиро аз ба имзо расидани декрет «Оид ба гузаштани савдо ва саноати фотограф ва кинематограф ба ихтиёри Комиссариати халқии маориф» (27 августи соли 1919) медонанд [5, с.18]. Бо таъсири ин қарор тамоми муассисаҳои суратгирӣ ва кинематограф ба моликияти давлати шуравӣ табдил дода мешаванд...

Кинотеатрҳои аввалини шуравӣ дар ҶМШС Тоҷикистон, аз ҷумла дар Душанбе соли 1927 кушода шудаанд. Кинотеатри аввалини Душанбе ба соҳибкор Исмоилов мансуб буда, аввалин намоиши он «Нибелунги» ном доштааст. Дар ҳамин сол дар

шаҳрҳои Курғонтеппа ва Конибодом ва солҳои баъдӣ дар шаҳрҳои дигар кинотеатрҳо таъсис ёфта, бо намоишҳои худ дар оммавӣ гардидани санъати кино сахм гирифтанд.

Моҳи феврالی соли 1929 бо ташкили ҶШС Тоҷикистон фаъолияти «Ўзбеккино» эътиборан дар Тоҷикистон қатъ шуд ва дар таърихи кинои тоҷик марҳалаи нав шуруъ гардид. Кинои тоҷик кори худро бо истехсоли филмҳои хуччатӣ оғоз кард. Якумин киномаҷалла «Тоҷикистони советӣ» ном дошт, ки расми кушода шудани роҳи охани Душанбе-Тирмизро дар бар мегирифт. Ин суҷа аз ҷониби В. В. Кузин, А. Шевич ва Н. Гезулин ба навор гирифта шуда буд.

Ҳамин тавр, ҷунончи С. Мирзошоев қайд намудааст, «Ҷамоатчиғии пойтахти республика ба фаъолияти кинематографистони худ диққати зиёд меод». Ин муаллиф дар таъя ба маводи рӯзномаи «Советский Таджикистана» (1929.–29 ноябр) фикрашро тақвият бахшидааст: «Дар назди «Ҳонаи деҳқон» ҳоло кори ҳамаи иттиҳодияҳои бадеӣ ташкил карда шудааст. Нақшаи кори онҳо ҷунин аст: барои намоиши кинофилмҳо дар як моҳ 15 рӯз ҷудо карда шудааст, барои кори ТРАМ (театри коргарони ҷавон) – 6 рӯз, 6 рӯз ба таҳияи труппаи миллии давлатии драмавӣ ва 3 рӯз барои корҳои ҷамъиятӣ (маҷлисҳо, муҳокимаҳо ва ғайра)...» [5, с.45].

16 апрели соли 1930 Ҳукумати ҷумҳурӣ «Оид ба раванқи истехсоли кино ва пурзӯркунии кори сиёсӣ-равшаннамоӣ» қарор қабул мекунад. Дар заминаи ин қарор дар шаҳри Сталинобод корхонаи эҷодию истехсолии «Тоҷиккино» ба фаъолият оғоз мекунад, ки дар ибтидо асосан ба таҳияи филмҳои хроникавӣ ва паҳн кардани филмҳо машғул будааст. Аввалин филми бадеии тоҷик «Қисмҳои ҳарбии милли» аст, ки соли 1931 таҳти режиссёрии К. Ёрматов ба навор гирифта шудааст. Рӯзномаи «Коммунисти Тоҷикистон» мақсади ин филмро ҷунин шарҳ додааст:

«Киносенарияи нав бояд бунёд гаштани Армияи сурх, мубориза ва машқҳои онро ба тарзи бадеӣ ва ташвиқотӣ инъикос намояд. Сенария бояд ду лаҳзаи асосиро дар бар гирад: муборизаи қисмҳои Армияи сурх бар зидди босмачиён ва тайёри дар муҳорибаҳои дар пешистода, омӯзиши ҳарбӣ ва сиёсӣ дар казармаҳои сурх...» (1931.–15 июл).

Фаъолияти ин муассиса ва вазъи санъати синамо аз ҳамон солҳо дар маркази таваҷҷуҳи кормандони эҷодии нашрияҳои даврӣ қарор доштааст. Ҷунончи муҳаққиқ Ҳ. Бекзода навиштааст: «Матбуот, радио баъдтар шабакаҳои телевизионию сомонаҳо муваффақият ва дастовардҳои кинематографияи тоҷикро аз соли 1930 инҷониб дар саҳифаҳои худ инъикос менамоянд. Ҳамаи тақризҳо мақолаҳо, суҳбату гузоришҳо дар бораи синамогарон ва тамошои филмҳои эҷодшуда, бурду боҳти ин санъати волоро бозгӯӣ менамоянд» [2, с. 223].

Аз соли 1929 ба баъд дар матбуоти даврии тоҷикӣ доир ба масъалаҳои кино ва намоишҳои он мақола ва тақризҳои зиёде ба таъб расидааст. Аз ҷумла навиштаҳои М. Юсуфбеков «Камбудии саноеи нафиса ва кино» (Тоҷикистони сурх.–1929.–8 июл), М. Скорини «Дар пеш ҷароғи сахна» (Овози тоҷик. – 1930. – 2 март), «Чемпиони сабукбор» (Овози тоҷик. – 1930. – 24 март), «Ҷорчи масҳарабоз» (Овози тоҷик. –1930. – 1 апрел), «Маҳкумон» (Овози тоҷик. –1930. – 2 июн), Ғ. Абдулло, Ҷ. Икромӣ «Оташ мезанем» (Тоҷикистони сурх. – 1934. – 8 декабр), П. Абдушукур «Як лаҳзаи қаҳрамонӣ» (Тоҷикистони сурх. – 1938. – 27 феврал), О. Маъруфӣ «Дӯстон аз нав вомехӯранд» (Тоҷикистони сурх. – 1939. – 18 июл), ки аксаран зери унвони «Танқид ва тақризи кино» (Овози тоҷик) интишор гардидаанд, масъалаҳои кино ва бурду боҳти филмҳои алоҳидаро фаро мегиранд.

Ин нигоштаҳо хусусияти гуногун доранд. Агар дар бархе аз онҳо, вазъи санъати кино таҳлил гардида, масъалаҳои ҳалталаби он ба миён гузошта шуда бошад, дар қисми дигар хусну қубҳи филм ва намоишномаҳои алоҳида арзёбӣ гардидааст. Ҷунончи М. Юсуфбеков аҳамият ва зарурати таваҷҷуҳ ба санъати нафиса, бахусус киноро «дар паҳн кардану фаҳмонидани фикри фирқа ва шуро, инҷунин нишон додани сурати

зиндагонии амирон, мулло ва бойҳои муфтхӯр» маънидод намуда, пешрафт накардани корҳои саноеӣ нафисаро дар шаҳри Душанбе ба набудани бино барои гузаронидани корҳои равшаннамоӣ донистааст. Ба назари ӯ «Хонаи деҳқон», ки ягона сахнаи шаҳри Душанбе аст, бисёр вақтҳо барои чорабиниҳои дигар истифода мешавад ва ин ҳол ба корҳои саноеӣ нафиса халал мерасонад. Ин муаллиф ҳамчунин масъалаи ташкили сирки давлатиро ба миён гузоштааст.

Дар матни «Сахнаи тоҷик» (Тоҷикистони сурх.–1929.– 13 ноябр), ки бо имзои мустаори «А» chop шудааст, масъалаи ба баланси Комиссариати маорифи Тоҷикистон даровардани Дасти ҳаваскорони тоҷик (роҳбар Ҳомид Маҳмудов) ва дастгирӣ шудани он ишора шудааст.

Тақризиҳои ба асарҳои кино навишташуда, бештар оҳанги танқидӣ доранд. Дар онҳо ба вижагиҳои хунарӣ камтар таваҷҷуҳ шуда, шарҳи мазмуну ғоя ва таъсир расонидан ба тамошобини пролетариат зиёдтар аст. Муқарризон дар таҳлили асарҳои кино муносибати сиёсӣ намуда, ба мундариҷаи филмҳо, асосан аз ин нигоҳ баҳо додаанд. Ин оҳанг бештар дар тақризиҳои М. Скорина, ки аз аввалин муқарризони кино дар рӯзномаи «Овози тоҷик» аст, ба мушоҳида мерасад. Чунончи ӯ филми «Дар пеш чароғи сахна»-ро таҳлил намуда, ғояи онро барои мардуми шуравӣ бегона ҳисобида, хулоса кардааст: «Филм на аз тарафи мундариҷот ва на аз тарафи санъат ба ҳеч як муваффақияти тоза соҳиб нашудааст.

Бояд ин гуна даҳолатгароии ғарбӣ аз сахнаҳои шуруӣ тамоман бардошта шавад» (Овози тоҷик. – 1930. – 2 март).

Ҳамин оҳанг дар тақризиҳои ин муаллиф доир ба филмҳои «Маҳкумон» ва «Чемпиони сабукбор» низ ба мушоҳида мерасад. Ӯ мавзӯи филми аввалро хуб ва аҳамиятнок ҳисобад ҳам, аз кори режисёр қаноатманд нест. «Филм аз амал ва ҳаракат камбағал аст. Бозии артистҳо яқин мебошад. Аз ҷиҳати шакл ва техникаи кино чизи нави диққаткашанда нишон дода нашудааст... Мо бояд ба қатъияти том талаб кунем, мавзӯҳои хуб ва пурқиматро вайрон накунам, онҳоро ба дастаҳои ноқобил насупоранд» – навиштааст муқарриз.

М. Скорина дар муайян намудани ҳусну кубҳи филми «Ҷорҷи масҳарабоз» низ чунин муносибат намуда, камбудии онро дар истифода шудани ҳодисаҳои тасодуфии зиёдтарӣ дидааст, ки «диққати тамошобинро аз мақсади асосии филм мекашанд». Дар баробари ин «чанд ҷойи филм барои тамошобин равшан ва ошкор нишон дода нашуд. Чунончи дар охир маълум нест, ки оё Фармонда ҳақиқатан мурда аст ё ин ки фақат беҳуш афтада буд? Инчунин ҷӣ гуна шикаст хӯрдани сафедон нағз нишон дода нашуд» (Овози тоҷик. – 1930. – 1 апрел).

Аз тақризиҳо доир ба асарҳои кино, ки дар матбуоти даврии тоҷики солҳои 1920-1930 интишор гардидаанд, бармеояд, ки муқарризон аз киноҳои аз хориҷа харидашуда чандон розӣ нестанд. Чунончи М. Скорина тақризи худро доир ба филми «Чемпиони сабукбор» бо чунин нигаронӣ шуруъ намудааст: «Холо ҳам бозори кинои мо пур аз маҳсулоти поёнсифат ва арзонбаҳои киноҳои хориҷӣ мебошад.

Мо баъд аз тамошо кардани «Чемпиони сабукбор» дар хайрат афтадем, ки ташкилотҳои киногӣ моро ҷӣ фикр ва ҷӣ мақсад маҷбур карда бошад, ки ин гуна филмҳои бемаъно ва аз ҳар ҷиҳат ба чизе намеарзидагиро харида ба тамошобинони шуруӣ тақдим мекунанд?...» (Овози тоҷик. – 1930. – 24 март).

Муаллиф ғояи чунин филмҳоро барои тамошобини шуруӣ зарарнок ҳисобида, навиштааст: «...бояд мо ин гуна филмҳои хориҷиро, ки 100 фоиз «мишкан» мебошанд, аз сахнаи шуруӣ қатъиян бароварда намоем».

Чунин руҳияро дар тақризиҳои марбут ба асарҳои сахнавӣ низ мушоҳида мекунем. Чунончи муқарризи ҷавон М. Турсунзода ба пйесаи «Ҳалима» аз назари сиёсати замон муносибат намуда, зуҳури онро ҳамчун иштибоҳи театр арзёбӣ кардааст. «Ба назари мо

пйесаи «Ҳалима» дар роҳи сотсиалистии имрӯза ба ғайр аз дуруғ фоидаи дигаре оварда наметавонад» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1931, 19 апрел).

20 апрели соли 1938 бо қарори Совети Комиссарони Халқии РСС Тоҷикистон «Оид ба ташкил намудани Управлениаи кинофкатсияи назди СКХ РСС Тоҷикистон» трести «Тоҷиккино» ба трести кинофкатсия табдил меёбад ва «Тоҷикфилм» ба ихтиёри он супурда мешавад. Дар ҳамин сол киноматографистони тоҷик ду филм: «Боғ» ва «Дӯстон боз вомехӯранд»-ро истехсол мекунад. Матбуоти даврӣ ба ин филмҳо таваҷҷуҳ намуда, фикру назари тамошобинонро дарҷ намудааст. Аз ҷумла дар бораи филми дуҷум дар рӯзномаи «Коммунист Таджикистана» ва баъдан дар нашрияти «Тоҷикистони сурх» тақриз ба нашр расидааст. Муаллифон аз ҷилои миллии филм ёдрас шуда, моҳияти сулҳпарастӣ ва меҳнатдӯстии халқро тазаққур намудаанд. Бо вучуди он ки ин филмҳо орӣ аз камбудӣ набудаанд, аммо ҷунончи А. Аҳроров навиштааст, «...тамошобинони зиёд ғалатҳои филмро («Дӯстон боз вомехӯранд».-М.М) надидаанд. Ба унвонияти муаллиф воқунишҳои зиёди мусбат расида, дар матбуоти даврӣ ҷоп шудаанд [1, с. 60]. Аз ҷумла рӯзномаи «Коммунист Таджикистана» мактуби РККА (Аскарӣ сурхи коргару деҳқон)-ро, ки ба гурӯҳи эҷодӣ навиштаанд, ҷоп кардааст. Дар он аз ҷумла меҳонем:

«Шунавандагони Академияи Ҳарбии Сиёсии ордени Лениндори РККА ба номи В.И.Ленин кинофилми «Дӯстон боз вомехӯранд»-ро (режиссёр Ёрматов) тамошо карда, кинематографияи тоҷикро бо ин ғалабаи бузург табрик мекунад. Филм аз он хусус нақл мекунад, ки ҷӣ тавр болшевикон табиатро дигаргун сохта, халқи советиро ба ҳамеша ҳозир будан ба муборизаи душманони зидди Ватан ҳидоят мекунад. Барои РККА ин ҳадаи бузурги фарҳангист. Комёбиҳои нав ба нав орзу мекунем».

Ҳамин тавр матбуоти даврии тоҷик аз рӯзҳои аввали таъсис роҳи кинои тоҷикро бо шебу фарозҳои инъикос намуда, бо ҷопи тақризҳо, аз як тараф, дар дарки моҳияти филмҳо ва тарғиби онҳо, аз ҷониби дигар, дар равнақи кинои тоҷик саҳм гузоштааст.

Ҳарчанд намоиши асарҳои театри барои тоҷикон таърихи қадима дошта, дар ибтидои сади ХХ дар шаҳрҳои тоҷикнишин ба саҳна гузоштани асарҳои драмавӣ маъмул шуда буд, аммо дар пойтахти тоҷикон – шаҳри Душанбе танҳо соли 1927 дастаҳои тоҷикии худфаъолият ба вучуд омаданд. Ба таъбири театршинос Н. Нурҷонов «аввалин даста дар назди Баталёни тирандозони кӯҳии Тоҷикистон ташкил ёфтааст. Ин даста бо барномаҳои консертҳо ва пийесаҳои хурди худ на танҳо дар назди ҷанговарон, балки дар назди шаҳрвандон низ баромад мекард. Офитсер М. Юсуфбеков яке аз ташаббускорони таъсиси ин гурӯҳ буд» [9, с. 72]. Дар ҳамин сол бинои «Ҳонаи деҳқон» сохта шуд, ки дар он дар баробари ҷорабиниҳои расмӣ, асарҳои театри ба намоиш гузошта мешуд. Ин ва дигар омилҳо ба қори театр равнақ бахшид, ки дар баробари гурӯҳҳои худӣ, гурӯҳҳои театри аз Маскаву Ўзбекистон ба Душанбе ба сафари хунарӣ меомаданд.

7 ноябри соли 1929 Театри давлатии академӣ-драмавии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Лоҳутӣ дар якҷоягӣ бо Театри давлатии драмаи русии ба номи В.В. Маяковский таъсис ёфт. Инҳо аз аввалин театрҳои касбӣ дар Тоҷикистон буданд.

Ин ва дигар навагонҳои соҳаи театр бо асарҳои ба саҳна гузошташуда дар матбуоти даврӣ инъикос гардидидааст. Аз ҷумла дар матбуоти даврии охири солҳои бистум ва аввали даҳсолаи 1930 таваҷҷуҳ ба масъалаҳои театр ва асарҳои сахнавӣ нисбатан бештар шудааст. Мақолаву тақризиҳои Ғ. Маҳмудзода «Театр гузошта шуд» (Овози тоҷик. – 1927. – 6 феврал), И. Раҷабзода «Пийесаҳои тоҷикӣ лозим аст» (Овози тоҷик. – 1927. – 10 феврал), «Беғуноҳ» дар саҳна» (Овози тоҷик. – 1931. – 21 апрел), О. Зода «Трупаи сайёри Ўзбекистон дар Тоҷикистон» (Тоҷикистони сурх. – 1929. – 29 июл), А. «Саҳнаи тоҷик» (Тоҷикистони сурх. – 1929. – 13 ноябр), Тамошобин «Наврӯз ва Гулҷеҳра» (Тоҷикистони сурх. – 1929. – 23 декабр), С. Ҳасанов «Консертҳои трупаи давлатии Тоҷикистон» (Тоҷикистони сурх. – 1929. – 26 декабр), А. Бухоризода «Ду

коммунист» (Тоҷикистони сурх. – 1931. – 14 феврал), М. Турсунзода «Ду коммунист» дар сахна» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1931. – 9 феврал), А. Пахлавонзода «Саёҳати таърихӣ театри давлатии Тоҷикистон» (Тоҷикистони сурх. – 1931. – 9 август), «Дар бораи «Ду коммунист» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1932. – 5 январ), Ф. Маъруфӣ, Р. Мачидзода «Хучум» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1931. – 16 декабр), С. Ҳасанов «Дар бораи театр ва ҳам песаи «Амир Олимхон» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1932. – 5 январ), «Мубориза барои тозагии санъати пролетарии тоҷик ва ҳам ба муқобили либерализми пӯсида қувватнок карда шавад» (Тоҷикистони сурх. – 1932. – 28 январ), М. Турсунзода «Оё «Ҳалима» ба мо лозим аст?» (Комсомоли Тоҷикистон. – 1931, 19 апрел), «Мубориза дар роҳи истиқболи театри пролетарии Тоҷикистон» (Тоҷикистони сурх. – 1932. – 30 январ), Б. Раҳим «Дар бораи «Мубориза» (Тоҷикистони сурх. – 1934. – 29 май), Ҳ. Фозилов, «Ман ва комедия» (Тоҷикистони сурх. – 1935. – 7 ноябр), А. Саидов, Ф. Умаров «Маликаи Турандот» (Тоҷикистони сурх. – 1935. – 7 ноябр), Н. Фахрӣ «Духтари чӯпон» (Тоҷикистони сурх. – 1936. – 22 ноябр), Ҷ. Икромӣ «Платон Кречет» (Тоҷикистони сурх. – 1936. – 29 апрел), «Фарҳод ва Ширин» (Тоҷикистони сурх. – 1935. – 4 апрел), «Отелло дар сахнаи мо» (Тоҷикистони сурх. – 1939. – 26 август), Б. С. Кимёгаров, А. Назаров, Я. Левияев «Пионер дар сарҳад» (Тоҷикистони сурх. – 1939. – 10 апрел), Дунган (З. Раҷабов.-М.М.) «Драматургияи чадидон» (БАС. – 1936. – №6-7) ва ғайра ба ин шаҳодат медиҳанд.

Маводи мазкур ҳам аз нигоҳи мавзӯ ва ҳам тарзи ба сахнагузорӣ аз ҳам фарқ мекунад. Агар дар бархе аз ин нигоштаҳо бурду боҳти намоишномаҳои алоҳида таҳлилу арзёбӣ шуда бошад, дар қисми дигар ҳолати театри замон баррасӣ гардида, масъалаҳои ҳалталаби он амсоли набудани бино, дастгирӣ наёфтани дастаҳои ҳунари ба миён гузошта шудааст. Дар қисми дигар, дар баробари ҷанбаҳои ғоявӣ мундариҷавӣ ба масъалаҳои ҳунари (ичроӣ нақшо, маҳорат ва қобилияти ҳунармандон) низ таваҷҷуҳ шудааст.

Хусусияти умумии маводи марбут ба асарҳои сахнавии матбуоти даврии охири солҳои бистум ва аввали даҳсолаи 1930 дар он аст, ки «муносибати муаллифон ба намоишномаҳо ва масъалаҳои санъати театри нисбатан озод буда, музокираҳо ба тариқи баҳс сурат гирифтааст» [8, с. 253]. Муаллифон дар баробари ба назар гирифтани ҷанбаҳои мафкуравӣ сиёсӣ, ба омилҳои ҳунари низ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Ба ин мазмун, агар С. Ҳасанов «Консертҳои гурӯҳи давлатии Тоҷикистон»-ро, ки дар санаи 24 декабри соли 1927 ба муносибати Анҷумани ҷуфтронони Тоҷикистон дар сахнаи «Ҳонаи деҳқон» баргузор гардидааст, консертҳои таърихӣ номида, аз истифода шудани соҳаи миллии, бахусус тору гижжак ва маҳорати навозандагон сарояндагон хушнудӣ кунад, «Тамашобин» (номи мустаор) дар тақризи худ «Наврӯз ва Гулчехра» ба қобилияти ҳунармандон ва мантиқи ҳаракату гуфтори онҳо низ эътибор додааст. Мавсуф ба ин намоишнома аслан баҳои хуб дода бошад ҳам, камбудии пардаҳои якум, дуҷум ва сеҷуми онро ошкор намуда, бо овардани факту далел, ислоҳашонро талаб менамояд. Аз ҷумла, ба назари ӯ суҳанони дар оилаи деҳқон ба кор рафта, оилавӣ нестанд. Ҷунончи калимаҳои маблағ, қорӣ, илова...; нависандаи пйеса одат ва муомилаҳои модар - фарзандро тамоман фаромӯш кардааст...; шеър, ки Наврӯз дар пардаи аввал мехонад, аз рӯйи савт (оҳанг) ба ҳамон ҳол ва ҳамон ҳолат мувофиқ нест, зеро он маҳзунона ва ошиқона намебошад.

Дар нимаи дуҷуми солҳои 1930-юм тақризу мақолаи танқидӣ бештар оҳанги сиёсӣ пайдо карда, муқарризон то андозае нақши раҳнамо-дастурдиҳандаро иҷро кардаанд. Ҷунончи Б. С. Кимёгаров, А. Назаров, Я. Левияев намоишномаи «Пионер дар сарҳад»-ро дар ҷунин руҳия таҳлилу арзёбӣ намуда, дар аввал мазмуни намоишномаро шарҳ дода, сипас ба ифшои камбудии он пардохтаанд. Ифшои камбудии мувофиқи талаботи замон сурат гирифта бошад ҳам, муносибати муаллифон нисбатан дуруст аст:

«Ошкоро бояд гуфт, ки пйесаи дар сахна гузошташудагӣ «Пионер дар сарҳад» дуруст кор карда нашудааст ва камбудихоӣ калони чиддӣ дорад. Дар пйеса воқеаҳо яктарофа нишон дода шудааст.

Дар натиҷаи он ки авторон пйесаи худро дар асоси ягон материали дуруст ва рост нанавиштаанд, пйеса пур аз хатоӣ политикӣ шуда баромадааст» (Тоҷикистони сурх. – 1939. – 10 апрел).

Хатоӣ политикӣ паст нишон додани савияи фаҳмиши пионерон будааст, ки ба аскар шудан тайёр нестанд, одами ношиносро дастгир карда, ба кучо хабар доданро намедонанд. Ҳамчунин дар намоишнома як тарона такроран сароида шудааст, гӯё кӯдакони советӣ танҳо як таронаро медонанд, дар пйеса ҳушёрӣи революсионии муаллими советӣ дида намешавад, қаҳрамонони пйеса дар ҳолати ҳаяҷон ва муҳаббати пионерон ба Сталини кабир нишон дода нашудааст...

Аҷиб он аст, ки муқарризон муаллифони пйеса Усмонов ва Обидиро танқид карда, аз кори режиссиёрон Раҳматуллоев ва Латипов, расоми театр Жданов ва нақшофарон, хусусан донишҷӯён изҳори қаноатмандӣ намудаанд.

Чунин муносибатро дар тақризҳои дигар, аз ҷумла доир ба намоишномаҳои «Ҳалима», «Ду коммунист», «Духтари ҷӯпон» ва «Дар бораи «Мубориза» низ мушоҳида мекунем. Аксарияти муқарризон ҷиҳатҳои матлубро ба таври мухтасар баён намуда, ба ифшоӣ камбудихо ва шарҳи ислоҳи онҳо кӯшидаанд. Аз ҷумла, агар муқарризон намоишномаи «Ду коммунист» ба бенизомии нутқи баъзе иҷрокунандагон, дуруст коркард нашудани образҳои ҷудогона ва сахна, тӯл кашидани мусиқии байни сахнаҳо, ҳалалдор гардидани ҳаракати динамикӣ ва амсоли ин эрод гирифта бошанд, Бобо Раҳим камбудихоӣ намоишномаи «Мубориза»-ро дар чунин ҷиҳатҳо дидааст:

– Воқеа бисёр калон гирифта шудааст, «Мубориза» аз 5 парда ва 8 намоиш иборат буда, ҳар пардаи вай як инсинирофка шуда метавонад.

– Дар сахна тирпаронӣ то андозае зиёд будааст, ки тамошобинон асарро на «Мубориза», балки тирпаронӣ номидаанд.

– Дар интиригаҳои воқеа, ягон навӣ дида нашуда, «Мубориза» ба як қатор асарҳо, махсусан ба «Ду коммунист» монанд шудааст. Лаҳзаҳои намоишномаи «Ду коммунист» дар ин асар зиёд такрор мешавад, «аммо фақат дар иштироккунандагони «Мубориза» номашон ва либосҳои пушидаашон дигар асту халос».

– Ба мубориза ҳамроҳ набудани занону духтарон: «занон - духтарони коргару деҳқон бо ҳамроҳии мардон ба даст тапонча ва бар китф винтовка бардошта, магар ба муқобили душман набаромадаанд?».

– Суст будани драматургияи асар. Тирпаронии зиёд, монологҳои дуру дароз, хушқу ҳолӣ, ки аз «зиндабодҳо» иборат аст.

Аз чунин муносибат ва таҳлилҳо метавон хулоса кард, ки дар солҳои сиёми садаи ХХ фарҳангу адаб ва санъату ҳунар ба сиёсат саҳт вобаста будааст. Аз ин рӯ муқарризон ба техникаву приёмиҳои ҳунарии таҳияи намоишномаҳо камтар ва ба ҷанбаи ғоявӣ ва сиёсии асарҳои драматикӣ бештар тавачҷӯх намудаанд. Замона тақозо мекард, ки санъат, аз ҷумла кино ва театр, пеш аз ҳама, барои татбиқи сиёсати давлату ҳукумат хидмат кунанд.

Бо вучуди ин ҳама эродгирӣҳо муқарризон рафтор ва кори худро ҳолисона ва манфиатовар ҳисобиданд. «Мо дар ин мақола бо нишон додани камбудихоӣ драматургии ҷавон А. Усмонов, ўро аз майдони драматургия бароварда партофтани нестем. Баръакс ба ин кор қадам гузоштани ўро табрик менамоем», навиштааст муаллифи тақризи «Дар бораи «Мубориза».

Аз муҳтавои тақризҳо доир ба асарҳои кино ва театр бармеояд, ки то солҳои сиёми ин соҳаҳо ба ёрии ҳамкасбони худ аз ҷумлаҳои дигари шуравӣ ниёз доштаанд. Аз ҷумла Театри давлатии яҳудиёни шаҳри Самарқанд чанд муддат якҷо бо ҳунармандони тоҷик намоишномаҳо ба сахна гузоштааст. Чунончи аз нигоштаи Ҷ.

Икромӣ бармеояд, Театри давлатии яҳудиёни шаҳри Самарқанд бо иштироки баъзе кувваҳои Театри давлатии Тоҷикистон дар сахнаи Сталинобод намоишномаи «Фарҳод ва Ширин»-ро гузоштааст. Ба таъбири муаллифи ин тақриз «труппаи ансамбли тоҷикӣ дар тамоми зиндагонии худ, ба ғайр аз «Оршин мололон» ва концерт чизи дигаре дода натавонист. Шӯъбаи санъати Комиссариати маорифи Тоҷикистон барои ин ки ба талаби тамошобин каму беш ҷавоб диҳад, аз Самарқанд Театри давлатии яҳудиёнро ба Сталинобод даъват кард» [3].

Матни намоишнома дар асоси асарҳои шоирони форсу тоҷик Хисрав, Низомӣ, Ҷомӣ ва турку ўзбек Фузулӣ ва Навоӣ сохта шуда, аз ҷониби Қаландаров ба забони яҳудиёни тоҷикзабон тарҷума карда шудааст.

Муқарриз ҳамкориҳои ду театрро иқдоми хуб ҳисобад ҳам, дар тарҷумаи асар камбудии зиёдеро ошкор намудааст. Ба назари ӯ тарҷумаи намоишнома пурнуқс буда, шеърҳо, зарбулмасалҳо ва шакли ҷумлабандиҳо ҳарф ба ҳарф шудааст. Тарҷумон санъати шеърро дуруст ба қор набурда, «шакли ҷумлабандӣ, ҳатто ҷоҳои ҳамон калимаро бе ҳеҷ тағйире, ба таври механикӣ гирифтаасту калимаҳои бемаъно ва бемазаро монда, мазмун ва нафосати шеърро вайрон кардааст». Зимнан муқарризони дигар низ доир ба ҳусни тарҷумаи асарҳо назари интиқодӣ намудаанд. Аз ҷумла Н. Фаҳрӣ дар тақризи худ ба намоишномаи «Духтари ҷӯпон» забони тарҷумаро «вазнин ва пур аз калимаҳои мураккаб» номидааст (Коммунист Таджикистана. – 1936. – 24 ноябр).

Камбудии дигари ин намоишнома дар мувофиқ набудани мазмун ва мундариҷаи он ба ҳаёти замон будааст. Ба назари муқарриз «дар пйесаи «Фарҳод ва Ширин» типӣ Хусрав ва дигарон тамоман аҳмақ, ҷоҳил, бемаданият нишон дода шудааст. Ҳатто тамоми дарбори Хусрав аз Фарҳоди дастбаста метарсанд, ҳарос мекунанд (бо ин муаллиф ё ин ки постановчик типӣ подшоҳи золим, подшоҳи хунхорро дода натавонистааст)».

Нуқсони дигаре, ки муқарриз аз ин намоишнома дарёфтааст, золим нишон надодани Хисрав, аз ҳад зиёд ғайритабӣ намоиш додани кампири ҷодугар – Ёсуман, вакили подшоҳ ва ғайра аст. «Вакили пошоҳ монанди попи Румо, сардори коргарон монанди савдогари пеш аз инқилоб ба назар менамояд».

Чунин муносибат дар тақризи дигари Ҷ. Икромӣ «Отелло» дар сахнаи мо» [4] низ ба мушоҳида мерасад. Аз иттилооти ин тақриз маълум мешавад, ки Театри давлатии драмативии Сталинобод дар рӯзҳои 23-24 августи соли 1929 бори аввал зери роҳбарии И. Мителман ин пйесаи фоҷиавии даматурги бузург ва шоири моҳир Вилиям Шекспирро ба сахна гузоштааст.

Ҷ. Икромӣ дар баррасии ин намоишнома ба чор ҷиҳат: мазмуни драма, ба сахна гузоштани он, иҷрои нақшҳо ва забони пйеса эътибор додааст. Ба дарёфти ӯ «Отелло» яке аз муҳимтарин трагедияҳои Шекспир аст, ки зиёда аз сесад сол (то соли 1939. – М.М.) дар қатори дигар асарҳои Шекспир ба сахна гузошта мешавад... «Қаҳрамонҳои Шекспир ҳар кас ва ҳар чӣ хел ки набошанд, одамони зандаҳаётӣ ва табииянд. Тимсоли онҳоро дар ҳар ҷо ва дар ҳар аср ёфта метавонед».

Ба сахнагузории пйеса умуман хуб аст. Декоратсия моҳирона ва санъаткорона сохта шудааст. Костюм ҳам хеле мувофиқ ва зебост. Бо вучуди ин ба пиндошти муқарриз «Дар постановка як норасоии муҳим ҳаст, ки он ҳам кӯтоҳ карда шудани баъзе ифода ва намоишҳост. Намедонам сабаб чӣ бошад Эфим Исакович (постановкачӣ) дар кори худ доим ба кӯтоҳ кардан меравад. Аз асар як намоиши бисёр муҳим, ки он характери қаҳрамонро боз ҳам равшантар мекард ва ба рафти воқеа ҳам аҳамият дошт, гирифта партофта шудааст. Чунин партофтаниҳо асарро ноқис мекунад».

Муқарриз ба маҳорати нақшофарии тамоми ҳунармандони ин намоишнома баҳо додааст. Аз ҷумла, «Иҷрокунандаи роли Отелло дар шаби аввал Саидов Мирқарим, дар шаби дуюм Қосимов М. буданд. Ҳарду қаҳрамон на як хел, балки ҳар кадомаш бо роҳи худаш бозӣ карда, мустақилияти эҷодкориҳои худро нишон доданд».

Софияхоним роли Дездимонаро бад бозӣ накард. Лекин дар назари ман таъсири роли Лиза (аз пйесаи «Макру муҳаббат») боқӣ мондааст ва ин ҳар ду рол ба ҳамдигар монанд шуда баромадааст.

Рафиқ Сулаймонов А. ба роли Яго доди бозиро дод. Харакатҳои вай, овози вай, рафтори вай Ягои разилро дуруст нишон доданд. Лекин грими вай қадре ҷавонтар ва дар рафтори вай ҳам ҳамин ҷавонӣ намудор шуд».

Гиёсов, ки нақши Родригоро, ки қаҳрамони ҷиддӣ будааст, хандаовар иҷро кардааст. Ислоҳи инро муқарриз шарт ҳисобидааст.

Як вижагии баҳодии муқарриз ба маҳорати ҳунармандон дар он аст, ки ӯ нақшофарии онҳоро аз намоиш то намоиш муқоиса кардааст. «Сулаймонов лаёқати зиёди худро нишон дода, дар байни иҷрои роли вазир (аз пйесаи «Макру муҳаббат») то ба Яго фарқи калон аст. Сулаймонов дар ин ҷо тараққӣ ва пешравиҳои худро бараъло нишон дод» [4].

Муқарриз забони Шекспирро забони адабии тантанадор арзёбӣ карда, ба маҳорати тарҷумонии Лоҳутӣ ва Бону қоил гардида, қори онҳоро «ҳақиқатан тарҷумаи беназир» донистааст. Бо ин ҳама ӯ боз ҳам сода кардани баъзе ифодаву калимаҳоро зарур меҳисобад.

Дар маҷмӯъ, тақризи «Отелло» дар сахнаи мо» аз нигоҳи жанрӣ нисбатан комил буда, ба талаботи баҳодихӣ ба асари сахнаӣ ҷавобгӯ аст. Дар муқоиса ба тақризиҳои дигар, ки муаллифон бештар ба мазмун ва оҳанги сиёсии асарҳо эътибор додаанд, дар ин тақризи ҳамчунин дар тақризи дигари Ҷ. Иқромӣ «Платон Кречет» паҳлуҳои дигари намоишнома, баҳусус маҳорати нақшофарии ҳунармандон низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ҳамин тавр, дар охири даҳсолаи 1920 ва солҳои сиюми садаи ХХ нашрияҳои даврии тоҷикӣ, ба хусус рӯзномаҳои «Овози тоҷик», «Тоҷикистони сурх» ва «Комсомоли Тоҷикистон» дар баробари асарҳои адабӣ, ба таҳлилу баррасии асарҳои кино ва театр низ тавачҷуҳ намудаанд. Ағлаби тақризиҳо ба асарҳои синамо ва театр бо усули ҳамгун – шарҳи мазмун ва мундариҷаи филм ё намоишнома, баррасии ҷанбаи иҷтимоӣ ва сиёсии асарҳо, ифшои камбудихо, нишон додани роҳҳои ислоҳи онҳо навишта шудаанд. Гоҳ-гоҳ тарзи баҳодихии тақризнависон оҳанги ҳукмро пайдо кардааст.

Адабиёт

1. Ахроров, А. Таджикское кино [Матн]. – Душанбе, 1971. – 228 с.
2. Беков, Х. Санъати кино [Матн] // Бозтоби масъалаҳои фарҳанг дар ВАО. – Хучанд: Меъроҷ, 2013. – С. 179-226.
3. Иқромӣ, Ҷ. Фарҳод ва Ширин [Матн] // Тоҷикистони сурх. – 1935. – 4 апрел.
4. Иқромӣ, Ҷ. «Отелло» дар сахнаи мо [Матн] // Тоҷикистони сурх. – 1939. – 26 август.
5. Мирзошоев, С. Роҳи кинои тоҷик [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 196 с.
6. Маҳмудзода, Ғ. Театр гузошта шуд [Матн] // Овози тоҷик. – 1927. – 6 феврал.
7. Маъруфӣ, О. Дӯстон аз нав вомехӯранд [Матн] // Тоҷикистони сурх. – 1939. – 18 июн.
8. Муродов, М. Санъати театр [Матн] // Бозтоби масъалаҳои фарҳанг дар ВАО. – Хучанд: Меъроҷ, 2013. – С. 227-273.
9. Нурдҷонов, Н. История таджикского советского театра (1917-1941) [Текст]. – Душанбе, 1967. – 472 с.
10. Раҷабзода, И. Песаҳои тоҷикӣ лозим аст [Матн] // Овози тоҷик. – 1927. – 10 феврал.
11. Раҷабзода, И. Бегуноҳ» дар сахна [Матн] // Овози тоҷик. – 1930. – 21 апрел.

12. Скорино, М. Дар пеш чароғи сахна [Матн] // Овози тоҷик. – 1930. – 2 март.
13. Скорино, М. Чемпиони сабукбор [Матн] // Овози тоҷик. – 1930. – 24 март.
14. Скорино, М. Ҷорҷи масҳарабоз [Матн] // Овози тоҷик. – 1930. – 1 апрел.
15. Скорино, М. Маҳкумон [Матн] // Овози тоҷик. – 1930. – 12 июн.

МУЛОҲИЗАҲОИ ТАНҚИДӢ ДОИР БА КИНОФИЛМҲО ВА НАМОИШНОМАҲОИ ТЕАТРИ (Дар мисоли маводи матбуоти даврии тоҷик, солҳои 1920-1930)

Дар мақола тақризи ва дигар маводи публицистии марбут ба масъалаҳои кино ва театр, ки дар матбуоти даврии тоҷикии солҳои 1920-1930 ба таъб расидаанд, таҳқиқ гардидааст.

Ҷарчанд дар оғози матбуоти даврии тоҷик баъзе мавод доир ба масъалаҳои кино ва хусну кубҳи филмҳо нашр шудааст, аммо нақди филмҳо, асосан аз соли 1929 шуруъ гардидааст.

Аввалин нигоштаҳо доир ба масъалаҳои кино ва бурду боҳти филмҳои алоҳида вижагиҳои гуногун доранд. Агар дар баъзе аз онҳо, вазъи кино ҳамчун санъат таҳлил гардида, масъалаҳои ҳалношудаи ин соҳа ба миён гузошта шуда бошад, дар қисми дигар хусну кубҳи филм ва намоишномаҳои алоҳида арзёбӣ карда шудааст. Дар баробари ин, тақризи ва асарҳои кино бештар оҳанги танқидӣ доранд. Дар онҳо ба вижагиҳои ҳунарии камтар тавачҷуҳ шуда, шарҳи мазмуну ғоя ва таъсир расонидан ба тамошбин зиёдтар аст.

Дар маҷмӯъ, матбуоти даврии тоҷик ибтидои роҳи кинои тоҷикро бо шебу фарозхояш инъикос намуда, бо ҷопи тақризи, аз як тараф, дар дарки моҳияти филмҳо ва тарғиби онҳо, аз ҷониби дигар, дар равнақи ин соҳа сахм гирифтааст.

Маводи ба асарҳои театри низ аз рӯи мавзӯ ва тарзи таҳлил фарқ мекунад. Агар дар баъзе маводҳо бурду боҳти намоишномаҳои алоҳида таҳлилу арзёбӣ шуда бошанд, дар қисми дигар ҳолати театри он замон баррасӣ гардида, масъалаҳои ҳалталаб амсоли набудани бино, дастгирӣ наёфтани дастаҳои ҳунарии ба миён гузошта шудааст. Дар қисми дигар, дар баробари ҷанбаҳои ғоявию мундариҷавӣ, инчунин ба масъалаҳои эҷодӣ (ичрои нақшо, маҳорат ва қобилиятҳои ҳунармандон) низ тавачҷуҳ шудааст.

Дар охири даҳсолаи 1920 ва солҳои сиюми садаи ХХ нашрияҳои даврии тоҷикӣ, ба хусус рӯзномаҳои «Овози тоҷик», «Тоҷикистони сурх» ва «Комсомоли Тоҷикистон» ба таҳлилу баррасии асарҳои кино ва театр бештар тавачҷуҳ намудаанд. Ағлаби тақризи ва асарҳои синамо ва театр бо усули ҳамгун – шарҳи мазмун ва мундариҷаи филм ё намоишнома, баррасии ҷанбаи иҷтимоӣ ва сиёсии асарҳо, ифшои камбудии ва нишон додани роҳҳои ислоҳи онҳо навишта шудаанд.

Калидвожаҳо: кино, театр, тақризи, арзиш, таҳлил, баррасӣ, намоишнома, филм, муносибат, матбуоти даврий, муқарриз, маҳорат, нақш, мавзӯ, масъала.

КРИТИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ О КИНОФИЛЬМАХ И ТЕАТРАЛЬНЫХ ПОСТАНОВКАХ (На примере материалов таджикской периодической печати, 1920-1930 гг.)

В статье исследуются рецензии и другие публицистические материалы, связанные с проблемами кино и театра, опубликованные в таджикской периодической печати 1920-1930 годов.

Хотя в начале пути таджикской периодической печати по проблемам кино и качеств кинофильмов опубликованы некоторые материалы, но критика кинофильмов, в основном, начался в 1929 году.

Первые материалы по вопросам кино и рецензии об успехах и недостатках фильмов отличаются по своим особенностям. Если в некоторых из них было проанализировано положение кино как искусство и подняты нерешенные вопросы в этой сфере, то в другой части были оценены плюсы и минусы отдельных фильмов и пьес. Наряду с этим, рецензии о кинофильмах имеют большей частью критический характер. В них, в основном, комментируется содержание и идея произведения и её влияние на зрителя, и меньшее внимание уделяется театрально-исполнительским особенностям.

В целом, таджикская периодическая печать, отражая начало пути таджикского кино, внес вклад в развитие этой отрасли.

Материалы, относящиеся к пьесам и спектаклям, также различаются по тематике и способу анализа. Если в некоторых материалах были проанализированы и оценены успехи и неудачи отдельных пьес, то в другой части рассматривалось состояние театра того времени и поднимались нерешенные вопросы, такие как отсутствие здания, поддержки труппы. В другой части, наряду с идейно-содержательными аспектами, также уделяется внимание творческим вопросам (качества выполнения ролей, мастерств и способности артистов).

В конце 1920-х и тридцатых годах XX века таджикская периодическая печать, особенно газеты «Овози тоҷик» (Голос таджика), «Тоҷикистони советӣ» (Советский Таджикистан), «Тоҷикистони сурх» (Красный Таджикистан) и «Комсомоли Тоҷикистон» (Комсомолец Таджикистана) уделяли особое внимание анализу и рассмотрению произведений кино и театра. Большая часть рецензий на произведения кино и театра имеет схожую форму – обзор содержания фильма или пьесы, рассмотрение социальной и политической сторон произведений, раскрытие недостатков и рекомендации для их исправления.

Ключевые слова: кино, театр, рецензия, оценка, анализ, спектакль, фильм, отношение, периодическая печать, рецензент, мастерство, роль, тема, проблема.

CRITICAL NOTES ON FILMS AND THEATRICAL PRODUCTIONS (On the example of the materials of the Tajik periodical press, 1920-1930)

The article examines reviews and other journalistic materials related to the problems of cinema and theater, published in the Tajik periodical press of 1920-1930.

Although at the beginning of the Tajik periodical press, some materials were published on the problems of cinema and the qualities of films, but the criticism of films mainly began in 1929.

The first materials on cinema issues and reviews of the successes and disadvantages of films have different features. While some of them analyzed the situation in cinema as an art and raised unresolved issues in this area, the other part estimated the proportion of individual films and plays. At the same time, the division into cinematic works is more critical. They pay less attention to legislative features, more comments on the content and influence on the viewer.

In general, the Tajik periodical press reflected the beginning of the path of Tajik cinema in all circumstances and contributed, on the one hand, to the perception of the essence of films and their propaganda, on the other hand, to the development of this industry.

The materials related to the plays and the performance also differ in subject matter and method of analysis. If in some materials the successes and failures of individual plays were analyzed and evaluated, then in another part the state of the theater of that time is considered, unresolved issues are raised, such as the lack of a building, supporting corpses. In another part,

along with the ideological and substantive aspects, attention is also paid to creative issues (performance of roles, skills and abilities of artists).

In the late 1920s and thirties of the XX century, Tajik periodicals, especially the newspapers “Ovozi tojik” (Tajik voice), “Tojikistoni Soveti” (Soviet Tajikistan) and “Komsomoli Tojikiston” (Tajikistan Komsomol) paid special attention to the analysis and consideration of works of cinema and theater. The direction of changes in the works of cinema and theater is written in an agreed form – reviews of the content and content of the film or play, consideration of the social and political side of the works, disclosure of shortcomings and indication of their corrective ways.

Keywords: cinema, theater, review, evaluation, analysis, performance, film, relationships, periodical press, reviewer, skill, role, theme, problem.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродӣ Мурод Бердӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: Тоҷикистон, 734035, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Фирдавсӣ, 95, х.6, E-mail: murodi-65@mail.ru

Сведения об авторе: Муроди Мурод Берди – доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета. Адрес: Таджикистан, 734035, г. Душанбе, район Фирдавси, ул. Фирдавси, 95, кв.6, E-mail: murodi-65@mail.ru

Information about the author: Murodi Murod Berdi – doctor of philology, professor of the department of printing of the Tajik national University. Address: 95 Firdavsi str., Firdavsi district, Dushanbe, Tajikistan, 734035, 6 sq., E - mail: murodi-65@mail.ru

ТДУ 81тоҷик+002+07+9тоҷик+811.411.21+05
ТКБ 76.1+76.12+81.2тоҷик-4+63.3(2тоҷик)+92Я2

«БУХОРОИ ШАРИФ» ВА САРЧАШМАҲОИ ИТТИЛООТИИ ОН

Атозода Муҳаммадикбол

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллии»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъҳои илмию иттилоотӣ дар ҳама давру замон барои анҷоми корҳои таҳқиқотию публитсистӣ яке аз масъалаҳои асли махсуб мешаванд. Ҳеч як паҷуҳиши комил ва фаъолияти илмию публитсистӣ ва адабию бадеиро бидуни манбаи иттилоот ва ё манбаи маълумот анҷом додан имконнопазир аст. Зеро ҳар як андеша, назар ва мавқеи илмию публитсистӣ барҳоста аз як воқеа ва манбаи мушаххас мебошад, ки барои аҳли илму эҷод ҳамчун обишхӯри афкор ва тасдиқи мавқеи илмӣ хизмат мекунад.

Агар имрӯзо, ки рӯзноманигорӣ чаҳон ба зинаҳои баланди тараққиёти касбӣ расидааст, дуруст ба ин сабаб аст, ки ҳазорҳо расонаву пойгоҳҳои хабарӣ ва миллионҳо сомонаҳои иттилоотӣ иҷтимоӣ дар хизмати хонанда, бинанда ва шунаванда қарор доранд. Ҳар кадоми ин нашрияҳо барои худ сарчашмаи иттилоот, манбаи гузоришу ахбор доранд ва дар навбати худ метавонанд барои расонаҳои дигар манбаи иттилооту сарчашмаи маълумот бошанд. Аммо дар ибтидои садаи 20, ки радиову телевизион вучуд нашофт ва интернетро мардум тасаввур намекарданд, матбуот ягона василаи хабаррасонӣ барои ҷомеа махсуб мешуд.

Акнун масъалаи асли ин аст, ки матбуот аз кучо сарчашмаи хабарӣ пайдо мекард ва дастрасӣ ба он чигуна сурат мегирифт? Махсусан барои нашрияҳои, ки дар Осиёи Миёна рӯи кор омада буданд ва пойгоҳҳои хабарии марказҳои матбуотӣ дар ниҳодҳои давлатӣ амал намекарданд.

Дар минтакаи Осиёи Миёна, ки низоми давлатдорӣ амири буда ва тафаккури чамъият дар қабзаи руҳонияти вақт қарор дошт, мардум то охири асри 19 ва ибтидои асри 20 ба таври густурда аз иттилоот маҳрум буданд ва матбуот, ки ягона манбаи хабари замон буд, барои ҷомеаи Аморати Бухоро “ҳаром ва қуфру бидъат” ҳисобида мешуд [1].

Рӯзномаи тоҷикии «Бухорои шариф», ки пешоҳанги матбуоти миллии тоҷикӣ эътироф гардидааст, аз рӯзҳои аввали рӯи чоп омаданаҳ бо рисолати амиқи маорифпарварӣ, равшангарӣ ва тарғиби арзишҳои волои миллию маънавӣ амал менамуд. Ин нашрияи миллию тараққипарваре буд, ки бо гузашти беш аз як қарни фаъолияти мондагор то имрӯз ҷанбаҳои зиёди фаъолияти он ба таври шоиста омӯхта нашудааст. Аз ҷумла, сарчашмаҳои иттилоотии он, ки барои як нашрия аз масъалаҳои муҳим ва калидӣ мебошад, то имрӯз мушаххас нашудааст.

Таҳқиқот дар шинохти таърихи матбуоти тоҷик нишон медиҳад, ки сарнавишти рӯзномаи «Бухорои шариф» бо сарнавишти миллати тоҷик гиреҳ хурда буд. Зеро ҳамеша барои ҳифзи асолати худ мубориза намуда, мавқеи худро дар баробари тамоми монеаҳо ва дасисаву бархурдҳои носолими муташаккил равшан кардааст [2].

Тавре адабиёти илмӣ нишон медиҳад, дар ибтидои қарни 20 афкоре ташаккул ёфта буд, ки асолати миллӣ, фарҳангу тамаддун ва ҳатто таъриху адабиёти миллати тоҷикро инкор менамуданд. Ин раванди зиддимиллӣ ва таҳрифкорона равшанфикрони моро хомӯш нагузошт.

Таъсиси нахустрӯзнома бешубҳа ҳадафи муқобилият бо афкори зиддимиллӣ ва дифоъ аз асолати фарҳангу тамаддуни тоҷикро дунбол мекард. Тарғибу талқини масъулиятшиносии миллӣ, равшангарӣ, бедорфикрӣ ва мунавварандешии миллӣ низ аз аҳдофи дигари ин нашрияи шарифа буд. Зеро дар нашрияҳои миллатгароёнаи пантуркистҳо ҳуқуқҳои таърихии миллати тоҷик поймол гардида, дар баъзе маворид ба таҳқири миллати тоҷик роҳ додаанд. Маҳз дар нахустин шумораи рӯзнома Мирзо Сироҷи Ҳаким таъкид намудааст, ки «Чаридаи ҳар миллат забони гӯёи ҳамон миллат аст ва миллате, ки чарида надорад, гӯё забон надорад... Чунончи ҳар гоҳ як миллатеро он дигар ... таън ва ё ҳақорат кунад ба воситаи чаридаи худ адо хоҳад кард ва тарафи муқобил ҳам агар чарида дошта бошад ҷавоб гуфта, аз таън ва ҳақорат халос мешавад ва илло хомӯш буда, абадуддаҳр зери бори таъну маломати дигарон хоҳад монд» [4, с.2].

Бо чунин марому мақсад ва ҳадафҳои миллӣ зиёиёни тоҷик дар муҳити Аморати Бухоро, ки таҳти таъсири шовинизми пантуркистон қарор гирифта буд, ба арсаи ҳимоят аз миллати худ ва раҳнамоии ҷомеаи қарахтгаштаи вақт бархостанд.

Муҳаррирон муаллифони «Бухорои шариф» аз рӯзҳои аввали рӯи нашр омадани рӯзнома рисолати тарбиятгарӣ, фикрофаринӣ ва равшангариро пеша намуда, дар иҷрои ин рисолати муқаддаси таърихӣ дар баробари оятҳои Қуръони карим, аҳодиси набаӣ ва осори барҷастаи гузаштагонӣ худ, ҳамзамон пешқадамтарин нашрияҳои замони худро ҳамчун сарчашмаи муътамади иттилоотӣ ва санаду далели равшан истифода менамуданд.

«Бухорои шариф» беш аз 50 дарсади маълумоти нашрнамуодашро аз рӯзномаву маҷаллаҳои пештози кишварҳои хориҷӣ чамъоварӣ намуда, баъд аз тарҷума, таҳрир ва ташреҳ пешкаши хонандагонӣ тоҷикзабони Аморати Бухоро намудааст [3, с.91].

Сарфи назар аз даври замон, рӯзноманигорӣ як соҳаи ҳассос буда, масъулияти баланд ва садоқати волои касбӣ ва ормониро тақозо менамояд. Дар ягон вақту замон қариб рӯзнома ё худ нигориш амали саҳл набудааст. Зеро чигунагии руҳи ҷомеа ва афкори умум ба мизони зиёд ба мавқеъ ва тарзи тафаккури рӯзноманигорон бастагӣ дорад.

Таҳлили маводи «Бухорои шариф» собит менамояд, ки муҳаррирони нашрия аз сарчашмаҳои иттилоотӣ дар ду шакл: мустақим ва бавоситаи агентҳои иттилоотӣ истифода намудаанд.

Тибқи маълумоте, ки аз саҳифаҳои рӯзнома пайдо намудем, беш аз 40 рӯзномаву маҷалла аз кишварҳои Русия, Туркия, Эрон, Ҳиндустон, Озарбойҷон, Италия, Олмон ва Англия дар «Бухорои шариф» ҳамчун сарчашмаи иттилоотӣ истифода гардида, ин манобеи хабарӣ дар тақвияти ҷанбаҳои маънавии рӯзнома мавқеи калидӣ доштааст.

Махсусан, нашрияҳои «Раннее утро», «Русское слово», «Звезда», «Корреспондент», «Трибуна», «Самая правда», «Туркестанский Курьер», «Барий Журнал», «Вақт», «Қон», «ЖунТурк», «Матин», «Танин», «Миз», «Садо», «Сабоҳ» «Еврожурнал», «Нью фрей ПРЕСС», «БИ. ЭЛ. О.», «Стампа», «ПРЕСС вран», «Эйшбид Порис», «Бирж вайд», «Вич.ВР.», «Рач», «Дейли экспресс» ва дигар нашрияҳо аз манобеи хабарии «Бухорои шариф» маҳсуб мешуданд [3, с.91].

Таҳқиқот равшан намуд, ки маълумот ва иттилооти ин нашрияҳо барои хонандаи «Бухорои шариф» дар шакли жанрҳои рӯзноманигорӣ, аз ҷумла, дар қолаби хабар, репортаж, мусоҳиба ва мақола пешниҳод гардида, дар ҳама ҳолат афкори навгароӣ, иттилооти ҷадид, рушди мактабу маориф, иқтисоду тичорат ва дар маҷмӯъ иттиҳоду ҳамбастагии миллӣ дар ҷойи аввал қарор дода шудааст.

Истифодаи бевоситаи ин сарчашмаҳо дар «Бухорои шариф» ба таври тарҷумони забонҳои русӣ ва туркӣ сурат гирифта, инчунин аз тариқи маводи Агентии иттилоотии Петербург низ дар рӯзнома нашр шудаанд.

Муҳимтар аз ин, дар ҳар хабару гузориш ва ё мақолае, ки «Бухорои шариф» дарҷ намудааст, сарчашмаи иттилоот ва манбаи хабар расман зикр шуда, аз ин тариқ барои хонандаҳо роҳ ба сӯи рӯзномаҳои нав ва сарчашмаҳои дигари хабарӣ боз карда шудааст.

Барои равшан намудани таҳқиқоти худ ба сарчашмаҳои иттилоотии «Бухорои шариф» рӯй оварда, аз маҳзанҳои Русия ва Туркия иддае аз ин нашрияҳоро пайдо намудем. Дар воқеъ ин нашрияҳо дар фазои иттилоотии Русияи подшоҳӣ, Туркия ва Ҳиндустону Эрон аз нашрияҳои серхонанда маҳсуб мешудаанд. Аз ҷумла, «Раннее утро», «Трибуна», «Самая правда», «Туркестанский Куриер», «Қон», «ЖунТурк», «Садо», «Сабоҳ», «Эйшбид Порис», «Рач» ва «Дейли ЭКспресс» аз нашрияҳои муътабари замони худ маҳсуб мешуданд.

Аз ҷумла, «Раннее утро» нашрияи сиёсӣ ва адабии тараққиҳоҳ буда, аз соли 1907 то 1918 ҳамарӯза дар шаҳри Москва рӯи ҷоп меомад. Маблағгузори ин нашрия равшанфикру тараққипарвар ва сармоядори рус Риябушник ва муҳаррираш Э.И.Панчинский буд. Нашрия ҳамеша афкори ҷадидро ҷонибдорӣ менамуд ва равшанфикрону публитсистоне ба мисли В.Брюсов, А.Белый, М.Волошин, Н.Гумилев ва дигарон дар нашрия фаъолият менамуданд.

«Русское Слово» низ нашрияи ҳаррӯза буда, аз соли 1895 дар шаҳри Москва нашр мешуд. Ин рӯзнома яке аз серхонандатарин нашрияҳои шаҳри Москва буда, то 117 ҳазор нусха нашр мешуд. Аз сабаби он ки нашрия хусусияти иттилоотӣ дошт ва аз тамоми ғӯшаву канори Русия ва ҷаҳони мутамаддин хабарҳоро дастрас карда, нашр менамуд, дар муҳити эҷодӣ ва адабии Русия ин нашрияро ҳамчун «корхонаи хабарҳо» - «фабрика новостей» ном мебуданд. Ин нашрия аз рӯзномаҳои сердаромади Русия маҳсуб мешуд ва даромади солонаи он то 2 млн рубл мерасид. Яъне яке аз машҳуртарин ва серхонандатарин нашрияҳои давр маҳсуб мешуд.

Ин нашрияҳо аз баски дорои имконияти зиёди молиявӣ буданд, метавонистанд бо ҷалби васеи кормандон ва мутахассисон ҷанбаҳои иттилоотию маълумотию нашрияҳояшонро зиёд намуда, ҳамзамон, аз нашрияҳои хориҷӣ низ фаровон истифода намоянд.

Метавон чунин натиҷа гирифт, ки масъулини «Бухорои шариф» низ талош намудаанд, ки навтарин маълумотро аз нашрияҳои даврии минтақа ва ҷаҳон гулчин намуда, бо таҳриру тасниф ва ташреҳ манзури хонандаи тоҷикзабон намоянд.

Маҳз ин талошҳо боис гардидааст, ки нашрияи «Бухорои шариф» дар андакмуддат дар муҳити Аморати Бухоро ва шаҳру вилоятҳои атрофи он хонандаи худро пайдо намуда, андешаи миллӣ ва тафаккури навгароиро таълиф намудааст. Инчунин нахуструнома дар муҳити адабӣ, тиҷоратӣ ва иҷтимоии Аморат мавқеи таҳрикунада ёфта, то андозае ба шуури ҷамъиятӣ мусаллат шудааст.

Маҳз ин раванд боис гардидааст, ки Аморати Бухоро ва намояндагии Русияи Подшоҳӣ дар Бухоро мавҷудияти ин нашрияро бар зидди сиёсати худ доништа, наشري оро баъд аз баромадани 152 шумора дар соли 1913 қатъ намуданд.

Ин нашрия, ки бедорфикрии тоҷик дар саҳифаҳои он ба таври амиқ ташаккул ёфтааст, дар марҳилаҳои ҳассоси таърихӣ ва махсусан дар замони ҳокимияти шуравӣ ба таври комил дастнорас гардида буд, ки дар китобхона ва бойгонии марказии Тоҷикистон пайдо намешуд. То ҳол низ дар ягон маҳзану бойгонӣ бастаи нахуструнома вучуд надорад, ба ҷуз чанд нусха, ки он ҳам дар дасти афроди алоҳида мебошанд.

Дар китобхонаҳои марказӣ низ ин маъҳаз барои ҳамагон дастрасу озод набуд. Ин дастнорасӣ боис гардидааст, ки дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ аз ҷониби идае аз муҳаққиқону пажӯҳандагон рӯзномаи «Бухорои шариф» нашрияи узбекӣ қаламдод шудааст. Аз ҷумла, яке аз пажӯҳишгарони хирфай ва шарқшиноси машҳур Иосиф Самуилович Брагинский (18.06.1905 – 23.07.1989) забони рӯзномаи «Бухорои шариф»-ро соли 1956 саҳван ё амдан тоҷикӣ ва ўзбекӣ гуфтааст [6, с.119].

Ин иштибоҳи таърихӣ дар марҳилаҳои баъдӣ аз тарафи муҳаққиқони нуктасанчи тоҷик, аз ҷумла Иброҳим Кенҷаевич Усмонов, Валӣ Самад, Пайванди Гулмуродзода, Мурод Муродӣ, Намоз Басарович Ҳотамов, Шарифзода Қироншоҳ, Абдуҳолиқ Набавӣ ва дигар шахсиятҳо бо далелҳои муваҷҷаб ислоҳ карда шуд, вале ҳанӯз ҳам бо сабабҳои дастрасии нокомил ба нашрия моҳият ва дарунмояи он мавриди таҳқиқи комил ва шиносии аҳли зиё қарор нагирифта аст.

Як нуктаи муҳимро низ бояд ёдовар шуд: новобаста аз печидагии авзои даври замони шахсиятҳои фарҳанг ва муҳаққиқони равшанзамир тавонистаанд, ки бо ҳар василае ҳузури нашрияи «Бухорои шариф»-ро дар таърихи адабу фарҳанги навини тоҷик дар доираи тавон ва имкони худ муаррифӣ ва таъмин намоянд. Махсусан баргузориҳои даҳаҳои адабиёт, пажӯҳишот дар самти ҳамкориҳои адабии халқҳои тоҷику рус дар давраҳои то инқилоб ва дигар масоили адабӣ сабаб мешуд, ки муҳаққиқон ҳузури нашрияи тоҷикии «Бухорои шариф» дар олами матбуотро дар мақолаҳои худ зикр мекарданд. Ин раванд дар замони бозсозӣ ва ташаккули афкори демократӣ вусъат пайдо намуда, хати қирмизи идеологиро аз пешорӯи таҳқиқотчиён дур кард. Вале ҳамоно мундариҷаи «Бухорои шариф» ва хусусиятҳои дигари ин нашрия, аз ҷумла, доманаи мавзуот, аносири жанрӣ, қолабҳои нигориш ва дигар вижагиҳои эҷодии таҳассусии он норавшан боқӣ монда буд.

Мушарраф гардидан ба Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон миллати тоҷикро ба марҳилаи ҷадиди таърихӣ расонид, кишварро аз султаи сиёсӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ маънавӣ начод дод ва дар баробари озодиҳои сиёсӣ, рушди афқору андешаҳои миллӣ низ таъмин намуда, ҷиҳати таҳқиқи таълифи муҳимтарин аркони фарҳангӣ миллӣ шароити мусоидро бавучуд овард. Ин шароит ба мо имкон дод, ки нахуструномаи худро аз зери тираабрҳои идеологӣ начод диҳем ва «Бухорои шариф»-ро ҳамчун саромади матбуоти даврии тоҷикӣ мавриди таҳқиқоти илмӣ ва пажӯҳишҳои диссертатсионӣ қарор диҳем [5, с. 175].

Дар ин марҳила омӯзишу пажӯҳиши заминаҳои таъбу нашр, вижагиҳои сохторӣ, шумораҳои нашршуда, аносири жанрӣ, ташаккули жанрҳои публитсистӣ, рӯҳияи маводи нашршуда, ормонҳои миллӣ, афкори равшангарой, маорифпарварӣ, омилҳои катъи фаъолияти рӯзнама ва ба дигар суолҳои марбут ба таърихи нахустрӯзнамаи тоҷикӣ посухи илмию муаллимӣ манзури хонанда карда шуд. Ин нигоштаву пажӯҳишҳо на танҳо ба таърихи матбуоти даврии тоҷик ғановати илмӣ бахшиданд, балки сабақҳои «Бухорои шариф»-ро барои рӯзноманигории муосир талқин намуданд.

Аммо катъи фаъолияти «Бухорои шариф» на катъи як нашрия, балки роҳ кушодан ба чопи нашрияҳои дигар буд. Зеро «Бухорои шариф» барои аҳли қалам, маорифпарварон ва сармоядорон мактаби хуби нигориш ва иттилоотрасонири замина гузошт.

Масъалаҳоеро, ки рӯзнамаи «Бухорои шариф» дар ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ, иттиҳоди миллӣ, рушди иқтисоду тичорат, таҳкими сиёсат, рӯй овардан ба техникаи муосир, ҳифзи арзишҳои исломи ноб, дур гаштан аз афкори ифротгарой, тарк намудани одатҳои бебунёди динию мазҳабӣ ва дар маҷмуъ ворид шудан ба ҷаҳони муосирро нигоштааст, имрӯз таҳлил намуда, бе шубҳа ба он фикр мерасем, ки проблемаҳоеро, ки як қарн қабл зикр намудаанд, то имрӯз барои ҷомеаи мо ҳукми ҳуш дору бедор бошро дорад.

Пас, пажӯҳиши мавзӯҳои «Бухорои шариф», аз ҷумла таҳқиқот доир ба сарчашмаҳои иттилоотии нашрия яке аз масъалаҳои калидӣ мебошад, ки ҳам бар манфиати илми тоҷик ва ҳам бар нафъи публитсистикаи муосири мо мебошад.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Матбуот, 2005. – 272 с.
2. Атозода, М. Ҳикмати як мақола [Матн] / М. Атозода. – Душанбе: Самт, 2022 – 104 с.
3. Атоев, М. И. Аносири жанрҳои публитсистӣ дар рӯзнамаи «Бухорои шариф» [Матн]: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ / Муҳаммадиқбол Атоев. – Душанбе, 2023. – 177 с.
4. М.С. Баъзе ғавоиди рӯзнама [Матн] // Бухорои шариф, 1912. – №1. – 11 март.
5. Муродов, М. Чанд омили пайдоиши «Бухорои шариф» [Матн] / М. Муродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2012. – №4/4 (91). – С. 274–277.
6. Набавӣ, А. «Бухорои Шариф» ва сароғози матбуоти миллӣ [Матн] / А. Набавӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 182 с.

«БУХОРОИ ШАРИФ» ВА САРЧАШМАҲОИ ИТТИЛООТИИ ОН

Ин таҳқиқот доир ба сарчашмаҳои хабарии нахустрӯзнамаи тоҷикии «Бухорои Шариф» буда, дар баробари шиноختи сарчашмаҳои иттилоотии ин нашрия, ҳамзамон перомунӣ печидагиҳои даврони фаъолияти рӯзнамаи «Бухорои Шариф» маълумот медиҳад.

Сарчашмаҳои иттилоотӣ барои нашрияҳои даврӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва талаботи қонунгузорию ҳар як давлат ва низ василае барои дастрасии густурдаи хонандагон ба иттилоот мебошанд.

Муаллиф кӯшиш намудааст, ки дар таҳқиқоти хеш фаъолияти рӯзнамаи «Бухорои Шариф» ва муҳити фикрии ҳамон айёмро мавриди баррасӣ қарор дода, дар ин миён ҳолати раванӣ, маънавӣ ва сиёсии даврро низ нишон диҳад.

Ба андешаи муаллиф сарчашмаҳои иттилоотии рӯзномаи «Бухорои Шариф» бо гузашти беш аз як қарн то ханӯз аҳамияти иртиботию илмии худро ҳифз намуда, барои муҳаққиқон ҳамчун манбаи бозғимоди таърихӣ хизмат хоҳанд кард.

Дар маҷмӯъ, ин мақола барои дарки муҳимияти сарчашмаҳои иттилоотӣ дар қори нашрияҳои даврӣ ва расонаҳои хабарӣ мусоидат менамояд. Ҷамзамон роҳро барои таҳқиқотҳои оянда дар ростои шинохти сарчашмаҳои иттилоотии нашрияҳои таърихӣ равшан менамояд.

Калидвожаҳо: «Бухорои Шариф», таҳқиқот, сарчашма, иттилоот, нахустрӯзнома, таърих, матбуоти тоҷик, пажухиш, бойгонӣ, баста, таҳлил, хабаргузорӣ, нашрия, сиёсат, фарҳанг.

“БУХОРОИ ШАРИФ” И Ӣ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ

В данной статье предпринята попытка вносить ясность в информационных источниках первой газеты на таджикском языке – “Бухорои Шариф” (“Благородная Бухара”), и вместе с тем, представить сведения о сложностях эпохи в которой стала издаваться эта газета.

Информационные источники представляют особую важность как с точки зрения потребностей периодической печати и требований законодательства каждой страны, так и в качестве средства открытого доступа читательской аудитории к информации.

Автор рассматривает деятельность “Бухорои Шариф” в увязке с духовно-интеллектуальной средой, в которой протекала бурная деятельность газеты, указывает психологические, духовные, политические особенности времени.

По мнению автора, информационные источники газеты “Бухорои Шариф” – это издания из Российской Империи, Ирана, Индии, Турции и Азербайджана и других регионов, по происшествии целого века не теряли своего научно-коммуникативную значимость, и продолжают служить исследователям как достоверный и надежный исторический источник.

Данная статья будет способствовать осознанию важности информационных источников для деятельности периодической печати и других видов СМИ, открывая путь к дальнейшим исследованиям в области познания информационных источников изданий столетней давности.

Ключевые слова: “Бухорои Шариф”, исследования, источник, информация, первая газета, история, таджикская печать, архив, стопка, анализ, информационное агентство, издание, политика, культура.

BUKHARAI SHARIF AND ITS SOURCES OF INFORMATION

This research is devoted to the news sources of the first Tajik newspaper “Bukharai Sharif”, along with identifying the sources of information of this publication, at the same time provides information about the difficulties of the period of activity of the newspaper “Bukharai Sharif”.

Sources of information for periodicals are one of the important issues and requirements of the legislation of each state, and on the other hand, a means of wide access to information for readers.

In his research, the author tried to discuss the activities of the “Bukharai Sharif” newspaper and the intellectual environment of that time, and at the same time to show the psychological, religious and political condition of that period.

According to the author, the information sources of the “Bukharai Sharif” newspaper will retain their importance for scientific communication after more than a century and will serve as a historically reliable source for researchers.

In general, this article helps to understand the importance of information sources in the work of periodicals and mass media. At the same time, it opens the way for future research in the direction of identifying sources of information of historical publications.

Keywords: “Bukharai Sharif”, research, source, information, first newspaper, history, Tajik press, research, archive, package, analysis, reportage, publication, politics, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Атозода Муҳаммадиқбол – сардори Маркази таҳсилот ва инноватсияҳои китобдории МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Тегеран 5. Тел.: (+992) 98 764 00 95; E mail: m-iqbol-87@mail.ru

Сведения об авторе: Атозода Муҳаммадиқбол – руководитель Центра библиотечного образования и инноваций ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 98 764 00 95; E mail: m-iqbol-87@mail.ru

Information about the author: Atozoda Muhammadikbol – is the head of the Center for Library Education and Innovation of the State Institution “National Library” of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 98 764 00 95; E mail: m-iqbol-87@mail.ru

ТДУ 002+05+07+82точик+008
ТКБ 76.1+76.12+76.18+76.17+78.36

ГУРӢХБАНДИИ МАНБАҲОИ ИТТИЛОӢТ ВА ИМКӢНИ ИСТИФОДАИ ОНҲӢ

Саидмуроди Ҳочазод

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садрӣдин Айнӣ

Радиои «Тоҷикистон» яке аз рукнҳои муҳими ҷомеа буда, шунавандаҳоро бо рӯйдодҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва вазифаҳои ошно месозад. Ин расона аз ҷиҳати очилият ва фарогирии минтақаҳо дар байни дигар воситаҳои ахбори умум мавқеи намоёнро ишғол мекунад. «Дар Тоҷикистон замони муқовимати сиёсӣ ва ҷанги граждани радиои василаи асоситарини таблиғ буд ва аз ҳар ВАӢ – и дигар саретар ва дастрастар буд» [5]. Мувофиқи маълумоти ҚСҚ «Телерадиоком» дар соли 2008 «зиёда аз 65 %-и аҳолии Тоҷикистон имкони дастрасӣ ба мавҷи ин расонаро доштанд» [6]. Дар фасли зимистон аудиторияи барномаҳои радиои «Тоҷикистон» афзоиш меёбад, зеро дар замони мавриди назар бо сабаби камбудии нури барқ бархе аз аҳолии шаҳру навоҳӣ аз тамошои телевизион маҳруманд, ягона расонаи дастрас барои онҳо ин радиои аст.

Бо тақозои замони истифодаи хабар дар радиои «Тоҷикистон», радиои хориҷӣ ва ғайридавлатӣ хеле маълум шудааст. Зеро ҷомеаи муосир нисбат ба дигар жанрҳо ба хабар ва рӯйдодҳои тоза иштиёқи зиёд дорад. Ҷиҳати баррасии ин мавзӯи нашриҳои хабарии се шабакаи радиои «Тоҷикистон»-ро тайи даҳ соли истиқлолият (1996 – 2006) мавриди тадқиқ қарор медиҳем. Дар даврони Истиқлол, бо сабаби саривақт ошно намудани сомеъон бо ахбори тоза нашри барномаҳои иттилоотӣ афзун гардида, танҳо «тавассути шабакаи аввали радиои «Тоҷикистон» дар як шабонарӯз 13 маротиба барномаҳои иттилоотӣ (ҳар яке дар ҳаҷми 15 дақиқа) пахш мегардад. Аз ин микдор ҳамаҷуз ду нашри ахбор бо забони русӣ ва як барнома ба забони ўзбекӣ садо медиҳад. Дар шабакаи «Садои Душанбе» дар як рӯз 9 маротиба (то 5 дақиқа) барномаҳои

иттилоотӣ ва тавассути шабакаи «Фурӯғи Ориёно» 12 маротиба дар ҳамин ҳаҷм нашрҳои ахбор паҳш мегардид. Яъне, радиои «Тоҷикистон» таи солҳои 1996 – 2006 тавассути се шабака дар ҳаҷми 5 соат (300 дақиқа) барномаи хабарӣ паҳш мекард»(4). Дар ин муддат соати паҳши умумии барномаҳои ин расона дар як шабонарӯз ба 54 соат баробар буд ва аз рӯи миқдори умумии паҳши барномаҳо нашри барномаҳои хабарии се шабакаи радиои «Тоҷикистон» 5% - ро ташкил меод. Ҳарчанд ин нишондод нисбат ба расонаҳои хориҷӣ кам аст (дар радиоҳои «Озодӣ» ва «Би – би – си» барномаҳои хабарӣ аз 20 то 30 % - и миқдори умумии ҳаҷми барномаҳоро ташкил медиҳанд), аммо ҳулоса баровардан мумкин аст, ки радиои «Тоҷикистон» пеш аз ҳама воситаи иттилоотрасонист.

Барои паҳши ахбори расмӣ, очил ва муътамад қабл аз ҳама дастрасӣ ба сарчашмаҳои иттилоот муҳим аст. Дастбӣ ба манбаҳои иттилоот чи қадаре ки зиёд бошад, ҳамон қадар аудитория васеътар, барномаҳо пуробурангу ҷолиб мегарданд. Сарчашмаи хабар манбаи иттилоъ аст. Дар замони шуравӣ низ манбаҳои иттилоотии радио беш буданд ва ба андешаи мо, манбаҳои хабарии ин марҳиларо ба тарзи зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Манбаҳои иттилоотии расмӣ - оҷонсиҳои ТоҷикТа ва ТАСС
2. Хабарнигорони дар маҳалбуда
3. Номаҳои шунавандаҳо
4. Радио ва рӯзномаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ

Дар даврони Шуравӣ хабарҳои расмӣ танҳо аз тариқи оҷонсиҳои расмии ТоҷикТа ва ТАСС дастрас мешуданд. Ҳамагуна изҳороти сиёсӣ, хабарҳои муҳими давлатӣ, рӯйдодҳои хориҷӣ танҳо аз тариқи ин оҷонсиҳо дастрас мегардиданд. Сензура, махсусан, дар барномаҳои хабарӣ пурзӯр буд.

«Соли 1949 дар сохтори радиои «Тоҷикистон» шубҳаи мухбирон ба вучуд омад» [1]. Ин тадбир имконияти ба даст овардани ахборро афзун кард. Бартари кор дар он буд, ки дар барномаҳои иттилоотӣ фарогирии бештари минтақаҳо ба миён омад. Хабарнигорони маҳаллӣ дар ҳар шумораи барномаҳои иттилоотӣ аз марказҳои вилоят – шаҳрҳои Хучанд, Кӯлоб, Қурғонтеппа, Хоруғ, навоҳии тобеи марказ, шаҳрҳои Панҷакент, Истаравшан, Турсунзода ва ғ. ахбори навин таҳия менамуданд. Гуногунрангии хабарҳо таваҷҷуҳи аудиторияро ба нашри барномаҳои хабарӣ бештар ҷалб мекард.

Радиои «Тоҷикистон» дар солҳои 80-уми асри гузашта аз сомон дар як моҳ қариб ҳазор нома дарёфт менамуд. Шунавандаҳо дар баробари изҳори назар намудан ба муҳтавои барномаҳо, ҳамзамон хабарҳои ҷолиб ирсол мекарданд, ки ба ҳайси манбаи муҳими ахбор истифода мегардиданд. Сомон ба барномаҳои радиои бештар мароқ зоҳир мекарданд, зеро агар аз як тараф, онҳо аз ҳамкорӣ бо ин расона руҳбаланд мешуданд, аз ҷониби дигар, аз лиҳози моддӣ ҳавасманд мегардиданд. Барномаҳои «Мо ва шунавандаҳо», «Аз почтаи мусиқӣ», «Сухбати дӯстон», «Корвони савту суруд» дар асоси чунин ҳамкорӣ мураттаб мешуданд.

Манбаи дигари ба даст овардани ахбор рӯзномаю маҷалла ва радиоҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ ба ҳисоб мерафт. Кормандони ин расонаҳо ахбори худро аввал ба радиои «Тоҷикистон» мефиристонданд. Муаллифон кӯшиш мекарданд, ки маводи худро қабл аз интишор дар рӯзномаю маҷаллаҳо, онро аввал аз тариқи радиои ҷумҳурӣ шунавонанд. Аз ин кор ҳам муаллиф баҳра мебард ва ҳам доираи зиёди шунавандаҳо аз рӯйдодҳои навин огоҳ мешуданд. Феврияти ахбори ин расона ба нафъи ҷомеа буд.

Дар замони шуравӣ яке аз манбаҳои дигари ба даст овардани ахбор кори феврии сохтори алоқа, махсусан почта буд. Тавассути почта ҳамарӯза робитаи радио бо шунавандаҳо ҳамчун пули иртибот қавӣ буд. Барои мисол, танҳо дар ҳафтаи аввали

моҳи январӣ соли 1980 тавассути алоқаи почта ба барномаҳои гуногуни радиои «Тоҷикистон» «беш аз 70 – нома, 19 – барқия, 12 – аризаи шикоятӣ, 6 – воқуниши мақомоти маҳаллӣ ба маводи танқидии пахшгардида ва 1 – раддия ворид гардидааст, ки миқдори умумии онҳо ба 108 мерасад. Тибқи маълумоти шуъбаи умумии Кумита аз 70 – номаи воридгардида 30 – тояш пурра, 13 – нома қисман, 8 - нома бо таҳрир, 9 – нома дар ҳулосаи номаҳои шунавандагон истифода гардидаанд. Бо сабаби шубҳанок будани далелҳо 6 – нома ва бо иллати ба сиёсати ҳизб мутобиқ набудани мазмуни 4 – нома аз истифодаи онҳо худдорӣ шудааст. Мутасаддиён вазифадор шудаанд, ки вобаста ба мазмуни номаҳо тариқи хатгӣ ва бо воситаи эфири радио ба муаллифон ҷавоб гардонид, аз натиҷааш ба шуъбаи умумии Кумита ҳисобот диҳанд» [2]. Иқтибоси мазкур бозгӯи он аст, ки муносибати мақомоти почта бо радио хеле ҷиддӣ буда, чун василаи фароҳамсозии иртиботи радио бо сомеъон хидмат намудааст. Ин гуна муносибати ҷиддӣ бо номаҳо, чун манбаи иттилоот нуфузи ин расонаро дар ҷомеа кавитар менамуд.

Дар даврони Истиқлол характери манбаҳои хабарӣ тағйир ёфт. Рӯзнома ва радиоҳои шахриву ноҳиявӣ аз фаъолият бозмонданд, низоми радиоҳои ноқилӣ аз байн рафт, кормандони ин расонаҳо шугли худро дигар карданд. Фаъолияти воситаҳои алоқа, аз ҷумла почта заиф гардид. Радиои «Тоҷикистон» тасмим гирифт, ки бобати дарёфти ахбори ҷолибу навтарин, манбаҳои муътамади иттилоот бештар ба мухбирони дар маҳалбуда таъяс кунад. Ин тадбир самараро хуб дод. Дар натиҷа аз ҷониби хабарнигорони дар маҳалбуда ҳар рӯз беш аз 15-20 маводи тоза аз тариқи барномаҳои хабарӣ садо медиҳад. Истифодаи мухбирони ғайриҳирфавӣ (ғайриштатӣ) низ ба манфиати кор аст. Барои дастрас кардани маводи ҷолиб ҳавасмандии онҳо, яъне, пардохти ҳаққи заҳмати онҳо зарур аст. Дар замони шуравӣ ҳаққи қалам аз рӯи сиёсати 40 (барои мухбирони берунӣ) бар 60 (барои муҳаррирон) амал мекард. Ин иқдом боиси ҷалби мухбирони зиёди ғайриҳирфавӣ ба кори радио ва барномаҳо шуд. Аммо дар шароити имрӯза кам будани маблағи ҳаққи қалам имкон намедиҳад, ки фаъолияти ҷунин мухбирон ҷоннок шавад. Муҳаррирон кӯшиш мекунанд, ки аксаран маводи худро дар барнома ҷойгир намоянд. Ҳатто агар маводи мухбирони ғайриҳирфавӣ садо диҳанд ҳам, онҳо ҳақгузорӣ намешаванд. Ҳол он ки радиоҳои хоричӣ ва ғайридавлатӣ тавассути маблағ аз ҷунин манбаҳо хуб ва моҳирона истифода мебаранд.

Баъди Истиқлол имкони дастрасӣ ба манбаҳои иттилоот беш гардид, ки ба омилҳои зер марбут аст:

1. Дар вазорату идораҳо марказҳои матбуот ба фаъолият пардохтанд.
2. Созмонҳои хоричӣ марказҳои хабаррасонии худро ифтидох карданд.
3. Шабакаи интернет дастрас шуд.
4. Радио ва телевизионҳои хоричӣ низ чун манбаи хабарӣ ба таври васеъ истифода гардиданд.
5. Хабаргузориҳои ғайридавлатӣ аз қабилӣ «Азия плус», «Авесто», «Вароруд» ва ғ. ба вучуд омаданд.

Тавре зикр шуд, дар аксарияти вазорату идораҳо марказҳои матбуот ба фаъолият пардохтанд. Ин омил мусбат талаботи замон аст. Ба фикри мо, ба вучуд омадани марказҳои матбуот ду паҳлу дорад;

а) Марказҳои матбуот ҳамчун манбаи иттилоот хизмат мекунанд.

б) Ҷиҳати манфӣ ин аст, ки онҳо манфиатҳои худро ифода мекунанд ва ҳар гуна рӯйдоду воқеаҳо бо таъяс ба мавқеи худ таҳияву пешниҳод менамоянд. Тарғиби дастовардҳои худ аз мадди назари онҳо дур намоинад. Ба ин минвол, дар назди кормандони радио ва телевизион вазифаи мавриди истифода қарор додан ва ё надодани ҷунин мавод ба миён меояд. Дар сурати истифодаи ҷунин хабарҳо, ба фикри мо, бояд

онҳо таҳрир гардида, тибқи салоҳдид ба мавқеи расона ҳамоҳанг гардинида шаванд. Ҳангоми таҳрир ва истифодаи далелу аснод истинод ба манбаи иттилоот ҳатмист.

Ҳамкориҳои радиои «Тоҷикистон» бо марказҳои матбуоти вазорату идораҳо, созмонҳои байналмилалӣ, хабаргузориҳои мустақил ва хусусӣ роҳандозӣ шуда, дар робита бо маркази матбуоти Вазорати қорҳои дохилӣ барномаи «Қонун ва ҷомеа» таҳия мегардад. Дар барномаҳои иттилоотии ахбор маводи марказҳои матбуот садо медиҳанд. Дар барномаи «Барзгар» маълумоти Кумитаи давлатии омили чумхурӣ садо медиҳад. Маркази ҳавошиносӣ ҳамарӯза вазъи ҳаворо пешгӯӣ менамояд ва ахбори он дар барномаҳои иттилоотӣ пешниҳоди шунавандаҳо мешавад. Дар асоси мактубҳои сершумори шунавандаҳо барномаҳои «Арзи дил», «Хонавода», «Таманно», «Интизорӣ», «Армуғон», «Мизон», «Сӯҳбат дар мавзӯи рӯз» таҳия мешаванд» [3].

Таҳаввулоти ҷомеа ба суръати кайҳонӣ пеш мераванд ва расонаҳо муваззафанд фаъолияти худро ба тағироти техникӣ ҳамоҳанг созанд, ҳаммарому ҳамқадами ҷомеа намоянд, набзи айёмро ифода кунанд. Дар қарни XXI низоми алоқа, аз ҷумла почта, мактуб ва телефонро Интернет иваз кард. Ин воситаи нави иртибот ҳоло ба як василаи муқтадири ба даст овардани ахбор мубаддал шудааст. Хушбахтона, аз соли 2004 инҷиниб радиои «Тоҷикистон» ба шабакаи ҷаҳонии Интернет васл шуд. Ин тадбир имкон дод, ки хабару рӯйдодҳо сари вақт ба самъи шунавандаҳо расонида шаванд ва Интернет ба сифати манбаи муҳимтарини иттилоот хизмат намояд.

Яке аз тағироти усулии даврони Истиқлол озод будани рӯзноманигорон аз сензураи давлатӣ аст. Агар дар замони шуравӣ ҳар як хабар ва манбаи он тафтиш мешуд, имрӯз қормандони радио бо салоҳдиди худ хабарҳои гуногунро аз манобеи мухталиф ба шунаванда мерасонанд. Маҳорату таҷриба ва ҳушёрӣи сиёсии журналист ҷои сензураро иваз намулдааст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки то ҳол имкони ба даст овардани ахбор аз мақомоти давлатӣ барои радиои «Тоҷикистон» осонтар аст. Ҳамкориҳои радио бо қотиботи матбуоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, марказҳои матбуоти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тамоми вазорату идораҳо дар сатҳи баланд ба роҳ монда шудааст. Масъулони ин соҳаҳо муваззафанд, ки саривақт хабари рӯйдодҳо ба ин расона ирсол намоянд. Падидаи дигаре, ки мучиби афзун гардидани аудиторияи радио гардид, паҳши саривақтии ҷараёни сафарҳои хориҷии мақомоти баландпояи мамлакат тавассути факс аз ҷои воқеа аст. Дар ин маврид барномаҳои иттилоотии ахбори радиои «Тоҷикистон» ба ҳайси сарчашмаи хабар барои воситаҳои дигари ахбори омма хизмат мекунанд.

Ба фикри мо манбаҳои хабариро аз рӯи хусусият ба ду гурӯҳ метавон тақсим кард:

1. Манбаҳои иттилоотии бевосита – ки дар сатҳи имкониятҳои радио воқеъ буда, радио барои истифодаи онҳо маблағ сарф менамояд.
2. Манбаҳои иттилоотии бавосита, ки ин расона ба маводи онҳо истинод мекунад.

Шаффофияти хабар дар манбаҳои иттилоотии бевосита ба ҳақиқати воқеъ созгор аст. Хабарнигорони дар маҳалбудаи радио манбаи бевоситаи иттилоот барои радиои «Тоҷикистон» мебошанд. Онҳо ё шохиди бевоситаи ба вучуд омадани воқеа мегарданд, ё воқеаву рӯйдодро дар асоси факту рақами санчидашуда қаламдод мекунанд. Ба таври дигар, ахбори чунин манбаъҳо хабарҳо аз «дасти аввал» ё «манбаи нахуст» меноманд.

Дар баъзе ҳолатҳо аз манбаҳои бавосита ахбори муғризна дастрас мегарданд. Табиист, ки ҳангоми истифодаи чунин хабарҳо қормандони радиои «Тоҷикистон» ба манбаи хабарӣ истинод мекунанд ва масъулияти ин хабарро манбаи истинодшуда ба

дӯш дорад. Бояд иқрои шуд, ки ҳоло ҳамкориҳои радиои «Тоҷикистон» бо хабаргузориҳои ғайридавлатӣ қаноатбахш нест ва маҳдуд будани имконоти молии радио сабабгори ин амал аст. Аз ҷониби дигар, радиои «Тоҷикистон» барои ба даст овардани ахбори тозаву ҷолиб хеле зиёд кӯшиш дорад, вале имкон надорад. Айни замон истифода аз ахбори хабарнигорони ғайрихирфавӣ, шахсони алоҳида, хабаргузориҳои хориҷӣ ва оҷонсиҳои иттилоотии ғайридавлатӣ маҳдуд аст. Сабаби ин манфиати модии кормандони радиои «Тоҷикистон» мебошад. Зеро радиои «Тоҷикистон» имкони хабарнигорони берунаро ҳавасманд гардонидан надорад. Ин ҷо проблемаи маблағгузорӣ пайдо мешавад, яъне бояд маблағгузорӣ дар сатҳи воситаҳои ахбори умумичаҳонӣ сурат бигирад, то журналистон имконияти бештари ба даст овардани ахборро пайдо намоянд.

Адабиёт ва маъхазҳо

1. Бойгонии радио. «Приказы по структуре радиокомитета», 1949, январь – июн.
2. Бойгонии радио. Ҳисоботи шӯбаи умумии Кумита, 1980, 10 – уми феврал.
3. Бойгонии радио. Ҷадвали паҳши барномаҳо ва папкаҳои ҳаррӯза, 2005, 8 – 14 – уми август.
4. Бойгонии радио. Ҷадвали паҳши барномаҳои шабакаи аввали радиои Тоҷикистон, «Фурӯғи Ориёно», «Садои Душанбе», 2005, 6 – 12 – уми июн.
5. Усмонов, И., Давронов, Д. Таърихи журналистикаи тоҷик [Матн]. – Душанбе, 2008. – С. 269.
6. Ҳисоботи солони Раиси Кумита дар бораи самтҳои асосии рушди шабакаҳои радио ва телевизион дар соли 2008 [Матн] // Чаҳони паём. – 2008. – 14 октябр. – С. 3.

ГУРӢХБАНДИИ МАНБАӢОИ ИТТИЛОӢТ ВА ИМКӢНИ ИСТИФОДАИ ОНӢО

Муаллиф манбаҳои иттилоотии радиои замони Шуравиро аз рӯи хусусият ба манбаҳои иттилоотии расмӣ - оҷонсиҳои ТоҷикТа ва ТАСС, хабарнигорони дар маҳалбуда, номаҳои шунавандаҳо ва радио, инчунин рӯзномаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ гурӯҳбандӣ намудааст. Ба назари муаллиф, ҳислати манбаҳои иттилоотии замони Шуравӣ дар он зоҳир мешуд, ки дар даврони мавриди назар хабарҳои расмӣ танҳо аз тариқи оҷонсиҳои расмии ТоҷикТа ва ТАСС дастрас мешуданд. Ҳамагуна изҳороти сиёсӣ, хабарҳои муҳими давлатӣ, рӯйдодҳои хориҷӣ танҳо аз тариқи ин оҷонсиҳо дастрас мегардиданд. Сензура, махсусан, дар барномаҳои хабарӣ пурзӯр буд.

Ҳангоми пажӯҳиши имконоти истифодаи манбаҳои иттилоотӣ дар даврони истиқлол бардошти муаллиф чунин аст, ки дар даврони Истиқлол характери манбаҳои хабарӣ тағир ёфт. Рӯзнома ва радиоҳои шаҳриву ноҳиявӣ аз ҷаъолият бозмонданд, низоми радиоҳои ноқилӣ аз байн рафт, кормандони ин расонаҳо шӯғли худро дигар карданд. Ҷаъолияти воситаҳои алоқа, аз ҷумла почта заиф гардид. Радиои «Тоҷикистон» тасмим гирифт, ки бобати дарёфти ахбори ҷолибу навтарин, манбаҳои муътамади иттилоот бештар ба мухбирони дар маҳалбуда ва шабакаи ҷаҳонии Интернет таъя кунад.

Дар мақола мушкилоти истифодаи хабарҳои тозатарин аз манбаҳои иттилоотӣ, набудан ё кам будани маблағ барои хабарнигорони ғайрихирфавӣ, шахсони алоҳида, хабаргузориҳои хориҷӣ ва оҷонсиҳои иттилоотии ғайридавлатӣ тазаккур шудааст. Ба назари муҳаққиқ сабаби ин манфиати модии кормандони радиои «Тоҷикистон» мебошад. Зеро радиои «Тоҷикистон» имкони ҳавасманд гардонидани хабарнигорони берунаро надорад. Ҷиҳати ҳалли мушкилоти мазкур тавсия мешавад, ки бояд маблағгузорӣ дар сатҳи воситаҳои ахбори умумӣ ҷаҳонӣ сурат бигирад, то

журналистони радиои «Тоҷикистон» ва шабакаҳои он имкони бештари ба даст овардани ахборро аз манбаҳои иттилоотии гуногуни ватанӣ ва хориҷӣ пайдо намоянд.

Калидвожаҳо: Радиои «Тоҷикистон», хабар, хабарнигор, оҷонси, манбаҳои иттилоотӣ, нома, шунаванда, ВАО, гурӯҳбандӣ, цензура.

ГРУППИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Автор сгруппировал информационные источники советского времени с учетом их специфических особенностей на официальные информационные источники – агентства ТаджикТа и ТААС, корреспонденты на местах, письма радиослушателей, а также областные, городские и районные газеты. По мнению автора, характерная особенность источников времен СССР проявлялась в том, что в то время единственный путь доступа к официальной информации пролегал через официальные агентства – ТаджикТа и ТААС. Всякого рода политические заявления, сообщения государственной важности, о зарубежных и международных событиях поступали исключительно через эти агентства. Действовала строгая цензура, особенно когда она касалась информационных программ.

При исследовании возможностей использования информационных источников в период независимости автор пришел к выводу, что в годы независимости изменился характер информационных источников: приостановилась работа районных и городских газет; исчезла проводная система радио; сотрудники этих СМИ сменили свои занятия; ослабла деятельность средств связи, в том числе почты. В этих условиях радио «Таджикистана» решило для получения информации обратиться к услугам корреспондентов на местах и глобальной сети Интернета.

В статье отмечены трудности связанные с получением свежих новостей от информационных источников, отсутствием или недостаточностью финансовых средств для оплаты услуг нештатных корреспондентов, отдельных лиц, иностранных информагентств и неправительственных информагентств, что связано с материальными интересами сотрудников радио «Таджикистана», потому что радио «Таджикистана» не располагает возможностью стимулировать зарубежных корреспондентов.

Для разрешения вышеупомянутых проблем рекомендуется увеличить финансирования на уровне мировых СМИ, с тем чтобы журналисты радио «Таджикистана» и его подразделения обрели большую возможность в плане получения информации от различных отечественных и зарубежных источников информации.

Ключевые слова: радио «Таджикистана», корреспонденция, корреспондент, агентство, информационные источники, письмо, слушатель, СМИ, группирование, цензура.

GROUPING OF INFORMATION SOURCES AND THE POSSIBILITY OF THEIR USE

The author grouped the sources of information of Soviet period radio into official sources of information – TajikTa and TASS agencies, local reporters, letters from listeners and radio, as well as regional, city and district newspapers. According to the author, the nature of the sources of information of the Soviet period was manifested in the fact that during the period under review, official news was available only through the official agencies of TajikTa and TASS. All political statements, important state news, and foreign events were available only through these agencies. Censorship was strong, especially in news programs.

Exploring the possibilities of using information sources in the period of independence, the author comes to the conclusion that the nature of news sources has changed in this period. Newspapers, city and district radio stopped working, the cable radio system disappeared, the employees of these media changed jobs. The activity of communication means, including mail, has weakened. The Radio “Tajikistan” decided to rely more on local correspondents and the Internet to find interesting and fresh news, reliable sources of information.

The article mentions the problem of using the latest news from non-professional news sources or insufficient funding by non-professional reporters, private individuals, foreign news agencies and non-governmental news agencies. According to the researcher, the reason for this is the material interest of the Radio “Tajikistan” employees. Because the Radio “Tajikistan” has no opportunity to motivate foreign journalists. To solve this problem, it is recommended to invest at the level of the world media, so that journalists of the Radio “Tajikistan” and its networks have more opportunities to receive news from various domestic and foreign sources of information.

Keywords: The Radio “Tajikistan”, news, reporter, agency, sources of information, letter, audience, mass media, grouping, censorship.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидмуроди Хочазод – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Нишони: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121; Тел.: (+992) 938555299. E mail: Saidmurod70@mail.ru

Сведения об авторе: Саидмуроди Ходжазод – доктор филологический наук, профессор кафедра таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121; Тел.: (+992) 938555299. E mail: Saidmurod70@mail.ru

Information at author: Saidmurodi Khojazod – doctor in philological sciences, professor of the Tadjik language at Tajik Pedagogical Institute after Sadriiddin Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121; Phone: (+992) 938555299. E mail: Saidmurod70@mail.ru

ФАРҲАНГШИНОСӢ

ТДУ 37тоҷик+008+9тоҷик+327тоҷик
ТКБ 71.0+71.4(2тоҷик)+63.3(2тоҷик0+66.5(2тоҷик)

СИЁСАТИ ФАРҲАНГӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Шосайдзода Сафар Ҳасан

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар марҳилаи муосири рушди ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ масъалаи таҳқиқи методологӣ ва назариявии сиёсати фарҳангӣ бағоят муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ мегардад. Ҳамчун предмети таҳқиқот сиёсати фарҳангӣ падидаи басо мураккаб ба шумор рафта, омӯзиши он равиши хосаи илмиро тақозо мекунад. Душвории таҳқиқи мавзуи «сиёсати фарҳангӣ» боз дар он зоҳир мегардад, ки он ба мисли ҳуди фарҳанг ҳамчун низоми том доимо тағйирёбанда аст.

Имрӯз таваҷҷуҳ нисбат ба таҳқиқи баррасии мафҳуми «фарҳанг» ва «сиёсати фарҳангӣ» аз якҷанд омилҳо вобастагии амиқ дорад. Дар ин радиф метавон ниёзи ҷомеа барои такмили назарияи сиёсат ва дар ин қарина аниқ ва мушаххас намудани категорияи илмӣ «сиёсати фарҳангӣ»-ро номбар намуд. Аз ҷониби дигар фарҳанг ҳамчун муҳимтарин омили иҷтимоисоз, ҷанбаҳои гуногуни робитаи тарафайни инсонҳо – аз муоширати ҳамарӯзаи миёни онҳо то ташаккул ва рушди иқтисодиёти глобалиро фаро мегирад.

Бо назардошти ҳамин хусусияти фарҳанг барои дарки моҳияти сиёсати фарҳангӣ қабл аз ҳама бояд мафҳуми «фарҳанг» шарҳу тавзеҳ ёбад.

Имрӯз дар адабиёти илмӣ соҳавӣ шумораи ниҳоят зиёди таърифҳои ба истилоҳи «фарҳанг» алоқаманд ба назар мерасад. Шумораи онҳо тадриҷан афзуда, тибқи баъзе маълумотҳо беш аз 1000 ададро дар бар мегирад. Аммо муҳаққиқоне, ки мафҳумҳои аз нигоҳи илмӣ нисбатан асосноки фарҳангро мавриди омӯзиши ҷиддӣ қарор додаанд, шумораи онҳоро аз 250 (сотсиологи фаронсавӣ А. Мол) то 400 (олими рус Л.Е. Кертман) муайян кардаанд.

Воқеан, фарҳанг ҳамчун объекти таҳқиқ падидаи басо мураккаб ба шумор рафта, ба омӯзиши он илмҳои фалсафа, фарҳангшиносӣ, таърих, санъатшиносӣ, этнолингвистика, сиёсатшиносӣ, этнология, психология, иқтисодиёт, педагогика, экология, маркетинг ва дигар илмҳо машғул мебошанд. Илмҳои номбурда зухуроти онро ҳамчун маҷмуи шаклҳои устувори фаъолияти инсон, ки бидуни онҳо инсон арзи вучуд, истехсол, ҳудро ифода (дар самтҳои гуногуни эҷодиёт), идора ва ҳештанро шинохта наметавонад, мавриди омӯзишу баррасӣ қарор додаанд. Аз ин рӯ, манбаи пайдоишу ташаккул ва рушди фарҳанг фаъолияти инсон дар самтҳои гуногун, идрок ва эҷодиёти ӯ ба шумор меравад, ки тавассути онҳо инсон барои худ табиати дигареро ба унвони «фарҳанг» бунёд мекунад.

Ба андешаи инҷониб ҳангоми шарҳу тавзеҳи истилоҳи «фарҳанг» баъзе принципҳои умумиро ба инобат гирифтани лозим аст. Қабл аз ҳама, калимаи «фарҳанг»-ро аз истилоҳи «фарҳанг» фарқ карда тавониши лозим аст. Зеро лексемаи «фарҳанг» на ҳамеша ифодакунандаи истилоҳи «фарҳанг» аст [12, с. 48].

Дар ин маврид ҳаминро таъкид кардан ҷоиш аст, ки агарчи тамоми истилоҳот тавассути калима ифода мешаванд, аммо на ҳама калимаҳо истилоҳ мебошанд. Чунки калима барои гӯяндаи забони мушаххас мазмуни универсалӣ дорад. Истилоҳ мазмуни

универсалӣ надорад. Он барои ҳолати мушаххас аҳамияти хосса дорад. Дар баробари ин, калимаро ҳамчун унсури мукаммалу муҳимми забон барои ифодаи объект ё ҳолати муайян ба истилоҳ табдил додан мумкин аст.

Яъне, истилоҳ ин ифодаи мазмуни мушаххаси калима аст, ки дар мавриди мушаххас қобили истифода мебошад. Ин маънои онро дорад, ки калимаҳо барои фаҳмиши ҳамарӯзаи мо дорой мазмуни умумӣ мебошанд, Истилоҳ дар ҳолатҳои махсус дорой мазмуни махсус мегардад. Ҳамин тавр, хусусияти асосӣ ва муҳимтарини истилоҳ аз он иборат аст, ки он мафҳуми муайяни илмиро ифода карда метавонад: барои истилоҳ робитаи «ном-мафҳум» бартарият дорад.

Ба ибораи дигар, «истилоҳ калимаи махсус набуда, балки калимаи дорой функцияи махсус, айнан номинативӣ мебошад» [4, с.33]. Яъне, функцияи номинативии калима дар он зоҳир мегардад, ки вай барои ифодаи ном, ашё, ҳаводис, сифатҳо ва амалҳо хизмат мекунад.

Бо ёрии лексемаи «фарҳанг» падидаву ашёи марбут ба соҳаҳои махсуси фаъолияти инсон, масалан, «фарҳанг» ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи касбият дар фаъолияти меҳнатӣ ва эҷодӣ (фарҳанги маҳорат, фарҳанги китобдорӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, фарҳанги экологӣ, фарҳанги иттилоотӣ ва ҳоказо) ифода меёбанд. Илова бар ин, лексемаи «фарҳанг»-ро аксаран ҳамчун муродиф барои ифодаи баъзе мафҳумҳое, ки ба ҳам наздик буда, вале монанд нестанд, низ истифода мебаранд. Масалан, истифодаи лексемаи «фарҳанг» ҳамчун муродифи бофарҳанг, боадаб, бомаърифат ва ғайра. Ҳамаи ин вариантҳои истифодаи лексемаи «фарҳанг»-ро метавон махсус, чузъӣ ва истилоҳотӣ номид. Яке аз тарзҳои истифодаи терминологии лексемаи «фарҳанг»-ро дар мавриди тавассути он ифода ёфтани мафҳуми «фарҳанг» мушоҳида намудан мумкин аст. Чи тавре, ки муҳаққиқон қайд намудаанд, «дар доираи истифодаи «мафҳумӣ» (истилоҳотӣ) фарқият ҳангоми маънидод кардани истилоҳи «фарҳанг» чист, баръало ба назар мерасад [12, с. 53].

Масалан, ибтидои солҳои 50-уми асри гузашта фарҳангшиносони амриқоӣ А. Крѐбер ва К. Клакхон мафҳуми «фарҳанг»-ро, ки он замон қариб 160 варианти ифодааш маъмул буд, тасниф намуда, вобаста ба он 5 гурӯҳи зеринро пешниҳод намуда буданд:

1. Фарҳанг ҳамчун соҳаи махсуси фаъолият, ки ба тафаккур, соҳаи бадеӣ, меъёрҳои ахлоқ ва этикет алоқаманд аст.
2. Фарҳанг ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи умумии рушди ҷомеа.
3. Фарҳанг ҳамчун умумияте, ки ба маҷмӯи махсуси арзишу қоидаҳо хос аст.
4. Фарҳанг ҳамчун низоми арзишҳо ва тасаввуроти ин ё он синф (табақа).
5. Фарҳанг ҳамчун ченаки маънавии ҳама гуна фаъолияти бошуурона [10, с. 132].

Хизмати бузурги фарҳангшиносони номбурда аз он иборат аст, ки онҳо яке аз роҳҳои аз нигоҳи илмӣ дурусти коркард ва ба таври маҷмӯӣ асоснок намудани мафҳуми «фарҳанг»-ро пешниҳод намудаанд. Таснифоти онҳо имкон медиҳад, ки ҳангоми маънидод кардани мафҳуми «фарҳанг» соҳаи мазкур ҳамчун маҷмӯъ, ҳамчун ҷамъи тамоми унсурҳои ба он шомил, маҷмуи тартиботу объектҳои сунъие, ки инсон илова ба ҳамин гуна тартиботу объектҳои табиӣ барои ҳаёту фаъолияти хеш ва наслҳои оянда бунёд кардааст, муҳити «коркардшудаи» зисти одамон, маҳсули фаъолияти муштараки одамон ва низоми гуногунфунксионалӣ арзёбӣ гардад.

Аммо назарияи фарҳангшиносӣ наметавонад танҳо бо зикри сатҳии унсурҳои ба фарҳанг тааллуқдошта қонеъ шавад. Барои аз нигоҳи илмӣ дуруст маънидод кардани мафҳуми «фарҳанг», қабл аз ҳама бояд таърихи ташаккул ва рушди мафҳуми «фарҳанг» ба таври амиқ омӯхта шавад.

Бо назардошти он ки таҳлили ҳамачонибаи мафҳуми «фарҳанг» аз доираи таҳқиқоти мо берун аст, бо зикри мафҳуми аз ҷониби аксарият пазируфташудаи «фарҳанг» андешаро ҷамъбааст мекунем. Ҳамин тавр, «фарҳанг ин сатҳи муайяни

таърихии рушди ҷомеа ва инсон ба шумор рафта, дар намуд ва шаклҳои ташкили ҳаёт ва фаъолияти одамон, инчунин арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, ки аз ҷониби онҳо бунёд карда шудаанд, зоҳир мешавад» [3, с.1769-1777]. Аз таърифи мазкур бармеояд, ки бо назардошти таъсири омилҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ сатҳи рушди фарҳанг дар ҳар як марҳилаи мушаххаси таърихӣ бо хусусиятҳои хос фарқ мекунад.

Яке аз омилҳои, ки ба фарҳанг таъсири амиқ мерасонад ҳамон сиёсатест, ки ба фарҳанг равона карда шудааст. Вазъи фарҳанг аз пайомадҳои чунин сиёсат вобастагии амиқ дорад. Аслан, «ҳамагуна сиёсат дар тафаккури сиёсӣ, ҳадафҳо, дар фаъолияте, ки баҳри расидан ба ин ҳадафҳо мусоидат менамояд, дар вазоифе, ки иҷро бояд намуд, дар интихоби афзалиятҳо ва истифодаи васоити расидан ба чунин аҳдоф хувайдо мегардад. Моҳияту хусусият, мазмуну самаранокӣ, афзалияту норасоии ин ё он сиёсат танҳо дар мавриди дарки равшану амиқи объекте, ки сиёсат ба он равона гардидааст, имконпазир мегардад» [17, с. 14].

Дар фарҳангшиносии муосир таҳқиқи мавзӯи «сиёсати фарҳангӣ» яке аз ҷойҳои асосиро ишғол мекунад.

Дар адабиёти муосири илмӣ ҳангоми таҳқиқи мавзӯи «сиёсати фарҳангӣ», бахусус моҳияти он, муносибат, равишҳои таҳқиқ ва андешаи муҳаққиқон бағоят мухталиф буда, он имкон медиҳад, ки гуногунрангӣ ва ҳама гуна тобишҳои ин падидаи мураккаб ошкор карда шаванд.

Яке аз аввалин таърифҳои мафҳуми «сиёсати фарҳангӣ» дар мизи мудаввари ЮНЕСКО, ки соли 1967 дар шаҳри Монако баргузор гардида буд, ба доираи илмӣ ворид карда шуд. Дар маънӯзаи «Сиёсат дар соҳаи фарҳанг – мулоҳизаҳои пешакӣ» қайд гардида буд, ки «сиёсати фарҳангӣ ин маҷмӯи принципҳои амал, намуди фаъолият ва амалиёти маъмурӣ, молиявӣ, ки асоси фаъолияти давлатро дар соҳаи фарҳанг таъмин менамояд» [6, с. 8].

Баъдтар, доираи таҳқиқот дар ин самт тадриҷан васеъ ва андешаҳо гуногун гардиданд.

Масалан, В. С. Жидков ва К. Б. Соколов сиёсати фарҳангиро ҳамчун намуди махсуси фаъолият барои танзими ҳаёти фарҳангӣ, таъсиррасонӣ ба шахс баҳри ташаккули «манзараи олам»-и ӯ маънидод кардаанд [8, с. 93].

Аз ин андеша бармеояд, ки ҳаёти фарҳангӣ ин майдони муборизаи субъектҳои гуногун – гурӯҳҳои гуногуни аҳоли, офарандагони арзишҳои фарҳангӣ, ниҳодҳои мухталифи иҷтимоӣ ва давлат мебошад. Дар раванди ташаккул ва татбиқи сиёсати фарҳангӣ нақши муҳимро тақсимоати захираҳои гуногун – молиявӣ, моддӣ, кадрӣ ва иттилоотӣ мебозад. Дар доираи чунин тасаввурот, субъекти пурқуввати сиёсати фарҳангӣ давлат ба шумор рафта, он дорои захираҳои нисбатан зиёд ва имконияти бештари таъсиррасонӣ ба ҳаёти фарҳангӣ мебошад.

Ба андешаи А. С. Балакшин «сиёсати фарҳангии давлат ин фаъолияти махсуси давлат буда, ба татбиқи ҳуқуқи ҳар як шахрванди озод ҷиҳати ширкати озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, ошкорнамоӣ ва баҳисобгирии ҷанбаҳои фарҳангӣ дар тамоми лоиҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва техникӣ, ҳифз ва ғанӣ гардонидани аслияти фарҳангӣ дар раванди рушди таъддули фарҳангӣ равона карда шудааст» [2].

Ба андешаи мо, танҳо дар заминаи модели (амсилаи) сезинагӣ, ки фарҳангро дар сатҳҳои мега-, макро- ва микро, яъне дар ҳамбастагӣ бо табиат (мегасатҳ), бо сиёсат ва иқтисодиёт (макросатҳ) ва инсон (микросатҳ) баррасӣ менамояд, моҳияти сиёсати фарҳангиро дарк намудан мумкин аст.

Албатта муҳаққиқоне низ ҳастанд, ки ҳатто истифодаи ибораи «сиёсати фарҳангӣ»-ро дар илм наметавонанд, [7] зеро ба андешаи онон сарватҳои асили фарҳангӣ (бахусус сарватҳои маънавии инсоният) бидуни таъсири сиёсат бунёд мешаванд. Аммо ин андешаро наметавон ҷонибдорӣ намуд, зеро ҳангоми муайян

намудани худуди мундариҷаи мафҳуми «идоракунии сиёсии соҳаи фарҳанг» бояд омилҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

1. Масъалагузориҳои асосӣ дар сиёсати фарҳангӣ, муайян намудани ҳадафҳои қорӣ ва дурнамои рушди фарҳанг. Мавриди зикр аст, ки воқеияти ҳадафу вазифаҳои сиёсӣ, имкони иҷроӣ чунин вазифаҳо ва ноил гардидан ба ин гуна ҳадафҳо вобаста ба он аст, ки онҳо (ҳадафу вазифаҳо) ва имконоти воқеӣ дар марҳилаи мушаххаси рушди ҷомеа то кадом андоза ба таносуби нерӯҳои иҷтимоӣ мутобиқат мекунанд.

2. Коркарди ҳамон услубу воситаҳо ва шаклҳои фаъолияти сиёсӣ, ки тавассути онҳо беҳтарин тарзи расидан ба ҳадафҳо имконпазир мегардад.

3. Интиҳоб ва ҷобачогузориҳои ҳамон категорияи кадрҳо, ки ба дарки муҳимият ва иҷроӣ ҳадафу вазифаҳои рушди фарҳанг кодиранд [2].

Омилҳои фавқузикр таҳлили вазъи мушаххаси ҳаёти маънавӣ ва вобаста ба он интиҳоби беҳтарин роҳҳои иҷроӣ вазифаҳои сиёсиро тақозо мекунад.

Дар Тоҷикистон барои рушди фарҳанг ва танзими муносибат миёни субъектҳои сиёсати фарҳангӣ, ҳимоя ва амалӣ гардонидани манфиати субъектҳои мазкур заминаи мусоиди меъёрии ҳуқуқи фароҳам оварда шудааст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» панҷ модда, аз ҷумла моддаҳои 14, 15, 16, 17 ва 17¹ мустақиман ба масъалаҳои идоракунии соҳаи фарҳанг бахшида шудаанд. Дар моддаҳои мазкури Қонун низоми идоракунии соҳаи фарҳанг дар Тоҷикистон, салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт, уҳдадорӣҳои мақоми ваколатдори соҳа, салоҳияти вазорату идораҳои дигар ва ваколати мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи фарҳанг ба таври мушаххас муайян карда шудаанд. Аз ҷумла моддаи 14-уми қонуни мазкур «Идоракунии низоми фарҳанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» унвон дошта, тибқи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазорату идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти иҷроия дар маҳалҳо яққоя низоми идоракунии соҳаи мазкурро ташкил медиҳанд.

Дар моддаи 15-уми Қонун, салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фарҳанг ба таври зерин муайян карда шудааст:

- муайян намудан ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи фарҳанг;
- кафолат дар қонебгардонии эҳтиёҷоти фарҳангии шаҳрвандон ва таъмини ҳимояи ҳуқуқи онҳо дар соҳаи фаъолияти фарҳангӣ;
- баррасӣ ва тасдиқи барномаҳои ҷумҳуриявӣ, байнидавлатӣ ва байналмилалӣ рушди фарҳанг;
- муайян намудани тартиби таъсисдиҳӣ, аз нав ташкил кардан, барҳамдиҳӣ, тағйири ҷой кардан, таъмиру азнавсозии иншооти дорои арзиши махсуси таърихӣ-эстетикӣ;
- муайян ва тасдиқ кардани стратегияи барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ оид ба соҳаи фарҳанг;
- таъмини ҳифзи иҷтимоӣ ва ҳуқуқи қорамандони соҳа;
- таъмини рушди инфрасохтори соҳаи фарҳанг;
- муайян намудани самтҳои таъминоти молиявӣ иқтисодӣ муассисаҳо ва хизматрасонии фарҳангӣ ба аҳолии кишвар;
- мусоидат намудан ба раванди таъсис ва ҳавасмандгдонии фаъолияти муназзамӣ муассисаҳои фарҳангии давлатӣ, ғайридавлатӣ ва таҳкими заминаи моддию техникаи онҳо;
- ба роҳ мондани маблағгузориҳои бучетӣ муассисаҳои давлатӣ соҳаи фарҳанг ва дар мавридҳои зарурӣ ҳисса гузоштан дар маблағгузориҳои ташкилотҳои ғайридавлатӣ соҳаи фарҳанг;
- роҳ надодан ба монополияи давлатӣ дар соҳаи фаъолияти фарҳангӣ [11].

Мавриди зикр аст, ки дар байни субъектҳои сиёсати фарҳангӣ давлат дорои захираҳо ва имкониятҳои бештар мебошад. Аз ин рӯ, вазифаи асосии давлат дар раванди татбиқи сиёсати фарҳангӣ ин пеш аз ҳама баҳисобгирӣ, ҷамоҳангсозӣ, ҷимоя ва татбиқи манфиати тамоми субъектҳои сиёсати фарҳангӣ мебошад. Созиш миёни субъектҳо дар сатҳи муайянсозӣ ва татбиқи ҳадафҳои сиёсати фарҳангӣ ба даст омада, минбаъд тавассути мақомоти давлатӣ яқоя бо сохторҳои манфиатдор татбиқ мегардад.

Дар Тоҷикистон мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи фарҳанг Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, ваколатҳои он дар моддаи 16-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» ба таври мушаххас муайян карда шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки сатҳи самаранокии раванди татбиқи сиёсати фарҳангии ҳар кишвар гуногун аст. Ин гуногунрангӣ вобаста ба он аст, ки субъектҳои сиёсати фарҳангӣ барои расидан ба ҳадафҳои ниҳии сиёсати фарҳангӣ то кадом андоза бо ҳам яқоя ҷаъолият карда метавонанд, ҷаъолияти муштараки онҳо чи гуна ҷамоҳанг сохта шудааст, сатҳи сифат ва самаранокии чунин ҷаъолият дар кадом сатҳ қарор дорад ва ғайра.

Бинобар ин, роҳбарияти сиёсии ҳар як кишвар кӯшиш мекунад, ки сиёсати фарҳангӣ ба таҳкурсии мустаҳками консепсияҳо ва донишҳои назариявие устувор бошад, ки қодир аст, қонуниятҳои рушди таърихиро фарҳангии ҷомеаро ошкор созад. Аммо назария ва консепсияҳо, ки ҷаъолияти сиёсии давлатро дар соҳаи фарҳанг раҳнамоӣ мекунанд, дар баъзе кишварҳо на ҳамеша имкон фароҳам меоранд, ки тамоми омилҳо, ҳаводису рӯйдодҳо ва пайомадҳои фарҳанг барои ҷомеа ба инобат гирифта шаванд.

Ҳаминро низ набояд фаромӯш кард, ки пайомади сиёсати фарҳангии ҳар кишвар аз таъсири сифатҳои шахсии ҳодимони сиёсӣ, ки зимони давлатдориро ба даст доранд, вобастагии амиқ дорад. Аз ин рӯ, «консепсияҳои миллии сиёсати фарҳангӣ таълимоти ба таври доимӣ муайяншуда, шахшуда ва инкишофнаёбанда набуда, балки сухан дар бораи моҳияти пайваста тағйирёбандаи сиёсати фарҳангӣ меравад, зеро тамаркузи авлавият ва манфиатҳои он ҳар замон дигаргун мешаванд» [5].

Дар навбати худ фарҳанг ҳам ба давлат ва ҳам ба сиёсат таъсири ҷиддӣ мерасонад. Маҳз фарҳанг ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ қодир аст, ки суботи ҷомеаро таъмин намуда, давлат ва сохторҳои давлатӣ, инчунин афроди ҷомеаро ба ҳалли мушкилот, муҳимтарин масъалаву ҳадафҳо ва вазифаҳои ҷорӣ стратегӣ милли раҳнамун созад. Зеро фарҳанг на танҳо санъату адабиёт, балки тарзи ҳаёт, муносибати инсон нисбат ба худ ва инсонҳои дигар, нисбат ба табиату ҷомеа, ба ҳуқуқи уҳдадорӣҳои асосии инсон, низоми арзишҳо, анъанаву суннатҳо ва ҷаҳонфаҳмии афроди ҷомеаро фаро мегирад. Дар доираи чунин тафсири васеъ фарҳанг тамоми ҳаёти инсонро фаро гирифта, ба сатҳи сифати ҳаёти афрод, гурӯҳи қишрҳои ҷомеа таъсир расонида, шартҳои муҳими рушди босубот, афзун гардидани неъматҳои моддӣ маънавӣ ва ба маротиб бештар гардидани сатҳи сифат ва самаранокии онҳо ба шумор меравад.

Аз ин ҷост, ки ноқиқи машҳури Рими қадим Ситсерон фарҳангро воситаи тавоноии бартараф сохтани зухуроти ҳама гуна ҷаҳолату нодонӣ ва табдил додани одам ба шаҳрванди комил маънидод карда буд.

Ба андешаи олимону мутахассисон фарҳанг асосан дар самтҳои зерин ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ таъсир мерасонад:

– раванди иҷтимоишавӣ ва тарбияи афроди ҷомеа. Ба ибораи дигар, фарҳанг барои мутобиқ гардидани афроди ҷомеа ба шароитҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, танзими рафтору гуфтори онон тибқи меъёрҳои пазируфтаи ҷомеа мусоидат менамояд;

– ташаккул ва устувор гардидани низоми арзишҳо, яъне маҷмуи зухуроти муайяни ҳаёти моддӣ ва маънавӣ, ки дар ҳаёту ҷаъолияти ашхоси ҷудоғона, қишрҳои ҷомеа ва миллату халқиятҳо ба сифати роҳнамо хизмат мекунанд. Низомии арзишҳои

метавон ҳамчун муҳимтарин танзимгари муносибат ва рафтори сиёсӣ, ченаки баҳодихӣ ба рафтору гуфтору дигарон ва ширкати онҳо дар ҳаёти ҷамъияти арзёбӣ намуд;

– таъсири фарҳанг ба ҳаёти сиёсӣ инчунин тавассути бунёди амсилаи ҷаҳонӣ ва механизму воситаҳои сиёсӣ, коркард ва қабули қарорҳои сиёсӣ, меъёрҳои рафтору амал ва татбиқи онҳо дар ҳолатҳои мухталифи ҳаёти сиёсӣ ба вуқӯъ меояд.

Ба андешаи мо, фарҳанг танҳо дар сурате ба воситаи тавоно табдил хоҳад ёфт, ки агар сиёсати фарҳангии давлат ҳадафманд ва пайгирифта бошад.

Фарҳанг ҳамчун соҳаи сарнавиштсоз ва таърихи бозғамии маънавии ҷомеа дар низоми сиёсати иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои муҳимму афзалиятнок эълон гардида, баҳри таъмини рушди устувори он аз рӯзҳои аввали истиқлолияти давлатӣ пайваста таваҷҷуҳ ва ғамхорӣ хоса зоҳир мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки амиқи моҳияти сиёсӣ иҷтимоии фарҳанг дар фосолаи кӯтоҳи таърихӣ як қувват қонуни қарорҳои муҳимро қабул намуд, ки бо шарофати онҳо дар мамлакат барои эҳё, ҳифз ва рушди фарҳанги миллии фазои мусоиди меъёрии ҳуқуқӣ фароҳам омада, ҷиҳати бунёди инфрасохтори замонавии он маблағгузори мақсадноки давлатӣ тадриҷан афзоиш ёфт.

Бо шарофати тадбирҳои мушаххас ҳадафманд ва пайгирифтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон фарҳанг ба воситаи тавоноии сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ, ваҳдати ягонагӣ, сарҷамъии миллат табдил ёфта, зимни тақвияти раванди ташаккули худшиносии миллии ва арзишҳои нави маънавии эътимоди мардумро ба ояндаи неки Тоҷикистон мустаҳкам намуд.

Бо назардошти он ки фарҳанг, баҳусус тамоюли ҷаҳонишавии он аз ҷумлаи проблемаҳои глобалии асри XXI буда, дар низомҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ яке аз самтҳои афзалиятнок маҳсуб меёбад, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ аз падидаҳо ва зухуроти мусбату манфии он дар қанор буда наметавонад. Дар ин радиф талабот нисбат ба сатҳи сифати ҷаҳонӣ иҷтимоӣ-фарҳангӣ, сатҳи маънавияти инсон, тарбия ва ташаккули насли наврасе, ки вазифаҳои азими бунёди ҷомеаи навро ба ўҳда хоҳад гирифт, ба маротиб меафзояд.

Тавре ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намуданд, - «баҳусус, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, ки воридшавии унсурҳои бегонаро ба фарҳанги миллии осон гардондааст, рӯ овардан ба таърих ва огоҳ будан аз аслу насаби ҳеш барои ҳар як фарди миллат, хусусан, насли наврасу ҷавон зарур ва ҳатмӣ мебошад» [13].

Вобаста ба ин, дар ҳар як марҳилаи тақдирҳои давлатдории миллии мақсаду вазифаҳои фарҳанги миллии мушаххас гардида, тибқи он бояд стратегияи наву ҳадафманд ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳа тарҳрезӣ ва ба ин васила барои беҳдошти симои маънавий, ташаккули майлу рағбати зебоисандӣ ва ҳунари эҷодгарии афроди ҷомеа фазои мусоид фароҳам ояд. Дар татбиқи ин ҳадафҳо аҳли илму адаб ва муассисаҳои фарҳанги мамлакат нақши ҳалқунанда доранд.

Зиёиёни мамлакат, баҳусус адибону, бастакорон, филмбардорон, таҳиягарони намоишномаҳо бояд асарҳои арзандаи замонро офаранд, ки мундариҷа, пиндору гуфтор ва рафтори қаҳрамонони онҳо дар замири фарзандони мо меҳру садоқат ба Ватан-Модар, ҳештаншиносӣ, фидокорӣ, ҳувияти миллии, ҷасорату мардонагиро тарбия намоянд. Зимни тамошо ва мутолиаи ин асарҳо насли навраси тоҷик бояд моҳияти Ватан, Модар, ватандӯстӣ, номуси ватандорӣ, ваҳдати яқпорчагӣ, сулҳу субот, оқибатҳои ногувори нашъамандиву нашъачаллобӣ, ифротгароиву бегонапарастиро ба ҳубӣ дарк намоянд.

Дар радифи ҳар иқдому ташаббус, ки аз ҷониби роҳбарияти кишвар бармеоянд, бояд осоре офарида шавад, ки тавассути каломии бадеъ насли наврасро барои дарки моҳияти онҳо раҳнамун созанд. Ҷавобу наврасон бояд донанд ва воқеан дарк намоянд, ки ҳадафи асосии танзими анъана ва ҷашну маросимҳо чист, никоҳи

хешутаборӣ барои ояндаи миллат, генофонди он чи оқибатҳои ногувор дорад, эҳтиром гузоштан ба анъанаву суннатҳо ва либоси миллӣ то кадом андоза ва чи гуна арзиш дорад. Ин таъкид ба хотири он аст, ки дар шароити муосири ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ душманони миллати тоҷик бо истифода аз дастовардҳои техникаву технологӣ ҳар икдому ташаббусҳои роҳбарияти Тоҷикистонро ба таври худ арзёбӣ мекунанд, саъй мекунанд, ки мардумро гумроҳ созанд, нисбати сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хисси шубҳа ва нобовариро ба вучуд оранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон чашни 32-солагии истиқлолияти хешро дар шароити равандҳои пурталотуми ҷаҳонишавӣ таҷлил намуд. Барои эмин мондан аз таъсири омилҳои манфии раванди фарогири ҷаҳонишавӣ, ки фосилаи замону макон, марзҳои маънавӣ ва асолати фарҳангии давлатдорӣ миллиро тағйир медиҳад, фарҳангии кишвар бояд дар зехни ҷавонон тафаккури солими миллиро инкишоф дода, арзишҳои миллиро аз таҳдидҳои хатарбори таҳрибориву тундравӣ ҳифз намуда, Ваҳдати миллиро таҳким бахшанд. Ҷавонону наврасони мо бояд аз решаҳои тамаддуни бостонӣ, забону фарҳанги миллӣ ва оинҳои давлатдорӣ ниёғони худ огоҳ бошанд ва вобаста ба дигаргуниву таҳаввулоти оғози ҳазорсолаи сеюм, барои устувор гардонидани пойдевори давлатдорӣ навин ва фарҳангу андешаи миллӣ саъю талош намоянд.

Сию ду соли истиқлолият солҳои талошу мубориза баҳри ҳифзи истиқлолият ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ, саъю кӯшиши беандоза баҳри маъруфияти Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ, марҳилаи омодагии заминаҳои гузариш аз як низоми сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ ба низоми комилан нав, ҳуҷуҷа солҳои гузаштани таҳкурсии боэътимоди давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон буданд.

Дар ин муддат зарурати дарки моҳияти сиёсӣ иҷтимоии фарҳанг бамаротиб афзуд. Дар заминаи таҳлили амиқу ҷиддии авзои ахлоқиву маънавии ҷомеа стратегияи сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳадафу ормонҳои рушди маънавӣ ва роҳҳои тақомули тафаккури ҷомеаи навбунёд тарҳрезӣ гардиданд.

Муҳимтарин марҳилаи эҳёи асолати таърихиву фарҳангӣ, бозгашт ба шуқуҳу азамати давлатдорӣ аҷдодӣ, оғози сиёсати гуногунпаҳлӯи фарҳангӣ, шинохту гиромидошти мероси фарҳангии ниёгон аз баргузори Иҷлосияи таърихӣ шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ибтидо мегирад. Зимни суханронӣ бахшида ба 20-умин солгарди Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 16 ноябри соли 2012 дар шаҳри Душанбе ва 19 ноябри ҳамон сол дар шаҳри Хучанд баргузор гардида буданд, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шаш самти асосии марҳилаи имрӯзаи рушди давлатдорӣ миллиро ба таври зерин муайян намуд:

1. Ҳифзи давлатдорӣ миллӣ;
2. Ҳамаҷониба баланд бардоштани маърифати сиёсӣ, ҳуқуқӣ, худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ;
3. Ба таври огоҳона муттаҳид намудани мардуми кишвар дар атрофи ғояи «Тоҷикистони соҳибихтиёр – Ватани ягонаи мо»;
4. Рушду тақомули фарҳанги сулҳ ва ризоияти миллӣ;
5. Сиёсати «Рӯ овардан ба ҷавонон»;
6. Ҳифзи ҳувияти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ [17, с. 23].

Воқеан, агар самтҳои мазкурро аз нигоҳи илмӣ таҳлил намоем, метавон зикр намуд, ки онҳо ба ҳамдигар робитаи ногуҷастаи дошта, дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир танҳо дар мавриди таъмини ҳамбастагии зич ва татбиқи муваффақонаи онҳо метавон пойдорӣ ва рушди давлатдорӣ миллиро кафолат дод.

Дар раванди татбиқи ин самтҳо ҳудогоҳӣ ва худшиносии миллӣ нақши калидӣ мебозад. Зеро баҳри ҳифзи давлатдорӣ миллӣ танҳо афроди ҳудогоҳу ҳештаншинос омода буда метавонанд. Ҷонибдорӣ ва татбиқи ғояи «Тоҷикистони соҳибихтиёр – Ватани ягонаи мо» бидуни огоҳии комил аз таъриху фарҳанги ниёғони хеш, хисси

баланди соҳибватанӣ ва ифтихор аз ваҳдати миллӣ имконнопазир аст. Фарҳанги сулҳ ва ризояти миллӣ, ки аз хиради аҷдодӣ ва сабақҳои талхи таъриху тамаддуни миллат маншаъ мегирад, шаҳодати равшани ҳудогоҳии миллӣ ва ҳушдору ҳидоят ба шиноҳти пайвастаи (мутгасили) аслу насли хеш аст. Барои он ки номуси ватандорӣ ва ҳештаншиносӣ дар замири насли наврас таҳким ёбад, онҳо бояд аз таъриху фарҳанги хеш огоҳии ҳарчи бештар дошта бошанд, аз фаромӯшхотирӣ эмин бошанд. Дар ин маврид Алии Фирдавсӣ хеле хуб ишора кардааст: «Ғамномаи Сӯҳроб...рози ҳамаи фаромӯшкорҳои торихист. Он ки аз торихи худ шармзада набошад, он ки бори гуноҳҳои худро бар душ накашад, наметавонад ба ростӣ ба торихи худ ифтихор кунад» [1]. Аз ин рӯ, рушду такомули пайвастаи фарҳанги сулҳ ва ризояти миллӣ танҳо дар заминаи ҳештаншиносиву ҳудогоҳии насли имрӯза муяссар гардида, барои ташаккули ҳамин гуна сифатҳо дар замири наслҳои оянда фазои мусоид фароҳам меорад.

Сиёсати «Рӯ овардан ба ҷавонон», ки аз ҷониби Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сифати яке аз самтҳои асосии марҳилаи имрӯзаи рушди давлатдорӣ миллӣ муайян гардидааст, аз он нуқтаи назар бағоят муҳим аст, ки ҷавонон нисбат ба насли калонсол аз фарозу нишебҳои таъриху тамаддуни миллати хеш огоҳии камтар доранд. Сатҳи маърифати сиёсӣ, ҳуқуқӣ, худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллии онҳо нисбатан пасттар аст. Маҳз ҳамин омил аксаран боиси гароиши як зумра ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои бегона мегардад.

Вобаста ба ин сиёсати роҳбарияти давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба ҷавонон пайгирона буда, ҳадафи он фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои тарбияи ворисони ҳақиқии таъриху фарҳанги аҷдодӣ, пешбарандагони маърифату худшиносӣ, муҳофизони нангу номус ва хувияти миллӣ, мунодиёни асили эҳсоси ватандорӣ мебошад.

Барои он ки ҷавонони тоҷик ин рисолати бузургро дар шароити ниҳоят мураккаби ҷаҳони муосир иҷро карда тавонанд, дар ниҳоди онҳо зиракии сиёсӣ, суботи маънавӣ ва муҳимтар аз ҳама садоқати миллию ватандӯстиро парваридан зарур аст.

Аз ин рӯ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.12.2016) бо дарназардошти нақши ҷавонон дар эъмори ҷомеаи тозаистиклол пешниҳод намуданд, ки соли 2017 дар мамлакат «Соли ҷавонон» эълон карда шавад. Зимни ин пешниҳоди созанда Пешвои миллат таъкид намуд, ки «ҷавонони мо дар ҳар ҷое, ки бошанд, бояд ҳисси баланди миллӣ дошта бошанд, ба Ватан, миллат, давлати соҳибистиклоли худ ва забону фарҳанги миллии хеш ифтихор намоянд ва барои ҳимояи онҳо ҳамеша омода ва ҳушёр зирак бошанд» [14].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳифзи хувияти миллӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Зеро дар чунин шароит мизони адолат дар муносибатҳои байналмилалӣ дар самти сиёсӣ, иқтисодӣ ва технологӣ ба манфиати кишварҳои тозаистиклол нест. Бинобар ин, бо назардошти таҳдидҳои доимоафзоанда ва хатарбори раванди ҷаҳонишавӣ ҳифзи хувият ва ваҳдату ризояти миллӣ бояд «...ба ҳайси як фарҳанг ва андешаи фарогири умумимиллӣ дарк гардида, сулҳу ваҳдат ва ҳамзистии мусолимадомези намояндагони ҳамаи нерӯҳои сиёсӣ, ҳизбу ҳаракатҳо, ҷаҳонбиниву андешаҳо ва дину мазҳабҳои сокинони Тоҷикистонро дар бар гирад» [16].

Муҳаққиқони фарҳанг бояд мероси арзишманди таърихӣ фарҳангӣ ва осори пурқиммати ниёгонро бо нигоҳи тоза дар ҳамбастагӣ бо ғояҳои нави иҷтимоии миллӣ ва умумибашарӣ мавриди омӯзиш қарор дода, тарзу усулҳо ва самтҳои истифодаи ин арзишҳои волои маънавиро дар ҷараёни таълиму тарбияи наслҳои имрӯза ва оянда ҷиҳати ташаккул ва такомули маърифати ҳештаншиносӣ бо ҳулосаҳои дақиқи илмӣ муайян намоянд.

Имрӯз рисолат ва чавҳари сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимояи ҳамаҷонибаи арзишҳои фарҳангии миллӣ, таъмини ширкати озодонаи тамоми афроди ҷомеа дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, эҷоди бадеӣ, илмӣ, техникӣ, дастрасии озодонаи шаҳрвандон ба комёбиҳои илмию фарҳангии миллӣ ва умумибашарӣ буда, дар ин самт минбаъд низ тадбирҳои муассиру судманд андешида хоҳанд шуд. Ин падида, ки бо шарофти истиқлолият муяссар гардидааст, дорои мазмуни амиқи таърихӣ ва далели он аст, ки роҳбарияти Тоҷикистон ниёзмандии ҷомеаро ба як давлати қудратманд ва маънавиасоси миллӣ бо камолӣ масъулият дарк намудаанд ва рисолати худро дар ҳамин поя таъйид кардаанд.

Аксаран худшиносии миллиро ҳамчун оғаҳои ҳарчи бештари афроди ҷомеа аз ғановати осори ниёгон арзёбӣ намуда, сатҳи пайванди фарҳангии ниёгонро бо фарҳангии муосир сарфи назар мекунад. Аммо афроде, ки аз таъриху тамаддуни пурғановат боифтихор ҳарф зада, барои ташаккул, пойдорӣ ва рушди фарҳангии муосири миллӣ саҳме нагузоштаанд, ҳанӯз худшинос нестанд. Чунин муносибат шояд барои насли ҷавоне, ки ҳанӯз дорои таҷрибаи кофии зиндагӣ ва қодир ба дарки воқеият нест бахшиданист, вале нисбати насли калонсолу солими ҷомеа, ки ба неъматҳои моддиву маънавии ҷомеа дастрасии (дастёбии) бештар дорад, боиси таассуф аст. Зеро моҳияти шахсияти болиғи солим талош барои дарёфти ҳақиқат, расидан ба ҳадафу ормонҳо, ниёз ба ангезаҳои неруманд баҳри бунёди таҳкурсии қавии пайвандгари дирӯз-имрӯз ва фардои хеш мебошад, ки ба ӯ имконияти фароҳи худфарсоиро фароҳам орад.

Таҳқиқи илмии масъалаҳои марбут ба тарбия ва таҳкими ҳисси ватандорӣ ва худшиносии миллӣ, махсусан дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ, фарҳангу маориф, иқтисодиёт, мураккаб гардидани вазъи геополитикии минтақа ва ҷаҳон, шиддат ёфтани бархӯрди манфиатҳои кишварҳои абарқудрат ва вобаста ба ин осебпазир гардидани истиқлолияти давлатҳои ҷавон аҳамияти боз ҳам ҷиддитар касб мекунад.

Дар тӯли таърих ба пояҳои худшиносиву ҳудогоҳии миллати тоҷик борҳо осеби ҷиддӣ расида, ин зарбаҳо дар роҳи камолоти худшиносии миллӣ монеа эҷод кардаанд. Вале тоҷикон бо иродаи матину гомҳои пайгирона ҳамвора ба сӯи дарёфти асолати хеш, озодиву истиқлол талош варзидаанд. Дар ҳар марҳилаи ҳассосу тақдирсози таърихи хеш тоҷиконро маҳз ҳофизаи таърихӣ, худшиносии миллӣ, ки аз таъриху тамаддуни куҳанбунёди ин миллат маншаъ мегиранд, инчунин ба майдон омадани фарзонафарзандони ҳудогоҳи ӯ аз ҳаводису фалокатҳои фоҷибор начот додаанд.

Дар раванди таҳкими ҳисси ватандорӣ ва худшиносии миллӣ забони модарӣ ҳамчун мероси маънавии миллат нақши бағоят муҳимро мебозад. Зеро забон ҳамчун пайвандгари аслҳову наслҳо ба сифати оинаи таъриху фарҳанги бостониву муосир, эҳғари анъанаву суннатҳо, офарандаи арзишҳои воло, муҳофизати хувияти миллӣ, кафили бақову истиқлолият ва ғолибияти миллати тоҷик буд ва хоҳад монд.

Фарзонагони миллати тоҷик дар сангарҳои сарди мубориза алайҳи душманон маҳз бо нуруи қудратофарини забони модарӣ дар қалби ҳамватанон эҳсоси гарми ватандӯстӣ, ҳисси ифтихор аз давлатдорӣ миллӣ, омодагӣ барои ҳифзи марзу буми аҷдодӣ, шинохту гиромидошти ниёгон ва мероси гаронмояи онҳоро парваридаанд.

Дар ин радиф Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле бамаврид ва дақиқ ишора намудааст – «забону фарҳанги мо оинаест, ки роҳи тӯлони паймудаи тоҷиконро бо ҳама шебу фарозҳо дар худ инъикос кардааст. Аз таърих, адабиёт ва фалсафаи ирфонии гании мо ҳувайдост, ки барои аҷдоди бонангу номуси мо мафҳумҳои Модар, Ватан, Истиқлол, Забон ва Фарҳанг ҳамеша ҳаммаъно будаанд» [9].

Вақти он расидааст, ки ҳамасрони мо тавассути осори илмиву адабӣ, мусиқиву суруд баҳри ғановати пайваستاи таркиби луғавӣ ва ҷаззобияти забони модарӣ, поку бегазанд нигоҳ доштани он беш аз пеш талош варзанд, то мардуми олам ҳарчи бештар

аз лаззати ин қанди порсӣ баҳраманд гарданд. Шояд он гоҳ бархе аз ҷавонони аз ҳаводиси таъриху рӯзгор ноогоҳи тоҷики фирефтаи бонги чарас майли бегонапарстӣ накунад ва аз хатарҳои фалокатбори равандҳои ҷаҳонишавӣ эмин монанд. Ибрази андеша ва ғояҳои солиму носолими миллӣ маҳз тавассути забон сураат мегирад. Солим ва носолимии афқору андешаи миллӣ вобаста ба он аст, ки афроди ҷомеа то кадом андоза ба таҳлилу арзёбии таъриху фарҳанги ниёғони хеш қодир аст, оё барои чунин арзёбӣ неруи зеҳнӣ ва таҷрибаи кофии рӯзгор дорад, мизони арзёбии вай дар заминаи кадом ченаку арзишҳо устувор аст.

Арзишҳо одамонро дар заминаи ғояҳо ва сиёсати иҷтимоӣ муттаҳид месозанд, вале арзишҳо бояд мушаххасу муқаддас бошанд, зеро онҳо сарвати бузурги ақлонӣ ва захираи адонопазир барои тавлиди пай дар пайи арзишҳои умумибашарӣ, анъанаву суннатҳои фарҳангии халқу миллатҳо ба шумор мераванд. Аслан фарҳанг дар шакли миллии худбаёнӣ арзи вучуд ва рушду такомул меёбад. Миллат, дар навбати худ, аз хусусиятҳои мушаххаси таърихӣ ҳаёти халқ, моҳияти биологӣ-иҷтимоӣ он тавлиду ташаккул ёфта, ба сӯи рушду камолот роҳ мепаёмояд.

Муҳимтарин хусусияти ҷолиби фарҳанги миллӣ – ин гуногунрангии ҳайратангез, ҳамзамон, беназиру нотакрор ва асил будани он аст. Дар аксарияти мавридҳо маҳз ҳамин ҷиҳатҳои нотакрори фарҳанги миллӣ мояи ифтихори соҳибони он мегардад. Агар фарҳанг хусусият, назокату фазилатҳо ва нақҳати ба худ хос надошта бошад, ба инсоне шабоҳат пайдо мекунад, ки ба сурату сират ҷаззобият надорад.

Ҳар як фарҳанги миллӣ самараи ба худ хос, дастовардҳои маънавӣ, кашфиёт, фарозу нишебҳо ва дар ниҳоди хеш дарку биниши мустақилро дорост. Бо амри таърих ташаккул ва рушди он на ҳамеша дар фазои оромӣ осуда ва мусоид, балки баъзан дар муҳиту шароитҳои носозгор, зиддиятҳои иҷтимоӣ, муборизаи анъанаву суннатҳои куҳна ва нав ҷараён мегирад. Аз ин рӯ, ҳар як миллат таърихи гузашта ва ояндаи хешро бо фарҳанги миллӣ алоқаманд медонад, ки он кафолати зиндагии шоиста, ҳамгирӣ ба фарҳанги умумибашарӣ мебошад. Маҳз фарҳанг муҳофизу таҳкимбахши фаъолияти эҷодии инсон, солимии маънавии халқ ва бунёдгузори ормонҳои маънавии миллат маҳсуб мешавад.

Дар ҳама давру замонҳо омили рушди ҷомеаи инсонӣ, аз ҷумла, фарҳангу тамаддун сулҳу осоиш ва ваҳдати комил аст. Ҷомеае, ки дар он сулҳу ваҳдат ҳамчун арзиши маънавию сиёсӣ пазируфта нашудаанд, дер ё зуд завоҷ меёбад ва мардумони он аз неъматҳои моддию маънавӣ, осудагӣ, пирӯзӣ баҳраманд нахоҳанд шуд, зеро нодиртарин ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, шохкориҳои ҳайратангези ҳунари маҳз дар муҳити оромӣ осуда, сулҳу ваҳдат, ҳамдилию ҳамбастагӣ ва аксаран тавъам ба шеваи зиндагии муқимӣ офарида шудаанд.

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, ки 27 июни соли 1997 дар шаҳри Маскав ба имзо расид, барои пешрафти ҷомеаи Тоҷикистони соҳибистиклол фазои мусоиди эҷодиву фарҳангӣ ва созандагӣ бунёдкориро фароҳам овард.

Ваҳдати миллӣ дар ҳасостарин лаҳзаи таърихи миллати тоҷик ҳамчун ғояи пурарзиши ватандорӣ зухур ёфт, ки он ба неруи қавии зеҳнӣ ва нигоҳу идроки комили сиёсии фарзандони фарзонаи миллати тоҷик устувор аст. Пас аз эълони Истиклолияти давлатӣ, Ваҳдати миллӣ нодиртарин падидаи ҳештаншиносии тоҷикон ва олитарин намоди ифтихори миллӣ гардид.

Раванди сулҳи Тоҷикистон нақши боризро на танҳо ба пешрафти иқтисодӣ саноат, балки барои эҳё ва рушди фарҳангу ҳунари миллӣ низ гузошт. Зеро Ваҳдати миллӣ ҳамчун таҷассуми хиради халқи тоҷик як рӯки муҳими фарҳанги миллӣ низ ба ҳисоб меравад. Истиклолияти давлатӣ, ки бар ваҳдати миллии тавъам бо фарҳанги пурғановату куҳанбунёди тоҷикон пойдор аст, пайваستا таҳким меёбад ва ин боиси мақоми арзандаву устувор пайдо намудани Тоҷикистон дар радифи мамлакатҳои

мутамаддин гардидааст. Аз ин ҷост, ки Ваҳдати миллӣ оғози марҳилаи сифатан нав ва осоиштаи рушди фарҳанги миллӣ гардид.

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус азму талошҳои пайгириҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба афкори мусиқии миллӣ тақони бузург бахшидаанд, туфайли ин омилҳо шеваҳои мусиқии шимолу ҷануби мамлакат беш аз пеш ба ҳам омезиш ёфта, таҳкимбахши раванди Ваҳдати миллӣ гардиданд. Вақти он расидааст, ки муҳаққикону таърихнигорон моҳияти таърихиву фарҳангии падидаву навгониҳои соҳаи мусиқии даврони истиқлолиятро мавриди пажӯхишҳои боз ҳам амиқу густурда қарор диҳанд. Зеро тавре, ки зикр гардид, мероси пурғановат дар баробари моҳии ифтихор будан, аз ворисон ҳисси баланди масъулиятро тақозо мекунад.

Моҳи марти соли 2001 Асосгузори сулҳу ваҳлати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми суханронӣ дар мулоқоти навбатии хеш бо аҳли зиё, ки бо номи «Фарҳанг ҳастии миллат аст» маъмул аст, таъкид намуд, ки «Дар оғози асри XXI нақши илму фарҳанг дар пешрафти ҷомеа ва қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзунӣ инсоният моҳияти аввалиндараҷа пайдо мекунад, рақобати илмию кашфиётҳои техникаи байни давлатҳо авҷ мегирад, дастовардҳои ақлонӣ ва неруи илмию фарҳангӣ моҳияти нави сиёсӣ касб карда, ба яке аз омилҳои асосии ҳифзи истиқлолияти сиёсӣ иқтисодии ҳар давлату миллат табдил меёбад» [16].

Аз ҷониби Сарвари давлат дар оғози ҳазорсолаи нав, дар ҳузури аҳли зиё бо таъкид «ҳастии миллат» арзёбӣ гардидани фарҳанг боз як далели равшани аз нигоҳи илмӣ хеле дақиқ тарҳрезӣ гардидани сиёсати стратегияи фарҳангӣ ва ғамхорӣ нисбат ба ояндаи миллат ба шумор меравад. Чунин ибрози назар танҳо туфайли таҳлили амиқи авзои сиёсии ҷаҳон, пешбинӣ ва дарки моҳияти равандҳои тамоюлоти глобалӣ дар олам, аз ҷумла ҷаҳонишавии фарҳанг, бархӯрди тамаддунҳо, рақобати тезутунди геополитикӣ муяссар гардидааст.

Сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз бо дарки моҳияти сиёсӣ иҷтимоии фарҳанг тарҳрезӣ шудааст.

Таҷлили 1100-солагии давлати Сомониён, 2500-солагии шаҳри Истаравшан, 2700-солагии Кӯлоб, 3000-солагии Ҳисор, 5500-солагии Саразм, ҷашнҳои абармардони миллати тоҷик – 100-солагии Мирзо Турсунзода, 960-солагии Умари Хайём, 645-солагии Камолуддини Бехзод, 1150-солагии сардафтери адабиёти классикии тоҷику форс, 800-солагии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, омодагиҳо ба хотири таҷлили 115-солагии академик Бобочон Ғафуров (декабри соли 2023) ва боз чандин иқдомҳо дар самти арҷгузориҳо ба таъриху тамаддуни хеш аз рӯйдодҳои муҳимми сиёсӣ ва шаҳодати равшани татбиқи пайгириҳои сиёсати мустақилонаи фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд. Ин ҷорабиниҳои муҳимми таърихӣ бори дигар собит намуданд, ки миллати тоҷик маҳз туфайли неруи муктадирӣ бунёдкориву созандагӣ, фарҳангу суннатҳои сулҳофарин ба оламиён бузургтарин намунаҳои осори хаттӣ, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, шаҳрҳои бостонии Самарқанду Бухоро, Марву Нишопур, Кӯлобу Истаравшан, Хучанд ва боз бисёр ганҷинаҳои бебаҳоро эҳдо намудааст. Воқеан, ташаккул ва рушди фарҳанги шаҳрсозӣ, бунёди иншооти азиму шоҳкориҳои ҳунари пеш аз ҳама дар муҳити оромӣ осоишта ва туфайли шеваи зиндагии муқимӣ муяссар мегарданд.

«Ифтиҳои бинои нави Китобхонаи миллӣ барои 10 миллион нусха китоб дар пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе, баргузориҳои силсиланамоишгоҳҳои байналмилалӣ китоб, озмунҳои гуногун, маҳсусан, озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Илм – фурӯғи маърифат», «Тоҷикон»-оинаи таърихи миллат», «Тоҷикистон – Ватани азизи ман», наشري силсилакитоби «Ахтарони адаб» иборат аз панҷоҳ ҷилд, ба ҳар як оилаи кишвар ба таври ройгон дастрас гардидани шоҳасари «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров, таҷлили Рӯзи китоб, бунёди дахҳо театр, қасрҳои фарҳанг, китобхонаҳо, боғҳои

фарҳангу фароғат дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат ва сафарҳои ҳунарии аҳли фарҳанги мо ба дахҳо кишвари дунё аз муҳимтарин дастовардҳои даврони истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи фарҳанги миллӣ ба шумор мераванд» [15].

Дар қатори падидаҳои пурқиммати маънавии инсоният ҳамчун шоҳкориҳои нодири фарҳанги ҷаҳонӣ ба феҳристи ЮНЕСКО ворид гардидани намунаҳои барҷастаи фарҳанги миллӣ - «Шашмақом», «Фалак», Наврӯз, Саразм, инчунин соли 2021 ба Рӯйхати муқаддамотии ЮНЕСКО «дар баробари номбандии муштаракӣ «Роҳи Абрешим: долони Зарафшон-Қароқум» ворид гардидани 9 мавзеи мероси таърихиву фарҳангии Тоҷикистон, пазируфтани шудани пешниҳоди Тоҷикистон оид ба ворид намудани 2500-солагии шаҳраки қадимаи «Тахти Сангин» ба Рӯйхати ҷашнвораҳои ЮНЕСКО барои солҳои 2022–2023» [15], ҳамчун мероси ҳуҷҷатӣ ба феҳристи хотироти ҷаҳонии ЮНЕСКО ворид шудани куллии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ (24.05.2023) ва амсоли инҳо, бори дигар собит менамоянд, ки Тоҷикистони соҳибистиклол ва роҳбарияти сиёсии он дар баробари пайравӣ ва пазируфтани меъёрҳои байналмилалӣ барои рушди минбаъдаи давлат ва пешрафти ҷомеаи тозабунёд аз фарҳангу анъана ва суннатҳои таърихиву миллӣ ба таври васеъ истифода мебарад.

Худшиносии миллӣ ин аз ҷониби шахс дарк намудани мансубияти хеш ба умумияти муайяни шаҳрвандӣ ба шумор рафта, сохтори он ниҳоят мураккаб аст. Он бидуни ҳисси масъулият дар назди давлату ҷомеа моҳияти мушаххас надорад. Ба ибораи дигар, он дар баробари дарки ҳуқуқҳо эътирофи уҳдарориву масъулияти шаҳрвандиро тақозо мекунад. Агар шаҳрванди Тоҷикистон, новобаста аз макони зист омодагии хешро баҳри ҳифзи манфиатҳои он иброз намуда, воқеан аз ин манфиатҳо пуштибонӣ намояд, бешак дар замиру ӯ муҳимтарин унсуре ҳештаншиносии миллӣ нухуфтааст.

Мансубият ба фарҳанги миллӣ ин танҳо маънои фазилат (пурдонӣ) дар соҳаи таърих, адабиёту мусиқӣ, фалсафа ва ғайра, ҳатто ифодаи меҳру муҳаббат нисбати онҳо, балки маънои эътироф ва қабули амалии арзишҳои асосии онҳоро дорад.

Фарҳанги миллии халқи тоҷик дорои хусусияти хоси дарку тасаввуроти арзишҳои умумибашарӣ, аз қабили некӣ ва бадӣ, озодиву адолат, моҳияти зиндагӣ, муҳаббату самимият мебошад, ки номгӯи онҳоро метавон идома дод. Мавриди зикр аст, ки ин арзишҳо дар ҳар як шакли мушаххаси фарҳанг – фалсафа, ахлоқ, санъат, ҳуқуқ, фолклор, асотир ва ҳатто илм ба таври гуногун ифода меёбанд. Андӯхтани дониш оид ба математика, азхуд намудани меъёру арзишҳо, соҳибмаърифат гардидан дар соҳаи ҳуқуқ, пайдо кардани завқи бадеӣ ҳар қадом раванди мустақил ва дорои хусусияти ба худ хос мебошад. Беҳтарин тарзи азхуд намудани фарҳанги миллӣ ва ташаккули худшиносии миллӣ ин иштироки бевосита дар ҷараёни эҷодиёти фарҳангӣ дар заминаи анъана ва суннатҳои миллӣ ба шумор меравад.

Маъмулан, неруи инсонӣ ҳамчун неруи эҷодӣ арзёбӣ мегардад. Чунин тарзи баҳогузори аксаран барои марҳилаҳои таҳаввулоти ҷаврӣ ва шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир хос аст. Зеро дар чунин айём одамон наметавонанд ҳаёти худро бидуни тасаввуроти эҷодӣ ва ташаббус раҳандозӣ намоянд. Аз ин рӯ, бар ивази фаҳмиши маҳдуди эҷодиёт, ки ҳамчун раванди хос танҳо дар соҳаи санъат ва фарҳанг арзёбӣ мегардад, дарку фаҳмиши нав – эҷодиёт ҳамчун унсуре ҷудонопазири ҳалли вазифаҳои идоракунӣ, сиёсат ва мушкилоти технологӣ ташаккул меёбад. Барои ташаккули ҳамин гуна фаҳмиш сиёсати иҷтимоии давлат нақши калидӣ мебозад. Зеро ташаккул ва рушди неруи инсонӣ функсияи асосии сиёсати иҷтимоии давлат маҳсуб мешавад.

Имрӯз проблемаҳои эҷодиёти дастаҷамъонаи афроди ҷомеа ба проблемаҳои азнавсозии демократии ҳаёти ҷомеа ва фаъолияти муштаракӣ инсонҳо робитаи мустақим пайдо кардааст. Агар проблемаҳои эҷодиётро аз ҳамин нуқтаи назар арзёбӣ

намоем, метавон зикр намуд, ки он ханӯз ба қадри кофӣ (махсусан дар Тоҷикистон) мавриди таҳқиқи ҷиддии илмӣ қарор дода нашудааст.

Новобаста аз ин ин, аксарияти муҳаққиқон бар онанд, ки фарҳанг, ба маънии васеи он, бояд асоси мустаҳками рушди неруи инсон ва захираи стратегияи пешрафти ҷомеа гардад. Бинобар ин, барои таҳияи стратегияи наву ҳадафманди рушди ҷомеаи тозаистиклоли тоҷик, ки тавъам бо омилҳои фарҳангӣ хоҳад буд, қабл аз ҳама бояд дурнамоҳои рушди инсон тарҳрезӣ гарданд. Онҳо бояд баҳри ноил гардидан ба сифатҳои созгори ҳаёту фаъолияти афрод дар ҷомеаи нав, маҷмӯи хислату қобилиятҳои, ки иқтидори захираҳои инсониро ташкил дода, суботи пешрафти ҷомеаро таъмин менамоянд, равона карда шаванд. Танҳо дар ҳамин маврид неруи инсонӣ ба сӯи ободкориву созандагӣ роҳ мепаймояд, Маҳз ҳамин гуна фазои мусоид раванди худшиносии афроди ҷомеаро вусъат мебахшад, аъзои ҷомеаро водор менамояд, ки пиндору гуфтор ва рафтори хешро бо ҳамасрон муқоиса намояд, дирӯз, имрӯз ва роҳи ояндаро тавассути ченаку арзишҳои нав баҳогузори кунад.

Дар шароити Тоҷикистон мақсаду вазифаҳо ва самтҳои рушди инсонро асноди стратегияи давлатӣ муайян мекунад. Барои татбиқи муваффақонаи онҳо мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои иҷтимоӣ бояд дар ҳамбастагӣ фаъолият намоянд. Яъне мақсад ва самти ҳаракати онҳо бояд ягона бошанд. Бо иборати дигар, тамоми субъектҳои, ки барои татбиқи нишондоди асноди мазкур масъуланд, бояд дар самти муносибат нисбат ба ҳадафу усулҳои рушди инсон ҳамрағӣ бошанд. Вагарна, раванди худшиносии миллӣ ва дар маҷмӯъ, рушди босуботи ҷомеа халалдор мегардад.

Дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир, вусъати бемайлони раванди ҷаҳонишӣ, тараққиёти ҳайратангези технологӣ, дигаргуншавии афзалиятҳои рушди неруи инсонӣ ҳаллу фасли масъалаҳои марбут ба таҳсилот аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Таҳсилоти асри XXI мундариҷаву моҳият ва шакли пешрафти ҷомеаи муосирро, ки барои бақои тамаддуни башарӣ зарур аст, тағйир медиҳад. Дар чунин шароит ҳадафи стратегияи таҳсилот ҳамчун фишанги неруманди худташкिल्диҳии иҷтимоӣ бояд собит намудани бартарии арзишҳои маънавӣ нисбат ба арзишҳои моддӣ бошад. Баҳри ноил гардидан ба ин ҳадаф раванди мазкурро оқилона идора кардан, фарҳанги ҳудобаёнӣ ва худфарсоии афроди ҷомеаро ташаккул додан бағоят муҳим буда, он рисолати асосӣ ва ҳамешагии аҳли илму фарҳанг ва маориф ба шумор меравад. Танҳо дар ҳамон сурат қалби насли навраси тоҷик ба оянда гарм ва шӯълаи умедаш фурузонтар гардида, ба ҷавҳару пайкари бани башар пайвади қавӣ ва абадӣ пайдо мекунад.

Зикри ҳамин нуқта басо муҳим аст, ки дар баробари дастовардҳои назарраси соҳаи фарҳангу маориф дар самти ташаккулу рушди ҳештаншиносӣ ва худшиносии миллӣ муҳаққиқон аз мавҷудияти камбудии ибрази нигаронӣ карда, аз ҷумла бо таассуф қайд кардаанд, ки «... дар ҳоли ҳозир, тамоюл ба таассубу хурофот ва дар ин асос зиёдаравӣ, гаравидан ба ҷараёнҳои динии ифротӣ, безътиной ба раванди ташаккули ҳештаншиносӣ ва худшиносии миллӣ аз дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар даҳсолаҳо қафо мондааст. Ин ҷараён хилофи ояндаи босуботи давлатдорӣ миллӣ мебошад» [19]. Бо назардошти чунин вазъият, мақомоти вақлоатдори давлатӣ бояд ҳарчи зудтар лоиҳаи нави «Консепсияи рушди фарҳанги миллӣ» ё «Консепсияи рушди фарҳанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намоянд. Зеро аз давраи қабули «Консепсияи рушди фарҳанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аллақай 18 сол сипарӣ гардид. Дар ин муддат дар Тоҷикистон ва арсаи байналмилалӣ рӯйдодҳои зиёде ба вуқӯъ пайвастанд, ки ба руҳи равон, ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмӣ, хисси ҳештаншиносиву ҳудогоҳии на танҳо мардуми тоҷик, балки дигар халқияту миллатҳои олам таъсири бузург расонида, муносибати ононро нисбат ба бисёр арзишҳо, аз ҷумла арзишҳои

миллӣ ба таври ҳайратангез дигаргун сохт. Дар мавриди аз ҷониби мақомоти ваколатдор таҳия гардидани лоиҳаи нави «Концепсияи рушди фарҳанги миллӣ» ё «Концепсияи рушди фарҳанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба андешаи инҷониб, он дар баробари фарогирии дигар нуктаҳои муҳим бояд дар заминаи омӯзишу таҳлили амиқи масъалаҳои зерин манзур гардад:

- тамоюлотӣ асосии тамаддуни ҷаҳонӣ;
- таҳдиду хатарҳои асосӣ барои фарҳанги миллӣ (терроризму ифротгароӣ, қочоқи маводи муҳаддир, ҷинояткорӣ мутаҷаққили фаромиллӣ, ҷаҳонишавии фазои муосирӣ иттилоотӣ, кибертерроризм ва дигар анвои киберҷинояткорӣ);
- прогресси илмию техникӣ ва фарҳанги маънавӣ;
- тағйирёбии глобалии иқлим ва таъсири он ба фарҳанги миллӣ;
- фарҳанг ва мушкилоти глобалии муосир (буҳрони экологӣ, бемориҳои нав, терроризми байналмилалӣ сиёсӣ, низоъҳои миллӣ ва байналмилалӣ, амиқ гардидани нобаробарии иқтисодии байни давлатҳо, мавҷуд набудани идеология ва стратегияи ягонаи рушди фарҳанги умумиҷаҳонӣ ва ғайра);
- равандҳои ҳамгиро ва хусусиятҳои миллӣ, хувият (сиришти тинат);
- дурнамои робитаи мутақобилаи фарҳангу табиат дар асри XXI;
- баланд бардоштани нақши фарҳанг дар тарбияи насли навраси аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва руҳию равонӣ солим, ташаккули андешаи солиму созанда дар ҷомеа, таъмини сулҳу субот, нангу номуси ватандорӣ, ваҳдат ва амнияти миллӣ ва дар ин замина фароҳам сохтани шароити мусоид барои татбиқи ҳадафҳои стратегияи миллӣ.

Адабиёт

1. Алиев Фирдавсӣ. Ҷаромзодагонӣ Самангон [Матн] / таҳияи Ҷ. Камол // Ҷумҳурият. – 1992. – 11 январ.
2. Балақшин, А. С. Сущность и содержание понятия «культурная политика» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik-99990201_West_soc_2004_1\(3\)/43.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik-99990201_West_soc_2004_1(3)/43.pdf).
3. Большая советская энциклопедия. 3-е издание. В 30-ти томах [Текст]. – М.: Советская энциклопедия, 1973. – Т.13. – 1809 с.
4. Винокур, Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии [Текст] // Труды МИФЛИ: сб. статей по языкознанию / под. ред. М. В. Сергиевского и др. – М., 1939. – Т.5. – С. 3-54.
5. Востряков, Л. Культурная политика: основные концепции и модели [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <https://www.culture29.ru/upload-/medialibrary/0bf/0bfb4cb9753cded37c6339eae422bbc7.pdf>.
6. Генисаретский, О. И. Культурная политика, ориентированная на человека [Текст] // Проблемы эстетического воспитания: обзорная информация. - Социальное проектирование и целевое программирование в области эстетического воспитания. – М.: ГБЛ, 1989. – С. 5-12.
7. Государственная культурная политика в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
8. Жидков, В. С., Соколов, К. Б. Культурная политика России: теория и история [Текст]: учеб. пособие для вузов. – М., 2001. – С. 64-112.
9. Забон – омили ҳастии миллат. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ситоиши забон [Матн] // Паёми донишҷӯ. – 2016. – № 2(48). – октябр.
10. Крёбер, А., Клакхон, К. Культура [Текст]: критический обзор понятий и определений // Культурология: дайджест. – М.: ИНИОН, 2000. – № 1(13). – С. 105-183.

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” [Матн]: 13 декабри соли 1997, №520 [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/520_tj.pdf
12. Морозова, С. В. и др. Культурология. Часть 1 [Текст]: учеб. пособие / С. В. Морозова, Л. В. Оржековская, Н. В. Якушкина [и др]; под ред. С.М. Прокопьева. – М.: МГУП, 2010. – 248 с.
13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, Душанбе, 26.12.2019 [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/21975>
14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2016 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2016. – 22 декабр. – № 252 (23 074).
15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Душанбе, 21.12.2021 [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/27417>
16. Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз чор ҷилд [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷилди 4. – 472 с.
17. Суханрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 20-умин солгарди Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2012. – 79 с.
18. Шосаидов, С. Сиёсати китобдории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Китобдор: маҷаллаи фарҳангӣ-маърифатӣ. – 2013. – № 1-3 (10). – С. 14-17.
19. Ятимов, С. Эҳёи миллат – бақои давлат [Матн] // Ҷумҳурият. – 2023. – 24 август.

СИЁСАТИ ФАРҲАНГӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Дар мақола мафҳумҳои «фарҳанг» ва «сиёсати фарҳангӣ» таҳқиқу баррасӣ шудааст. Ҳангоми таҳқиқи моҳияти мавзӯи «сиёсати фарҳангӣ», муаллиф мулоҳизакорона андешаҳои мухталифи муҳаққиқонро таҳлил намуда, ба ҳулосае меояд, ки танҳо дар заминаи модели (амсилаи) сезинагӣ, ки фарҳангро дар сатҳҳои мега-, макро- ва микро, яъне дар ҳамбастагӣ бо табиат (мегасатҳ), бо сиёсат ва иқтисодиёт (макросатҳ) ва инсон (микросатҳ) баррасӣ менамояд, моҳияти сиёсати фарҳангиро дарк намудан мумкин аст. Ба андешаи муаллиф дар мавриди муайян намудани ҳудуди мундариҷаи мафҳуми «идоракунии сиёсии соҳаи фарҳанг» бояд омилҳои зерин ба инобат гирифта шаванд: масъалагузориҳои асосӣ дар сиёсати фарҳангӣ; коркарди услубу воситаҳо ва шаклҳои фаъолияти сиёсӣ; интихоб ва ҷобачогузориҳои кадрҳо.

Муаллиф дар заминаи таҳлили асноди ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои идоракунии соҳаи фарҳанг мулоҳизаҳои ҷолиб баён намуда, ишора мекунад, ки фарҳанг ҳамчун соҳаи сарнавиштсоз ва таъҷоҳи боэътимоди маънавии ҷомеа дар низоми сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои муҳимму афзалиятнок эълон гардида, баҳри таъмини рушди устувори он аз рӯзҳои аввали истиқлолияти давлатӣ пайваста таваҷҷуҳ ва ғамхории хоса зоҳир мегардад. Ба андешаи муҳаққиқ маҳз фарҳанг ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ қодир аст, ки суботи ҷомеаро таъмин намуда, давлат ва сохторҳои давлатӣ, инчунин афроди ҷомеаро ба ҳалли мушкилот, муҳимтарин масъалаву ҳадафҳо ва вазифаҳои ҷорию стратегии миллӣ раҳнамун созад, зеро фарҳанг на танҳо санъату адабиёт, балки тарзи ҳаёт, муносибати инсон нисбат ба худ ва инсонҳои дигар, нисбат ба

табиату чома, ба ҳуқуқу уҳдадорихои асосии инсон, низоми арзишҳо, анъанаву суннатҳо ва ҷаҳонфаҳмии афроди чомаро фаро мегирад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, сиёсати фарҳангӣ, худшиносии миллӣ, истиқлолияти давлатӣ, фаъолияти сиёсӣ, санъат, адабиёт, анаъанаву суннатҳо.

КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА И ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОПОЗНАНИЯ В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Статья посвящена исследованию понятий “культура” и “культурная политика”. При исследовании сущности темы “культурная политика” автор анализирует с определенной долей осматрительности различных идей и рассуждений исследователей, приходит к выводу, что лишь на основе трёхуровневой модели, рассматривающей культуру на мега-, макро- и микроуровнях, т.е. в увязке с природой (мега-уровень), политикой и экономикой (макро-уровень) и человеком (микроуровень), можно постичь сущность культурной политики. По мнению автора, при определении содержательного масштаба понятия “политическое управление сферы культуры”, следует принимать во внимание следующие факторы: основательная постановка вопросов в рамках культурной политики; разработка методов, средств и форм политической деятельности; отбор и расстановка кадров.

Анализируя правовые документы, касающиеся управления культурой, автор высказывает интересные размышления, и подчёркивает что культура как судьбоносная сфера и надёжная духовная опора общества объявлена важным и приоритетным направлением в системе социальной политики Правительства Республики Таджикистан, и с первых дней государственной независимости уделяется неослабевающее внимание и забота для обеспечения её стабильного развития. Исследователь считает, что именно культура как социальный институт способна обеспечить стабильность общества, и направить государство и государственные структуры, а также членов общества на решение животрепещущих вопросов и задач как тактического, так и стратегического значения, ибо культура не ограничивается рамками искусства и литературы, - она охватывает также образ жизни, отношение человека к себе и другим людям, к природе и обществу, основным правам и обязанностям человека, к системе ценностей, традициям и обрядам, к миропониманию членов общества.

Ключевые слова: культура, культурная политика, национальное самосознание, государственная независимость, политическая деятельность, искусство, литература, традиции и обычаи.

CULTURAL POLICY AND ISSUES OF NATIONAL SELF-AWARENESS DURING THE PERIOD OF STATE INDEPENDENCE

The article explores the concepts of “culture” and “cultural policy”. Researching the essence of the topic “cultural politics”, the author thoughtfully analyzes various opinions of researchers and comes to the conclusion that only in the context of a three-level model that considers culture at mega-, macro- and micro-levels, that is, in harmony with nature (mega-level), with politics and economics (macro-level) and human (micro-level), it is possible to understand the essence of cultural politics. According to the author, when determining the boundaries of the content of the concept of “political management of the sphere of culture”, the following factors should be taken into account: the main issues in cultural policy; the development of styles, means and forms of political activity; selection and evaluation of personnel.

Based on the analysis of legal documents on the management of culture, the author expresses interesting opinions and points out that culture as a crucial sphere and reliable spiritual

support of society is declared one of the important and priority areas of development of the social policy system of the Government of the Republic of Tajikistan, ensuring its sustainable development from the first days of state independence, special attention and care is constantly shown. According to the researcher, culture as a social institution is able to ensure the stability of society. to ensure the state and state structures, as well as the people of society, to solve problems, the most important issues and goals, the current and strategic purposes of the nation, because culture is not only art and literature, but also a way of life, includes a person's attitude to himself and other people, to nature and society, to basic human rights, a system of values, traditions and customs and the worldview of members of society.

Keywords: culture, cultural policy, national identity, state independence, political activity, art, literature, tradition and customs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шосайдзода Сафар Хасан – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5, Тел.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Сведения об авторе: Шосайдзода Сафар Хасан – кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Information about the author: Shosaidzoda Safar Khasan – Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, Director's Advisor State Institution “National Library” of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

УДК 9точик+37точик+001(092)+008+03
ББК 71.0+71.4(2точик)+63.3(2точик)+72.3+92Я2

ОСВЕЩЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В ТРУДАХ АКАДЕМИКА БОБОДЖОНА ГАФУРОВА

Набизода Ваххоб Машраб,
Усмонзода Аюб Ислом,
Кабиллов Зафарджон Закирович
ГОУ «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова»

Историческая преемственность культуры – объективная закономерность, действующая на протяжении всех эпох развития общества. Она способствует передаче достижений и ценностей, опыта и навыков от одного поколения к другому, создает непрерывность культурно-созидательной деятельности человечества, обеспечивающий взаимозависимость и целостность мировой культуры.

Жизнь показала, что памятники истории культуры продолжают свою жизнь в современности, они оказывают благотворное, гуманистическое воздействие на духовный мир человека.

Культурное наследие всегда служило фундаментом духовного развития поколений. В нем сосредоточены гуманистические ценности, способные содействовать развитию современной культуры, духовному развитию личности.

В этом ракурсе большое научно-практическое и международное значение имеет изучение культурного наследия таджиков.

«Обращаясь к теме взаимосвязи таджиков и мировой цивилизации, - пишет Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в статье «Таджикский опыт истории и открытость к будущему: Размышления накануне десятилетия независимости» - мы далеки от каких-либо притязаний к другим народам и пространствам, что было бы совершенно нелепо и в свете современных реалий, и в аспекте национального менталитета. Вместе с тем, мы не можем обойти вопроса об истории становления таджикского народа, его культуры и идентичности, которые вопреки иному миротворчеству уходят в глубокую древность и переживали периоды возрождения, обновления и взаимовлияния с другими народами» [10, с. 133-134].

Выдающийся сын таджикского народа, директор Института востоковедения АН СССР, академик Бободжон Гафуров всю свою жизнь посвятил изучению и прославлению истории таджикской нации, и доведению ее до сведения всего мирового сообщества.

Отмечая его великие заслуги, Глава государства таджиков Эмомали Рахмон писал: «В благородной памяти народа навсегда останется жить имя академика Бободжона Гафурова, чей бессмертный труд «Таджики» стал поистине визитной карточкой нашей нации и сослужил достойную службу в деле национального самосознания и укрепления исторического мышления нашего народа. Этот великий муж, охватив взором пытливого ученого беспредельные дали истории, по крупницам собрал духовное и культурное наследие таджикского народа, воссоздал и систематизировал историческую картину и тем самым доказал всему миру, что таджики являются древнейшими и исконными жителями Мовароуннахра и Хорасана» [9, с. 125].

В течение многих лет он занимался исследованием истории и цивилизации Востока.

Ещё в середине прошлого века существовала своеобразная программа «Восток-Запад», реализованная в 1957-1966 гг. Одним из организаторов и руководителей этой программы был академик Бободжон Гафуров. В духе этой программы и с целью создания прочной научной основы широкого и разностороннего Диалога культур и цивилизаций, особенно в Центральной Азии, он предложил проект «Изучение цивилизации Центральной Азии». Подготовленный и изданный в последующие годы под эгидой ЮНЕСКО в рамках этого проекта многотомный труд «История цивилизации Центральной Азии», является хорошим примером объединения ученых разных стран с целью непосредственного сотрудничества в исследовании истории культуры народов региона, нахождения оптимальных путей развития диалога.

Сердцем античности предков таджиков – восточных иранских народов была их духовность, исходившая от их древнейшей религии – зороастризма, учения пророка Заратуштры. Священная книга зороастрийцев «Авеста» является одним из древнейших памятников не только ираноязычной, но и мировой культуры. Она создана три тысячи лет тому назад в X веке до нашей эры. По преданиям она состояла из 21 книги и, как свидетельствуют греческие источники, двух миллионов стихов.

Древнейшая религия иранских народов, содержащая оригинальные воззрения, на протяжении тысячелетий оказывала свое воздействие на весь Ближний Восток, Северную Индию.

Разработанная в «Авесте» одна из совершенных этических систем, коротко сформулированная в триаде «добрые мысли», «добрые речи», «добрые деяния», во все времена не теряла своей общечеловеческой ценности. По общему признанию авестологов, «Авеста» оказала огромное влияние на иудаизм, буддизм, христианство и ислам. В этой связи повышается интерес к вопросу – в чем конкретно это влияние выражается. Как свидетельствует академик Бободжон Гафуров в статье «О связях Средней Азии и Ирана в Ахеменидский период (VI-IV вв. до н.э.)» зороастрийская

религия в общих чертах была известна и древнегреческим ученым, которые писали о ней специальные трактаты. Так, например, Аристотель написал сочинение о магии, от которого до нашего времени сохранились только фрагменты. О зороастрийской религии писали Плутарх, Диоген, Лаэртский и др. На древнегреческом языке о зороастризме писали также индийский историк V в. до н.э. Ксанф, вавилонский историк Беросс, философ Билон из Библа и многие другие. Основные положения зороастрийской религии оказали влияние на философские системы древних греков [3, с. 464].

В 1723 году англичанин Джорд Бручье привез из Индии манускрипт «Авесты», но долгое время он оставался непрочитанным, пока с манускриптом не познакомился французский ученый Анкетиль Дюперрон (1731-1805 гг.). Он поехал в Индию, пробыл долгие годы среди персов, изучил их обычаи и религию и с помощью парсийских законоучителей подготовил перевод «Авесты» и опубликовал его в 1771 году. С тех пор ученые мира продолжают исследование этого уникального памятника древней культуры [5].

Основателем изучения «Авесты» на персидском языке является иранский ученый Пури Довуд.

Вопросом изучения частичного перевода «Авесты» занимались русские исследователи Е. Э. Бертельс, И. С. Брагинский, С. Н. Соколов, И. М. Оранский, Г. К. Залеман, А. А. Фрейман, И. М. Стеблин-Каменский и др.

В соответствии с решением ЮНЕСКО и целью возрождения культурных традиций таджикского народа, осознания вклада наших предков в мировую цивилизацию, а также развития культурных основ национального самосознания Правительство Республики Таджикистан 14 марта 2000 г. приняло Решение «О празднования 2700-летия создания «Авесты».

На основе данного Постановления в сентябре 2001 года в г. Душанбе проходил Международный симпозиум «Авеста и мировая культура».

Известно, что таджики как народ, сформировавший свою идентичность, сохранившуюся на протяжении тысячелетия, появились на культурно-политической арене в VIII-IX веках нашей эры. Их явление стало одновременно эпохой Средневосточного возрождения, связанного с возникшим в это время одним из первых государств современных таджиков – государством Саманидов. Наивысшие достижения мировой цивилизации, ее магистральный путь в этом срезе исторического времени были связаны с именами энциклопедиста Закария Ар-рази, Ал-Хоразми, Рудаки, Фирдоуси, Фараби, Бируни, Авиценны и многих других известных деятелей науки, культуры и государства.

Развивая эту мысль, таджикские историки Саъдулло Абдуллоев и Гафур Хайдаров в книге «Великий сын Таджикистана» отмечают: «В начале 70-х годов в научном творчестве академика Б.Гафурова зародилось новое направление – изучение литературной, научной и общественно-политической мысли некоторых выдающихся сынов Востока, которых выдвинула на историческую сцену саманидская эпоха» [1, с. 146].

Так, в 1972 г. Б.Гафуров написал содержательную вступительную статью к произведению А.Фирдоуси «Шахнаме» переведенному на русский язык и справедливо назвал Фирдоуси «славой и гордостью мировой культуры».

Академик Бободжон Гафуров в 1974 г. в «Курьере ЮНЕСКО» опубликовал статью «Абу Райхон Мухаммад ибн Ахмад аль-Беруни», а в 1975 г. написал статью о выдающемся средневековом философе Центральной Азии Фараби. Она называется «Абу Наср аль-Фараби и его время», и была напечатана в №8 «Вестник Академии наук СССР».

Уместно отметить, что в рамках празднования 1100-летия образования государства Саманидов при непосредственной поддержке Совета Межпарламентской Ассамблеи Содружества Независимых Государств, представителями стран-участниц Межпарламентской Ассамблеи, администрации Санкт-Петербурга 28-29 апреля 1999 г. в Таврическом дворце Санкт-Петербурга проходила Международная научная конференция, посвященная этой знаменательной дате. В научных докладах и сообщениях видных таджикских и зарубежных ученых Б. Ставиского «Эпоха Саманидов как один из важнейших этапов этногенеза народов Среднеазиатского междуречья», Б. Литвинского «Истоки саманидской цивилизации», Н. Негматова «Таджикское Эхъё и Саманидское государство», Б. Маршака «Хоросанско-Мавераннахрский культурный синтез в эпоху Саманидов и его исторические корни», М. Миршахи «Учение о познании света у философов эпохи Саманидов», М. Илолова, У. Мирсаидова «Из истории научной мысли эпохи Саманидов» и других всесторонне и аргументировано освещался вклад государства Саманидов в укрепление политических, хозяйственных и культурных связей с народами Центральной Азии и всего культурного мира IX-X вв.

Конференция по своей значимости являлась подлинной школой дружбы народов. Выступая на конференции, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон говорил: «Думаю, что участники сегодняшней конференции согласятся со мной в том, что историческое прошлое наших народов, дружба и взаимопомощь, межгосударственные связи, несмотря на распад СССР и другие возможные катаклизмы, от которых никто не застрахован, не должны быть преданы забвению, народы не должны отдаляться друг от друга, подобно тому как не могут разойтись притоки могучей реки, берущий начало в вечных горных ледниках.

Культура и искусство эпохи Саманидов сегодня стали общим достоянием Средней Азии, Казахстана и всего Ближнего Востока, превратилось в бесценное наследие всех народов мира. И мы, таджики, это особенно хорошо понимаем и осознаем. Поэтому с полным правом можно сказать, что 1100-летие эпохи развития культуры и искусства Саманидов – это великий праздник и юбилей всех народов Содружества Независимых Государств» [11, с. 14-15].

В связи с этим профессор Утрихского университета Королевства Нидерландии Тураджи Атобаки отмечает: «В далекой древности люди произошли от одних родителей Адам и Евы и поэтому, вполне естественно, что они говорили на одном языке. По прошествии времени от них на свет явились другие люди. Мы – народы Ирана, Афганистана и Таджикистана также как бы имеем одну мать. Однако, новоявленные языковеды, пустившись в жаркие бесперспективные дебаты, пытались разделить персидский язык на три отдельных наречия. Таджикский фарси подобен островку среди безбрежного океана тюркских языков Центральной Азии, который к великому благодарению, не исчезнув под его водами, обрел вечную жизнь» [13].

Профессор Гарвардского университета Соединенных Штатов Америки Ричард Фрай свое предпочтение таджикской культуре выражает следующими словами: «Всякий раз, когда приезжаю я в Таджикистан, цветник моей души расцветает под лучами любви друзей. И будто я становлюсь моложе, ибо жажду встречи. У меня не раз спрашивали, какая нужда была в изучении таджикского языка, и я отвечаю, что в том не было нужды, кроме как зова сердца и безграничной любви, которую я испытываю к Востоку» [13].

В 1980 г. в издательстве «Наука» вышла монография «Александр Македонский и Восток» совместный труд академика Б. Гафурова и греческого историка Д. И. Цибуксида. Этот труд, ставший крупным вкладом в мировую историографию по времени раннего эллинизма, оказался последней работой Б. Гафурова.

По словам академика М.Н.Коростовцева, важным достоинством монографии Б. Гафурова и Д. И. Цибукидиса является его актуальность: в современных условиях, когда в капиталистическом мире постоянно обращаются к теме Александра для иллюстрации «извечной отсталости» и «неполноценности народов Востока, выводы авторов, направлены на развенчивание буржуазной идеологии в области античности» [6, с. 4].

В одном из своих выступлений, говоря об актуальности научных проблем, Б. Гафуров отмечал, что «Актуальность определяется не только с помощью хронологии... Любое исследование, освещающее узловые проблемы исторического и культурного развития народов Востока, разоблачающее расистские утверждения реакционной буржуазной ориенталистики, показывающее вклад народов Востока в мировую культуру, является актуальным и жизненным» [2, с. 23-24].

Академик Б. Гафуров, сохраняя историческую память в своем фундаментальном труде «Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история» писал: «Иные буржуазные историки представляют походы Александра Македонского как прогрессивное явление и не указывают на то, что главной целью похода Александра было распространение власти Греции на Восток, расширение торгового оборота, эксплуатация народов Востока и овладение их богатством. Все это сопровождалось жестоким истреблением местного населения.

Отмечая влияние, оказанной культурой Греции на культуру Востока (оно действительно было очень значительным), многие буржуазные историки часто совершенно замалчивают культурные достижения восточных народов. В действительности же тысячелетняя культура Востока также оказала большое и разностороннее влияние на развитие культуры Греции и других стран Запада» [4, с. 99-100].

О той уверенности, которую Б. Г. Гафуров сохранил по отношению к своей книге «Таджики» к своим выводам и обобщениям, таджикские историки А. Мухторов и Ш.Шарипов отметили: «Б. Гафуров завершил написание этой работы (Александр Македонский и Восток. – Авторы) будучи больным, вероятно, почувствовав ее запоздалый выход в свет, он просил ее редактора, академика М. А. Коростовцева: если придется вносить какие-то исправления в рукопись, то он желал бы, чтобы они не противоречили взглядам, высказанными им в ряде работ, особенно в монографии «Таджики». Его пожелание выполнено» [7, с. 69].

Академик Б. Гафуров внес достойный вклад в возрождение таджикского классического народного музыкального произведения «Шашмаком».

В 1947 г. по инициативе Б. Гафурова было принято постановление Управления искусств при Совете Министров Таджикской ССР о нотной записи «Шашмакома» [12, с. 217].

К нотной записи «Шашмакома» были привлечены Фазлиддин Шахобов, Шохназар Сохибов, Бобокул Файзуллоев и В. Беляев.

В результате активного участия и поддержки Б. Гафурова записаны и изданы в Москве в 5-ти томах музыкальное наследие таджиков «Шашмаком».

Именно по настоятельному требованию Б. Гафурова в 1972 г. Ф. Шахобов, Ш. Сохибов, Б. Файзуллоев и В. Беляев удостоены Государственной премии Таджикской ССР им.Абуабдулло Рудаки.

На современном этапе Правительство Республики Таджикистан особое значение придает и развитию классического музыкального искусства «Шашмаком» и «Фалак». В этой связи Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отмечает: «Мы всегда должны гордиться своей культурой. Признание «Шашмакома» со стороны ЮНЕСКО мировым музыкальным наследием, проявление внимания со стороны государств мира и ЮНЕСКО к музыке «Фалак» и древним памятникам, в том числе Аджинатеппа,

Саразму, Трону Кубода, Хулбуку, Гиссару, Шахристану, являются свидетельством признания ценностей культуры и истории нашей нации на уровне мировой культуры» [8, с. 361].

Подтверждением вышесказанного являются культурные мероприятия Таджикистана, проведенные в октябре 2005 года в большом зале ЮНЕСКО и красивейшем театре Европы – Парижском «Гранд-опера». Они ещё раз показали, что таджикское профессиональное искусство может привлекать к себе внимание зрителей на крупнейших сценах мира и тем самым представлять бесценное богатство культуры таджикской нации.

Учитывая огромный вклад академика Бободжона Гафурова в исследовании мировой цивилизации, решением ЮНЕСКО мировая общественность широко отметила 90-летие Героя Таджикистана, академика Бободжона Гафурова. В Дели и Душанбе состоялись Международные симпозиумы. Вспоминая эти дни, академик Российской Академии наук, секретарь Отделения языка и литературы Института востоковедения Российской Академии наук Е. П. Чельшев писал: «Совсем недавно, мы отмечали 90 лет со дня рождения Бободжона Гафуровича Гафурова, замечательного ученого, который 21 год возглавлял Институт востоковедения Российской академии наук, и благодаря усилиям которого данная область науки в нашей многонациональной стране получила дальнейшее развитие. Он организовал в институте два очень важных отдела – отдел древней истории, которым сейчас руководит академик АН Республики Таджикистан Б.А.Литвинский, и отдел народов Востока, населявших Советский Союз (последний вопреки существовавшему Уставу Академии, согласно которого мы могли изучать только зарубежное востоковедение). Это был мудрый шаг потому, что впоследствии многие ученые Содружества прошли в нем аспирантуру. Гафуров сам руководил этим отделом (ныне его возглавляет Р. Б. Рыбаков, директор Института востоковедения). В заслугу Гафурову могут быть отнесены и организация постоянно действующих семинаров, которые продолжаются и поныне, посвященных крупнейшим востоковедам – В. В. Бартольд и Е. С. Бертельсу, и публикация трудов по изучению данной проблематики, в том числе и по Саманидскому государству.

...Он много сделал для открытия в Москве Университета дружбы народов имени П. Лумумбы (ныне – Университет дружбы народов) и Института стран Азии и Африки (теперь Институт стран Азии), в котором обучали востоковедов по всем специальностям.

На выставке, открытой в кулуарах нашей конференции, были представлены многие работы, связанные с деятельностью этого замечательного ученого. Правда, я не видел здесь его книги «Таджики», которая вышла в свет в 1957 году. Вместе с Гафуровым мы были тогда в Мюнхене на международной конференции востоковедов, и я помню, с каким интересом зарубежные ученые рассматривали эту книгу. Можно себе представить, как нелегко было выпустить ее в то время, и теперь ее, безусловно, стоит переиздать» [11, с. 135-136].

По достоинству, оценивая роль Б. Гафурова в изучении мировой цивилизации, знаменитый пакистанский историк, археолог и антрополог Ахмад Хасани Дони в частности отмечает: «Я открыл для себя Таджикистан именно благодаря отеческим напутствиям и вниманию ко мне вечно живого в моей памяти Бободжона Гафурова» [13].

Таким образом, изучение и обобщение трудов академика Бободжона Гафурова дает основание сделать вывод о том, что культурное наследие таджиков занимало и занимает достойное место в мировой цивилизации.

Литература

1. Абдуллоев, С. Великий сын Таджикистана [Текст] / С. Абдуллоев, Г. Хайдаров. – Худжанд, 1998. – 222 с.
2. Гафуров, Б. Г. Актуальные задачи советского востоковедения [Текст] / Б. Г. Гафуров // Вестник АН СССР. – 1957. – №9. – С.13-24.
3. Гафуров, Б. Избранные труды [Текст] / Б. Гафуров. – М.: Наука, 1985. – 543 с.
4. Гафуров, Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история [Текст] / Б. Гафуров. – М.: Наука, 1972. – С.664.
5. И сегодня «Авеста» вызывает интерес [Текст] // Народная газета. – 2001. – 6 сентября.
6. Коростовцев, М. А. Предисловие [Текст] / М. А. Коростовцев // Б. Г. Гафуров, Д. И. Цибукидис. Александр Македонский и Восток. – М.: Наука, 1980. – С.3-4.
7. Мухторов, А. Академик Бободжон Гафуров [Текст] / А. Мухторов, Ш. Шарипов. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 69 с.
8. Рахмонов, Э. Для развития национальной культуры и искусства: выступление на встрече с участниками Дней культуры Таджикистана в Российской Федерации и Дня Таджикистана в ЮНЕСКО [Текст] / Э.Рахмонов // Независимость Таджикистан и возрождении нации. – Душанбе: Ирфон, 2006. – Т.6. – С.359-362.
9. Рахмонов, Э. Таджики в зеркале истории. Кн.1. От арийцев до Саманидов [Текст] / Э.Рахмонов. – Лондон, 1999. – 238 с.
10. Рахмонов, Э. Таджикский опыт истории и открытость будущему: Размышления накануне десятилетия независимости Таджикистана [Текст] / Э.Рахмонов // Независимость Таджикистана и возрождении нации. – Душанбе: Ирфон, 2006. – Т.4. – С.133-142.
11. 1100-летие образования государства Саманидов [Текст] // Материалы Международной научной конференции, посвященной 1100-летию Государства Саманидов (Санкт-Петербург, 28 апреля 1999 г.). – СПб(б), 1999. – 143 с.
12. Ҳақимов, Н. «Шашмақом» дар қарни ХХ [Матн] / Н. Ҳақимов. – Хучанд, 2006. – 408 с.
13. Таджики - как народ, сформировавший свою идентичность, сохранившуюся на протяжении тысячелетия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Таджики - как народ, сформировавший свою... | Борис Самадович | ВКонтакте (vk.com)

**ИНЪИКОСИ МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК
ДАР АСАРҲОИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ**

Дар мақола саҳми академики АИ ИҶШС, Қаҳрамони Тоҷикистон Бобоҷон Ғафуров дар омӯзиши мероси фарҳангии халқи тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифта аст. Манобеи муътамад аз ҷидду ҷаҳди вай дар татбиқи барномаи “Шарқ-Ғарб” ва лоиҳаи “Омӯзиши тамаддуни Осиёи Марказӣ” гувоҳӣ медиҳанд. Таваҷҷуҳи хоса ба самти нави фаъолияти Бобоҷон Ғафуров – омӯзиши афкори адабӣ, илмӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ ашхоси алоҳидаи барҷастаи Шарқ равона гардидааст. Ҳамзамон саҳми арзандаи Бобоҷон Ғафуров дар эҳёи мусиқии классикии халқии “Шашмақом” инъикос ёфтааст.

Ба андешаи муаллифон, дар заминаи омӯзиш ва ҷамъбасти осори академик Бобоҷон Ғафуров ба хулосае омадан мумкин аст, ки мероси фарҳангии тоҷикон дар тамаддуни ҷаҳонӣ мавқеи шоистаеро ишғол кардааст ва ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: ирсбарии фарҳангӣ, мероси фарҳангӣ, академик Бобоҷон Ғафуров, тамаддун, Авесто, Давлати Сомониён, омӯзиши афкори адабӣ, илмӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ, хотираи таърихӣ, “Шашмақом”.

ОСВЕЩЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В ТРУДАХ АКАДЕМИКА БОБОДЖОНА ГАФУРОВА

В статье рассматривается вклад академика АН СССР, Героя Таджикистана Бободжона Гафурова в изучении культурного наследия таджикского народа. На основе фактических материалов показывается его кропотливая работа в осуществлении программы “Восток-Запад” и проекта “Изучения цивилизации Центральной Азии”. Особое внимание уделяется новому направлению деятельности Бободжона Гафурова – изучению литературной, научной и общественно-политической мысли некоторых выдающихся сынов Востока. Также освещается достойный вклад Бободжона Гафурова в возрождении таджикского классического народного музыкального произведения “Шашмаком”.

По мнению авторов, изучение и обобщение трудов академика Бободжона Гафурова дает основание сделать вывод о том, что культурное наследие таджиков занимало и занимает достойное место в мировой цивилизации.

Ключевые слова: преемственность культуры, культурное наследие, академик Бободжон Гафуров, цивилизация, Авеста, Государство Саманидов, изучение литературной, научной и общественно-политической мысли, исторический память, “Шашмаком”.

COVERAGE OF THE CULTURAL HERITAGE OF THE TAJIK PEOPLE IN THE WORKS OF ACADEMICIAN BOBOJON GAFUROV

The article examines the contribution of Academician of the USSR Academy of Sciences, Hero of Tajikistan Bobojon Gafurov in the study of the cultural heritage of the Tajik people. According to reliable material, his hard work was demonstrated in the implementation of the “East-West” program and the project “Studying the civilization of Central Asia”. Special attention is paid to the new direction of Bobojon Gafurov's activity – studying literary, scientific and socio-political thought of some outstanding sons of the East. The worthy contribution of Bobojon Gafurov to the revival of the Tajik classical folk musical “Shashmakom” is also highlighted.

According to the authors, the study and generalization of the works of Academician Bobojon Gafurov gives reason to conclude that the cultural heritage of the Tajiks occupied and occupies a worthy place in world civilization.

Keywords: continuity of culture, cultural heritage, academician Bobojon Gafurov, civilization, Avesta, Samanid State, study of literary scientific and socio-political thought, historical memory, “Shashmakom”.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Набизода Ваххоб Машраб**, доктори илмҳои таърих, профессор; **Усмонзода Аюб Ислом**, доктори илмҳои таърих, профессор; **Қобилов Зафарҷон Закирович**, сармуаллими кафедраи таърихи халқи тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Гафуров. Тел.: (+992) 92-803-00-01; e-mail: v.m.nabiev@mail.ru

Сведения об авторах: **Набизода Ваххоб Машраб**, доктор исторических наук, профессор; **Усмонзода Аюб Ислом**, доктор исторических наук, профессор; **Кабиллов Зафарджон Закирович**, старший преподаватель кафедры истории таджикского народа ГОУ «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова». Тел.: (+992) 92-803-00-01; e-mail: v.m.nabiev@mail.ru

Information about the authors: **Nabizoda Vakhob Mashrab**, Dr. of History, Professor; **Usmonzoda Aub Islom**, Dr. of History, Professor; **Qobilov Zafarjon Zakirovich**, senior lecturer of the department of history thy tajik people under the SEI «KhSU named after acad. Bobojon Gafurov» Tel.: (+992) 92-803-00-01; e-mail: v.m.nabiev@mail.ru

ТДУ 37точик+9точик+398точик+8точик1
ТКБ 71.4(2точик)+63.3(2точик)+63.5(2точик)+83.3(0)9

БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ ФАРҲАНГШИНОСӢ ДАР «ОСОР»-И ПАЖУҲИШГОҲИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛООТ

Чумъаев Мехроб Одинаевич

Пажуҳишгоҳи илмӣ-тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот

Шарифзода Фирдавс

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Инсон ҳамеша ба ғизои маънавӣ эҳтиёҷ дорад ва нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар таъмини ин ғизо ба ҷомеа бузург аст. Боиси хурсандист, ки дар замони истиқлолият ба масъалаи рушди муассисаҳои фарҳангӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Ба шарофати ин неъматӣ бебаҳо соҳаи фарҳанги ҷумҳурӣ сол то сол рушду инкишоф меёбад. Муассисаҳои нави фарҳангӣ бунёд гардида, ба истифода дода мешаванд, ки дар таъмини ғизои маънавӣ ба мардум саҳми муҳим мегузоранд. Дар баробари ин, барои тарғиби дастовардҳои соҳа низ имкониятҳои бештар фароҳам меояд. Тавачҷуҳи муҳаққиқону пажуҳандагони соҳаи фарҳанг низ ба ин масъала зиёд мегардад. Аз ҷумла дар тарғиби дастовардҳои соҳаи фарҳанг нақши Пажуҳишгоҳи илмию тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ПИТФИ)-ро метавон назаррас арзёбӣ намуд. Ин муассисаи илмию тадқиқотӣ зодаи замони истиқлолият буда, дар давоми мавҷудияташ дар тарғиби дастоварду арзишҳои фарҳангӣ саҳми арзанда гузоштааст. Он ягона муассисаи илмию тадқиқотӣ мебошад, ки ба омӯзиш ва пажуҳиши масъалаҳои фарҳангӣ махсус гардонида шудааст. Олимону кормандони ПИТФИ имрӯз ҷиҳати омӯзишу тарғиби дастовардҳои фарҳангии ҷомеа кӯшиш ба харҷ дода, тавассути ташкилу баргузориҳои экспедитсияҳои илмӣ ва таҳқиқотҳои сотсиологӣ дар таҳқиқи масъалаҳои то ҳол омӯхташудаи соҳа саҳм мегиранд. Ҳамзамон, зимни сафарҳои хидматӣ ба минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ба кормандони соҳа ёрии амалию методӣ расонида мешавад, ки ин ба пешрафту самаранокии фаъолияти онҳо мусоидат менамояд ва ба ин васила олимону кормандон муассиса дар рушду инкишофи соҳаи фарҳанг ва дар татбиқи сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми худро мегузоранд.

Муҳимтарин проблемаҳои фарҳангшиносию санъатшиносӣ, китобдорию осорхонашиносӣ, ВАО ва таъбу нашр аз тарафи олимону муҳаққиқони ПИТФИ мавриди тадқиқу баррасӣ қарор дода мешаванд. Пажуҳиш ва масъалагузориҳои кормандони муассисаи илмию тадқиқотӣ имкон медиҳад, ки муаммоҳои дар соҳаи фарҳанг ҷойдошта ошкор гардида, тавачҷуҳи масъулин ва мутахассисон ба ҳалли онҳо ҷалб карда шавад. Кормандони пажуҳишгоҳ ҳамеша аз пайи ҷустуҷӯи роҳҳои нави баланд бардоштани самарои таҳқиқотҳои анҷомдода ва тарғиби дастовардҳои илмӣ соҳа мебошанд, зеро дар шароити бархӯрд ва ҷаҳонишавии тамаддунҳо тарғиби арзишҳои фарҳангу тамаддуни миллӣ аҳамияти боз ҳам бештар касб менамояд. Дар чунин шароит маҳз фарҳанг метавонад, ба ҳайси ҳастии миллат тарғибгари ормону аҳдофи ҳар гуна давлату ҳукумат қарор гирад. Боиси хурсандист, ки тӯли солҳои охир тавачҷуҳи муҳаққиқон ба ин масъала зиёд гардида, тадқиқу пажуҳишҳои гуногун ба вучуд омада истодааст. Ба хусус дар давоми солҳои охир мутахассисони ПИТФИ ба таҳқиқи масъалаҳои муҳими соҳа бештар рӯ овардаанд, ки ин боиси дастгирӣ ва шоёни таҳсин мебошад. Натиҷаи тадқиқотҳои кормандони пажуҳишгоҳ пайваста дар маҷаллаи илмию таҳлилии «Паёмномаи фарҳанг», рисола ва маҷмуаҳои ҷудоғона ба таъб расида, пешниҳоди алоқамандон гардонида мешавад. Маҳз ба шарофати ҷопи натиҷаи таҳқиқоти илмӣ кормандони ПИТФИ масъулину мутахассисон низ аз проблемаҳои мухталифи соҳа огоҳ гардида, барои ҳалли онҳо мусоидат карда метавонанд. Бояд қайд кард, ки айни замон дар пажуҳишгоҳ нерӯи

бузурги илмӣ мавҷуд аст, ки аз уҳдаи тадқиқу баррасии назарии масъалаҳои мухталифи соҳа ба ҳубӣ баромада метавонад.

Дар баробари интишори маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Паёмномаи фарҳанг», силсиламаҷмуаҳои «Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик», «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон», «Фарҳанги миллии дар ҷустуҷӯҳои илмӣ», «Номинатсияҳои мероси фарҳанги ғайримоддии Тоҷикистон дар феҳристҳои ЮНЕСКО» ва маҷмуаҳои илмии муаллифони алоҳида, ПИТФИ аз соли 2014 боз як иқдоми начиберо пеша намуд, ки ҳамоно чопи силсиламаҷмуаи илмии «Осор»-и пажӯҳишгоҳ мебошад. То ба имрӯз 8 ҷилди ин силсилаасар чоп ва дастраси мутахассисону таҳқиқгарон гардидааст. Дар назар аст, ки дар солҳои оянда нашри ҷилдҳои минбаъдаи он низ ба таври муназзам (дар як сол як ҷилд) идома ёбад.

Ҳар як ҷилди «Осор»-и ПИТФИ муқаддима ва вобаста ба соҳаҳои таҳқиқ аз 5 то 7 бахшро дар бар мегирад, ки дар ҳар бахш мақолаҳои пурарзиши дорои заминаи кавии илмӣ ба таъб расидаанд.

Дар ин китоб мазмуну муҳтавои ҳар як бахш бо дарназардошти дастовардҳои назаррас ва натиҷаи таҳқиқоти анҷомёфта мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, ҷиҳати идома додани таҳқиқоти минбаъда тавсияҳои мушаххас пешниҳод шудаанд.

Таҳқиқу баррасии илмии масъалаҳои фарҳанги миллии дар силсиламаҷмуаи илмии «Осор»-и ПИТФИ мавқеи асосӣ дошта, ба муҳимтарин соҳаҳои фарҳанги миллии бахшида шудаанд. Пажӯҳишҳои мазкур дорои бунёди кавии илмию назарӣ буда, дар баробари имкон фароҳам овардан ба тадқиқотҳои густурда дар соҳаи фарҳанги миллии барои мубодилаи илмӣ низ мусоидат намуда, дар ҳаллу фасли муҳимтарин проблемаҳои фарҳангу иттилоот ва рушди соҳа нақши арзанда гузошта метавонанд. Дар ин пажӯҳиш мо тасмим гирифтём, дар бораи баррасии масъалаҳои фарҳангшиносӣ дар 6 ҷилди «Осор»-и ПИТФИ изҳори ақида намоем.

Яке аз бахшҳои маҷмуаи «Осор»-и пажӯҳишгоҳ «Фарҳангшиносӣ» унвон дорад ва дар он муҳимтарин масъалаҳои назарии соҳа ба риштаи таҳқиқ кашида мешаванд. Аз ҷумла, бахши «Фарҳангшиносӣ»-и ҷилди якум бо мақолаи номзади илмҳои филология Дилшод Раҳимов (фёлан Раҳимӣ) – «Гаштак ҳамчун ниҳоди иҷтимоии суннати тоҷикон» [6] шуруъ мегардад. Дар мақолаи мазкур муҳимтарин хусусиятҳои анъанавии мардумӣ – гаштак, нақши он дар муттаҳид намудани мардум, ба вучуд овардани коллективизм ва дастгирию рафоқат дар қорҳои рӯзгори ин ё он маҳал, умумият ва фарқи гаштак дар минтақаҳои мухталифи ҷумҳурӣ ва ҷумҳуриҳои ҳамсоя – Ўзбекистону Қирғизистон ва Туркманистон, таъсири омилҳои иҷтимоӣ барои ташаккули ин маросим ҳамчун анъанавии суннатӣ, тобиши замонавӣ гирифтани он дар замони истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон барин масъалаҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф нақши этнографҳои шуравӣ, ба монанди М. С. Андреев, С. П. Толстов, Г. П. Снесарев, Р. Раҳимов, Н. Турсунов ва дигаронро дар омӯзиши анъанаҳои мардумии тоҷикон, аз ҷумла гаштак зикр намуда, як қатор истилоҳотро, ки бо гаштак муродиф, наздикмаъно ё қаробати маъноӣ доранду дар маҳалҳои гуногун ба қор бурда мешаванд, аз қабилӣ *гаштак*, *гап*, *ҳарифона*, *оши ҳарифона*, *тукма*, *ҷӯра*, *ҷӯрагӣ*, *навбат*, *шинак* шарҳ медиҳад [6]. Ё вобаста ба синну сол, касбу қор, маҳалли зист, пайвандҳои ҳешутаборӣ ба вучуд омадани навъҳои гаштакро махсус таъкид намуда, вобаста ба ҷинсият ду навъ – мардона ва занона шудани ин маросимро низ зикр менамояд ва ба фарқи гаштакҳои мардонаву занона тавачҷуҳ зоҳир мекунад. Аз мақола доир ба анвои хӯроқи гаштакҳо, синну соли иштироккунандагон, замон ва макони баргузории онҳо, сохт ва тартиби гаштак, гаштакҳои авлодӣ, ҷамъомад ва тарзи нишаст дар гаштакҳо, шеваи суҳбат дар гаштак, эҳтироми қалонсолон, нигоҳ доштани одоби суҳбат ва амсоли ин маълумоти ҷолиб пайдо кардан мумкин аст. Муаллиф собиқаи анъанавии гаштакро дар ойини ҷавонмардӣ ва нишастҳои иҷтимоии мардум ҷӯё гардида, заминаҳои онро ба дастгирию рафоқат, мададрасонӣ дар ҳалли проблемаҳои ҳамдигар, маттаҳид намудани мардум ва дар руҳияи

коллективизм тарбия намудани аҳли ҷомеа вобаста медонад [6, с. 9-10]. Мақолаи мазкур на танҳо барои муҳаққиқони соҳаи фарҳанг, балки барои анҷом додани тадқиқотҳои этнографӣ низ аҳамияти калон дошта, факту далелҳои онро ҳангоми анҷом додани паҷуҳиш дар соҳаҳои номбурда истифода бурдан мумкин аст.

Рачеъ ба мақоми Наврӯз ва суннатҳои наврӯзии мардуми тоҷик дар солҳои охир бисёр гуфтаанду навиштаанд, вале дар бораи кӯшишу талошҳои фарҳангии барои эҳёи Наврӯз кам касон медонанд. Мақолаи «Нақши як бонуву як настрия дар эҳёи Наврӯз», ки ба қалами номзади илмҳои филология Бахтиёр Қутбиддинов тааллуқ дорад, ба ҳамин масъала бахшида шудааст. Дар он рачеъ ба нақши яке аз собиқадорони матбуоти тоҷик, бонуи далеру шуҷоъ Буторинисо Бердиева ва рӯзномаи «Маориф ва маданият» дар эҳёи иди Наврӯз, ки дар даврони ҳокимияти Шуравӣ ҳамчун унсури «иртиҷоии динӣ ва барои ҷамъияти нав зарарнок» ба гӯшаи фаромӯшӣ рафта буд, сухан меравад [3]. Муаллифи мақола зикр менамояд, ки маҳз ҳиммату азҳудгузаштагии Буторинисо Беардиева барин шахсон буд, ки Наврӯз аз нав эҳё гардида, умри дубора пайдо кард. Ба ақидаи муаллифи мақола дар он замон, ки рӯзномаҳои расмӣ аз истифодаи мавод дар бораи Наврӯз ҳазар мекарданд, тарғиби ин иди аҷдодӣ дар рӯзномаи «Маориф ва маданият», ки сармуҳаррири онро Бердиева ба уҳда дошт чопи саҳифаҳои наврӯзӣ ва шумораҳои алоҳидаи идонаи рӯзнома қаҳрамони бемислу монанд буд. Таъкид карда мешавад, ки сарфи назар аз таҳдиду фишорҳои зимомдорони давраи замон тарғиби Наврӯз ва фарҳанги он аз саҳифаҳои рӯзнома дур намегашт. Муаллиф Буторинисо Бердиеваро эҳёгари воқеии Наврӯзи бостонӣ номида, «ба муқобили ҷараёнҳои бузург чун санги бузург» истодагарӣ кардани ӯро ситоиш менамояд [3, с. 39-40]. Махсусан, иқдоми настрияи «Маориф ва маданият» барои чоп намудани китоби «Наврӯзнома»-и Умари Хайём, ки аз тарафи М. Миррахимов омода гардида буд, дар тарғиби суннатҳои наврӯзӣ ва эҳёи дубора ба мардум муаррифӣ кардани ин ҷашни аҷдодӣ муҳим доништа мешавад [3, с. 40-41]. Муаллиф ҳангоми таҳияи мақолаи илмӣ дар баробари сарчашмаҳои зиёд хотираҳои бисёр адибону рӯзноманигоронро, ки дар замони сармуҳарририи Б. Бердиева дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» қору фаъолият доштанду худ шохиди бевоситаи саъю кӯшиш ва азму талоши ин зани мубориз барои дубора зинда кардани Наврӯз буданд, истифода намудааст, ки ин мақоларо ҷолибу хонданбоб гардондааст. Мақолаи мазкур дорои аҳамияти муҳими илмӣ таърихӣ буда, ҳам барои фарҳангшиносону мардумшиносон ва ҳам барои муҳаққиқони соҳаи матбуот ва журналистика сарчашмаи бозғатимоди илмӣ буда метавонад.

Баҳши «Фарҳангшиносӣ»-и ҷилди дуюми «Осор» мақолаи доктори илмҳои педагогӣ, профессор Сафар Сулаймониро бо номи «Педагогикаи фароғат дар назария ва амалияи рушди фарҳанги шахсият» дар бар мегирад [8]. Дар ин мақола муҳимтарин масъалаҳои коркарди проблемаҳои фароғат, ки муносибати ҷиддии илмиро тақозо менамояд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Проблемаи фароғат дар соҳаи иҷтимоӣ ва фарҳангшиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар истинод ба корҳои анҷомдодаи муҳаққиқони зиёд андешаҳои муаллиф асоснок гардидаанд. Категорияҳои «фароғат» ва «вақти холӣ» аз ҷиҳати илмӣ мушаххас ва се мавқеи фарқкунандаи онҳо нишон дода шудааст [8, с. 10]. Дар мақола ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ таърихии фароғат, муносибати фароғат бо анъанаву маросимҳои мардумӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Ба танзими фаъолияти фароғатии мардум дар замони шуравӣ низ ба таври мухтасар ишорат шуда, паҳлуҳои мусбат ва манфии он таъкид мегардад [8, с. 13]. Ба ақидаи муаллифи мақола дар шароити кунунӣ имконияти фароғат афзуда бошад ҳам, аммо на ҳама қишрҳои ҷомеа ба фароғат дастрасӣ доранд, зеро аксари муассисаҳои фароғатӣ ба сохторҳои тичоратӣ табдил ёфта, як андоза аз назорат дур мондаанд ва танҳо барои ғайриидора овардан ба шахсон алоҳида фаъолият менамоянд [8, с. 14]. Яъне, инсон ҳамеша ба навъҳои мухталифи фароғат ниёз дошта бошад ҳам, на ҳамеша фароғат ба инсон дастрас мебошад. Дурусту мақсаднок ба роҳ мондани корҳои

фароғатӣ дар ҷомеа, дорои аҳамияти бузурги фарҳангӣ арзёбӣ мегардад. Муаллиф бо мисолҳои таърихӣ собит менамояд, ки боло бурдани шавқу завқи фароғатӣ дар ҷомеа боиси ба миён омадани муъҷизаҳо гардидаасту бисёр кашфиёт ва ихтироъҳои бузург ба ҳаваскороне нисбат дода мешаванд, ки ин ё он шуғло навъи фароғати худ қарор дода буданд. Фароғат имкон медиҳад, ки баъди меҳнати фикрӣ ё ҷисмонӣ хастагии руҳии инсон бартараф гардад, нерӯи сарфкардаи ӯ барқарор шавад. Фароғат на танҳо омили вақтхушӣ доништа мешавад, балки барои инкишофи инсонии комил, ки дар пешрафти ҷамъият саҳми муносиб гузошта метавонад, нақши муҳим мебозад, зеро маҳз фароғат имкон фароҳам меорад, ки дараҷаи маданияти шахс такмил дода шавад. Дар тақия ба адабиёти гуногуни илмӣ муаллиф навъҳои фароғатро тасниф намуда [8, с. 12], дар идомаи мақола нақши ҳаваскорону дӯстдорони ин ё он соҳаи фаъолияти инсонро дар пешрафти фарҳанг ва фаъолияти фароғатии инсон муҳим арзёбӣ менамояд [8, с. 19-20]. Махсусан, нақши ҳаваскорон дар пешрафти санъати мусиқӣ ва театр бузург арзёбӣ карда мешавад, зеро ҳам санъати мусиқӣ ва ҳам санъати театрӣ на танҳо ба инсон фароғат мебахшанд, балки барои ташаккул ёфтани маънавияти инсон аҳамияти ниҳоят калон доранд [8, с. 23-24]. Дар охири мақола муаллиф ба хулосае меояд, ки дар шароити кунунӣ барои ба таври дурусту мақсаднок ба роҳ мондани фаъолияти фарҳангӣ фароғатӣ ва танзими зухуроти воқеии арзишҳои равонӣ бояд менечменти иҷтимоӣ фарҳангӣ дуруст ба роҳ монда шавад [8, с. 28].

Мақолаи мазкур аз ҷанд ҷиҳат муҳим мебошад: аввалан, инсон ҳамеша дар баробари меҳнат ба фароғат низ эҳтиёҷ дорад, сониян, дуруст ба роҳ мондани фаъолияти фароғатӣ ба ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ боис гардида, ба саломатию тандурустию аъзои ҷомеа мусоидат менамояд ва, солисан, дуруст ба роҳ мондани фаъолияти фароғатӣ боиси баланд гардидани маҳсулнокии меҳнати аъзои ҷомеа мешавад, ки ин дар навбати худ ба пешрафти иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа мусоидат менамояд.

Бахши «Фарҳангшиносӣ»-и ҷилди сеюми силсиламаҷмуа фароғири чор мақолаи илмӣ буда, ҳар мақола таълифоти боарзиши илмӣ ба ҳисоб меравад ва ҷанбаи қавии назариявӣ дорад. Масъалаи рушди фарҳанги миллӣ дар 25 соли истиқлолият дар мақолаи собиқ вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шамсиддин Орумбекзода – «Истиқлолият тақдирбахши рушди фарҳанги миллӣ» шуруъ мешавад [5]. Мақолаи мазкур ба 25-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда, дар он ҷараёни рушди фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ба омилҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва касбии пешрафти фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Аз ҷумла, пешрафти фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият ба се давра ҷудо карда шудааст: давраи аввал ҷараёни барқарорсозии фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ номида шуда, дар давраи дуюм барои татбиқи нақшаҳои стратегии рушди фарҳанги миллӣ иқдомҳои мушаххас ба назар мерасад ва давраи сеюм, ки аз ибтидои солҳои 2000-ум шуруъ мегардад, давраи барномарезӣ ва инкишофи босуръати соҳа маҳсуб мешавад [5, с. 12]. Соҳаи фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ арзёбӣ гардида, нақши он дар ташаккули нерӯҳои ақлониву зеҳнӣ, арҷгузорӣ ба таърихи гузаштаву имрӯза, анъанаву суннатҳои мардумӣ, одоби ахлоқӣ ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ муҳим доништа мешавад. Таъкид мегардад, ки барои рушди инкишофи соҳаҳои мухталифи фарҳанги миллӣ қабули силсилаи қонунҳои соҳавӣ ва барномаҳои давлатӣ тақдирбахши бузург бахшиданд. Маблағгузорию соҳа сол то сол афзоиш меёбад, ки ин боиси неқӯаҳволии кормандони соҳа мегардад. Дастовардҳои ҳар як соҳаи фарҳанг ба таври алоҳида мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҷорабинихо, иқдомҳо ва дастовардҳо муфассал таҳлил карда мешавад. Муаллиф ба хулосае меояд, ки истиқлолияти миллӣ на танҳо ба эҳёи инкишофи фарҳанг шароит ба вуҷуд овард, балки барои пешрафти соҳаҳои мухталифи фарҳанги миллӣ тақдирбахши нав бахшид. Маҳз дар ҳамаи давраи дастовардҳои фарҳанги миллии мардуми мо дар арсаи байналмиллалӣ мақому мавқеи хос пайдо намуда,

дар тарбияи ахлоқиву зебоишиносии аҳли ҷомеаи мамлакат ва хоричи кишвар таъсир гузоштанд.

«Амокини муқаддаси Тоҷикистон ва нақши онҳо дар омӯзиши таърих ва фарҳанг». Чунин унвон дорад мақолаи дуҷуми бахши «Фарҳангшиносӣ»-и ҷилди сеюми «Осор», ки ба қалами доктори илмҳои таърих, ходими пешбари илмии шӯъбаи фарҳанг ва санъатшиносии пажӯҳишгоҳ Ҳамза Камол тааллуқ дорад. Дар мақола таваҷҷуҳи пажӯҳишгар ба ду масъалаи тадқиқотӣ ҷалб мегардад: аввалан, аз ҷиҳати илмӣ баррасӣ намудани маводи таърихӣ ва афсонаву ривоятҳо дар бораи мазорҳо, ҷамъовариву илман ба таҳқиқ фаро гирифтани осори таърихӣ, қиссаву ривоятҳо барои муайян намудани пайдоиши мазорҳо ва шахсони дар онҳо мадфунбуда ва ба ин васила таҳлилу баррасии авзои динию мазҳабии ин ё он минтақа дар давраи гузаштаи таърихӣ. Сониян, масъулона муносибат намудан ба ёдгориҳои меъморӣ таърихӣ ҳангоми таъмиру тармими онҳо [1, с. 52-53]. Таъкид карда мешавад, ки ҳангоми таъмиру таҷдиди чунин ёдгориҳо бояд хусусиятҳои таърихӣ онҳо ҳифз карда шавад. Тазаққур мегардад, ки пажӯҳиши таърихи мазорҳо ва дигар маконҳои муқаддас бояд огоҳона, дар асоси далелҳои таърихӣ ва дар қиёс бо маводи сарчашмаҳо сурат бигирад. Барои хато накардан дар шинохту муаррифии чунин маконҳои муқаддас ҳатто дар навбати аввал бояд маводи сарчашмаҳои таърихӣ доир ба ин маконҳо гирд оварда шавад ва нақлу ривоеҳои мардумӣ бояд бо ин сарчашмаҳо муқоиса карда шаванд [1, с. 46]. Дар асоси омӯзишу баррасии таърихи мазорҳо мулриф ба чунин натиҷа мерасад, ки баррасии илмӣ таърихи ин маконҳои муқаддас, мушаххас намудани вазифаи иҷтимоиву фарҳангӣ ва нуфузи ин ҷойҳо дар байни аҳли ҷомеа бояд барои муқаммал намудани тасвири илмӣ равандҳои таърихӣ фарҳангӣ мусоидат намояд.

Таърихи ташаккули шаҳри Душанбе ҳамчун маркази нави фарҳанги тоҷикон дар мақолаи «Душанбе – маркази навбунёди фарҳанги тоҷикон» мавриди таҳлил қарор дода мешавад, ки он аз тарафи номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ шӯъбаи фаъолияти фарҳангӣ-фароғатӣ пажӯҳишгоҳ Шухрат Саъдиев нигошта шудааст. Ин пажӯҳиш низ дар бахши «Фарҳангшиносӣ»-и ҷилди сеюми силсиламаҷмуаи илмӣ ҷой дода шуда [7], махсусан барои насли нисбатан ҷавон аҳамияти калон дорад, зеро ҷавонон метавонанд аз ин мақола дар бораи таърихи бунёди бисёр муассисаҳои фарҳангии пойтахт маълумот пайдо намоянд. Таъсиси аввалин муассисаҳои фарҳангӣ дар пойтахти навбунёди Тоҷикистон ва нақши онҳо барои ташкили шаклҳои фароғати маданияи аҳоли, тағйири тарзи ҳаёти мардум аз масъалаҳои мебошанд, ки мавриди пажӯҳиш қарор дода шудаанд [7]. Муаллифи мақола ташкили аввалин клуби маданияи равшаннамоӣ, пайдоиши аввалин китобхона, театр ва ҷойхонаи сурхро аз воқеаҳои муҳимми ҳаёти маданияи пойтахти нави Тоҷикистон арзёбӣ менамояд, ки дар солҳои 20-ум ва 30-юми асри гузашта аз марказҳои муҳимми маданияи равшаннамоӣ ба ҳисоб мерафтанд ва дар баланд бардоштани маърифати аҳоли дар солҳои аввали таъсиси Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии худмухтор нақши арзанда гузоштаанд. Аз мақола ҳамчунин дар бораи таъсиси Донишқадаи давлатии омӯзгории шаҳри Душанбе (фёлан Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни), Китобхонаи давлатии ҷумҳурӣ ба номи Абулқосими Фирдавсӣ, Осорхонаи таъриху кишваршиносии ҷумҳурӣ, Боғи фарҳанг ва истироҳат, таъсиси аввалин театр ва аввалин ансамбли мусиқӣ, нахустин мактаби мусиқӣ ва дигар муассисаҳои маданияи равшаннамоӣ маълумоти ҷолибро пайдо кардан мумкин аст [7, с. 59-69]. Муаллиф дар истинод ба сарчашмаҳои таърихӣ роҷеъ ба ташкили аввалин иттиҳодияҳои эҷодӣ ва таъсиси аввалин рӯзнома дар маркази Тоҷикистони шуравӣ низ маълумотҳои ҷолиб оварда, таъкид менамояд, ки маҳз ташкили чунин муассисаҳои фарҳангӣ боис гардид, ки Душанбе ба маркази нави фарҳангии халқи тоҷик табдил ёбад ва наслҳои нави фарҳангшиносӣ тоҷик дар оғӯши ин шаҳр ба воя расанд.

Дар замони истиқлолият соҳаи фарҳанг дар сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун соҳаи афзалиятнок ба пешравиҳои назаррас ноил гардид. Дар тамоми

гӯшаву канори ҷумҳурӣ муассисаҳои мухталифи фарҳангӣ таҷдид ё бунёд карда шуданд. Аз ҷумла дар Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон якҷанд барномаи давлатӣ доир ба соҳаҳои мухталифи фарҳанг амалӣ карда шуд, ки ин ба пешрафти соҳаи фарҳанг дар вилоят мусоидат намуд. Пешрафту дастовардҳои фарҳанги миллий дар Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар солҳои истиқлолият дар пажӯҳиши собиқ ходими илмии шуъбаи муассисаҳои таълимии пажӯҳишгоҳ Хуршед Низомов – «Рушди фарҳанги миллий дар ВМБК дар даврони истиқлол» инъикос ёфтаанд. Нақши муассисаҳои фарҳангӣ, азнавсозӣ ва таҳкими заминаи моддиву техникаи онҳо дар баланд бардоштани маърифати фарҳангии аҳолии вилоят муҳим арзёбӣ карда шудаанд [4].

Фаъолияти илмию методии ПИТФИ дар давоми бист сол дар пажӯҳиши номзади илмҳои педагогӣ, дотсент Ш. Комилзода ва номзади илмҳои таърих, Ф. Шарифзода баррасӣ гардидааст. Ин пажӯҳиш «Саҳми ПИТФИ дар таҳқиқи фарҳанги миллий» унвон дошта, дар баҳши «Фарҳангшиносӣ»-и ҷилди панҷуми «Осор» ҷой дода шудааст [2]. Тадқиқи илмии мазкур ба 20-солагии фаъолияти Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида мешавад. Дар пажӯҳиш фаъолияти пажӯҳишгоҳ ба ду давра тақсим карда шудааст, ки давраи аввал солҳои 1997-2007 ва давраи дуюм солҳои 2008-2017-ро дар бар мегирад [17]. Тазаккур дода мешавад, ки дар давраи аввал (солҳои 1997-2007) сарфи назар аз сушт будани заминаи моддию техникаи ходимони илмии ПИТФИ тавонистанд дар соҳаҳои мухталифи фарҳангшиносию санъатшиносӣ тадқиқотҳои муҳимро анҷом диҳанд. Илова бар ин бо ташаббуси кормандони илмии пажӯҳишгоҳ лоиҳаи як силсила санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ таҳия гардиданд. Ҳамкорию муассисаи илмиву тадқиқотӣ бо марказҳои илмию эҷодӣ, таълимӣ ва муассисаҳои фарҳангу санъати ватанию хориҷӣ ба роҳ монда шуд. Самти фаъолияти таҳқиқотӣ ва мавзӯҳои илмии пажӯҳишгоҳ дар давраи аввали фаъолият мавриди таҳлили нисбатан муфассал қарор гирифта, аҳамияти назариву амалии онҳо зикр мегардад [2, с. 17-30]. Таъкид карда мешавад, ки танҳо натиҷаи дастовардҳои ПИТФИ дар солҳои 1997-2007 дар 48 навиштори илмӣ инъикос гардидааст.

Давраи дуюм – солҳои 2008-2017-ро дар бар гирифта, замони рушди фаъолияти ПИТФИ арзёбӣ мегардад. Гуфта мешавад, ки дар ин давра тадқиқотҳои илмӣ тибқи талаботи мавзӯҳо ва лоиҳаҳои илмӣ роҳандозӣ гардида, барои пешрафти фаъолияти илмию тадқиқотии кормандон ва таъмини фазои созандаю солими корӣ шароитҳои зарурӣ фароҳам оварда шуд. Дастгирии давлат ба тариқи маблағгузорию лоиҳаю мавзӯҳои илмӣ имкон дод, ки шуъбаву зерсохторҳои ПИТФИ соҳиби техникаи муосири иттилоотию коммуникатсионӣ шаванд ва ин, дар навбати худ, самаранок гардидани фаъолияти илмию таҳқиқотии олимону кормандони ПИТФИ-ро таъмин намуд. Аз тарафи муаллифони пажӯҳиш дар бораи мавзӯҳои илмие, ки дар солҳои 2008-2017 аз тарафи олимону кормандони ПИТФИ тадқиқ гардидаанд, маълумот дода шуда, аҳамияти ҳар як мавзӯ дар пешрафти соҳаи фарҳанг ба таври мухтасар баён мегардад [2]. Зимни таҳлили осори ҷопии пажӯҳишгоҳ ҷараёни татбиқи мавзӯю лоиҳаҳои илмӣ, натиҷаи тадқиқотҳои сотсиологӣ ва экспедитсияҳои илмӣ аз тарафи ходимони илмии ПИТФИ доиршуда баррасӣ гардидааст. Муаллифон саҳми олимону кормандони ПИТФИ ва дастовардҳои муассисаро дар тадқиқу баррасии масъалаҳои муҳими таърих, назария ва амалияи соҳаҳои мухталифи фарҳангу иттилоот, аз қабилӣ фарҳангшиносӣ, санъатшиносӣ, илми мусиқӣ, театршиносӣ, назария ва амалияи санъати рақс, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографияшиносӣ осорхонашиносӣ, публицистикашиносӣ, омӯзишу таҳқиқи фаъолияти иҷтимоиву фарҳангӣ, мероси фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣ тоҷикон ва ғайра натиҷагирӣ намудаанд. Махсусиятҳои таъсису ташаккули нашрияҳои даврӣ ва силсиламаҷмуаҳои ПИТФИ инъикос карда шудааст. Аз таҳлилу баррасии фаъолияти 20-солаи ПИТФИ муҳаққиқон ба хулоса меоянд, ки дар фаъолиятҳои илмиву тадқиқотии ПИТФИ масъалаҳои муҳимми фарҳанги моддиву ғайримоддӣ халқи тоҷик мавқеи муҳим дошта, барои баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҷомеа, ҳудогоҳии миллий, ҳифзу эҳёи

суннатҳои миллий ва расму оинҳои мардумӣ ва ғайра мусоидат менамояд. Ҳамчунин натиҷаи тадқиқоти кормандони ПИТФИ-ро ҳангоми таҳияи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, пешниҳодҳо, нақшаҳои дурнамо, концепсияву номинатсияҳо ва барномаҳои рушди соҳаҳои мухталифи фарҳангу ҳунар, тарбияи кадрҳои илмӣ соҳа истифода бурдан мумкин аст. Бояд гуфт, ки пажӯҳиши мазкур ҳам аҳамияти илмӣ ва ҳам аҳамияти таърихӣ дорад, яъне дар он дар баробари нишон додани раванди пажӯҳиши соҳаҳои мухталифи фарҳанги миллий дар ПИТФИ фаъолияти ин муассисаи илмӣ тадқиқотӣ дар давоми бист сол арзёбӣ гардидааст.

Умуман, аз баррасии масъалаҳои фарҳангшиносӣ дар силсиламаҷмуаи «Осор»-и ПИТФИ чунин натиҷагирӣ метавон кард:

1. Дар баҳши «Фарҳангшиносӣ»-и силсилаасар муҳимтарин масъалаҳои назарии соҳа ба риштаи таҳқиқ қашаида шудаанд, ки паҳлуҳои мухталифи рушди фарҳанги миллиро дар замони истиқлолият дар бар мегиранд.

2. Пажӯҳишҳои мазкур на танҳо барои муҳаққиқони соҳаи фарҳанг муҳим мебошанд, балки барои анҷом додани тадқиқотҳои этнографӣ низ аҳамияти калон доранд. Муҳаққиқони соҳаи матбуот ва журналистикаи миллий, ҳамчунин кормандони ВАО ин пажӯҳишҳоро чун сарчашмаи боэътимоди илмӣ амалӣ истифода бурда метавонанд.

3. Аз пажӯҳишҳои мазкур доир ба омилҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва касбии пешрафти фарҳанги миллий дар замони истиқлолият маълумоти муфид пайдо кардан мумкин аст. Махсусан марҳилабандии пешрафти фарҳанги миллий дар замони истиқлолият барои пажӯҳишгарони соҳаи таърихи фарҳанг ниҳоят муҳим буда метавонад.

4. Масъалагузориҳои, ки дар ин пажӯҳишҳо ба назар мерасанд, барои густариши минбаъдаи тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаҳои мухталифи фарҳанг заминаи воқеӣ фароҳам меоранд.

5. Барои мубодилаи илмӣ байни муҳаққиқони соҳа замина фароҳам оварда, таваҷҷуҳи масъулини соҳаро ба ҳалли проблемаҳои муҳими соҳа ҷалб менамоянд.

6. Барои таҳкими заминаи моддиву техникаи муассисаҳои фарҳангӣ фароғатӣ, мусоидат намуда, дар баланд бардоштани маърифати фарҳангии мардум нақши муҳим мебозанд.

7. Пажӯҳишҳои мазкурро инчунин ҳангоми мураттаб намудани барномаҳои дурнамои рушди соҳаи фарҳанг ва тартиб додани нақшаҳои илмӣ тадқиқотӣ, санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳа истифода бурдан мумкин аст.

Адабиёт

1. Камол, Ҳ. Амокини муқаддаси Тоҷикистон ва нақши онҳо дар омӯзиши таърих ва фарҳанг [Матн] / Ҳ. Камол // Осор / мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Ҷ. III. – С. 44-55.

2. Комилзода, Ш., Шарифзода, Ф. Саҳми ПИТФИ дар таҳқиқи фарҳангӣ миллий [Матн] / Ш. Комилзода, Ф. Шарифзода // Осор / мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2018. – Ҷ. V. – С. 15-71.

3. Қутбиддинов, Б. Нақши як бонуву як нашрия дар эҳёи Наврӯз [Матн] / Б. Қутбиддинов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 35-51.

4. Низомов, Х. Рушди фарҳанги миллий дар ВМКБ дар даврони истиқлол [Матн] / Х. Низомов // Осор / мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Ҷ. III. – С. 71-87.

5. Орумбекзода, Ш. Истиқлолият тақонбахши рушди фарҳанги миллий [Матн] / Ш. Орумбекзода // Осор / мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Ҷ. III. – С. 11-43.

6. Раҳимов, Д. Гаштак ҳамчун ниҳоди иҷтимоии суннатии тоҷикон [Матн] / Д. Раҳимов // Осор / муҳаррири масъул Қ. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – Ҷ. I. – С. 9-34.
7. Саъдиев, Ш. Душанбе – маркази навбунёди фарҳанги тоҷикон [Матн] / Ш. Саъдиев // Осор / мурағатӣ Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – Ҷ. III. – С. 56-70.
8. Сулаймонӣ, С. Педагогикаи фароғат дар назария ва амалияи рушди фарҳанги шахсият [Матн] / С. Сулаймонӣ // Осор / муҳаррири масъул Қ. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – Ҷ. II. – С. 9-29.
9. Энциклопедияи советии тоҷик [Матн]. – Душанбе: СИЭСТ, 1980. – Ҷ. 2. – 640 с.
10. Энциклопедияи советии тоҷик [Матн]. – Душанбе: СИЭСТ, 1987. – Ҷ. 7. – 640 с.
11. Душанбе. Материал из Википедии – свободной энциклопедии [захираи электронӣ] – низоми дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (санаи истифода 16.05.2022).
12. Таджикистан. Материал из Википедии – свободной энциклопедии – [захираи электронӣ] – низоми дастрасӣ // <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (санаи истифода 16.05.2022).

БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ ФАРҲАНГШИНОСӢ ДАР «ОСОР»-И ПАЖУҲИШҶОӢ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢ

Дар мақолаи илмӣ ба масъалаҳои фарҳангшиносӣ ва баррасии онҳо дар сислиламаҷмуаи «Осор»-и ПИТФИ таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст. Замони истиқлолият ҳамчун давраи пешрафти соҳаи фарҳанг дар ҷумҳурӣ арзбӣ ва сахми кормандони ПИТФИ дар тарғиби дастовардҳои соҳа муҳим доништа мешавад. Муаллифони пажуҳиш дар бораи бахши «Фарҳангшиносӣ»-и шаш ҷилди «Осор»-и ПИТФИ изхори ақида намуда, таъкид медоранд, ки дар ин асар муҳимтарин масъалаҳои назарии соҳа вобаста ба рушди фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд. «Гаштак» ҳамчун анъанаи иҷтимоии мардумӣ, нақши матбуот дар эҳёи суннатҳои мардумӣ, фароғати иҷтимоӣ ва таъсири он ба фарҳанги шахсият аз ҷумлаи масъалаҳои доништа шудаанд, ки мавриди баррасии муҳаққиқон қарор гирифтаанд. Ба марҳилаҳои пешрафти фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият ва мақоми он дар арсаи байналмилалӣ, таъсири фарҳанги миллӣ дар тарбияи аҳли ҷомеа таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст. Аз пажуҳишҳои мазкур доир ба омилҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва касбии пешрафти фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият маълумоти муфид пайдо кардан мумкин аст. Махсусан марҳилабандии пешрафти фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият барои пажуҳишгарони соҳаи таърихи фарҳанг ниҳоят муҳим буда метавонад. Эҳтиёткорона муносибат намудан ба ёдгориҳои меъморӣ таърихӣ, масъулиятнокӣ дар шинохту муаррифии маконҳои муқаддас, баррасии илмӣ таърихи пайдоиши маконҳои муқаддас, таърихи ташаккули шаҳри Душанбе ҳамчун маркази нави фарҳанги тоҷикон, рушди фарҳанги миллӣ дар ВМБК, сахми кормандони ПИТФИ дар таҳқиқи фарҳанги миллӣ аз масъалаҳои дигаре ба ҳисоб меравад, ки аз мадди назари муҳаққиқон дур намондаанд.

Калидвожаҳо: истиқлолият, фарҳанги миллӣ, ҷомеа, ғизои маънавӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, дастовард, проблема, имконият, пажуҳиш, экспедитсияҳои илмӣ, таҳқиқоти сотсиологӣ, сиёсати фарҳангӣ, муҳаққиқ, нерӯи илмӣ, заминаи илмию назариявӣ, омилҳои иҷтимоӣ, маросим, коллективизм, фарҳангшиносӣ, сарчашмаи бозғаймӣ илмӣ, фаъолияти фароғатӣ, стратегияи рушди фарҳанги миллӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ КУЛЬТУРОЛОГИИ В «ТРУДАХ» НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

В научной статье уделяется внимание вопросам культурологии и их рассмотрению в серийном издании «Труды» Научно-исследовательского института

культуры и информации при Министерстве культуры РТ. Период независимости является периодом развития сферы культуры в республике, и вклад сотрудников Научно-исследовательского института культуры и информации считается важным в продвижение достижений сектора.

Авторы исследования излагая свои мнения о разделе «Культурология» шеститомных «Трудов», подчеркивают, что в этом серийном издании исследованы наиболее важные теоретические вопросы данной области, связанные с развитием национальной культуры в период независимости.

«Гаштак» как народная социальная традиция, роль прессы в возрождении народных обычаев, общественное развлечение и его влияние на культуру личности считаются вопросами, изучению которых было обращено пристальное внимание исследователей.

Уделено внимание этапам развития национальной культуры в период независимости и ее место на международной арене, влиянию национальной культуры на воспитание населения. Из этих исследований можно извлечь полезную информацию о правовых, политических, социальных и профессиональных факторах развития национальной культуры в период независимости.

В частности, поэтапность развития национальной культуры в период независимости может иметь чрезвычайно важное значение для исследователей истории культуры.

Предусмотрительное отношение к историко-архитектурным памятникам, ответственность в признании и представлении сакральных мест, научное рассмотрение истории возникновения сакральных мест, истории становления города Душанбе, как нового центра таджикской культуры, развития национальной культуры в Горно-Бадахшанской автономной области, вклад сотрудников Научно-исследовательского института культуры и информации при Министерстве культуры РТ в изучение национальной культуры и другие вопросы, которые не останутся незамеченными.

Ключевые слова: независимость, национальная культура, общество, моральное обеспечение, учреждения культуры, достижение, проблема, возможность, исследование, научные экспедиции, социологическое исследование, культурная политика, исследователь, научный потенциал, научно-теоретическая основа, социальные факторы, ритуал, коллективизм, культурология, исследования, надежный научный источник, развлечения, стратегии развития национальной культуры.

CONSIDERATION OF CULTURAL ISSUES IN “WORKS” OF THE SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

The scientific article pays special attention to the issues of cultural studies and their consideration in the list of “Works” of The Scientific Research Institute of Culture and Information (SRICI). The independence year is considered as an important period of development of the cultural sphere in the republic, as well as the contribution of SRICI staff to the development of industry achievements.

The authors of the study expressed their opinion on the “Cultural Studies” sector of the six volumes “Works” of SRICI, emphasizing that in this work the most important theoretical issues of the industry related to the development of national culture at the time of independence were investigated. “Gashtak” is considered as a social tradition, the role of the press in ensuring folk traditions, social distancing and its influence on the culture of the individual, among the issues that were considered by the researchers. At the stages of the development of national culture during the independence and status in the international arena, much attention is paid to the influence of national culture on the education of the public. From these studies, you can find useful information about the legal, political, social and professional factors of the development of national culture

during the period of independence. The development of national culture during the period of independence may be especially important for researchers in the field of cultural history. It is necessary to take care of historical architectural monuments, take responsibility for the recognition and presentation of famous places, scientific consideration of the history of the origin of famous places, the history of the formation of the city of Dushanbe as a new center of Tajik culture, the development of national culture in GBAO, the contribution of SRICI staff to national culture research on other issues that do not go unnoticed by researchers.

Keywords: independence, national culture, society, moral support, cultural institutions, achievements, problems, opportunity, research, scientific expeditions, sociological research, cultural policy, researcher, scientific potential, scientific and theoretical basis, social factors, ritual, collectivism, cultural studies, reliable scientific source, cultural activity, national culture development strategy.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Чумъаев Меҳроб Одинаевич** – номзади илми филология, дотсент, ходими пешбари илми ПИТФИ. Нишонӣ: 734035, Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавси, кӯчаи Н. Қарабоев, 150/2, E-mail: mehriob@mail.ru

Шарифзода Фирдавс – номзади илмҳои таърих, муовини декани факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Нишонӣ: 734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121; Тел.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Сведения об авторах: **Джумаев Меҳроб Одинаевич** – кандидат филологических наук, доцент, старший научный сотрудник НИИКИ. Адрес: 734035, Таджикистан, г. Душанбе, район Фирдавси, ул. Н. Карабаева, 150/2, E-mail: mehriob@mail.ru

Шарифзода Фирдавс – кандидат исторических наук, заместитель декана исторического и юридического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121; Тел.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Information about the authors: **Jumaev Mehrob Odinaevich** – Candidate of Philology, Associate Professor, Senior Researcher of NIKI. Address: 734035, Tajikistan, Dushanbe, Firdavsi district, st. N. Karabaeva, 150/2, E-mail: mehriob@mail.ru

Sharifzoda Firdavs – Candidate of Historical Sciences, Deputy Dean of the Faculty of History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121; Ph.: (+992) 918 81 84 70; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

ТДУ 008+37точик+654.19+7.095+782.1+783.28+8-2

ТКБ 71.4(2точик)+85.313(2точик)+85.38+76.31+84точик7-6

РАДИОДРАМАТУРГИЯ: ИНКИШОФ ВА ДУРНАМО (дар мисоли радиои «Тоҷикистон»)

Саидзода Обидҷон Саид

Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон

Радиои «Тоҷикистон» ҳанӯз аз рӯзҳои аввали таъсис бо ходимони театр ва кино робитаи наздик дошта, комёбиҳои намоёни онҳоро ташвиқ менамояд. Ин алоқамандӣ имрӯз бо шакли услуби нав раванг дорад. Дар заминаи ин алоқа шаклҳои “Радиотеатр”, “Театр дар назди микрофон”, “Театри як актёр”, новеллаҳои радиои, портретҳои эҷодӣ, радиоинсценировкаҳо, радиофилмҳо, радиомазҳақаҳо ва хонишҳои бадеӣ ва каломӣ

мавзуни радиой ташаккул ёфта, ба баҳши такмилёбандаи адабӣ-драмавӣ мубадал шуда, радиодраматургияро инкишоф бахшид. Бо ҳамин радиои тоҷик доманаи васеъ пайдо карда, шаклҳои нав ба нави таҳияи барномаҳо ба вучуд овард.

Илова бар ин, дар солҳои аввали радиошунавонӣ, қатъи назар аз ҳамаи ин чорабиниҳо, дар роҳи ташвиқ тарғиби санъат душворҳои ҷиддӣ мавҷуд буданд. Сусти будани базаи модии муассисаҳои санъат ва набудани зарфиятҳои лозимии техникии радиой душвории асосӣ ба шумор мерафт. Дар ин баробар, барномаҳои адабӣ-драмавии радиои “Тоҷикистон” ҳамчун қисми таркибии барномаҳои радиой баробари пайдоиши ҳуди радиошунавонӣ ташаккул ёфта, инкишофи он маҳз ба фаъолияти чанд соҳа: радиошунавонӣ, алоқа, адабиёт ва санъат марбут аст. Матни нахустин радиотеатрҳо ба тавлиди нахустин асарҳои драмавӣ марбут буда, бисёр осори маъруфро фаро мегиранд.

Одатан дар радиои «Тоҷикистон» барномаҳои драмавиро «Радиотеатр», «Театр дар назди микрофон», «Театр дар меҳмони шунаванда», «Радиопостановка», «Радиопеса», «Радиокомпозиция» ва «Радиоинсценировка» меноманд. Дар “Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти санъат” ин мафҳумҳо чунин шарҳ ёфтанд: Радиопостановка-саҳнагузори радиой. Як шакли барномаи бадеии радиои: 1. Нашри радиои намоиши театрӣ. 2. Ба нашри радиой мувофиқ намудани намоиши театрӣ. 3. Намоиши театрие, ки ба таври махсус дар радио таҳия мешавад. Инчунин, Радиопеса-намоишномаи радиои. Асари драмавӣ, ки мутобиқ ба қобилияти шунавоӣ навишта шудааст. Радиоспектакл-намоиши театрии радиои. Радиотеатр-театри радиои” [3, с. 192].

Қадимтарин «Театр дар назди микрофон», ки лентаи он то имрӯз маҳфуз аст, «Мутриби нобино» ном дошта, соли 1947 сабт шудааст [1]. Мазмуни он аз рӯзгори ҷавони нобиноӣ модарзод ҳикоят мекунад, ки бо вучуди маҳдудиятҳои ҷисмонӣ дучори яъсу ноумедӣ нашуда ба суруду мусиқӣ майл пайдо карда, роҳи ромишгариро интихоб мекунад ва тадричан ба як оҳангсози маъруф табдил мешавад.

Як сарашмаи ба вучуд омадани гуфторҳои драмавии радиои “Тоҷикистон” таъсиси театри касбӣ аст. Вақте 7 ноябри соли 1929 пардаи аввалини театри давлатии тоҷик кушода шуд, он боиси тавлид шудани жанри нав-драматургия дар адабиёт гардид. Ташкили он ба тараккии инкишофи санъати халқи тоҷик ёрии калон расонд ва аввалин асарҳои сахнавӣ ба вучуд омаданд.

Дигар омили таъсиси барномаҳои драмавии радиои “Тоҷикистон” баргузор шудани даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик дар Маскав ва дар дигар кишварҳои Иттифоқ буд. Масалан, дар нахустин Даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар Маскав, ки 12 апрел то 22 апрели соли 1941 баргузор гардид, аз Театри давлатии ба номи А. Лохутӣ 69 нафар ширкат варзиданд. Маскав ба қабули иштирокчиёни даҳа ҳаматарафа тайёрӣ дида, материал ва хабару гузоришҳо дар бораи Тоҷикистон: гузашта ва имрӯза, эҳё ва нумуи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии он мунтазам дар саҳифаҳои матбуот ва радио мавод нашру пахш мекард. Дар ин давра, “Кумитаи умумииттифоқии радио паҳши радиоспектаклҳо ба нақша гирифта, сабти арияҳо аз операи “Шуриши Восеъ”, “Коваи оҳангар” ва намоиши мусикавии “Лола” дар грампластинкаҳо ба радиои тоҷик тавсия кард” [4]. Дар ин асно, санъаткорони тоҷик аз назаргузарони ҷамъии спектаклҳо ташкил намуданд, ки тадричан ба ташаккули радиотеатрҳо ва “Театр дар назди микрофон” мусоидат карданд.

Муҳаққиқ Низом Нурҷонов дар китоби «Маҳмудҷон Воҳидов» нигоштааст, ки “радиотеатр солҳои 1936-1937, баъди андак таҷриба овардани нахустин театри миллӣ, сабздани актёрони он ба вучуд омад. Баъзе намоишҳои хуб ба мисли «Макр ва муҳаббат» ва «Оршин мол олон» аз тариқи радио мустақим пахш шуданд. Баъдтар, намоишҳо андак ихтисор ёфта, дар лента сабт гардиданд ва гоҳ-гоҳ аз радио садо

медоданд. Баъзе аз ҳикоя, дoston ва қисса махсус барои шунавонидан таҳия гардиданд» [5, с. 47].

Дар сохтори радиои “Тоҷикистон” барномаҳои драмавӣ солҳои 1960, баъди таҷриба касб кардани нахустин мутахассисони театри миллий ва дар таҳияи асарҳои сахнавӣ пайдо шудани радиорежисура-радиотеатрҳо, ташаккул ёфт. Дар таиноти кори радио нахуст асарҳои драмавӣ сахнавӣ барои шунавонидан пешбинӣ шуданд. Маҳз асари сахнавӣ заминаи радиодраматургияро ба вуҷуд овард.

Баъдан, спектаклҳои Театри академии драмаи ба номи Лоҳутӣ «Отелло», «Макр ва муҳаббат», «Муфаттиш», «Бунафша», «Хизматгори ду хоча», «Интихоби домод» ва ғайраро муҳлисони бешумори санъат солҳои 1950-1960-ум ба воситаи радио шуниданд ва солҳои 1960-1970 аз телевизион тамошо карданд. Маълум аст, ки маҳз баъди паҳши радиои ва намоиши телевизионӣ ин хунармандон ҳамчун саъяткорони бузург дар чома муаррифӣ шуданд.

Баъди солҳои 1960-1970-ум, аниқтараш нисбатан такмил ёфтани зарфияти техникаи соҳа кори ходимони радио, актёрон ва коргардонро барои таҳияи радиотеатрҳо осонтар кард. Масалан, агар пештар барномаҳоро як дафъа мешунавониданд, акнун бехтарин асарҳоро дар ҳазинаи радио маҳфуз дошта, дар мавридҳои зарурӣ такроран паҳш мекарданд. Пештар, агар барои таҳиягар ягон қисми бозии актёрони барнома маъқул намешуд, имкони техникаи такроран бехтар бозидани нақшо набуд ва он дертар пайдо шуд.

Аз тарафи дигар, нуфузи маънавии радиотеатрҳо боиси ташаккул ёфтани он гардиданд. Ҳамзамон, мазмуну мундариҷаи онҳо пайваста рангоранг мегардиданд. Акнун шунаванда ба радио барои вақтҳои ё фақат иттилоъ гирифтани мурочиат накарда, балки радиоро гӯш мекард, ки дар бораи чизҳои ба ҳудаш номаълум тасаввурот пайдо кунад ва тарзи ҳалли баъзе муаммоҳои мураккаби зиндагиро сарфаҳм равад. Бинобар ин, гуфторҳои драмавӣ натавонанд таҷассумкунандаи ҳаёт, балки мактаби зиндагӣ ҳам гардиданд.

Қобили зикр аст, ки гуфторҳои драмавӣ махсусияти таҳияи худро доранд. Масалан, дар намоишномаҳои дар театр сабтшуда ё ба намоишномаи театрии дар студияи радио сабтшуда, садои баранда танзим шуда, ӯ рӯйдодҳои сахна ва ҳаракати актёронро ба шунавадаҳо шарҳ медиҳад. Баранда ба иштирокдори спектакл табдил ёфта, ҳаракат ва баъзе воқеаҳои диданашавандаро бо луқмаҳои хусусияти ахборидошта ба сомеъ мерасонад. Образи бадеӣ дар ин гуфторҳо тариқи ифодаи ба радио хос ва мусиқӣ ташаккул меёбад ва таъсирашро афзун мекунад. Баъзан барои васеъ инъикос кардани муҳтавои асари бадеӣ (матн) сахнаҳои нав илова мешаванд, ки ин чо маҳорати муаллиф (таҳиягар) ва коргардон нақши муҳим дорад.

Дар театр ороиши сахна, рушноӣ, грим, рангу бор ва ҳаракатҳо камбудии кори актёрро номаълум мекунонад. Дар радио бошад, ин тавр нест. Дар ин чо актёр бояд бо тобиши овоз ва маҳораташ ба шунаванда таъсир расонад. «Дар театр лаҳзаҳои ғайриамалӣ ё таваққуф камбудӣ нест ва пайҳаснашаванда аст, вале дар радио як лаҳзаи таваққуф (таваққуфи бемаврид) метавонад нуқсон шуморида шавад. Барои хунарпеша дар назди микрофон нақшero бозӣ кардан душвортар аст» [7, с. 38]. Яъне, хунармандон дар сахнаи театр озодона ҳаракат мекунанд, бо ҳамнақшҳошон рӯ ба рӯ мешаванд, таъсири сухани ҳамсӯхбати худро ҳис мекунанд, вале ин ҳамаро дар радио пайдо кардан имконнопазир аст ва онро дар назди микрофон офаридан лозим меояд.

Ба ақидаи муҳаққиқ Д. Давронов қонунҳои радиодраматургия талаб мекунад, ки калимаи талаффузшуда натавонанд идея ва маънои фикру андеша, нияти мақсади персонажро ифода карда тавонад, балки имконият диҳад, ки шунаванда ҳолати материалӣ ё худ чоеро, ки дар он амалиёт ба вуқӯ меояд, пеши назар орад. Вале дар

телетеатр (дар театр ҳам) талабу эҳтиёҷ ба ин хусусиятҳо аз байн меравад, зеро дар сахна ҳама чиз дар пеши назар аст, чун тарзи талаффуз, ҳаракат, интонатсия, мимика ва ғайраҳо” [2, с. 12]. Дар радио актёр дар назди микрофон фақат ба матн ва хунари худ така мекунад. Вай бояд дар хотир дошта бошад, ки ҳангоми талаффуз бо оҳанги баланд бояд аз назди микрофон дуртар истад. Аз ин рӯ, кори коргардонӣ дар гуфторҳои драмавӣ махсусияти худро дорад, чунки мусиқӣ, эффеҶтҳои овозӣ ва шавқун дар гуфторҳои драмавӣ метавонанд ҳамчун механизми ёрирасон кӯмак кунад. Вале актёр ва маҳорати ӯ дар ҷойи аввал меистад. Радио аз хунари пеша изҳори пурраи ҷаҳони ботиниро талаб менамояд.

Мундариҷаи гуфторҳои драмавӣ дар давраи шуравӣ, ки бо оптимизм ва идеяҳо ҳаётбахши коммунистӣ фаро гирифта шуда буд, нақши калонро аз ҷиҳати идеявӣ-тарбиявӣ мебозид, зеро он дар одами советӣ сифатҳои зиндагии навро равнаку ривоч меод. Онҳо бояд барои миллионҳо одамон манбаи шодмонӣ ва илҳом бошанд, ирода, ҳиссиёт ва фикру зикри онҳоро ифода намоянд ва воситаи инкишофи идеявӣ-тарбияи ахлоқии одамон шаванд. Барои иҷрои ин вазифаи бузург радио мебоист шунавандаро аз қафои худ барад. Барои аудиторияро ҷалб намудани радио зарур буд, ки ҳар як асари драмавиеро, ки аҳдофи замонро ифода мекард, хусусиятҳои барҷаста ва мазмуни баланди коммунистӣ дошта, симои халқро пурра инъикос мекард, мавриди коркарди радиой қарор дода, паҳш кунанд. Онҳо намоишномаҳои «Дохунда»-и Ҷ. Икромӣ (аз рӯи асари С. Айни), «Одами яроқдор»-и Н. Погодин, «Отелло», «Ромео ва Ҷуллета»-и У. Шекспир, «Ғурмагас»-и В. Войнич ва дигарон мебошанд.

Радиотеатрҳо, қабл аз ҳама, омили тарбия ва дарси бузурги маърифат низ мебошанд, зеро “маърифат танҳо ба мағзи сар ҳамл кардани маҷмӯи донишҳо не, балки, қабл аз ҳама, тарбияи рӯҳи солиму эҳсосоти дарккунанда аст. Рӯҳи солиро бошад, метавон танҳо тавассути омилҳои таъсирбахши бадеӣ, фалсафӣ ва хунари тарбия намуд” [5]. Дар радиотеатрҳо ибратгирӣ ҳамчун яке аз тавонотарин воситаҳои ташвиқӣ талаққӣ шудааст.

Бо пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва аз байн рафтани маҳдудиятҳои идеологӣ, дар гуфторҳои адабӣ-драмавии радиои “Тоҷикистон” руҳияи бозсозӣ ва ҷанбаи амиқи милли ба вучуд омад. Ходимони бахши адабӣ бо истифода аз сабку услубҳои гуногуни бадеӣ дар ифодаҳои ҳақиқати воқеаҳои даврони истиқлол ва таърихи ғании халқи худ сахми арзанда гузоштанд. Аммо, дар солҳои аввали Истиқлол гуфторҳои драмавӣ, аз қабил радиотеатр, кам сабт гардиданд, ки ин ба вазъи номуътадили сиёсӣ ва маблағ алоқаманд буд. Дар ин давра, ҳамкориҳои радио бо театрҳо суст шуд ва ҳатто худи театр бар асари низоъҳои шахравандӣ ҳолати ногувор пайдо кард. Фаъолияти он вобаста ба талаботи давр муайян ва ҷавобгӯ набуд. Мардум аз театр ва театр аз мардум то ҷое дур гардид. Дар Театри академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ соли як ва ё ду намоишнома баргузор мегардиду халос.

Муҳаққиқ И. Усмонов намоишномаҳои ин давраро дар мақолаи «Мулоҳизаҳо перомуни драматургияи имрӯз» таҳлил намуда, чунин натиҷагирӣ кардааст: “дар солҳои 90-ум камтар асарҳои тоза пайдо шуданд ва ба театрҳо камтар намоишҳо рафтанд. Баъдан эҳёи драматургия, асарҳои тамошоӣ оммавӣ ва мавзуҳои таърихӣ ба хусус, таърихи дур, ҳатто таърихи асотирӣ шуруъ шуд, ки бисёре аз ин асарҳо ҳислати ҷашнӣ доштанд” [8, с. 304].

Баъди таваққуфи 12-сола, соли 2002 радиотеатрҳо аз нав сабт шуданд. Дар як муддати кӯтоҳ, асарҳои Меҳмон Бахтӣ «Фирдавсӣ» (2001), Шодӣ Солеҳ «Ҷияни хира» (2002), Иноят Насриддин «Қотили ҷонҳо» (2002), Ҷикмат Раҳмат «Аёдат» (2002), Т. Уайлдер «Шаҳраки мо» (соли 2003 дар таҳияи Фарзона), Мирсаид Миршакар «Ҷикояи ҷашма» (2003), Нурулло Абдуллоев «Мочарои сари пода» (2003), Турахон Аҳмадхонов

«Спитамен» (2004), Равшани Ёрмуҳаммад «Вохурӣ» (2005), Раҷабалӣ Қудратов «Ба истикболи Хуршед» (2005) ва ғайра ба шунавандагон пешниҳод шуданд.

Инчунин, дар радиотеатрҳои ин давра чанбаи ҳаммосавӣ, бозтоби даврахову чехраҳои таърихӣ ва масъалаҳои вобаста ба шароити иҷтимоии мамлакат бо талаби давру замон тағйиру такмил ёфтанд. Махсусан, рӯйдодҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии чун таҷлили ҷашнҳои Истиклолият, Ваҳдати миллӣ ва дигар санаҳои таърихӣ ба таҳаввули мавзӯии радиотеатрҳо сабаб гашт ва ба асарҳои муаллифони ватанӣ таваҷҷуҳи махсус ба вучуд омад.

Аз соли 2010 ба ин сӯ радиотеатрҳои нав ба вучуд омаданд, ки «Гирдбод»-и Н. Табаров, «Парронҷакҳо»-и А. Самадов, «Бист дақиқа бо фаришта»-и Вампилов, «Кабки кафас»-и Т. Зулфиқоров, «Дон Жуан»-и Молеер, «Ҳисоби дӯстон дар дил»-и А. Островский, «Куштори 14 шохзодаи Ҳахоманишин»-и Сорбон, «Ориёӣ»-и С. Аюбӣ, «Нангбардори Хучанд»-и М. Бахтӣ, «Куруши Кабир»-и Б. Абдурахмонов, «Пайроҳаи зиндагӣ»-и С. Сафаров, «Иштибоҳ»-и А. Камю, «Зани сарватманд»-и А. Амралӣ, «Пизишки паррон»-и Молеер, «Домоди сохта»-и А. Дехотӣ, «Ромкунии духтари саркаш»-и В. Шекспир ва «Қаториҳо»-и А. Дудерев аз он ҷумла мебошанд.

Алоқаи театр бо радио ҳар рӯзу ҳар соат зиёдтар мешавад ва маҳз радиову «театри як актёр»-и он паҳлӯҳои нав ба нави истеъдоди хунарпешахоро барои ҷомеа кашф намуд, маҳз баъди паҳши радиотеатрҳо ва радиоинсценировкаҳо М. Қосимов, А. Бурҳонов, Г. Бақоева, А. Хӯчаев, О. Ҳаётова, М. Шамсиддинова, С. Турсунова, Ҳ. Абдуразоқов, Х. Назарова, Г. Завқибеков, С. Тӯйбоева, К. Назаров, А. Қосимов, А. Қодиров, Б. Раҷабов, Ҳ. Саидахмадов, М. Тоҳирӣ, М. Воҳидов ва дигарон ҳамчун саъяткорони бузург дар ҷомеа муаррифӣ шуданд.

Радиои «Тоҷикистон» аз рӯзҳои аввали бунёди худ тарғибгари театр буд ва комёбиҳои онро ташвиқ мекард, вале ин маъноӣ онро надорад, ки ин дастгоҳ ҳама гуна намоишномаи театрҳо сабт карда, паҳш мекунад. Балки аз рӯи рисолати радио танҳо ҳамон спектаклро сабт мекунад, ки он мазмунан ва сифатан баланд буда, дар тарбияи ахлоқию маънавии шунаванда сахмгир шуда метавонад.

Ходимони театр низ дар ташаккули барномаҳо ва аз ҳар ҷиҳат ҷолиб баромадани онҳо сахм гузоштанд, ки ҳоло маҳсули заҳмати онҳо дар «Ҳазинаи тиллоӣ»-и радио маҳфуз буда, шумораи умумии гуфторҳои, ки давомнокии он аз 45 дақиқа то 3-4 соатро ташкил медиҳад қариб ба 300 гуфтор мерасад, ки баъзан тақрибан шунавонида мешаванд. Маҳз радиои «Тоҷикистон» ба сифати нахустин радиои ватанӣ мазмуни намоиши театриро ба аудиторияи васеъ муаррифӣ кард, зеро агар санъати хунарпешаро дар сахнаи театр 200-300 нафар тамошо карда тавонад, пас, тавассути радио, телевизион, интернет, паҳши онлайн микдори алоқамандон даҳҳо ва садҳо маротиба меафзояд.

Таҳиягарони асосии ин гуфторҳо нахуст Абдусалом Раҳимов ва Шамсӣ Қиёмов буданд, минбаъд Ҳалима Насибулина, Муқаддас Расулова, Хайрулло Иброҳимов ва Шералӣ Нағзалиев ба сифати коргардон заҳматҳои зиёд кашиданд. Муназими асосӣ бошанд Маърифат Холиқова ва Гулҷеҳра Латифова ба ҳисоб мераванд.

Аз ин рӯ, бовар дорем, ки агар радио, телевизион ва театр роҳҳои нави яқҷояи тарғиби санъати театриро ба роҳ монанд, метавонанд маданияти театрфаҳмии оммаро баланд бардошта, шумораи мухлисони театро зиёд намоянд ва ба ин восита, роҳи нави тарбияи эстетикӣ мардумро ба вучуд оранд, чунки радиотеатрҳо на танҳо имрӯзу фардо, балки садсолаҳои минбаъда хизмат хоҳанд кард ва ҳамчун ёдгори оғози марҳилаи тозаи тамаддуни тоҷикон боқӣ хоҳад монд. Бинобар ин, хуб мешавад, ки радиодраматургия ва маҳорати актёрӣ ҳамчун фанни алоҳидаи таълимӣ дар барномаҳои таълимӣ соҳаи журналистика дохил карда шавад.

Имрӯз ҷаҳони мутамаддин Тоҷикистонро шинохту эътироф кард, робитаҳои иқтисодиву фарҳангӣ бо мамолики олам устувор гардид ва ҳамаи ин таҳаввулот тақозои онро доранд, ки қулли анвои ҳунар, назари мусиқиву театр, радиову телевизион, интернет, адабиёту синамо ва дигар омилҳои фарҳангӣ моҳияти чунин падидаҳои замонро инъикос намоянд. Дар радиотеатрҳои давраи нав мавқеи асосиро бояд образи одами нав - намояндаи замони бузурғтарин дастовардҳои технократӣ, шахсияти дорои тафакқури миллӣ ва бунёдкор соҳиб шавад. Дар ин замина, дар адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик асарҳои ҷолиб кам нестанд, танҳо масъулият ва маблағгузорӣ зарур аст, ки мувофиқи тақозои замон ва сийёсати нави давлатдорӣ онҳоро ба фаҳми насли наврас созгор сохта, аз рӯи он филмҳо, драмаҳо ва радиотеатру радиоинсценировкаҳо ё хонишҳо созем.

Адабиёт

1. Бойгонии Кумитаи телевизион ва радиои «Тоҷикистон». «Ҳазинаи тиллоӣ»-ии радиои «Тоҷикистон», бахши барномаҳои адабии «Радиотеатрҳо» ва «Театр дар назди микрофон» № 1 (моно)
2. Давронов, Д. Сухан ва мавқеи суҳанварӣ дар телевизион [Матн] / Д. Давронов. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – 104 с.
3. Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти санъат [Матн] / мурағтибон: А. Аҳроров, А. Раҷабов, М. Рӯзиев, Ҳ. Сабоҳӣ. – Душанбе: СИЭМТ, 2003. – 272 с.
4. Набиев, В. Ҳунар тасхир месозад ҷаҳонро [Матн] // Адабиёт ва санъат. – 2016. – 7 апрел.
5. Низомов, А. Театри миллӣ-шоҳсутуни тамаддун [Матн] / А. Низомов // Ҷумҳурият. – 2015. – 6 июн.
6. Нурҷонов, Н. Маҳмудҷон Воҳидов [Матн] / Н. Нурҷонов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 384 с.
7. Саидзод, О. Умре бо радио [Матн] / О. Саидзод. – Душанбе: Бухоро. – 96 с.
8. Усмонов, И. К. Журналистика (Қисми 3) [Матн] / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2008. – 448 с.

РАДИОДРАМАТУРГИЯ: ИНКИШОФ ВА ДУРНАМО (дар мисоли радиои «Тоҷикистон»)

Дар мақола давраҳои рушди гуфторҳои драмативии радиои «Тоҷикистон» пажӯҳиш шуда, ба ҳулосаи муаллиф онҳо дар ҳамкорӣ бо ходимони театр ва кино ба вучуд омада, қомебиҳои намоёни соҳаро ташвиқ намудааст. Муаллиф зимни таҳқиқот ба ин ҳулоса расидааст, ки шаклҳои «Радиотеатр», «Театр дар назди микрофон», «Театри як актёр», новеллаҳои радиой, портретҳои эҷодӣ, радиоинсценировкаҳо, радиопилмҳо, радиомазҳақаҳо ва хонишҳои бадеӣ ва каломии мавзунии радиой ба бахши тақмилибандаи барномаҳои адабӣ-драмативӣ мубадал шуда, радиодраматургияро инкишоф бахшид. Бо ҳамин радиои тоҷик домани васеъ пайдо карда, шаклҳои нав ба нави таҳияи барномаҳо ба вучуд овард.

Матни нахустин радиотеатрҳо ба тавлиди нахустин асарҳои драмативӣ марбут буда, бисёр осори маъруфро фаро мегиранд. Ба ҳулосаи муаллиф дар сохтори радиои «Тоҷикистон» барномаҳои драмативӣ солҳои 1960, баъди таҷриба касб кардани нахустин мутахассисони театри миллӣ ва дар таҳияи асарҳои сахнаӣ пайдо шудани радиорежиссура-радиотеатрҳо, ташаккул ёфт. Дар таъйиноти қори радио нахуст асарҳои драмативӣ Театри академӣ-драмативӣ ба номи А. Лоҳутӣ барои шунавонидан пешбинӣ шуданд. Маҳз асари сахнаӣ заминаи радиодраматургияро ба вучуд овард. Аз тарафи

дигар, нуфузи маънавии радиотеатрҳо боиси ташаккул ёфтани он гардиданд. Ҳамзамон, мазмуну мундариҷаи онҳо пайваста рангоранг мегардиданд. Акнун шунаванда ба радио барои вақтхушӣ ё фақат иттилоъ гирифтани мурочиат накарда, балки радиоро гӯш мекард, ки дар бораи чизҳои ба ҳудаф номаълум тасаввурот пайдо кунад ва тарзи ҳалли баъзе муаммоҳои мураккаби зиндагиро сарфаҳм равад. Бинобар ин, гуфторҳои драматӣ натавонанд таҷассумкунандаи ҳаёт, балки мактаби зиндагӣ ҳам гардиданд.

Бо пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ дар гуфторҳои адабӣ-драматӣ радиои «Тоҷикистон» руҳияи бозсозӣ ва ҷанбаи амиқи миллий ба вучуд омад. Ходимони бахши адабӣ бо истифода аз сабку услубҳои гуногуни бадеӣ дар ифодаҳои ҳақиқати воқеаҳои даврони истиқлол ва таърихи ғании халқи худ саҳми арзанда гузоштанд.

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки радиодраматургия ва маҳорати актёрӣ ҳамчун фанни алоҳидаи таълимӣ дар барномаҳои таълимии соҳаи журналистика дохил карда шавад.

Калидвожаҳо: радиои «Тоҷикистон», «Радиотеатр», «Театр дар назди микрофон», «Театри як актёр», новеллаҳои радиои, портретҳои эҷодӣ, радиоинсценировкаҳо, радиопилмҳо, радиомазҳақҳо ва хонишҳои бадеӣ, радиодраматургия.

РАДИОДРАМАТУРГИЯ: РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ (на примере Радио «Таджикистан»)

В статье рассматриваются этапы развития драматических передач радио «Таджикистан», которые, по мнению автора, возникли в сотрудничестве с коллективами театра и кино и способствовали значительным достижениям в этой области. Автор приходит к выводу, что формы «Радиотеатра», «Театра у микрофона», «Театра одного актера», радионовелл, творческих портретов, радиомультипликаций, радиопилмов, радиокomedий и художественных чтений стали усовершенствованной частью литературного творчества.

Текст первых радиоспектаклей связан с постановкой первых драматических произведений и охватывает многие известные произведения. По мнению автора, драматические программы сформировались в структуре радио «Таджикистан» в 1960-е годы, по мере роста опыта первых специалистов Национального театра и появления радиорежиссеров-радиотеатров в разработке сценических постановок. Именно пьесы легли в основу радиоспектакля. С другой стороны, духовное влияние радиотеатра привело к его формированию. При этом их содержание постоянно менялось. Теперь слушатель обращается к радио не для развлечения или просто для получения информации, а слушает радио, чтобы получить представление о неизвестных ему вещах и понять, как решить некоторые сложные жизненные проблемы. Таким образом, драматические рассуждения стали не только воплощением реальности, но и школой жизни.

С распадом Советского Союза литературно-драматический дискурс «Радио Таджикистан» создал дух обновления и глубокого национального измерения. Литературные деятели, используя различные художественные стили, внесли ценный вклад в выражение правды о событиях независимости и богатой истории своего народа.

Автор предлагает включить радиодраму и актерское мастерство в качестве отдельных предметов в учебную программу журналистики.

Ключевые слова: радио «Таджикистан», «Радиотеатр», «Театр у микрофона», «Театр одного актера», радиорассказы, творческие портреты, радиомультфильмы, радиопилмы, радиокomedии и художественные чтения, радиодрамы.

RADIODRAMATURE: DEVELOPMENT AND PERSPECTIVE (on the example of Radio “Tajikistan”)

The periods of development of dramatic performances of Radio “Tajikistan” were studied in the article, according to the author; they were created in collaboration with theater and film workers and contributed to significant achievements in this area. The author comes to the conclusion that the forms of “Radio Theatre”, “Theatre at the Microphone”, “Theater of one actor”, radio novellas, creative portraits, radio dramatization, radio films, radio comedies and fiction readings have become an improved part of literary creativity-dramatic programs, developed radio dramaturgy.

The text of the first radio performances is connected with the staging of the first dramatic works and covers many well-known works. According to the author, drama programs were formed in the structure of Radio “Tajikistan” in the 1960s, after the experience of the first specialists of the National Theater and in developing of radio directing-radio theaters in the development of stage productions. It was the play that formed the basis of the radio dramaturgy. On the other hand, the spiritual influence of the radio theater led to its formation. However, their content constantly changed. Now the listener turns to the radio not for entertainment or just for information, but listens to the radio to get an idea of things unknown to him and to understand how to solve some of life's difficult problems. Thus, dramatic reasoning became not only the embodiment of life, but also the school of life.

With the collapse of the Soviet Union, the literary and dramatic discourse of Radio Tajikistan created a spirit of renewal and a deep national dimension. Literary figures, using various artistic styles, made a valuable contribution to the expression of the truth about the events of independence and the rich history of their people.

The author proposes to include radio drama and acting as separate subjects in the journalism curriculum.

Key words: radio of “Tajikistan”, “Radio Theatre”, “Theatre at the Microphone”, “One Actor Theatre”, radio novels, creative portraits, radio dramatizations, radio films, radio comedies and fiction readings, radio dramaturgy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Обидҷон Саид – номзади илмҳои филологӣ, директори радиои «Тоҷикистон». Нишони: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 227 74 17; 918 45 49 60. E-mail: obid_@mail.ru.

Сведения об авторе: Саидзода Обиджон Саид – кандидат филологических наук, директор Радио "Таджикистан". Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 227 74 17; 918 45 49 60. E-mail: obid_@mail.ru.

Information about the author: Saidzoda Obidjon Said – candidate of philology, the Director of the Radio of “Tajikistan”. Address: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 227 74 17; 918 45 49 60. E-mail: obid_@mail.ru.

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ

ТДУ 371точик+371.4+372.21+15+159.9+301.085:15
ТКБ 74.00+74.03(2точик)+74.100+74.200+88+88.4+88.5

АКДЕМИК ФАЙЗУЛЛО ШАРИФЗОДА ОИД БА ЧОЙГОҶИ АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ВА УМУМИБАШАРӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

Чӯрахон Файзалиев

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷояи арзишҳои умуминсонӣ ба мафкураи иҷтимоии мардумони кишварҳои пасошуравӣ асосан пас аз давраи бозсозӣ ворид гардида, ба сифати яке аз принципҳои муҳими сиёсати фарҳангӣ дар ин кишварҳо мақом пайдо кард ва тадричан дар назарияи ҷомеашиносӣ, фанҳои гуманитарӣ, амалияи иҷтимоӣ, аз ҷумла педагогика ва соҳаи таҳсилот бартарият ёфт. Дар соҳаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ раванди ғаёли таҳқиқи моҳияту муҳтавои арзишҳои умуминсонӣ оғоз гардида, дар соҳаи педагогика пажӯиши ин мавзӯ муҳимияти хоса пайдо кард. Зеро пас аз пошхӯрдани империяи абаркудрати шуравӣ яке аз вазифаҳои муҳими мактабу маориф дар кишварҳои соҳибистиклол муайян кардани масъалаи дар заминаи кадом арзишҳои тарбия намудани насли наврас буд. Чунки арзишҳо бояд ба ҳадафҳои таҳсилот мутобиқат кунанд ва парадигмаи тарбияро ҳамчун функцияи асосии иҷтимоӣ муайян карда тавонанд.

Ба қавли олими рус Б. С. Гершунский арзишҳои умуминсоние, ки бояд асоси тарбияи насли наврасро ташкил диҳанд ин ҳақиқати бузург ва хирадест, ки «тӯли асрҳо башарияти солимақл ҷамъ овардааст ва дар осори маъорифпарварони бузурги гузашта инъикос ёфтаанд» [3, с. 13].

Тавре, ки муҳаққиқ Л. П. Гирфанова зикр мекунад, ин арзишҳо на ба хотири он умуминсониянд, ки онҳоро тамоми инсонҳо ё аксарият эътироф мекунанд, балки барои он ки онҳо ба таври объективӣ талаботи тамоми инсониятро инъикос карда, дорой арзиши умуминсонӣ ва шартӣ қонегардонии чунин талаботи инсоният ҳамчун объекти маҷмӯӣ мебошанд [4].

Ба андешаи инчониб, зеро мафҳуми «арзишҳои умуминсонӣ» ҳадафҳои ормонии анвои гуногуни ғаёлияти инсоният, ки дар раванди пайдоишу инкишофи он ташаккул ёфта, дар шаклҳои муайяни шуури ҷамъӣ ҳамчун самти мусбӣ дар фазои арзишҳои башарият инъикос ёфтааст, фаҳмида мешавад.

Агар моҳияти арзишҳои умуминсониро ба таври амиқ арзёбӣ кунем, метавон зикр кард, ки ташаккули онҳо дар ниҳоди тарбиятигиранда ҳадафи умумии раванди таълиму тарбия аст. Яъне таълиму тарбия, новобаста аз он дар кадом кишвар роҳандозӣ мегардад, як ҳадафи башардӯстона дорад – ба воя расонидани инсонии комил, инсоне, ки пиндору гуфтор ва рафтораш барои ҳамон ҷомеа матлуб бошад, ба меъёрҳои ахлоқии он мутобиқат кунад. Мусаллам аст, ки мутафаккирони ҳар халқу миллат танҳо ҳамон арзишҳоеро дар раванди таълиму тарбияи афроди ҷомеа матлуб меҳисобанд, ки ба таъбири академик Файзулло Шарифзода «инсонофар» буда, ба ташаккул ва рушди «ҷомеаи фарҳангӣ» мусоидат карда тавонанд. Аз ин ҷост, ки Файзулло Шарифзода педагогикаро «назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ» арзёбӣ карда, ба унвони «Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ» («Педагогика: теория формирующая личность и культурное общество») асареро таҳия ва ҷоп кардааст [10].

Яъне инсон ҳамчун падидаи биологӣ ба дунё меояд, вале ҳамон падидаи матлуби иҷтимоӣ танҳо дар сурате ба камол мерасад, ки раванди таълиму тарбия вайро ҳамчун ҷӯяндаву эҷодкор, ҳудогоҳу соҳибмаърифат, бофарҳангу созанда ба воя расонад, то ин ки вай мавқеи ҳудро дар истехсолоту иҷтимоӣ пайдо ва устувор созад, дар ҳаёт саҳми босазо гузорад, аз уҳдаи бунёди оилаи некӯаҳволу хушбахт ва ҷомеаи фарҳангию пешрафта баромада тавонад. Ба андешаи академик Файзулло Шарифзода чунин шахсиятро танҳо дар заминаи назарияи илмие, ки ин падидаи биологӣ (инсон)-ро ба падидаи матлуби иҷтимоӣ табдил медиҳад (ё аз нав меофарад), яъне педагогика ба воя расонидан мумкин аст. Бинобар ин, муҳаққиқ дар асари илмии хеш кӯшиш кардааст, ки то андозае пардаи асрори «офариниши дуём»-и инсонро дар ҷараёни таълиму тарбия ва эъмори ҷомеаи ормони фарҳангӣ бардорад. Аз таҳлили осори илмии муҳаққиқ бармеояд, ки ин кӯшиши ӯ бомуваффақият анҷомидааст.

Вале ба андешаи ӯ педагогика танҳо дар сурате аз ӯҳди иҷрои чунин вазифаи пурмасъулияти иҷтимоӣ баромада метавонад, ки агар он (назарияи он) саршор аз андешаи пурҳикмати таълимию тарбиявии ниёгон бошад. Шаҳомату бузургӣ ва қимати афкори ниёгони на танҳо тоҷикон, балки дигар халқу миллатҳо низ дар он зоҳир мешавад, ки он аз озмоиши шадидаи таърих гузашта, арзиши иҷтимоӣ, махсусан арзиши таълимию тарбиявии ҳудро қайҳо собит сохтааст. Ба андешаи академик Файзулло Шарифзода дар ин радиф «мероси маънавии тоҷикон, таҷрибаи фикрӣ ва назарии наслҳои гузашта як қизи сирфан миллӣ ва танҳо барои тоҷикон заруру манфиатбахш нест. Баръакс, арзишҳои миллӣ, ки муҳимтарин омили рушди ҷомеа мебошад, танҳо бо хусусияти миллӣ, этнографӣ, экзотикӣ маҳдуд нашуда, бар зами махсусияти миллӣ боз ҷиҳатҳои умумиро низ дар бар мегирад ва маҳз ҳамин миллатҳоро муттаҳид месозад. Дар ҳамин радиф метавон зикр кард, ки мероси классикии миллати тоҷик қайҳост, ки дастраси халқҳои зиёди ҷаҳон буда, аз ҷумла Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Ҷалолиддини Балхӣ, Умари Хайём, Ҳофиз ва дигаронро тамоми Аврупо мешиносанд ва асарҳои насрии асрҳои миёна, ки ба бештари забонҳои тарҷума шудаанд, ба шоҳасарҳои адабиёти ҷаҳон табдил ёфтаанд, ба гуфтугӯи тамаддунҳо ва ғанӣ гардидани фарҳангҳо мусоидат мекунад» [10 с. 535]. Аммо дар даврони шуравӣ муносибат нисбат ба ин мероси пурғановат чунин набуд. Аз ин рӯ, таъкид мекунад, муҳаққиқ, «дар давраи нави рушди ҷомеа зарурати аз нав дарк намудани арзишҳои умумии инсонӣ ба вучуд омадааст. Дар ин маврид аз қолабҳои тафаккури қуҳна даст бояд кашид» [10, с. 539].

Бо назардошти муҳимияти ҷойгоҳи ҳосаи арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар раванди таълиму тарбия муҳаққиқ Ф. Шарифзода дар асару мақолаҳои боисро таъкид мекунад, ки ин арзишҳо бояд ҳатман дар мундариҷаи низоми миллии таҳсилот мақоми сазовору арзанда дошта бошанд. Яке аз хизматҳои бузурги муҳаққиқ маҳз дар он зоҳир мешавад, ки ӯ нисбат ба низоми миллии таҳсилот муносибати эҷодкорона қарданро аз ҷиҳати илмӣ асоснок намуда, таъкид мекунад, ки асоси чунин муносибат бояд ба афкори педагогии ниёгон, махсусан ғояҳои алоқаи байнифанӣ (межпредметные связи), таълими ҳамгиро (интегрированное обучение) ва тафриқӣ (дифференцированное обучение), ки дар осори педагогии ниёгон – Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Ҷалолуддини Балхӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва дигарон инъикос ёфтаанд, устувор бошад. Ба андешаи ӯ таҳаввулоти азиме, ки имрӯз тамоми оламо фаро гирифта истодааст, аҳли башарро водор месозад, ки бар зидди хатарҳои фарогири умумӣ муттаҳид, якдилу якмаром бошанд, то битавонанд маҷрои зиндагии сайёро ба самти дуруст равона созанд ва дар баробари ин, ҳар қадом равандҳои дохилии кишвари ҳешро дар алоқамандии зич бо ҷараёнҳои умимҷаҳонӣ арзёбӣ кунанд. Дар чунин шароит, зикр мекунад Ф. Шарифзода - «яке аз роҳҳои наздикшавии халқҳо омӯзиш ва аз худ намудани мероси ахлоқии инсоният аст. Маҳз ҳамин халқҳои оламо бо ҳам дӯсту бародар мегардонад, зеро мероси ахлоқии гузашта, ҷузъиёти фарҳанги бисёр халқҳоро дар бар гирифта, барои таҳаввули баъдинаи афкори ҷамъиятӣ замина фароҳам меорад. Тасодуфӣ нест, ки ақидаҳои Арасту аз ҷониби

Тасодуфӣ нест, ки ақидаҳои Арасту аз ҷониби файласуфон ва мутафаккирони асрҳои миёнаи Шарқ дастгирӣ ёфтанд ва сипас тавассути осори онҳо боз дар Аврупо густариш ёфтанд. Чунин хусусият барои ақидаҳои педагогии мутафаккирони асрҳои миёнаи тоҷику форс, ки дар заминаи анъанаҳои зардуштӣ, Эрони қадим, Юнони қадим ташаккул ёфтааст, низ хос мебошад» [10, с. 538-539]. Ба ақидаи Ф. Шарифзода таҳқиқи мероси педагогӣ дар шароити имрӯза маҳз бо мақсади моҳияту арзиши умумибашарӣ доштани он сурат мегирад. Тарзи зист, хусусияти ҳаёти одамон дар сайёраи замин, ҳадафи зиндагӣ, орзуву ормони онҳо дар ниҳояти қор, худ моҳияти умумибашарии мероси миллӣ, аз ҷумла мероси педагогиро муайян мекунад. Тавре, ки муҳаққиқ И. Гердер зикр мекунад, «дар рӯи замин на чаҳор ё панҷ халқ вучуд дорад, на навъҳои ба ҳам муҳолиф, тафовути ранги пӯст аз як кас ба каси дигар мегузарад; шаклҳо аз рӯи пайдоишашон фарқ мекунад; умуман, ин ҳама танҳо нуктаҳои як манзари калону умумист, ки дар вақту фазои замин доман густурдааст» [2, с.23].

Тавре, ки аллакай зикр шуд, хизмати бузурги Ф. Шарифзода дар соҳаи педагогикаи миллӣ дар он зоҳир мешавад, ки ӯ на танҳо зарурати дар мундариҷаи таҳсилот ҷорӣ намудани арзишҳои миллӣ ва умумибашарию таъкид кардааст, балки роҳу воситаҳо ва шароитҳои педагогии татбиқи онҳоро дар раванди таълиму тарбияи насли наврас нишон додааст. Ба андешаи муҳаққиқ ҷорӣ намудани арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар мундариҷаи таҳсилот бояд ба ҳалли проблемаҳои асосии раванди таълиму тарбия – ташаккули шахсияти ҳамҷониба инкишофёфта, татбиқи ғояҳои демократии мутафаккирони машҳури халқу миллатҳои гуногун, ҷорӣ намудани ақидаҳои марбут ба алокаи байнифаннӣ (межпредметные связи), таълими ҳамгиро (интегрированное обучение) ва тафрикӣ (дифференцированное обучение) бағоят муҳим мебошанд. Аммо барои ҳалли ин проблемаҳо муносибат нисбат ба низоми муосири таҳсилот бояд эҷодкорона бошад. Чунин муносибат бояд дар заминаи афкори педагогии на танҳо ниёгони тоҷик, балки намояндагони варзидаи илму адаби дигар халқу миллатҳо ташаккул ёбад. Зеро яке аз вазифаҳои муҳими тарбияи шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта ин ташаккули сифатҳои муҳимтарини чунин шахсият – якдигарфаҳмӣ, таҳаммулпазирӣ, эҳтироми фарҳанги дигар халқу миллатҳо, ҳисси ифтихор аз анъанаҳои миллӣ, ҳештаншиносӣ, ҳамзамон дарки масъулият барои таъмини раванди ҳамзистии осоишта бо мардуми олам ба шумор меравад, ки бидуни онҳо тарбияи ҳадафманди бунёдкорони ҷомеаи демократӣ, таъмини зиндагии арзандаи шахрвандон ва эътимоду боварӣ ба ояндаи беҳавфу хатар имконнопазир хоҳад буд.

Мундариҷаи таҳсилот яке аз мафҳумҳои асосӣ ва маъмули соҳаи дидактика ба шумор рафта, дар тамоми марҳилаҳои ташаккули ҳеш бояд ба амалишавии ҳадафи асосии таълиму тарбия – шахсияти ҳамҷониба ташаккулёфта равона карда шавад. Аз ин рӯ, он дар баробари заминаи устувори илмӣ ва таҷриба ба консепсияву далелҳои эътирофшудаи назариявӣ, бояд ба сатҳи муосири илм мувофиқат ва ба ташаккули мавқеи матлуби ҳаётии инсон – объекти раванди таълиму тарбия мусоидат кунад.

Таҳти мафҳуми «мундариҷаи таҳсилот» ҳамон низоми донишҳои илмӣ, маҳорату малакаҳои амалӣ, ҳамчунин ғояҳои ҷаҳонфаҳмӣ, маънавию зебоишиносӣ фаҳмида мешавад, ки тарбиягиранда бояд дар раванди таълим ба онҳо соҳиб шавад. Ба ибораи дигар, ин ҳамон қисми таҷрибаи иҷтимоӣ наслхост, ки вобаста ба ҳадафҳои рушди инсон андӯхта шуда, дар шакли иттилооти такмилёфаву ғанигардида ва барои ҷомеа матлуб ба наслҳои оянда интиқол дода мешавад.

Он асосан аз 4 унсуре асосии зерин таркиб меёбад:

- таҷрибаи фаъолияти идрок, ки дар шакли тарзҳои татбиқи он, яъне дониш ифода меёбад;

Барои он ки мундариҷаи таҳсилот ҳадафманду самаранок ташаккул ёбад, он бояд ба принсипҳои башардӯстӣ, илмӣ, пайфдарҳамӣ, таърихӣ, мураттабӣ, алоқамандӣ бо ҳаёт, мутобиқат ба имкониятҳои синнусолӣ ва сатҳи омодагии таълимгиранда, дастрасӣ таҷриба намояд.

- тачрибаи фаъолияти репродуктивӣ, ки дар тарзҳои татбиқи он – маҳорату малакаҳо ифода меёбад;

- тачрибаи фаъолияти эҷодӣ – дар шакли ҳолатҳои проблемавӣ ифода меёбад;
- тачрибаи муносибатҳои эмотсионалӣ-арзишӣ.

Ба ин маънӣ, афкори педагогии мутафаккирони тоҷику форс оид ба инсофу адолат, ҳақиқат, кадрӣ қимати инсон, сулҳу субот, зебоӣ, меҳнатдӯстӣ, дӯстиву рафоқат, инсондӯстӣ ва амсоли саршор аз унсурҳои мазкур ва дорои аҳамияти бузурги тарбиявӣ, воситаи муҳими эҳёи сифатҳои ахлоқии ба мардуми тоҷик хос мебошанд. Ин арзишҳои миллӣ танҳо дар қаламрави Тоҷикистон маҳдуд наменонанд, чунки низоъҳои миллӣ, ҷангҳои бародаркуш, фалокатҳои экологӣ ва амсоли инҳо хусусияти глобалӣ пайдо карда, ба мавҷудияти инсоният дар сайёра хатар эҷод мекунад, ҳамзамон раванди мазкур беш аз пеш вусъат ёфта истодааст. Аз ин рӯ, ба ақидаи академик Файзулло Шарифзода «дар давраи ҳозираи рушди ҷомеа зарурати аз нав дарк намудани арзишҳои умумиинсонӣ ба вучуд омадааст» ва таъкид мекунад, ки «дар ин маврид аз қолабҳои тафаккури кӯҳна даст бояд кашид» [10, с.539]. Ба андешаи муҳаққиқ барои раҳӣ аз хатару фалокатҳои глобалӣ роҳи ягона ва дурусту оқилона ин муттаҳид ва якдилу якмаром гардидани тамоми халқҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Аз ин рӯ, вай боварӣ дорад, ки «яке аз роҳҳои наздикшавии халқҳо омӯзиш ва аз худ намудани мероси ахлоқии инсоният аст. Маҳз ҳамин халқҳои оламро бо ҳам дӯсту бародар мегардонад, зеро мероси ахлоқии гузашта, ҷузъиёти фарҳанги бисёр халқҳо дар бар гирифта, барои таҳаввули баъдинаи афкори ҷамъиятӣ замина фароҳам меорад» [10, с.538-539]. Дар ин андешаҳои муҳаққиқ бори дигар ҳамбастагии арзишҳои миллӣ ва умумиинсонӣ ва зарурати дар мундариҷаи таҳсилоти муосир ворид намудани онҳо баръало ба назар мерасад.

Ба ақидаи академик Файзулло Шарифзода ҳама гуна низоми миллии таҳсилот тӯли асрҳо ташаккул ёфта, дар ин ё он шакл хусусиятҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва анъанаву суннатҳои таърихӣ фарҳангии ҳамон кишварро инъикос мекунад, вале дар баробари ин, раванди ташаккул ва инкишофи педагогика аз таърихи башарият ҷудоинопазир мебошад. Дар ин раванд ҳар як халқу миллат ҳатман ба як мушкилоти асосӣ дучор меояд. Ин мушкилот вобаста ба он аст, ки ин ё он халқу миллат то кадом андоза мавқеи худро дар олам дуруст дарк мекунад ва онро чӣ тавр муайян мекунад, то ин ки дар байни дигар халқу миллатҳо омехтаву нопадид нашавад, ҳамзамон ба сӯйи дуршавӣ аз тамаддуни башарӣ майл накунад. Яъне, дар низоми таълиму тарбияи миллӣ унсурҳои миллӣ ва умумибашарӣ бояд дар ҷунун робитае қарор дошта бошанд, ки ҳамдигарро ғаниву мукамал гардонидани тавонанд, ба тарзи зиндагии мардум таъсири мусбат расонад, аз натиҷаи ҷунун тарбияи мардум ба ояндаи фарзандони хеш эътимод ҳосил кунад ва худро ҷузъи ҷудонопазири аҳли башар ҳисобад. Тавре, ки муҳаққиқон зикр мекунад, «воқеан, танҳо ҳамон тарбияро мардумӣ (миллӣ Ф.Ч.) номидан мумкин аст, ки агар он бо ҳаёти мардум алоқаманд бошад ва барои мардум ҳамчун таъғохи боътимод хизмат кунад» [1, с. 15].

Муҳаққиқ П. Ф. Каптерев зимни таҳлилу баррасии принципҳои халқият ва антропологӣ дар таълимоти К. Д. Ушинский ба хулосае меояд, ки «тарбияи халқӣ бояд на танҳо миллӣ бошад, балки муносибтабиат (природосообразный), яъне ба табиати кӯдак мувофиқ бошад, инчунин ормонмутобик (идеалосообразный) бошад, яъне дар заминаи тамоми ҷизи беҳтарине, ки дигар халқҳо офаридаанд ва бо назардошти дастовардҳои илмҳои антропологӣ роҳандозӣ шавад» [5, с. 434]. Яъне, агар дар доираи принциби халқият масъала ва проблемаҳои марбут ба таълиму тарбияи халқу миллати мушаххас муайян карда шуда, хусусиятҳои хоси тарбия дар фарҳанги ҳамон халқу миллат мавриди таҳқиқ қарор гирад, дар доираи принциби антропологӣ шаклу услубҳо, тарзҳо – технологияҳои таълиму тарбия, ки дар кишварҳои гуногун ягона ва қобили татбиқ мебошанд, баррасӣ мегарданд. Тавре, ки В. М. Меньшиков зикр

намудааст, - «ин ду (принси пи халқият ва антропологӣ) самти як раванди педагогӣ – таълим ва тарбия мебошанд» [6, с. 228].

Ҳамин андешаро Файзулло Шарифзода тақвият дода, зикр мекунад, ки «танҳо дар ҷое, ки педагогика бо дониши фалсафӣ ва муносибатҳои антропологӣ вобаста мешавад, дар мавриди аз худ кардани проблемаҳои омӯзиш, таълим ва тарбияи инсон ба муваффақият ноил гардидан мумкин аст» [10, с. 33]. Яъне дар ин маврид муҳаққиқ бори дигар ягонагӣ ва робитаи ногустастани арзишҳои умумибашарӣ ва миллиро таъкид карда, зарурати воридсозии онҳоро дар мазмуну мундариҷаи таълиму тарбияи милли аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардааст.

Яке аз дастовардҳои бузурги илмӣ муҳаққиқ Ф. Шарифзода дар соҳаи педагогикаи милли аз он иборат аст, ки ӯ таълимот ва концепсияҳои гуногуни муҳаққиқону педагогҳои машҳури оламро оид ба таълиму тарбияи инсон мавриди таҳлили амиқи илмӣ қарор дода, бисёр нуктаҳои муҳими онҳоро бо назардошти хусусиятҳои хоси таълиму тарбия дар Тоҷикистон тақдир додааст. Аз ин рӯ, дар осори илмӣ ӯ масъалаҳои марбут ба ҷаҳонбинӣ ва методологияи коркарди фалсафаи таҳсилот дар асри XXI, робитаи тарафайни педагогика ва фалсафа ва антропология, ҷанбаҳои муносири таҳсилоти гуманитарӣ ва раванди тамаддун ҷойгоҳи хоса доранд.

Масалан, зимни баррасии проблемаҳои мазкур, ки ба масъалаи робитаи арзишҳои милли ва умумии инсонӣ дар раванди таҳсилот алоқаманд мебошанд, муҳаққиқ таълимоти фалсафии Сукрот (дар бораи робитаи педагогика, мантиқ ва ахлоқ, ҳамчунин ташаккули рӯҳу ҷон барои тарбияи инсонӣ бо маърифату адолатпеша), Афлотун (оид ба тамоюли инкишофи илм бо роҳи донишомӯзии инсон дар бораи худ ва муҳити зист) ва Арасту (оид ба самтҳои тарбия – ҷисмонӣ, маънавӣ ва фикрӣ), ки дар маҷмӯъ, ягонагии комилро ташкил медиҳанд, мавриди таҳлили илмӣ қарор дода, таъкид мекунад, ки «усули муоширати байни ашхос, ки ба шарофати Сукрот ва Афлотун дар Юнон ба авҷи тараққиёт расида буд, инак дар давоми бисту ҷаҳор аср бо муваффақият аз ҷониби педагогҳо, равшаносон, рӯҳшиносон ва бисёр дигар мутахассисон мавриди истифода қарор гирифт» [10, с. 30] ва илова мекунад, ки «ба ақидаи ин хирадмандони бузур инсон барои он ки инсон бошад, ба ҳамдигар эҳтиҷ дорад» [10, с. 29]. Яъне ҳангоми таҳқиқи масъалаи инъикоси арзишҳои милли ва умумибашари дар мундариҷаи таълиму тарбияи милли муҳаққиқ Ф. Шарифзода мавзӯи мазкурро дар ҳамгирӣ бо дигар илмҳо, таълимоту концепсияҳо ва тамоюлҳои илмӣ баррасӣ кардааст. Ба андешаи ӯ таълимоти педагогии мутафаккирони бузург ба мисли Ян Амос Коменский, Ҷ. Локк, Жан Жак Руссо, И. Г. Песталотсий, К. Д. Ушинский, Ҷ. Дьюи, Г. М. Кершенштейнер, П. Г. Наторп, М. Монтессори, С. И. Гессен, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский ва дигар намояндагони барҷастаи педагогика, ки дар пешгоҳи афкори педагогии замони худ қарор доштанд, дар натиҷаи омӯзиши амиқу ҳамаҷонибаи осори бузургтарин олимону муҳаққиқони асрҳои пешин ташаккул ва инкишоф ёфтаанд. Ба ҳамин монанд, таъкид мекунад, Ф. Шарифзода, - «беҳтарин намояндагони илми педагогикаи асри XX-ро ғояҳои умумии инсонӣ мутахид месохт: итминон ба неру ва имкониятҳои худтатбиқнамоӣ, ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои руҳию физиологии кудак, таваҷҷуҳ ба шавқу ҳавас ва ниёзҳои кудак, усулҳои демократии таъсир расонидан ба кудак ва ғайра» [10, с. 33].

Ҳамин тавр, дар шароити демократикунони тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла соҳаи маориф дар раванди таълиму тарбияи насли ояндасози ҷомеа нақши муҳимро арзишҳои милли ва умумии инсонӣ иҷро мекунанд. Аз ҳамин нуқтаи назар омӯзиши амиқи осори илмӣ Файзулло Шарифзода, махсусан андешаву пешниҳодҳои илмӣ пурқимати ӯ оид ба зарурати ворид намудани арзишҳои милли ва умумибашарӣ ба мазмуну мундариҷаи таълиму тарбияи насли навраси тоҷик, асосноксозӣ ва дуруст муайян намудани нақш ва ҷойгоҳи онҳо дар низомии таълиму тарбияи милли, муқаррар намудани робитаи мутақобила ва таносуби онҳо бо анъанаву суннатҳои педагогикаи

миллӣ, ҳамчунин коркарди роҳу восита, шароити педагогӣ ва вариантҳои имконпазири татбиқи онҳо дар низоми муосири таълиму тарбия бағоят муҳим мебошад. Чунин муносибат дорои арзиши баланди илмию амалӣ буда, имкон медиҳад, ки аз як тараф хусусиятҳои хоси низоми миллии таълиму тарбия ба инобат гирифта шавад, аз ҷониби дигар, ҳисса ва ҷойгоҳи арзишҳои умумибашарӣ дар сохтори мероси педагогии ниёғони тоҷик муайян карда шуда, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар ҳамбастагӣ дар ҷараёни корҳои тарбиявии муассисаҳои таълимии зинаҳои гуногун ба таври самаранок истифода бурда шаванд ва ба ин васила назарияи педагогикаи муосири миллӣ боз ҳам рангину ғанитар гардад.

Агар андешаҳои муҳаққиқ Файзулло Шарифзодаро оид ба зарурати ворид намудани арзишҳои миллӣ ва умумиинсонӣ дар мундариҷаи таълиму тарбияи миллӣ таҳлил кунем, метавон ба натиҷаҳои зерин расид:

- яке аз муҳимтарин роҳҳои интиқоли таҷрибаи таърихӣ рӯ овардан ба мероси маънавӣ ва таърихи инкишофи афкори педагогӣ мебошад, ки дар онҳо таҷрибаи бузурги насли гузаштаи мутафаккирону муҳаққиқони проблемаҳои таълиму тарбия ҷамъ оварда шудааст;

- дар раванди ҳаллу фасли мушкилоти марбут ба инкишоф ва тақомули низоми таълиму тарбияи миллӣ бояд таҷрибаи назарӣ ва амалии гузашта пурсамар истифода бурда шавад;

- таҷрибаи педагогии мутафаккирони тоҷик на танҳо ба гузашта мансуб аст, балки бо тарзу усулҳои гуногун ба ҷаҳони муосир ворид шуда, ба равандҳои иҷтимоӣ, таҳаввули назария ва амалии педагогӣ таъсири муайян мерасонад;

- мероси педагогӣ, таҷрибаи фикрӣ ва амалии мутафаккирони халқи тоҷик сирфан миллӣ ва танҳо барои тоҷикон зарури манфиатбахш набуда, балки бар замми махсусиятҳои миллӣ боз ҷиҳатҳои умумиро дар бар гирифта, кайҳост, ки дастраси ҷаҳониён гардидааст;

- стратегияи рушди таҳсилоти миллӣ бояд ғояҳои умумибашарию, ки дар мероси педагогии ниёғони халқи тоҷик инъикос ёфтаанд, дарбар гирад;

- мероси маънавӣ ва педагогии мутафаккирони халқи тоҷик бо тамоюлҳои демократии башарӣ ва фарҳанги ҷаҳон ҳамгиро мебошад;

- ҳадафи умдаи рушди низоми таълиму тарбияи миллӣ бояд аз эҳёи категорияҳои фалсафӣю ахлоқӣ, маънавият, озодӣ, бародарию баробарӣ, адолати иҷтимоӣ, ҷавонмардӣ, ки дар тӯли таърих неруи зехнии миллати тоҷикро ташаккул додаанд, иборат бошад;

- дар низоми муосири таълиму тарбияи миллӣ ва усули педагогӣ, ки гуманизатсияи раванди таълиму тарбияи шахсият онҳоро бо ҳам муттаҳид месозад, бояд ақидаҳои педагогии ниёғони тоҷик дар заминаи муносибати нав амалан татбиқ карда шаванд;

- новобаста аз гуногунрангии таълимоту ақидаҳо оид ба муҳимияти ворид намудани арзишҳои миллию умумибашарӣ ба мундариҷаи таълиму тарбия як андеша мусаллам аст, ки ин арзишҳо бояд дар алоқамандии ногусастанӣ қарор дошта бошанд ва ҳамдигарро мукамал созанд.

Адабиёт

1. Бельский, В. Ю. К. Д. Ушинский о национальном характере воспитания [Текст] // Социально-гуманитарное знание. – 2003. – № 6. – С. 11-19.

2. Гердер, И. Г. Избранные сочинения [Текст] / сост.: В. М. Жирмунский; пер. под ред. В. М. Жирмунского и Н. А. Сигал. – М.-Л.: Худ. лит., 1959. – 392 с.

3. Гершунский, Б. С., Шейерман, Р. Общечеловеческие ценности в образовании [Текст] / Б. С. Гершунский, Р. Шейерман // Педагогика. – 1992. – №5-6. – С. 3-13.

4. Гирфанова, Л. П. Природа и сущность общечеловеческих ценностей как обобщенных целей образования [Текст] // <https://cyberleninka.ru/article/n/prigoda-i-suschnost-obschechelovecheskih-tsennostey-kak-obobschennyh-tseley-obrazovaniya>

5. Каптерев, П. Ф. Избранные педагогические сочинения [Текст] / под ред. А. М. Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.

6. Меньшиков, В. М. Духовно-нравственное воспитание в истории европейского образования (историко-педагогический анализ) [Текст] // В. М. Меньшиков, Н. Н. Гатилова, А. Б. Хохлова // Научные ведомости БелГУ. Сер. гуманитарные науки. – 2013. – №27(170). – Вып.20. – С. 223-231.

7. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга I [Текст] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 460 с.

8. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга II [Текст] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 328 с.

9. Шарифзода, Ф. Культура семьи и подготовка детей к семейной жизни [Текст] / Ф. Шарифзода // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2011. – №1-2. – С.29-39.

10. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва чомаи фарҳангӣ [Матн] / муҳарири масъул С. Сулаймонӣ. – Душанбе: АТТ, 2010. – 544 с.

11. Шарифзода, Ф. Педагогическая мысль предков и проблема её воплощения в современной отечественной педагогике [Текст] / Ф. Шарифзода // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2014. – №2 (16). – С.43-54.

12. Шарифзода, Ф. Развитие толерантности в системе образования - объективная потребность современного общества [Текст] / Ф. Шарифзода // Материалы международной конференции «Центральная Азия на пути к культуре мира: формирование толерантного сознания, воспитание культуры мира». – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 21-29.

13. Шарифзода, Ф. Размышления о развитии отечественной педагогики [Текст] / Ф. Шарифзода // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2014. – №4 (18). – С.20-26.

14. Шарифзода, Ф. Состояние и перспективы сотрудничества науки и образования [Текст] / Ф. Шарифзода // Вестник педагогики. – 2011. – № 1 (5). – С.23-30.

15. Шарифзода Ф. Толерантность в новой образовательной среде: перспективы и проблемы [Текст] / Ф. Шарифзода // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2013. – №3. – С.11-19.

АКДЕМИК ФАЙЗУЛЛО ШАРИФЗОДА ОИД БА ЧОЙГОҲИ АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ ВА УМУМИБАШАРӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

Мақола ба яке аз мавзуҳои муҳимми педагогикаи миллӣ – Файзулло Шарифзода оид ба чойгоҳи арзишҳои миллӣ ва умуминсонӣ дар раванди таълиму тарбия бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, зеро мафҳуми «арзишҳои умуминсонӣ» ҳадафҳои ормонии (идеалные цели) анвои гуногуни ҷаҳонӣ инсоният, ки дар раванди пайдоиши инкишофи он ташаккул ёфта, дар шаклҳои муайяни шуури ҷамъӣ ҳамчун самти мусбӣ дар фазои арзишҳои башарият инъикос ёфтааст, фаҳмида мешавад.

Дар мақола зикр гардидааст, ки мутафаккирони ҳар халқу миллат танҳо ҳамон арзишҳоеро дар раванди таълиму тарбияи афроди ҷомеа матлуб меҳисобанд, ки ба таъбири академик Файзулло Шарифзода «инсонофар» буда, ба ташаккул ва рушди «ҷомеаи фарҳангӣ» мусоидат карда тавонанд.

Муаллиф осори илмӣ муҳаққиқ Файзулло Шарифзодаро мавриди таҳқиқ қарор дода, зикр мекунад, ки яке аз хизматҳои бузурги номбурда дар соҳаи педагогикаи

миллӣ аз он иборат аст, ки ӯ таълимот ва консепсияҳои гуногуни муҳаққиқону педагогҳои машҳури оламро оид ба таълиму тарбияи инсон мавриди таҳлили амиқи илмӣ қарор дода, нуктаҳои муҳими онҳоро бо назардошти хусусиятҳои хоси таълиму тарбия дар Тоҷикистон такмил дода, шаклу услубҳо ва шароитҳои педагогии татбиқи онҳоро дар амалияи педагогӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардааст.

Муаллиф итминон дорад, ки таъмини ҳамбастагии арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар ҷараёни корҳои таълимӣ тарбиявӣ назарияи педагогикаи муосири миллиро боз ҳам рангину ғанитар мегардонад.

Калидвожаҳо: Файзулло Шарифзода, педагогикаи миллӣ, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, раванди таълиму тарбия, ҷомеаи фарҳангӣ, муҳаққиқ, таълимот, таҳқиқ.

АКАДЕМИЕ ФАЙЗУЛЛО ШАРИФЗОДА О МЕСТЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Статья посвящена важному вопросу национальной педагогики, каким является место национальных и общечеловеческих ценностей в процессе обучения и воспитания с точки зрения академика Файзулло Шарифзода, в трудах которого данная тема занимает особое место.

По мнению автора, под понятием «общечеловеческие ценности» понимаются идеальные цели и различные виды деятельности человека, сформировавшиеся в процессе его появления и развития и отразившиеся в определённых формах коллективного сознания, как полезные и позитивные направления в пространстве человеческих ценностей.

Автор, подвергая исследованию научные труды Файзулло Шарифзода, отмечает что, мыслители всех времен и национальностей считали приемлемыми в процессе обучения и воспитания лишь те ценности, которые по выражению академика Шарифзода, являются не только «формирующими человека», но и содействующими формированию и развитию «культурного общества».

Автор, подвергая исследованию научные произведения Файзулло Шарифзода, особо подчёркивает, что одной из больших его заслуг в области национальной педагогики состоит в том, что он, подвергая глубокому анализу различные учения и концепции знаменитых исследователей и педагогов мира в области воспитания человека, развивал наиболее важные их положения согласно специфике обучения и воспитания в Таджикистане, научно обосновал педагогические формы, методы и условия их реализации в педагогической практике.

Автор убежден, что обеспечение взаимосвязи национальных и общечеловеческих ценностей в процессе обучения и воспитания способствует обогащению современной национальной педагогической теории.

Ключевые слова: Файзулло Шарифзода, национальная педагогика, национальные и общечеловеческие ценности, процесс обучения и воспитания, культурное общество, исследователь, учения, исследование.

ACADEMICIAN FAYZULLO SHARIFZODA ON THE PLACE OF NATIONAL AND HUMAN VALUES IN THE EDUCATION PROCESS

The article is devoted to one of the important topics of national pedagogy – Fayzullo Sharifzoda about the place of national and human values in the process of education.

According to the author, the concept of “human values” refers to the ideal goals of various types of human activity, formed in the process of its origin and development and reflected in certain forms of collective consciousness as a positive direction in the space of human values.

The article notes that thinkers of all peoples and nations consider desirable in the process of education and upbringing of people in society only those values that, according to Academician Fayzullo Sharifzoda, can contribute not only to “humanity”, but also to the formation and development of a “cultural society”.

The author examines the scientific works of researcher Fayzullo Sharifzoda and notes that one of his great achievements in the field of national pedagogy is that, he subjected the teachings and concepts of world-famous researchers and educators on human education to a deep scientific analysis, improved their important provisions taking into account the peculiarities of education and training in Tajikistan, scientifically substantiated the forms, styles and pedagogical conditions of their application in pedagogical practice.

The author is sure that ensuring the unity of national and human values in the process of educational work will make the theory of modern national pedagogy even more colorful and saturated.

Keywords: Fayzullo Sharifzoda, national pedagogy, national and human values, educational process, cultural society, researcher, education, research.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Файзалиев Чурахон Чумаевич** – ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ ва бехатарии иттилооти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734009, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33, Тел.: +992 935350069; E-mail: fjura84@mail.com

Сведения об авторе: **Файзалиев Джурахон Джумаевич** – ассистент кафедры информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734009, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Саид Носира, 33, Тел.: +992 935350069; E-mail: fjura84@mail.com

Information about the author: **Fayzaliev Jurakhon Jumaevich** – Assistant of the Department of Information Technology and Information Security of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734009, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Str. Said Nosira, 33, Tel.: +992 935350069; E-mail: fjura84@mail.com

ТАЪРИХ

УДК 9тадж+001(092)+002+02+021/025(575.3)

ББК 72.4(2тадж)+72.3+78.34(2тадж)+78.342+78.5

**СОСТОЯНИЕ ПУБЛИКАЦИИ РАБОТ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ ПО
БИБЛИОТЕЧНОМУ ДЕЛУ ТАДЖИКИСТАНА В 60-Х ГОДАХ XX ВЕКА****Раджабова Салима Советовна**Государственное учреждение «Национальная библиотека»
Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Обеспечение нормативно-инструктивных материалов деятельности библиотек, изучение передового опыта и т.д. в 60-х, как и 50-х годах, постоянно находился в центре внимания ученых и специалистов по библиотечному делу. Большинство публикаций посвящено различным теоретическим и практическим вопросам развития библиотечного дела в республике. Вместе с тем, многочисленные работы, опубликованные материалы в совокупности определяют общее состояние и основные направления развития библиотечного дела в Таджикистане.

Известным событием в 1960 году стало издание «Каталога книг Таджикской ССР 1926-1956 гг.». Эта было совместная работа Государственной библиотеки и Республиканской книжной палаты. «Каталог» явился первым опытом ретроспективной национальной библиографии. Являясь библиографическим изданием, по существу он был обращен именно к библиотечным работникам. Далее, в его подготовке к изданию не только участвовали библиографы, но и библиотекари. Посредством библиографических описаний, определили состояние изучения библиотечного дела в Таджикистане в 20-50-х гг.

Публикации продолжают с выходом в свет в 1960 году инструктивных материалов Р. Шарофова «Авторские таблицы двуязычные» [13, с. 7]. Данная инструкция составлена на основе правила таблицы Л. Б. Хавкиной. Однако, здесь автор учитывает специфику и особенности таджикского языка и в таблице добавляет таджикскую версию таблицы. Благодаря этому, библиотечные работники, нашли возможность расставить таджикских книг в фондах городских, районных и сельских библиотек.

Изучение и распространение опыта работы библиотек Таджикистана продолжается и в 60-х годах. В эти годы также специалисты занимались изучением опыта работы лучших библиотек республики. Совершенствовались способы комплектования фондов, обслуживания и привлечения читателей. Многие библиотеки все ещё нуждались в изучении и осваивании передового опыта.

Вышеназванный автор, в том же году подготовил и издал брошюру «Пахтаабадская библиотека» [12, С. 4]. Брошюра знакомит библиотечных работников с опытом работы Пахтаабадской библиотеки по пропаганде книги среди населения. В нём автор подробно описывает опыт работы библиотекарей данной библиотеки с читателями, методическую работу, их ежегодный отчёт перед читателями, особенно работу с детьми, и т.д. Пахтаабадская районная библиотека была основана в 1946 году на базе школьной библиотеки. После упразднения Пахтаабадского района библиотека стала поселковой. К моменту образования библиотека имела всего 1000 экземпляров. Читателей было мало, в основном дети. В 1950 г. заведующим библиотекой назначили А. С. Куркунину. Эта энергичная женщина всячески старалась улучшить работу библиотеки. В конце 1958 года общее количество читателей библиотеки составляло 979

человек и им было выдано 28.276 экземпляров книг. Обращаемость книжного фонда составила 1,8. В среднем каждый читатель библиотеки прочитал за год 29 книг. А уже к 1 октября 1959 года книжный фонд библиотеки увеличился до 18.000 экземпляров. 1260 читателям было выдано 33.807 экземпляров книг. После ознакомления с вышеуказанными цифрами возникает вопрос, какими же путями библиотека достигла столь больших результатов? В первую очередь работники библиотеки решили укрепить связи со всеми предприятиями и учреждениями посёлка. В посёлке Пахтаабат имелаась средняя школа, РТС, школа механизации сельского хозяйства, железнодорожная станция, хлопкоочистительный пункт и др. Совместно с активом работники библиотеки неоднократно посещали их, информировали о вновь поступившей литературе, путём рассылки списков новых книг, проводили беседы о библиотеке, обзоры книжных новинок [12, с. 9].

Далее, в 1961 году об опыте работы библиотек вышла брошюра С. Ибрагимова и Т. Муминова «Приближаем книгу к читателю» [3, с. 12]. Брошюра приурочена была к первому съезду библиотечных работников Таджикистана.

Дюшамбинская (Душанбинская С.Р.) районная библиотека №5 посёлка Нижне-Варзобская ГЭС организована в 1946 году для обслуживания рабочих инженеров и служащих строительства ГЭС. Сначала она находилась в небольшой комнатке. Фонд составлял 500 экземпляров книг. Спустя некоторое время, была передана безвозмездно 2.000 экз. книг из книжного фонда ГРБ им. Фирдоуси и около 1.000 экз. книг из книжного фонда детской городской библиотеки. В сентябре 1951 года решением Дюшамбинского районного Совета депутатов трудящихся на базе маленькой библиотеки была создана районная библиотека с общим книжным фондом около 9.000 экз. В 1952 году она получила новое помещение. На 25 октября 1960 г. книжный фонд библиотеки составлял более 25.000 экз. [3, с. 6]. В результате многолетнего опыта работы в библиотечном деле появился новый метод обслуживания читателей – открытый доступ к книжным фондам, который является наиболее прогрессивным методом в своевременном и быстром обслуживании читателей и способствует привлечению большого количества новых читателей [3, с. 7]. Новая форма обслуживания читателей – открытый доступа к книжным фондам – значительно увеличивает использование книжных фондов, удобна для читателей, наиболее полно раскрывает сокровища наших библиотек перед народом. Поэтому этот прогрессивный метод работы получил распространение в библиотеках Советского Союза и среди читателей [3, с. 7]. Более шести месяцев этот коллектив готовил библиотеку к открытому доступу. За это время они привели в полный порядок имущество библиотеки, а помещение приспособили для открытого доступа. С помощью комсомольцев, пионеров, активистов – читателей и работников библиотеки были проведены беседы с читателями по вопросу о предстоящем открытом доступе к книжным фондам. Их ознакомили с правилами этого нового метода обслуживания.

Читатели сразу разделились на группы, одна группа прошла к стеллажам и начала отбирать нужную литературу, другая часть смотрела выставку, посвящённую открытому доступу, а некоторые читатели подошли к каталогам [3, с. 7]. В первый же день открытого доступа им стало ясно, что более широко и активно стал использоваться фонд. Увеличилась выдача книг, особенно технической литературы. Самое главное, новая система обслуживания коренным образом изменило характер и стиль работы библиотекаря. Выросла роль библиотекаря, как активного помощника читателя, как умелого пропагандиста книги. Усилилось значение каталогов [3, с. 11-12].

Этот небольшой опыт показал, что открытый доступ в тогдашних условиях являлся жизненно важным, поэтому описали её для дальнейшего распространения среди библиотек республики.

В 1962 году К. Н. Бородина писала книжку под названием «Пропаганда общественно-политической литературы в районной библиотеке №2» [1, с. 5-7]. Это опыт работы библиотеки №2 г. Душанбе. Формы работы, описанные в данной брошюре ознакомят работников районных, городских и сельских библиотек с особенностями различных приёмов пропаганды произведений В. И. Ленина, литературы о нём и общественно-политической литературы. Основное на что библиотекари обращают внимание – это индивидуальная беседа с читателями при рекомендации литературы и при возврате книги. Библиотека должна помогать рабочим и колхозникам в совершенствовании своих знаний и формировании эстетических вкусов, в распознавании новейших достижений науки, техники и передовых методов труда.

Если придерживаться принципу последовательности выхода из печати работ, посвящённых библиотечному делу, или каким-то образом, отражающих в своих страницах данные проблемы, тогда обращаемся к монографии И. М. Скоробогатова «Компартия Таджикистана в борьбе за развитие народного хозяйства и культуры в период (1945-1953 гг.) В нём автор также освещает вопросы развития культуры.

Партия всегда придавала исключительное значение коммунистическому воспитанию трудящихся. В этом деле огромную роль играли культурно-просветительные учреждения, сеть которых в Таджикистане за годы Советской власти охватила все города, районные центры, рабочие посёлки и колхозные селения [7, с. 179]. Несмотря на неизбежные трудности, которые переживала вся страна в период Великой Отечественной войны и в первые послевоенные годы, Коммунистическая партия и Советское правительство не переставали заботиться о дальнейшем развитии культуры народов Советской страны. Ассигнование на социально-культурные мероприятия по бюджету Таджикской ССР на 1945 год составляли 370,4 млн. рублей, из них 263 млн. рублей - на народное образование. Это составляло 40 процентов всего бюджета республики. К 1950 году в Таджикистане имелись 971 домов культуры и клубов, 18 парков культуры и отдыха, 4 историко-краеведческих музея, 1337 чайхан-читален. По сравнению с 1940 годам, чем в два раза, а библиотек – в 4 раза [7, с. 180]. В Таджикистане работали республиканская библиотека им. Фирдоуси, 14 областных и городских, 67 районных, 104 сельских, 7 детских и 466 колхозных библиотек, 113 библиотек предприятий и учреждений, 437 библиотек учебных заведений, в фондах которых, насчитывалось свыше 2 млн. книг. ЦК Компартии и Совет Министров республики придавали большое значение работе культурно-просветительных учреждений. Состоявшийся в мае 1950 года Пленум ЦК обратил внимание партийных организаций на необходимость улучшения руководства работой культурно-просветительных учреждений республики, развёртывания широкой пробанды естественно - научных и технических знаний, усиления борьбы против пережитков прошлого в сознании людей. Отрадно, что в июне 1952 года ЦК Компартии Таджикистана вновь обсудил вопрос «О состоянии работы культурно-просветительных учреждений и кинообслуживания населения». Наряду с достигнутыми успехами, Пленум указал на ряд серьёзных недостатков. Пленум ЦК КП(б) Таджикистана отмечал, что наличие крупных недостатков в работе культурно-просветительных учреждений объясняется тем, что отдельные райкомы и горкомы партии самоустранились от руководства этим важнейшим участком идеологической работы [7, с. 181]. VIII съезд Компартии Таджикистана обязал ЦК, Совет Министров республики, областные, городские и районные партийные и советские организации поднять роль культурно-просветительных учреждений в коммунистическом воспитании трудящихся. Эти вопросы стали предметом систематического обсуждения во всех низовых партийных, советских и культурно-просветительных организациях [7, с. 181].

В 1964 году сотрудниками Государственной республиканской библиотеки им. А.Фирдоуси было подготовлено «Пособие по сокращению слов и фраз» [2. с. 6]. В

данное пособие, предназначенное библиотекам, попытаются доводить до сведения работников библиотек, особенно библиотекарей и библиографов списки слов и фраз для дальнейшей разработки методических рекомендаций и библиографических пособий. В содержание пособия отражены общие правила сокращения; список слов и фраз для сокращения; сокращённый список географических и этнографических слов по языкам, образец сокращений журналов, газет и продолжающихся изданий.

На следующем году ГРБ им. А. Фирдоуси подготовил сборник статей из опыта работы библиотек Таджикистана под названием «Библиотеки Таджикистана» [6, с. 2]. К печати сборник подготовлен сотрудниками методического отдела библиотеки, и охватывает опыт работы четырёх библиотек. В нём включены статьи Р. Шарофова «Бой кардани фонди китобхона гарави муваффақиятхост» (Комплектование фондов библиотек – гарант всех достижений) об опыте работы кишлачной библиотеки Чимкургона Пенджикентского района (С.5-9); Х. Назарова «Калиди ганҷ ба омма (Ключи сокровищниц народным массам) : из опыта работы колхозной библиотеки колхоза им. Фрунзе Дангаринского района (С.10-17); Д. Дашенко «За коммунистический труд и быт. Диспут (из опыта работы сельской библиотеки совхоза «Герань»)» (С.19-26); Е. А. Руденко «Работа с детьми»: из опыта работы детской районной библиотеки Ленинского района (С.27-33). Сборник отражает передовой опыт отдельных библиотек республики по следующим вопросам: комплектование книжных фондов, доведение книг до каждой семьи, проведение диспута и работа с детьми в районной детской библиотеке.

Деятельность библиотек была отражена и в статистических сборниках Статистического комитета при Совете Министров Таджикской ССР. В 1964 году издательство «Статистика» выпустило статистический сборник «Таджикистан за 40 лет». [10, с.4] В предисловие к сборнику, в том числе написано, что до революции в республике почти не было культурно-просветительных учреждений. В настоящее время имеется широкая сеть массовых библиотек, клубов, изб-читален, кино и других культурно-просветительных учреждений. В начале 1964 года было 2300 библиотек всех видов, с книжным фондом 11 млн. экземпляров, из них массовых библиотек 847, с книжным фондом – 5353 тыс. экземпляров [10, с. 10].

Для библиотечного дела Таджикистана немаловажное значение имел также 1964 году выход первой книги 3- томной фундаментальной книги «История таджикского народа» [4, с. 1]. В первой книге освещается период с 1917 по 1937 г., т.е. период борьбы за установление Советской власти, за победу социализма. В книге сделана попытка подробно осветить исторический период перехода Таджикистана к социализму. Авторский коллектив при работе над томом старался использовать всю литературу, посвящённую данному вопросу. Помимо этого были использованы пресса и материалы, хранящиеся в архивах Москвы, Ташкента, Душанбе, Ленинабада. В каждой главе книги имеется рубрика «Культурное строительство», где освещаются вопросы, касающиеся в целом все стороны и аспекты этого понятия. В том числе отмечается, что в политическом просвещении и поднятии культурного уровня народных масс большую роль стали играть культурно-просветительные учреждения: клубы, красные чайханы. Численность их неуклонно росла. В 1927 г. в республике насчитывалось 11 массовых библиотек с книжным фондом 12 тыс. экземпляров, 32 клуба и красных чайханы и 9 киноустановок [4, с. 207]. Важную роль в приобщении широких масс трудящихся к социалистической культуре играли культурно-просветительные учреждения (библиотеки, театры, кино, музеи, дворцы культуры, клубы). Уже в первой пятилетке в Таджикистане была создана значительная сеть культурно-просветительных учреждений не только в городах, но и в кишлаках. В 1932 г. в республике насчитывалось 36 массовых библиотек с книжным фондом в 32,4 тыс. экземпляров [4, с. 268]. В 1933 г. в Душанбе была открыта Государственная публичная библиотека им. Фирдоуси, ставшая

крупным в республике книгохранилищем и важным центром научной и культурно-просветительной работы. Из года в год росло число посетителей библиотеки. В 1937 г. в республике насчитывалось 416 массовых библиотек с книжным фондом 257,8 тыс. экземпляров, из них более половины было в сельской местности [4, с. 325].

В этом году (1964) также вышла из печати книга исследователя А. Мухтарова «Очерки истории Ура - Тюбинского владения в XIX в» [7]. Автор в своем труде поставил цель исследовать социально-экономической и политической истории Ура - Тюбинского владения в прошлом столетии. Особое внимание он уделяет прогрессивному значению присоединения района к России. Освещая вопросы, касающиеся экономического и политического положения, автор затрагивает и вопросы культуры. Первая литография была открыта в Ташкенте в 1882 году, предпринимателем С.И.Лахтиным. Затем литография возникла в Самарканде, Коканде и Кагане. Печатные книги на местных языках увеличили круг читателей. Появилась возможность для возникновения местных газет, журналов и создания городских библиотек. В постановление Ура-Тюбинского городского хозяйственного управления от 15 ноября 1908 г. записано, что основываясь «на желании большей части горожан, высказанном в частных беседах», следует открыть в Ура-Тюбе общественную библиотеку. Через год корреспондент газеты «Туркестанские ведомости» писал, что библиотеки ещё нет, но на это дело выделяется из городских сумм 100 руб. в год и что пока функционирует читальня. «Ура-Тюбинская публика со своей стороны приняла деятельное участие в создании библиотеки; в короткий срок собрано около 700 книг, из них – 200 в переплетах, есть пожертвования деньгами и ручными вещами. Поговаривают об устройстве концерта и спектакля, сбор с которых пошёл бы в пользу библиотеки». Читальня появилась по инициативе русских жителей и довольно оригинальным способом: подписчики журналов и газет получили их не сразу. Сначала все это поступило в читальню, оставаясь там до следующей почты (она прибыла два раза в неделю). «Таким образом, в читальне, без всякого расхода собирается до 25 газет и журналов. Тут почти все местные газеты, две больших московских, несколько петербургских, 2-3 «толстых» журнала, «Нива», «Сатириконтон» и др. Читальня довольно усердно посещается, о чём свидетельствуют записи в «тетрадьях для записи посетителей». Посещают читальню и туземцы, для которых имеются три туземные газеты» [7, с. 167].

Теперь в следующем, т.е. 1965 году Государственная республиканская библиотеки Таджикской ССР им. А. Фирдоуси подготовила и выпустила методические рекомендации «Против тьмы – за счастье человека» [8, с. 4]. В листовках-беседах на различные темы были указаны книги и статьи, которые помогли библиотекарям, пропагандистам, читателям в антирелигиозной работе. Читатели могли найти ответы на вопросы: Почему человек придумал бога? Всегда-ли существовала религия? и т.д.

На наш взгляд, одной из специальных работ касающихся культурно-просветительных учреждений, в том числе библиотек, является книга Н. Фозилова «Бюджет и культура» [11], вышедший на таджикском языке в 1965 году. В этой книге освящено бюджетное обеспечение культуры в республике за сорок лет. Книга была подготовлена на основе архивных материалов, проработанных автором в Центральном архиве Узбекистана, Центральным архивом Таджикистана, архиве Министерства финансов Таджикской ССР и периодической печати. В ней включены в частности такие вопросы как формирование и использование бюджета до Великой Отечественной войны (1941-1945гг.) старыми деньгами, а после до 1965 года новыми деньгами. Вторая глава книги называется «Культурно-просветительная работа» [11, с. 103-111], где автор рассматривает вопросы бюджетного финансирования этих учреждений в годы советской власти. Например, с государственного бюджета в 1963 году было израсходовано 1734 тыс., в 1964 – 1755 тыс. рублей. В 1963 году в республике функционировало 529 библиотек. В последнее четыре года были открыты 65 новых

библиотек, на каждый год приходится по 16 библиотек [11, с. 103]. Однако, отдельно о бюджетном финансировании сферы библиотек отсутствует данные.

Популяризацией библиотечной работы не только занимались специалисты данной отрасли, на это обратили внимание даже журналисты - непрофессионалы.

И так, в 1966 году вышла книга журналиста Б. Пшеничного «Сокровищница книг» [9]. Её заглавие – «Сокровищница книг» - уже говорит о многом. Это рассказ о крупнейшем книгохранилище Таджикистана, имевшем свою почти 35 летнюю историю, рождённое в годы интенсивного социалистического строительства. Библиотека имени Фирдоуси стала значительным культурным центром Советского Таджикистана. Используя различные материалы, автор очерка прослеживает путь развития библиотеки со дня открытия вплоть до последнего времени. Убедительно показана связь жизни библиотечного коллектива с жизнью всей республики. «В том-то и состоит, пишет в предисловие к книге тогдашний директор библиотеки Б. Хамраева, основная заслуга государственной библиотеки перед народом, что она – не только хранительница книжных богатств, а прежде всего активный пропагандист передовых идей, проводник разнообразных знаний, учитель и воспитатель» [9, с. 4]. Популярная форма изложения, позволяет читателям познакомиться со спецификой труда библиотекарей, совершить путешествие по залам и отделам дворца книги, проникнуть в лабораторию их повседневной работы. В книге использованы некоторые архивные материалы, воспоминания, отчёты, выступления библиотечных работников, опубликованные в периодической печати, их труды.

Ученые, изучая в целом историю библиотечного дела в Средней Азии, охватили также историю библиотек, возникших на нынешней территории Таджикистана.

В 1966 году в Ташкенте вышла монография А. Г. Касымовой «Библиотеки в Туркестане» [5]. В нём автор рассматривает историю библиотечного дела. В частности отмечается, что первые библиотеки европейского типа с фондами русской и иностранной литературы возникли в Средней Азии после присоединения ее к России. Но ещё задолго до этого здесь существовали многочисленные придворные и храмовые книгохранилища, в которых были собраны недоступные народу рукописи религиозного, исторического и светского характера на восточных языках [5, с. 4]. Далее, кроме исторического экскурса, автор подчёркивает, что после присоединения Туркестана к России административным и культурным центром края стал Ташкент. Здесь в 1870 г. открылась публичная библиотека – первая общественная библиотека в Средней Азии. Почти одновременно с публичной библиотекой в Ташкенте и Самарканде по приказу генерал-губернатора К. П. Кауфмана были открыты библиотеки при воинских частях и подразделениях. Были созданы также библиотеки при учебных заведениях и провинциальных библиотеках и т.п. По словам А. Г. Касымовой «одним из самых серьёзных недостатков библиотечного дела дореволюционного Туркестана являлось почти полное отсутствие библиотек для местного населения края. Образованные люди из местного населения, как правило, имели собственные небольшие библиотеки, в которых преобладали рукописные, а также литографированные книги иранского, индийского и среднеазиатского происхождения. Общественные библиотеки для горожан местных национальностей возникают только в первые годы XX столетия и то далеко не повсеместно» [5, с. 20]. К началу 1920 года в Советском Туркестане насчитывалось 174 библиотеки, 172 читальни, 176 красных чайхан [5, с. 28]. В 1921-1924 гг. библиотеки были созданы при отдельных университетских кафедрах, при обсерватории и других научно-административных учреждениях. Расширились библиотеки Туркестанского отделения русского географического общества и Туркестанского общества сельского хозяйства [5, с. 32].

Самым значительным успехом в изучении истории библиотечного дела Таджикистана стал выход в 1968 году монографии З. М. Шевченко под названием «Из

истории библиотечного дела в Таджикистане» [14]. По сути, это первое специальное исследование по истории библиотечного дела в Таджикистане. В нём автор охватывает материалы по истории дореволюционных библиотек и советской эпохи до 1967 года включительно. В первом разделе монографии «Краткая характеристика состояния библиотечного дела в дореволюционном Туркестане и Бухаре» отмечается, что в Бухарском Эмирате вплоть до революции средневековый культурный застой сохранился в полной мере. Власть эмира держалась «вековым угнетением трудящегося народа, темнотой, забитостью его, застоём экономической и всякой другой культуры» [14, с. 4]. Книги были достоянием только привилегированных слоев общества. Таким образом, под влиянием передовой русской культуры происходят заметные изменения в книгоиздательской деятельности и в библиотечном деле. В 1913 г. в Туркестане насчитывалось уже 25 типографий, правда, с маломощной и примитивной полиграфической техникой, основанной на ручном труде [14, с. 4].

Создание библиотек в крае намечалось сразу же после образования Туркестанского генерал-губернаторства. В 1868 г по приказу генерал-губернатора К. П. Кауфмана были открыты библиотеки во всех отделениях и батальонах Ташкентского и Самаркандского гарнизонов. Книжные фонды этих библиотек были невелики и по составу в основном имели литературу по военному делу. Небольшие библиотеки открывались в учебных заведениях края. За период с 1875 по 1878 гг. только в одной Сыр - Дарьинской области было открыто 29 небольших библиотек при народных училищах. Большим событием в культурной жизни Туркестанского края явилось создание в 1870 г. в Ташкенте первой самой крупной в крае публичной библиотеки. Открытие этой библиотеки было с одобрением встречено научной общественностью Москвы и Петербурга. Академия наук, университеты, библиотеки, Русское географическое общество, Археологическая комиссия и другие учреждения поделились с ней своими книжными фондами. Она стала приобретать все выходящие в свет издания в самом Туркестане, выписывать из центра России и из Западной Европы все, что имело отношение к изучению края. В 1878 г. библиотека насчитывала 183 читателя. Ее книжный фонд к 1880 г. достиг более 10 тыс. томов [14, с. 5]. Наряду с публичной библиотекой, был открыт ряд других библиотек, в основном по инициативе частных лиц. В 1870 г. в Ташкенте открылась платная библиотека Половцевой. Книжный фонд ее составлял около 1,5 тыс. томов [14, с. 6]. Библиотека при приходском училище для обучения детей обоего пола в Ходженте была основана в 1879 г. В ней насчитывалось 763 экз. книг. Позднее были открыты библиотеки при русско - туземских училищах: в Ходженте - в 1895 г., в Ура-Тюбе - в 1888 г. В 1909 г. на средства общественности была организована библиотека в Ура-Тюбе. В 1910 г. создаются библиотеки в Джизаке, Ходженте и Катта-Кургане. В 1916 г. в Ходженте по инициативе частных лиц была открыта библиотека-читальня, которая существовала на средства добровольных пожертвований [14, с. 9].

Во втором разделе «Организация культурно-просветительных учреждений в 20-е годы» автор освещает вопросы организации библиотек в первые годы после победы Великой Октябрьской революции на территории Туркестанской АССР и Бухарской Народной Советской Республики (БНСР). Культурно-просветительные учреждения создаются и на территории современного Таджикистана. В марте 1917 г. на заседании Ходженского Совета солдатских депутатов было решено организовать городскую гарнизонную библиотеку. С первых дней существования городской библиотеки большое значение придавалось сохранности фондов. Позднее, в 1925-26 гг., была утверждена первая смета расходов на содержание библиотеки в сумме 1050 руб [14, с. 25]. В начале 1923 г., вскоре после разгрома басмаческих банд, действовавших в районе Душанбе, сюда из Карши была доставлена библиотека 3-й Туркестанской стрелковой дивизии с фондом в 3 тыс. книг, выделенных ранее из Самаркандской гарнизонной

библиотеки [14, с. 26]. Повсеместно стали создаваться очаги культуры. Библиотеки были открыты в Ура-Тюбе, Курган-Тюбе, в каждой из которых насчитывалось от 1,5 до 2 тыс. книг, при агитпунктах в Гиссаре, Бальджуване, Обигарме и других местах, где располагались части 1-й Туркестанской кавалерийской бригады и 3-й стрелковой дивизии. В 1925 г. была открыта первая библиотека-читальня в Душанбе [14, с. 27]. В 1928 г. в Таджикистане было всего 11 массовых библиотек с книжным фондом в 12 тыс. экз. Из городских библиотек наиболее крупной была библиотека в г. Душанбе с фондом в 4 тыс. книг. В 1929 г. она была преобразована в Центральную республиканскую библиотеку. Для комплектования фондов библиотеке было отпущено 7729 руб [14, с. 28].

В третьем разделе «Развития библиотечного дела в Таджикистане в годы довоенных пятилеток (1929-июнь 1941 гг.) автор рассматривает первые постановления и решения ЦК КП (б) Таджикистана по библиотечному делу, расширение и открытие новых библиотек, выпуск книг издательства республики, проведение Всесоюзной переписи библиотек, Всесоюзный библиотечный конкурс, выделение ассигнований для строительства библиотек, приобретение литературы, получение обязательного экземпляра, работу по сбору редких книг и уникальных рукописей, библиографическую работу в библиотеках и т.д. Говоря об организации библиотек на местах, автор подробно остановился на организацию библиотечного дела в Горно-Бадахшанской автономной области. Созданная здесь в 1925 г. первая библиотека и развёрнутые 77 пропагандистских пунктов не удовлетворяли запросов населения. Опираясь на всестороннюю помощь государства, многие библиотеки республики добились хороших результатов в своей работе. Значительно выросли фонды ГПБ им. А.Фирдоуси, Научная библиотека Таджикского филиала АН СССР, вузовских и районных библиотек. К концу 1940 г. в республике работала 401 массовая библиотека, в том числе 301 – в сельской местности. Книжный фонд библиотек вырос до 495 тыс., в том числе до 223 тыс. экз. в сельской местности. Так, например, в Кулябской области работало 22 библиотеки, из них 12 колхозные [14, с. 44]. Четвёртый раздел «Библиотеки Таджикистана в период Великой Отечественной войны Советского Союза (1941-1945 гг.) освещает вопросы деятельности библиотек в военные годы. В работе культурно-просветительных учреждений в годы войны возникали определённые трудности: сократилось их финансирование, некоторые помещения использовались для военных нужд, уменьшилась сеть культурно-просветительных учреждений в целом по республике. Число библиотек к концу 1945 г. сократилось до 131 против 401 в 1940 г. Соответственно с 301 до 129 уменьшилось число библиотек в сельской местности [14, с. 51-52]. Особое внимание уделялось комплектованию фондов библиотек произведениями художественной литературы патриотического содержания. В разделе автор подробно останавливается на деятельности ГПБ им. А. Фирдоуси, Городской библиотеке им. А. Лахути, городских, районных и сельских и школьных библиотек и т.д. Активизировали работу библиотеки вузов и техникумов.

Несмотря на трудности, Библиотека им. А.Фирдоуси уделяла много внимания комплектованию фондов. Только в 1943 г. фонд библиотеки увеличился на 88907 экз. литературы [14, с.54]. В библиотеке систематически велась библиографическая работа. За один 1942 г. было выдано 4803 справки. Всего за годы войны было выдано читателям около 19 тыс. библиографических справок; более 31 тыс. читателей получили консультации [14, с. 55]. Городская библиотека им. Лахути обслуживала литературой 4 госпиталя. В каждом госпитале были созданы библиотеки-передвижки, работали книгоноши. За годы войны ими было выдано раненым более 25 тыс. экз. книг. Здесь же организовывались беседы, читки, выступления кружков художественной самодеятельности [14, с. 58].

В пятом разделе «Роль библиотек в годы борьбы за завершение построения социализма (1946-1958 гг.) прослеживается история восстановления культурно-просветительных учреждений, в том числе библиотек в послевоенный период. В ноябре 1945 г. в республике был организован Комитет по делам культурно-просветительных учреждений при Совете Министров таджикской ССР, а на местах – областные, городские и районные отделы культуры. Комитетом были разработаны новые положения о клубах, избах-читальнях, библиотеках, разосланы методические указания по организации культпросвет работы [14, с. 61]. С 29 по 30 апреля 1946 г. в г. Душанбе было проведено первое совещание библиотечных работников республики. Участники совещания обменивались опытом работы и наметили пути более действенного библиотечного обслуживания населения. Они призвали всех библиотечных работников стать верными помощниками партии и Советского правительства в деле мобилизации населения на выполнение важнейших политических и хозяйственных задач [14, с. 62]. В разделе также речь идёт о социалистическом соревновании среди работников библиотек и культпросвет учреждений на лучшую организацию работы и обслуживание населения. В нём участвовали библиотеки всех систем и ведомств. Подведены итоги соревнования и определены лучшие библиотеки. В 1950 г. в республике насчитывалось 962 библиотеки, из которых только 877 – в сельской местности. В том же году рост библиотек в республике в сравнении с 1949 г. составил 32%, в том числе в сельских – 55%. Особенно заметно вырос книжный фонд. В массовых библиотеках за этот период он увеличился в 2 раза, а в сельских библиотеках более чем в 10 раз. Только в 1950 г., в массовых библиотеках фонд увеличился на 32, а в сельских на 74%. Для удовлетворения духовных потребностей людей в республике были накоплены большие книжные богатства. Массовые библиотеки располагали книжным фондом в 1340 тыс. экз., в том числе 733 тыс. в сельской местности. В 1950 г. весь книжный фонд в республике составлял 2679 тыс. экз., а читателей – насчитывалось 55 тыс. Средняя читаемость книг и журналов за год выросла с 14,2 до 16,3. Число книговыдач только по бюджетным библиотекам составило в 1949 г. 578 тыс. [14, с. 57]. В разделе особенно подчёркивается деятельность библиотек Ленинабадской области (ныне Согдийской области). Строительство культурных учреждений и бурное развитие культуры таджикского народа можно проиллюстрировать на примере Ленинабадской области. В 1959 г. здесь работало 386 библиотек, 390 домов культуры, десятки кинотеатров. В библиотеках насчитывалось 2 млн. 270 тыс. томов различной литературы. Только областная библиотека в г. Ленинабаде имела 2522 постоянного читателя, которые за год прочитали 69505 экз. литературы, в том числе 2500 экз. технической, 1900 сельскохозяйственной, 60125 экз. художественной. Кроме того, она обслуживала 15 передвижных библиотек, которыми пользовались 800 читателей. В области были открыты 43 книжного магазина, несколько десятков киосков [14, с. 75]. Крупнейшее книгохранилище республики – Государственная библиотека им. Фирдоуси в 1958 г. имела фонд более 1 млн. экз. В том же году в республике работало 818 массовых библиотек с общим книжным фондом более 4 млн. томов [14, с. 81].

В шестом заключительном разделе «Библиотеки Таджикистана в период строительства коммунизма (1959-1965 гг.) автором сделано попытка рассматривать вопросы развития библиотечной сети, комплектование фондов, различные формы обслуживания читателей в крупнейших библиотеках республики и областных, районных и сельских библиотеках в конце 50-х и первой половине 60-х годов.

В начале 60-х годов библиотеки республики начали применять методы открытого доступа к фондам, распространять книги на дому, шире практиковать книгоношество, семейные абонементы. Государственная республиканская библиотека им. Фирдоуси организовала открытый доступ к части своих фондов. Фонд открытого доступа был организован и в ее филиалах при Душанбинском текстильном комбинате. Различные

формы открытого доступа к книжным фондам организованы в Канибадамской городской библиотеке, библиотеке Центрального района г. Душанбе, в Душанбинской, Ура-Тюбинской городских библиотеках, при пивзаводе, кожзаводе, мясокомбинате г. Душанбе, в детских библиотеках Нау, Исфары и многих др. [14, с. 87]. В сельской местности было вновь организовано свыше 100 передвижных библиотек, которые выдали 181 900 книг более 10 тыс. постоянным читателям. Дополнительно выделено 500 книгонош для обслуживания отдельных бригад и участков колхозов [14, с. 88]. Размещение сети библиотек в республике многие годы велось без наличия межведомственных планов, учета количества населения и других признаков. В результате 412 населенных пунктов республики с количеством населения свыше 500 человек не имеют массовых библиотек. Обследование показало, что, например, в Гиссарском районе в 1965 г. из 104 тыс. человек жителей литературой через библиотеки пользовались более 42,3 тыс. человек; путем подписных периодических изданий и за счет личных библиотек – 23,3 тыс. человек. Таким образом, значительная часть трудящихся района еще не была привлечена к систематическому чтению литературы. Причины во многом состояли в том, что библиотеки района были размещены территориально очень неравномерно. В результате в 17 населенных пунктах района не имелось ни стационарных, ни передвижных библиотек, тогда как в других было по две-три библиотеки [14, с. 98]. В разделе также речь идет о подготовке библиотечных кадров. За 20 лет (с 1945 г.) своего существования республиканская культпросвет школа подготовила и направила на работу в учреждениях культуры республики 2169 человек, из них 1529 библиотекарей. За 1962-1965 гг. культпросвет школа подготовила 320 библиотечных работников путем стационарного обучения. Кадры библиотечных работников высшей квалификации для республик Средней Азии готовили через филиалы Московского института культуры во Фрунзе и Ташкенте. В республику прибывали выпускники библиотечных вузов Москвы и Ленинграда. Посланцы Таджикистана проходили учебу во многих городах страны [14, с. 99]. В 1965 г. в республике функционировало более 2,5 тыс. библиотек всех видов (массовых, научных, учебных, технических и других специальных) с книжным фондом около 14 млн. экз. Из 963 массовых библиотек 730 было в сельской местности. Книжный фонд их составлял 6139 тыс. экз. По сравнению с 1961 г. он увеличился на 1 млн. экз., или на 19,5% [14, с. 101]. В 1965 г. массовыми библиотеками Министерства культуры пользовался 265,7 тыс. человек, которым было выдано 3822,9 тыс. экз. литературы, что составляло в среднем по 14,4 книги на одного читателя [14, с. 101].

В монографии использованы материалы Центрального государственного архива Таджикской ССР, архива Института истории партии при ЦК КП Таджикистана, архивов Министерства просвещения и Министерства культуры Таджикской ССР, Государственной библиотеки им. Фирдоуси, Центральной научной библиотеки Академии наук республики, Городской библиотеки им. Лахути, библиотек вузов города Душанбе, материалы центральной и местной печати, руководящие материалы Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина, библиотеки АН СССР и другие.

В 1969 году З. М. Шевченко на данной теме: «Развитие библиотечного дела в Таджикистане» защитила кандидатскую диссертацию на соискание учёной степени кандидата исторических наук [15]. Эта, по сути, первая диссертационная работа, посвящённая специально библиотечному делу в Таджикистане.

Также можно отметить и другие издания, в которых упоминали о деятельности библиотек Таджикистана. Например, в коллективных трудах по истории таджикского народа и Коммунистической партии, в исследованиях З. Раджабова, Я. Шарипова, М. Шукурова и других работах по истории культурного строительства в Таджикистане рассмотрены лишь отдельные вопросы истории библиотечного дела.

Таким образом, в 60-х, как и 50-х годах, публикации в основном были посвящены различным теоретическим и практическим вопросам развития библиотечного дела в республике. В совокупности опубликованные материалы определяют общее состояние и основные направления развития библиотечного дела в Таджикистане. В 60-е годы партийная организация республики придавала исключительное значение коммунистическому воспитанию трудящихся. В этом деле огромная роль принадлежала сети культурно-просветительных учреждений. В эти годы также специалисты занимались изучением опыта работы лучших библиотек республики. Совершенствовались способы комплектования фондов, обслуживание и привлечение читателей к библиотеки. Новая форма обслуживания читателей – открытый доступа к книжным фондам – значительно увеличивал использование книжных фондов. Несмотря на достижения, многие библиотеки ещё нуждались в изучении передового опыта лучших библиотек. Особенно, в эти годы библиотеки республики начали применять методы открытого доступа к фондам, распространяли книги на дому, шире практиковали книгоношество, семейные абонементы. Исследованием было установлено, что библиотекари пристальное внимание обратили на индивидуальные беседы с читателями при рекомендации литературы, и при возврате книг. Библиотеки призваны были помочь рабочим и колхозникам в совершенствовании своих знаний и формировании эстетических вкусов, в распознавании новейших достижений науки, техники и передовых методов труда. Хотя и в эти годы, какая-то часть трудящихся районов, еще не была привлечена к систематическому чтению литературы. Причины во многом состояли в том, что библиотеки были размещены территориально очень неравномерно. Изучением деятельности библиотек в эти годы занимались историки и журналисты. Особенно надо подчеркнуть, что в эти годы кроме отдельных, инструктивно-методических материалов, были выпущены научные работы, специально посвященные истории библиотечного дела, значительно изучившее деятельности библиотек республики в советское время.

Литература

1. Бородина, К. Н. Пропаганда общественно-политической литературы в районной библиотеке г. Душанбе [Текст]: опыт работы. – Душанбе, 1962. – 21 с.
2. Дастур оид ба мухтасаркунии калима ва ибора ба коркунони китобхона [Матн]. – Душанбе, 1964. – 22 с.
3. Ибрагимов, С., Муминов, Т. Приближаем книгу к читателю [Текст]: из опыта работы открытого доступа Дюшамбинской районной библиотеки. – Сталинабад, 1861. – 39 с.
4. История таджикского народа. Переход к социализму (1917-1937 гг.) [Текст] / под. ред. к.и.н. Б. А. Антоненко. – М.: Наука, 1964. – Том.3. – Книга первая. – 376 с.
5. Касимова, А. Г. Библиотеки в Туркестане (краткий исторический очерк развития библиотечного дела в дореволюционном Туркестане и в Туркестанской АССР) [Текст]. – Ташкент, 1966. – 32 с.
6. Китобхонаҳои Тоҷикистон = Библиотеки Таджикистана [Матн]: Аз таҷрибаи кор. Из опыта работы. – Душанбе, 1965. – 33 с.
7. Мухтаров, А. Очерки истории Ура-Тюбинского владения в XIX в. [Текст] / под ред. д-ра ист. наук Б. И. Искандарова. – Душанбе: Из-во АН Тадж. ССР., 1964. – 195 с.
8. Против тьмы – за счастье человека [Текст] / сост. Т. Н. Масевич, С. Д. Мушаева. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 20 с. – Текст на тадж. и рус. яз.
9. Пшеничный, Б. Сокровищница книг [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 109 с.
10. Таджикистан за 40 лет [Текст]: стат. сборник. – Душанбе: Статистика, 1964. – 242 с.

11. Фозилов, Н. Бюджет ва маданият [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 112 с.
12. Шаропов, Р. Пахтаабадская библиотека [Текст]: опыт работы. – Сталинабад, 1960. – 26 с.
13. Шарофов, Р. Чадвали муаллифӣ (дурақама) [Матн]: дастур барои бо тартиби алифбо ҷобачогузории китобҳои китобхона. – Сталинобад: Нашрдавтоҷик, 1960. – 26 с.
14. Шевченко, З. М. Из истории библиотечного дела в Таджикистане [Текст] / под ред. к.и.н. К. П. Марсакова. – Душанбе: Дониш, 1968. – 135 с.
15. Шевченко, З. М. Развитие библиотечного дела в Таджикистане [Текст]: автореф. дисс... на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Душанбе, 1968. – 23 с.

СОСТОЯНИЕ ПУБЛИКАЦИИ РАБОТ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ ПО БИБЛИОТЕЧНОМУ ДЕЛУ ТАДЖИКИСТАНА В 60-Х ГОДАХ XX ВЕКА

В статье автор проводит историографический анализ материалов опубликованных в 60-е годы XX века. В этих работах прослеживается история библиотечного дела в Таджикистане, в частности рассматриваются важнейшие вопросы, связанные с проблемами организации и расширения сети библиотек, комплектованием и хранением фондов, библиотечным обслуживанием населения и недостатками в библиотечном строительстве.

По мнению автора, в начале 60-х годов XX века в центре внимания руководителей библиотечной отрасли республики находились такие проблемы, как комплектование книжных фондов, обслуживание и привлечение новых читателей. Судя по опубликованным материалам, в 60-е годы, уделялось большое внимание изучению и пропаганде передового библиотечного опыта, и по данной проблематике были изданы отдельные работы, благодаря которым обобщался опыт работы лучших библиотек республики.

Автор в своей статье затрагивает одну из главных проблем, проблему кадровой политики, необходимость укомплектовать библиотеки страны квалифицированными специалистами путем организации краткосрочных курсов, обучающих библиотечному делу.

Также в статье автор рассматривает первые постановления и решение, принятое ЦК КП (б) Таджикистана по библиотечному делу, расширение и открытие новых библиотек, выпуск книг издательствами республики, проведение Всесоюзной переписи библиотек, Всесоюзный библиотечный конкурс, выделение ассигнований для строительства библиотек и приобретения литературы, получение обязательного экземпляра, работу по сбору редких книг и уникальных рукописей, библиографическую деятельность в библиотеках и т.д.

Ключевые слова: историография, библиотечное дело, комплектование фондов, хранение фондов, библиотечное обслуживание, читатель, библиотечная сеть, книга, периодическая печать.

ВАЗӢИ НАШРИ ҚОРӢОИ ОЛИМОНУ МУТАХАССИСОНИ СОӢАИ КИТОБДОРӢИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛӢОИ 60-УМИ АСРИ XX

Дар мақола маводе, ки дар солҳои 60-уми садаи XX дар хусуси барпо кардани китобхонаҳо ва аҳамияти он барои пешрафти кишвар ба нашр расида буд, аз ҷидгоҳи таърихшиносӣ таҳлил шудааст. Дар ин таҳқиқот таърихи китобдорӣ дар Тоҷикистон, аз ҷумла муҳимтарин масоили марбут ба ташкил ва тавсеаи шабакаи китобхонаҳо, такмил ва нигоҳдории фондҳо, хизматрасонии китобхона ба аҳоли ва мушкилоту камбудии

мавҷуда дар соҳаи сохтмони китобхонаҳои мамлакат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ба ақидаи муаллиф, дар оғози солҳои 60-уми қарни XX мукамалсозии фондҳои китобхона, хизматрасонӣ ва ҷалби шумораи бештари хонандагон аз ҷумлаи мубрамтарин масоили соҳаи китобдории кишвар буд. Бар асоси таҳқиқи маводи ҷопшуда дар солҳои 60-ум муаллиф ба чунин хулоса мерасад, ки дар ҳамаи марҳалаи оғози бунёди шабакаи китобхонаҳо ба омӯзиш ва таблиғи таҷрибаи пешқадами китобдорӣ эътибори зиёд дода шудааст ва дар ин мавзӯ қорҳои алоҳида ҷоп шудааст, ки акнун моро ба амри натиҷагирӣ аз таҷрибаи қорҳои бештарин китобхонаҳои ҷумҳурӣ дар он рӯзгор мусоидат мекунад.

Муаллиф дар мақолаи худ ба яке аз масъалаҳои умда, яъне сиёсати кадрӣ ва зарурати таъмину тақмили кадрҳои китобхонаҳои кишвар бо мутахассисони соҳибқасб аз тариқи ташкил ва гузаронидани курсҳои кӯтоҳмуддати таълими китобдорӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намудааст.

Ҳамчунин, дар мақола аввалин санадҳои КМ ҲК(б) Тоҷикистон дар бораи китобдорӣ, тавсеа ва бунёди китобхонаҳои нав, нашри китоб аз тарафи муассисаҳои нашриявии ҷумҳурӣ, роҳандозии баҳисобгирии китобхонаҳои саросари шуравӣ, озмуни китобхонаҳои қаламрави Иттифок, ҷудо кардани маблағ барои сохтмони китобхонаҳо, хариди китоб, дарёфти нусхаи ҳатмӣ, қорҳои марбут ба ҷамъоварии китобҳои нодир ва дасхатҳои камназир, қорҳои библиографӣ дар китобхона ва ғайра мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: таърихнигорӣ, китобдорӣ, тақмили фондҳо, нигоҳдории фондҳо, хизматрасонии китобхона, хонанда, шабакаи китобхонаҳо, китоб, матбуоти даврӣ.

THE CONDITION OF PUBLICATION OF THE WORKS OF SCIENTISTS AND SPECIALISTS IN LIBRARIANSHIP OF TAJIKISTAN IN THE 60S OF THE XX CENTURY

In this article, the author conducts a historiographical analysis of published materials in the 60s of the twentieth century. These works trace the history of librarianship in Tajikistan, in particular, the most important issues related to the problems of organizing and expanding the library network, acquisition and storage of collections, library services to the population and shortcomings in library construction are considered.

According to the author, in the early 60s of the twentieth century, the problems of acquiring book collections, servicing and attracting new readers were the most important for the library industry of the republic. Judging by the published materials in the 60s, much attention was paid to the study and promotion of advanced library experience and separate works were published on this issue, thanks to which the experience of the best libraries of the republic was generalized.

The author in his article touches on one of the main problems, the problem of personnel policy, the need to staff the country's libraries with qualified specialists by organizing short-term courses teaching library science.

Also in the article, the author examines the first resolution and decision adopted by the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Tajikistan on library science, the expansion and opening of new libraries, the release of books to publishing houses of the republic, the All-Union Census of Libraries, the All-Union Library Competition, the allocation of funds for the construction of libraries, the acquisition of literature, obtaining a legal deposit, work on collecting rare books and unique manuscripts, bibliographic work in libraries, etc.

Keywords: historiography, librarianship, acquisition of funds, storage of funds, library service, reader, library network, book, periodical printing.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабова Салима Советовна, муовини аввали директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992) 985072929(м); E mail: r.salima 1969@mail.ru

Сведения об авторе: Раджабова Салима Советовна, первый заместитель директора ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (+992) 985072929 (м); E mail: r.salima1969@ mail.ru

Information about the author: Rajabova Salima Sovetovna, First Deputy Director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, 5 - Tehran Street, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 985072929 (m), r.salima1969@mail.ru

Талабот
ба дастнависҳои пешниҳодшуда барои ҷоп дар маҷаллаи илмӣ
«Паёми Китобхонаи миллӣ»

1. Муқаррароти умумӣ

1.1. Маҷалла матни аслии мақолаҳои муқаммали илмӣ дорои хусусияти назарӣ ва амалиро, ки дар заминаи масъалаҳои мубрамми соҳаҳои гуногуни таърих, педагогика, психология, суҳаншиносӣ, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографишиносӣ ва фанҳои ба онҳо алоқаманд анҷом дода шудаанд, барои ҷоп қабул мекунад.

1.2. Маводи пешниҳодшуда бояд баёнгари ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои библиографию иттилоотӣ, ҳаёти илмӣ ва фарҳангии кишвар бошанд.

1.3. Маҷалла фақат маводи пештар ҷопнашударо нашр менамояд. Лозим аст, ки қорҳои паҷуҳишӣ қомил ва дорои ҳулосаҳои қобили эътимод, асоснок ва мудаллал бошанд.

1.4. Мақола бояд бо услуби илмӣ навишта шуда, мафҳумҳои нави воридшуда таъриф дошта бошанд. Маводи мақола бояд ба низом дароварда шуда, дорои сохтори возеҳ, санаду далел бошад, хусусияти проблемавии масъалаҳои матраҳшударо ошкор намояд, роҳҳои ҳалли масъаларо аз рӯи натиҷаҳои дар таҳқиқот бадастомада нишон диҳад.

1.5. Дар мақолаҳо бояд нишон дода шаванд:

– сарчашмаҳо (китобҳо, дастурҳо, захираҳои интернетӣ ва ғ.), ки асоси маводи пешниҳодшударо (истифодашуда) ташкил медиҳанд;

– муаллифоне, ки ақоид ва китобҳои онҳо дар маводҳои пешниҳодшуда инкишоф дода шудаанд;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳорқунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [1, с.12]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №1 ва саҳифаи 12-и он мебошад.

1.6. Мақолаҳо дар ҷаласаҳои ҳайати таҳририя мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

1.7. Мухлати баррасии мақола на камтар аз се моҳ аст.

1.8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки зимни мувофиқат бо муаллиф мазмуну мундариҷаи мақоларо таҳрир намояд.

2. Тартиби пешниҳоди мавод

2.1. Мақола барои маҷалла ба суроғаи идора ба воситаи почта, почтаи электронӣ ё шахсан фиристода мешавад.

2.2. Мақола бояд ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионӣ оид ба тарҳрезии нашрияҳои илмӣ мувофиқ бошад.

2.3. Мақола аз ҷониби муаллиф бояд бо тартиби зерин пешниҳод карда шавад:

– рамзҳои ТДУ (УДК) ва ТКБ (ББК);

– унвони мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар;

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– тавсиф, калидвожаҳо (бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);

– тавсиф на кам аз 25 сатр иншо шуда, калидвожаҳо бояд аз 8 то 10 мафҳумро дарбар гиранд.

– матни асосии мақола;

– тавсияҳои кафедра, лаборатория, шурои илмӣ, ки барои сифати мавод ва эътимоднокии натиҷаҳо масъуланд.

2.4. Ба сифати муқарризи метавонад:

– барои дарёфти рисолаи номзадӣ на камтар аз як мутахассиси дорой унвони докторӣ ё номзади илм аз рӯи ихтисоси ин коринтихоб шавад;

– барои рисолаи докторӣ – ҳадди ақал як мутахассис, ки аз рӯи ихтисоси ин кор унвони докторӣ дорад, интихоб шавад.

2.5. Мақола барои гирифтани унвони илмӣ номзади илм аз тарафи роҳбар зимни тасдиқи шинос будани ӯ бо мазмуни мақола имзо ва чопи он тавсия мешавад.

2.6. Маълумот барои тамос. Дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) барои ҳар як муаллиф маълумоти зерин пешниҳод карда шавад: насаб, ном ва номи падар пурра; ҷойи кор, вазифа, дараҷа ва унвонҳои илмӣ (агар дошта бошад); суроғаи ҷойи кор ё истиқомат; телефонҳо барои алоқа; суроғаи почтаи электронии муаллиф.

3. Тартиби баррасии дастнавис

3.1. Ҳамаи мақолаҳои ба идора воридшуда сабт мешаванд. Ба онҳо рақами бақайдгирӣ гузошта мешавад.

3.2. Мақолаҳои барои чоп пешниҳодшуда аз ҷониби коршиносони соҳае, ки ба масъалаҳои тадқиқот шиносанд, тақризу баррасӣ мешаванд. Тақризу баррасӣ мувофиқи “Тартиби тақриз кардани дастнависҳо” сурат мегирад.

3.3. Қарор оид ба чопи мақола дар маҷлиси ҳайати таҳририя қабул карда мешавад.

3.4. Муаллиф дар бораи қарори ҳайати таҳририя дар бораи қабули мақола ба чоп ё рад кардани он тавассути почтаи электронӣ хабардор карда мешавад.

3.5. Пас аз қабули қарори мусбӣ, муҳлати нашри мақола муайян карда мешавад.

3.6. Маводи пешниҳодшуда баргардонида намешавад. Он ба бойгонӣ интиқол дода мешавад.

4. Талабот оид ба шаклбандии матни мақола

4.1. Мақола дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman TJ (барои матни тоҷикӣ) Times New Roman (барои матни русӣ ва англисӣ), андозаи ҳарф 14, фосилаи 1 навишта шавад.

4.2. Ҳама саҳифаҳо рақамгузори карда шаванд.

4.3. Ҳаҷми мақола то 15 саҳифа (A4) бошад.

4.4. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

Суроғаи мо: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Техрон – 5, КМ, Идораи маҷаллаи “ПКМ”. Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: rayom@kmt.tj

Требования

к рукописям, представленным для публикации в научном журнале
«Вестник Национальной библиотеки»

1. Общие положения

1.1. Журнал принимает к публикации оригинальные законченные научные статьи теоретического и практического характера, выполненные в контексте актуальных проблем в различных областях истории, педагогики, психологии, филологии, книговедения, библиотековедения, библиографоведения и смежных дисциплин.

1.2. Предоставляемые материалы должны раскрывать различные аспекты деятельности библиотек, библиографических и информационных центров, научной и культурной жизни страны.

1.3. Журнал публикует только ранее не опубликованные материалы. Они должны представлять собой законченные научно-исследовательские работы, выводы которых являются достоверными, обоснованными и доказательными.

1.4. Статья должна быть написана в научном стиле, вводимые новые понятия должны иметь определения. Материал в статье должен быть систематизирован, иметь четкую структуру, доказательную базу, раскрывать проблемность освещаемых вопросов, показывать на результатах, полученных в исследовании, пути решения проблемы.

1.5. В статьях обязательно указываются:

- источники (книги, пособия, интернет ресурсы и пр.), которые легли в основу (использовались) представленного материала;
- авторы, чьи идеи и книги получили развитие в предлагаемых материалах;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ].

Образец: [1, с.12]. То есть, литература №1 и ее страница 12.

1.6. Статьи будут рассматриваться на заседаниях редакционной коллегии.

1.7. Срок рассмотрения статьи - не менее трех месяцев.

1.8. Редакция оставляет за собой право по согласованию с автором редактировать содержание статьи.

2. Порядок подачи материалов

2.1. Статью для журнала следует отправить на адрес редакции по почте, электронной почте, или заносить лично.

2.2. Статья должна соответствовать требованиям ВАК по оформлению научных публикаций.

2.3. Статья должна быть представлена автором в следующем порядке:

- коды УДК и ББК;
- название статьи;
- фамилия и инициалы в сокращенном виде;
- название учреждения, в котором работает автор статьи;
- аннотация, ключевые слова (на трех языках: таджикском, русском и английском);
- аннотация должна состоять не менее чем из 25 строк, а ключевые слова должны содержать от 8 до 10 понятий;
- основной текст статьи;
- рекомендации кафедры, лаборатории, ученого совета, несущего ответственность за качество материалов и достоверность результатов.

2.4. В качестве рецензента может выступать:

- для кандидатской диссертации как минимум один специалист, имеющий ученую степень кандидата или доктора наук по соответствующей данной работе специальности;
- для докторской диссертации - как минимум один специалист, имеющий ученую степень доктора наук по соответствующей данной работе специальности;

2.5. Статья на соискание степени кандидата наук подписывается научным руководителем в подтверждение того, что он ознакомлен с содержанием статьи и считает возможным рекомендовать ее к печати.

2.6. Контактная информация. В конце статьи на трех языках (таджикском, русском и английском) для каждого автора должна быть указана следующая информация: фамилия, имя и отчество; место работы, должность, ученая степень и ученое звание (при наличии); адрес места работы или проживания; телефоны для связи; адрес электронной почты автора.

3. Порядок рассмотрения рукописи

3.1. Все статьи, поступившие в редакцию, регистрируются. Им присваивается регистрационный номер.

3.2. Статьи, представленные к публикации, рецензируются специалистами в области, связанной с проблематикой исследования. Рецензирование осуществляется в соответствии с «Порядком рецензирования рукописей».

3.3. Решение о публикации статьи в журнале принимается на заседании редакционной коллегии.

3.4. О решении редакционной коллегии о принятии статьи к публикации или ее отклонении автору сообщается по электронной почте.

3.5. После принятия положительного решения определяются сроки публикации статьи.

3.6. Присланные материалы не возвращаются. Они передаются в архив.

4. Требования к оформлению текста статьи

4.1. Статья должна быть написана в формате Microsoft Word, шрифт Times New Roman TJ (для таджикского текста) Times New Roman (для русского и английского текста), размер шрифта 14, интервал 1.

4.2. Все страницы должны быть пронумерованы.

4.3. Размер статьи до 15 страниц (A4).

4.4. Список используемой литературы должен быть разработан на основании требований ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008.

Наш адрес: 734024, г. Душанбе, улица Тегеран 5, НБ, Редакция журнала «ВНБ». Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

Requirements for manuscripts submitted for publication in the scientific journal «Bulletin of the National Library»

1. General Provisions

1.1. The journal accepts for publication the original completed scientific articles of a theoretical and practical nature, made in the context of topical problems in various fields of history, pedagogy, psychology, book science, library science, bibliography and related disciplines.

1.2. The materials provided should reveal various aspects of the activities of libraries, bibliographic and information centers, scientific and cultural life of the country.

1.3. The journal publishes only previously unpublished materials. They should be completed research papers, the conclusions of which are reliable, substantiated and evidencebased.

1.4. The article should be written in a scientific style, new concepts introduced should have definitions. The material in the article should be systematized, have a clear structure, evidence base, reveal the problematic nature of the issues covered, show the results obtained in the study, ways to solve the problem.

1.5. The articles should include:

– sources (books, manuals, Internet resources, etc.) that formed the basis (used) of the presented material;

– authors whose ideas and books have been developed in the proposed materials;

– when citing a specific material, references are indicated in square brackets [ ]. Sample: [1, p.12].

That is, literature number 4 and its page 25.

1.6. Articles will be considered at meetings of the editorial board.

1.7. The term for consideration of the article is at least three months.

1.8. The editors reserve the right, in agreement with the author, to edit the content of the article.

2. The order of submission of materials

2.1. The article for the journal will be sent to the address of the editorial office by mail, e-mail or in person.

2.2. The article should comply with the requirements of the Higher Attestation Commission for the design of scientific publications.

2.3. The article must be submitted by the author in the following order:

- UDC and LBC codes;
- article title;
- surname and initials in abbreviated form;
- the name of the institution where the author of the article works;
- abstract, key words (in three languages: Tajik, Russian and English);
- the abstract should consist of at least 25 lines, and keywords should contain from 8 to 10 concepts;
- the main text of the article;
- recommendations of the department, laboratory, academic council responsible for the quality of materials and the reliability of the results.

2.4. The reviewer can be:

- for a Ph.D. thesis, at least one specialist who has a Ph.D. or Doctor of Science degree in the specialty of this work;
- for a doctoral dissertation - at least one specialist who has a doctorate in the specialty of this work.

2.5. An article for the degree of Candidate of Sciences is signed by the supervisor to confirm that he is familiar with the content of the article and considers it possible to recommend it for publication.

2.6. Contact Information. At the end of the article in three languages (Tajik, Russian and English), the following information should be indicated for each author: last name, first name and patronymic; place of work, position, academic degree and academic title (if any); address of place of work or residence; telephones for communication; author's e-mail address.

3. The order of consideration of the manuscript

3.1. All articles received by the editors are registered. They are assigned a registration number.

3.2. Articles submitted for publication are reviewed by experts in the field related to the research problem. Reviewing is carried out in accordance with the "Procedure for Reviewing Manuscripts".

3.3. The decision to publish an article in the journal is made at a meeting of the editorial board.

3.4. The author of the editorial board to accept the article for publication or its rejection is reported to the author by e-mail.

3.5. After a positive decision is made, the timing of the publication of the article is determined.

3.6. Submitted materials will not be returned. They will be delivered to the archives.

4. Requirements for the design of the text of the article

4.1. The article should be written in Microsoft Word format, Times New Roman TJ font (for Tajik text) Times New Roman (for Russian and English text), font size 14, spacing 1.

4.2. All pages must be numbered.

4.3. Article size up to 15 pages (A4).

4.4. The list of used literature should be developed on the basis of the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008.

Our address: 734024, Dushanbe, 5-Tehran Street, National Library, Editorial Board of the "BNL" magazine. Phone: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2023, № 3 (3)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2023, № 3 (3)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2023, № 3 (3)

Мухаррири нашриёт
Шаҳобиддин Назаров

Мусахҳеҳи матни тоҷикӣ ва русӣ
Саидахмад Қурбонов

Мусахҳеҳи матни англисӣ
Каримҷон Ғадоев

Тарроҳ
Зокирҷон Рабиев

Барои чоп 10.10.2023 ба имзо расид. Коғази офсет.
Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопии шартӣ 19,25.
Адади нашр 500 нусха.

Дар матбааи ҶДММ «Меҳроҷ-граф» ба таъб расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126

Подписано в печать 10.10.2023 г.
Формаат 60x84 1/8. Усл. п. л. 19,25.
Тираж 500 экз.

Отпечатано в типографии ООО «Меҳроҷ-граф»
г. Душанбе, ул. Айни, 126